

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

М. І. БІЛЕЦЬКИЙ, І. В. ВАНДА, Л. І. КОТИК

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Львів
2019

УДК 911.3:30(075.8)

Б 611

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. О. В. Заставецька
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка);

д-р екон. наук, проф. *У. Я. Садова*
(Національний університет "Львівська політехніка");

д-р екон. наук, проф. *Л. Т. Шевчук*
(Львівський університет бізнесу та права)

Науковий редактор Заслужений діяч науки і техніки України,
д-р геогр. наук, проф. *О. І. Шаблій*
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист N 1/11-6698 від 06.05.2014 р.)

Білецький М. І.

Б 611 Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик.
— Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. — 328 с.

ISBN 978-617-10-0116-9.

Навчальний посібник містить програму, рекомендовану літературу, систему оцінювання знань студентів, тематику практичних і семінарських робіт, завдання для самостійного опрацювання, ключові поняття і терміни, питання для самоконтролю.

Для студентів спеціальності 106 Географія, 242 Туризм закладів вищої освіти.

УДК 911.3:30(075.8)

ISBN 978-617-10-0116-9

© Білецький М. І., Ванда І. В., Котик Л. І., 2019

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
I. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ	
1.1. Опис навчальної дисципліни.....	12
1.2. Структура навчальної дисципліни.....	13
1.3. Зміст навчальної дисципліни.....	14
1.4. Методи контролю.....	19
1.5. Програма навчальної дисципліни.....	20
Змістовий модуль 1. Загальна соціальна географія.....	20
Змістовий модуль 2. Спеціальна соціальна географія.....	22
Змістовий модуль 3. Регіональна соціальна географія.....	24
Список рекомендованої літератури.....	27
Головна.....	27
Допоміжна.....	27
Нормативні документи.....	33
Інформаційні ресурси.....	33
II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ	
2.1. Семінарські й практичні завдання, завдання для самостійної роботи студентів, словник термінів, питання для самоперевірки.....	36
Змістовий модуль 1. Загальна соціальна географія.....	36
Тема 1. Об'єкт, предмет, зміст та функції соціальної географії.....	36
Тема 2. Методи соціально-географічних досліджень.....	48
Змістовий модуль 2. Спеціальна соціальна географія.....	55
Тема 3. Рівень та якість життя населення. Медицина й рекреаційна географія України.....	55
Тема 4. Географія культури та сакральна географія. Географія повсякденного життя.....	70
Тема 5. Географія соціально-побутового комплексу України.....	97
Тема 6. Географія культурно-освітнього комплексу України.....	106
Змістовий модуль 3. Регіональна соціальна географія.....	118
Тема 7. Соціально-географічні контрасти між макрорегіонами сучасного світу.....	118
Тема 8. Соціальна географія Європи: проблеми цивілізаційної ідентичності та розвитку туризму.....	135
Тема 9. Суспільно-географічна регіоналізація України. Проблеми реалізації соціальної політики. Географія соціальних негараздів України.....	143
2.2. Індивідуальне навчально-дослідне завдання.....	156
Тематика індивідуального навчально-дослідного завдання.....	156
Структура індивідуального навчально-дослідного завдання.....	157
Методичні рекомендації до оформлення.....	157

ІІІ. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ РОЗДІЛ

Додаток А.1. Ірина Ванда, Любов Котик, Ігор Ранця. Соціально-географічні ідеї у працях Степана Рудницького	160
Додаток Б.1. Просторово-часова призма (за Т. Гегерстрандом)	172
Додаток Б.2. Структурна модель ментальних карт (Р. Кітчін, М. Блейдес (R. Kitchin, M. Blades), 2002)	173
Додаток В.1. Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, 2017 ...	174
Додаток В.2. Індекс регіонального людського розвитку	176
Додаток В.3. Соціально-економічний розвиток регіонів України, 2017	177
Додаток В.4. Індекс людського розвитку країн світу, 2017 (Human Development Index, 2017)	178
Додаток В.5. Захворюваність населення України, 2017	184
Додаток В.6. Динаміка захворюваності населення України	184
Додаток В.7. Стан медичної та рекреаційної сфер України, 1990—2017 рр. ...	185
Додаток В.8. Розвиток медичної сфери України, 2017	186
Додаток В.9. Медико-географічне районування України (О. Шаблій, Л. Шевчук, 1997)	188
Додаток В.10. Розвиток санаторно-курортної сфери України, 2017	189
Додаток В.11. Туристично-рекреаційне районування України (М. Білецький, Л. Котик, 2019)	190
Додаток В.12. Ірина Ванда, Любов Котик, Ігор Ранця. Актуальність ідей Олени Степанів у трансформації медичної сфери сільської місцевості Львівської області	191
Додаток В.13. Мирослав Білецький, Любов Котик. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України.....	193
Додаток В.14. Мирослав Білецький, Любов Котик. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку.....	199
Додаток В.15. Мирослав Білецький, Любов Котик. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку.....	209
Додаток В.16. Мирослав Білецький, Любов Котик. Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку.....	223
Додаток Д.1. Релігійна мережа в Україні	235
Додаток Д.2. Структура релігійної мережі в Україні	236
Додаток Д.3. Релігійна мережа в Україні: регіональний огляд, 2017	238
Додаток Д.4. Релігійне районування України (О. Шаблій, Л. Шевчук, 1999)	240
Додаток Д.5. Етнографічне районування України	241
Додаток Д.6. Список об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні, 2017	242
Додаток Е.1. Сфера послуг України, 2017	244
Додаток Е.2. Роздрібна торгівля, 2017	245

Додаток Е.3. Мирослав Білецький. Ідеї Володимира Кубійовича щодо дослідження сфери послуг в “Енциклопедії Українознавства”	246
Додаток Ж.1. Стан культурно-освітнього комплексу України, 1990–2017 рр.	253
Додаток Ж.2. Освітня інфраструктура України, 2017	255
Додаток Ж.3. Культурна інфраструктура України, 2017	256
Додаток Ж.4. Мирослав Білецький. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг Львівської області	257
Додаток И.1. Індекс глобалізації КОФ (<i>KOF Index of Globalization</i>)	267
Додаток И.2. Індекс соціальної глобалізації КОФ, 2016 (<i>KOF Index of Social Globalization, 2016</i>)	269
Додаток И.3. Країни світу за географічними світами.....	272
Додаток К.1. В'їзний туризм країн Європи, 2010–2017 рр.	283
Додаток К.2. Ірина Ванда. Активізація туристично-рекреаційного потенціалу Українського Розточчя: суспільно-географічні аспекти	285
Додаток К.3. Любов Котик. Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області	291
Додаток Л.1. Суспільно-географічне районування України (О. Шаблій, 1993)	300
Додаток Л.2. Мирослав Білецький, Любов Котик. Географія соціальних негараздів: становлення науки в Україні	301
Додаток Л.3. Любов Котик, Юлія Смоляк. Географія злочинності держав світу	307
Додаток Л.4. Безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років	318
Додаток Л.5. Рівень зареєстрованого безробіття, 1995–2017	319
Додаток Л.6. Захворюваність на ВІЛ/СНІД, 2017	320
Додаток Л.7. Захворюваність на активний туберкульоз, 2000–2017	321
Додаток Л.8. Злочинність, 2017	322
Предметний покажчик	323

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

*Навчальний посібник
присвячуємо
75-й річниці рідної кафедри
економічної і соціальної географії*

Передмова

“Соціальна географія” — навчальна дисципліна, яку у Львівському національному університеті імені Івана Франка вивчають студенти географічного факультету четвертого курсу денної та п’ятого заочної форм навчання спеціальності 106 Географія освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”.

Актуальність вивчення соціальної географії зумовлена тим, що донедавна в структурі суспільної (соціально-економічної) географії переважала економічна географія, а соціально-географічним процесам і явищам відводили другорядну роль. Нині ж, за умов соціологізації географічної науки, треба спрямовувати навчальний процес на подолання цієї прогалини.

Соціальна географія, як одна з чотирьох головних складових суспільної географії*, вивчає геопросторову організацію соціальної сфери суспільства як загалом, так і в розрізі окремих її складових (таких, як культура, релігія, здоров’я, поведінка тощо). У цьому разі беруть до уваги зв’язки соціальної сфери з іншими складовими геосфери, зокрема, природним середовищем, що, без сумніву, чинить певний вплив на людину та її діяльність. Загалом соціальні процеси у суспільстві відбуваються у трансформованих у певний спосіб просторі й часі, що в соціальній географії відомі як соціально-географічний простір та соціально-географічний час**. Вони становлять окремий і дуже важливий пласт соціально-географічних досліджень. З огляду на це навчальна дисципліна “Соціальна географія” посідає важливе місце в структурі навчальних дисциплін студентів-географів.

“Соціальна географія” тісно пов’язана з курсом “Основи загальної суспільної географії”, який студенти слухають упродовж першого року навчання, та має тісні міжпредметні зв’язки з “Регіональною економічною і соціальною географією світу”, “Соціологією” та “Соціально-економічною географією України”.

* Див.: Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 25—29.

** Див.: Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — С. 63—68.

Зміст дисципліни “Соціальна географія” розроблено на основі відповідних положень щодо підготовки фахівців у сфері географії, норм та традицій вищої університетської освіти, профілю освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” та вимог Болонського процесу. У ході розробки програми використано досвід проф., д-ра екон. наук Л. Т. Шевчук* та канд. геогр. наук І. І. Ранці** у викладанні цієї дисципліни.

Завдання навчальної дисципліни: ознайомити студентів із питаннями, що стосуються об’єкта, предмета, законів і закономірностей, особливостей історичного розвитку та головних наукових положень соціально-географічної науки; визначити геопросторові особливості соціально-географічних процесів у різних сферах: культури та людської поведінки, сакральній, медичній, освітній (головно, на прикладі України); вивчити методики комплексного соціально-географічного аналізу територіальних суспільних систем різного просторового рівня (зокрема, локального та регіонального); висвітлити сучасні соціально-географічні риси та чинники їхнього формування у світі, Європі, Україні.

Унаслідок вивчення дисципліни студент повинен

знати:

- трактування категорій соціальної географії: культурний ландшафт, соціальна територіальна система, соціальна територіальна спільнота, соціальний простір, соціальний час, соціальна сфера суспільства, геопросторова організація соціальної сфери суспільства;
- значення термінів, які використовують у соціальній географії та суміжних науках: білінгвізм, діяльність, етнічна меншина, здоров’я, злочинність, мультикультуралізм, національна меншина, релігія, рекреація, соціальна інфраструктура, соціальне неблагополуччя, соціальні негаразди, суспільство, сфера послуг;
- географічні закономірності соціальної сфери суспільства та окремих її складових на території України, Європи, світу;
- особливості соціально-географічного прояву концепцій соціального простору та часу, географічного та економічного детермінізму;

уміти:

- пояснювати предметну сферу дослідження соціальної географії, а також дисциплін: бігевіористська географія, медична географія, радикальна географія, рекреаційна географія, сакральна географія,

* Шевчук Л. Т. Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Соціальна географія” / Л. Т. Шевчук. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 30 с.

** Ранця І. І. Програма та методичні вказівки до семінарських занять з курсу “Соціальна географія” для студентів географічного факультету / І. І. Ранця, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 84 с.

географія способу життя, географія повсякденного життя, географія якості життя тощо;

- аналізувати соціально-географічні явища та процеси з використанням конкретно-наукових методів: позиційної редукції, побудови анаморфованих та ментальних карт;
- пояснювати особливості та виявляти чинники територіального поширення і геопросторової організації соціально-географічних явищ та процесів на підставі картографічної або статистичної інформації різного просторового рівня (локального, суб-регіонального, національного, макрорегіонального, глобального);
- описувати соціально-географічний портрет локальної території (села, міста, мікрорайону), використовуючи результати власних спостережень та польові дослідження;
- орієнтуватися в потоці соціально-географічної інформації;

володіти:

- знаннями з предметної сфери дослідження соціальної географії;
- навиками складання та аналізу соціально-географічних карт;
- уміннями інтерпретувати територіальні відмінності розвитку й поширення соціально-географічних явищ та процесів.

Прослуховування курсу забезпечить формування у студентів системи компетенцій, які є критеріями оцінки якості знань з курсу:

соціально-особистісні компетенції:

- здатність учитися;
- здатність до критики і самокритики;
- креативність, здатність до інтегрального мислення;
- наполегливість у досягненні мети;
- турбота про якість виконаної роботи;
- толерантність, коректність;
- екологічна грамотність;
- відкритість і чуйність до різноманіття;

загальнонаукові компетенції:

- базові уявлення про соціально-географічні явища й процеси, що сприяють: розумінню причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства; розвитку вмінь їхнього використання у професійній і соціальній діяльності;
- базові знання в галузі необхідні для освоєння загально-професійних дисциплін;

інструментальні компетенції:

- здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою;
- знання іноземної мови;
- навика роботи з комп'ютером;

- навички управління інформацією;
- дослідницькі навички;

професійні компетенції:

- базові уявлення про теорії, методи, поняттєво-термінологічний апарат соціальної географії, структуру науки, напрямки її прикладних досліджень;
- володіння описовими, картографічними, статистичними методами дослідження соціальної географії;
- здатність використовувати професійно-профільні знання для прогнозування функціонування соціальних систем локального та регіонального рівнів у просторі й часі, висвітлення нових проблем соціальної географії, розробки державної і регіональної соціальної політики.

Знання, одержані в процесі вивчення дисципліни “Соціальна географія”, розширяють кругозір. Студенти зможуть використовувати їх під час вивчення інших пов’язаних із соціальною географією дисциплін, у науковій роботі та для підготовки курсових і магістерських робіт, а також у майбутній професійній діяльності.

Ми щиро вдячні колегам, які сприяли підготовці та виданню цього навчального посібника. Зокрема, науковому редактору видання професорові, завідувачу кафедри економічної і соціальної географії Олегу Шаблію; рецензентам — доктору географічних наук, професорові, завідувачу кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Ользі Заставецькій; доктору економічних наук, професору кафедри теоретичної та прикладної економіки, Інституту адміністрування та післядипломної освіти, Національного університету “Львівська політехніка” Улянні Садовій; доктору економічних наук, професору, проректору з наукової роботи та міжнародних зв’язків Львівського університету бізнесу та права Любові Шевчук.

Наша подяка працівникам Видавничого центру Львівського національного університету імені Івана Франка за технічну підготовку навчального посібника до друку, зокрема редактору — п. Мирославі Мартиняк-Жовтанецькій; технічному редактору — п. Світлані Сенік; п. Любові Семенович; п. Василю Рогану.

Будемо вдячні за висловлені зауваження, пропозиції, побажання щодо поліпшення структури, інформаційного наповнення навчального посібника.

I. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ
РОЗДІЛ

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

1.1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Витяг з робочої програми навчальної дисципліни
“СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ”

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів — 3,0	Галузь знань 10 Природничі науки (шифр, назва)	Вибіркова навчальна дисципліна	
Модулів — 1		Рік підготовки:	
Змістових модулів — 3	Спеціальність (професійне спрямування) 106 Географія	4-й	5-й
Курсова робота — нема		Семестр	
Загальна кількість годин — 90		8-й	10-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних — 2,0 самостійної роботи студента — 3,6	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	16 год	8 год
		Практичні, семінарські	
		16 год	4 год
		Лабораторні	
		—	—
		Самостійна робота	
		46 год	66 год
		ІНДЗ: 12 год	
Вид контролю: залік			

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:
для денної форми навчання — 0,6;
для заочної форми навчання — 0,2.

1.2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі*					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд	ср		л	п	лаб.	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. "Загальна соціальна географія"												
Тема 1. Основи теорії соціальної географії	8	2	2	—	—	4	7	1	—	—	—	6
Тема 2. Зміст і методи соціальної географії	10	2	2	—	—	6	12	2	—	—	—	10
Разом змістовий модуль 1	18	4	4	—	—	10	19	3	—	—	—	16
Змістовий модуль 2. "Спеціальна соціальна географія"												
Тема 3. Основи медичної, рекреаційної та бігевіористської географії	8	2	2	—	—	4	10	—	2	—	—	8
Тема 4. Основи сакральної географії та географії культури	8	2	2	—	—	4	7	1	—	—	—	6
Тема 5. Основи географії сфери послуг та соціальної інфраструктури	12	2	2	—	—	8	15	1	2	—	—	12
Разом змістовий модуль 2	28	6	6	—	—	16	32	2	4	—	—	26
Змістовий модуль 3. "Регіональна соціальна географія"												
Тема 6. Основи соціальної географії світу	12	2	2	—	—	8	7	1	—	—	—	6
Тема 7. Основи соціальної географії Європи	10	2	2	—	—	6	7	1	—	—	—	6
Тема 8. Основи соціальної географії України	10	2	2	—	—	6	13	1	—	—	—	12
Разом змістовий модуль 3	32	6	6	—	—	20	27	3	—	—	—	24
Індивідуальне навчально-дослідне завдання												
Разом індивідуальне навчально-дослідне завдання	12	—	—	—	—	12	12	—	—	—	—	12
Усього годин	90	16	16	—	12	46	90	8	4	—	12	66

* л — лекції, п — практичні, лаб. — лабораторні, інд — індивідуальне навчально-дослідне завдання, ср — самостійна робота.

1.3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс “Соціальна географія” складається із лекційної частини, семінарських і практичних занять та передбачає самостійну роботу студентів.

Лекційна частина курсу охоплює вивчення загальних питань, що стосуються об’єкта, предмета, законів і закономірностей, особливостей історичного розвитку та головних наукових положень соціально-географічної науки.

Семінарські та практичні заняття спрямовані на поглиблення змісту головних тем лекційної частини курсу через вивчення геопросторових особливостей соціально-географічних процесів у різних сферах: у сфері культури та людської поведінки, сакральній та медико-соціальной сферах, а також вивчення методики комплексного соціально-географічного аналізу різних територіальних суспільних систем (села, міста, району, регіону).

Самостійна робота студентів спрямована на те, щоб вони оволоділи навиками самостійного опрацювання інформації (а передусім – інформації з електронних джерел) про соціальну сферу життєдіяльності людського суспільства та особливості територіальної організації цієї сфери у процесі творчого наукового пошуку за запропонованими проблемними темами. Результати самостійної роботи студенти мають подати у формі рефератів.

За змістом дисципліна розділена на три модулі. Перший є найкоротший за обсягом та представлений двома темами обсягом вісім аудиторних годин. Другий охоплює три теми в межах 12 аудиторних годин. Третій об’єднує три теми в рамках 12 аудиторних годин (згідно з чинним навчальним планом). З огляду на те, що зміст курсу є чітко структурований, його обсяг можна легко розширювати.

Розглянемо логіку такої побудови структури та змісту дисципліни. Увесь зміст дисципліни “Соціальна географія” розділено на три тематичні змістові модулі: “Загальна соціальна географія” (теорія та історія соціальної географії), “Спеціальна соціальна географія” (основи галузевих соціально-географічних дисциплін, наприклад, географія культури, сакральна, медична, рекреаційна географії) та “Регіональна соціальна географія” (соціальна географія регіонів різного рівня).

Зміст навчальної дисципліни "СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ"

Номер заняття	Назва змістового модуля та теми, тип і тема заняття	Кількість годин
1	2	3
<i>Змістовий модуль 1. Загальна соціальна географія</i>		
<i>Тема 1. Теоретичні основи соціальної географії</i>		
1	Лекція 1. Теоретико-методологічні засади соціально-географічної науки	2
2	Семінарське заняття 1. Об'єкт, предмет, зміст та функції соціальної географії	2
<i>Тема 2. Зміст і методи соціальної географії</i>		
3	Лекція 2. Поняттєво-категоріальний, концептуальний та методичний апарат соціальної географії	2
4	Практичне заняття 1. Методи соціально-географічних досліджень	2
<i>Змістовий модуль 2. Спеціальна соціальна географія</i>		
<i>Тема 3. Основи медичної, рекреаційної та бігевіористської географії</i>		
5	Лекція 3. Соціально-біологічні та екологічні аспекти буття людини, територіальних соціальних спільнот та суспільства	2
6	Практичне заняття 2. Рівень та якість життя населення. Медична й рекреаційна географія України	2
<i>Тема 4. Основи сакральної географії та географії культури</i>		
7	Лекція 4. Соціально-географічні особливості духовного буття людини, територіальних соціальних спільнот та суспільства	2
8	Практичне заняття 3. Географія культури та сакральна географія. Географія повсякденного життя	2
<i>Тема 5. Основи географії сфери послуг та соціальної інфраструктури</i>		
9	Лекція 5. Соціально-географічні проблеми матеріального буття людини, територіальних соціальних спільнот та суспільства	2
10	Практичне заняття 4. Географія соціально-побутового комплексу України	2
11	Лекція 6. Соціально-географічні особливості регіонального розвитку сфери послуг	2
12	Практичне заняття 5. Географія культурно-освітнього комплексу України	2
<i>Змістовий модуль 3. Регіональна соціальна географія</i>		
<i>Тема 6. Основи соціальної географії світу</i>		
13	Лекція 7. Соціально-географічні проблеми світової цивілізації в умовах глобалізації	2
14	Семінарське заняття 2. Соціально-географічні контрасти між макрорегіонами сучасного світу	2

Закінчення табл.

1	2	3
Тема 7. Основи соціальної географії Європи		
15	Лекція 8. Європейський соціально-географічний простір: особливості його територіальної диференціації та інтеграції	2
16	Семінарське заняття 3. Соціальна географія Європи: проблеми цивілізаційної ідентичності та розвитку туризму	2
Тема 8. Основи соціальної географії України		
17	Лекція 9. Національні та регіональні соціально-географічні проблеми України в умовах суспільних трансформацій	2
18	Практичне заняття 6. Суспільно-географічна регіоналізація України. Проблеми реалізації соціальної політики. Географія соціальних негараздів України	2

У першому змістовому модулі “Загальна соціальна географія” на лекціях студенти вивчають методологічні (концепція соціалізації людини, системний і модельний підходи, наукові парадигми), теоретичні (соціальна сфера суспільства як об’єкт дослідження соціальної географії, її територіальна організація як предмет) та методичні (методи соціально-географічних досліджень: просторово-часової призми, ментальних карт та ін.) засади соціально-географічної науки; на окремих лекціях ознайомлюються з поняттєво-категоріальним (увагу акцентують на таких категоріях, як соціально-географічний простір, територіальна соціальна спільнота та похідних від них) і теоретико-концептуальним (теорія просторової поведінки та ін.) апаратом соціальної географії.

Семінарсько-практичні заняття з модуля “Загальна соціальна географія” мають на меті закріпити знання студентів із теорії та методології соціально-географічної науки, виробити у них навички дослідження соціально-географічного простору локальних територій.

Другий змістовий модуль “Спеціальна соціальна географія” присвячений вивченню окремих галузевих напрямів соціальної географії. Людину можна розглядати у трьох відмінних контекстах: 1) як біологічну істоту, що значною мірою залежить від природи; 2) як носія духовності, чим людина перевищує природу, стоїть над нею; 3) як активну, таку, що працює у природі, істоту, що має на меті задовольнити матеріальні потреби та створити належні умови для себе. Відповідно до такого розуміння людини побудований зміст лекцій другого модуля.

На першій лекції викладають проблеми географічного детермінізму (увагу акцентують на кореляції залежності людини як соціальної істоти від природи та рівня соціально-економічного розвитку тієї чи іншої

територіальної соціальної спільноти), подають соціальні основи медичної та рекреаційної географії. Друга лекція присвячена географії культури та чинникам формування культури, сакральній географії, просторовим взаємозв'язкам мови та етнічності з культурою і релігією. Третя та четверта лекції стосуються питань соціальної сфери та соціальної інфраструктури, зокрема, питань структури соціальної інфраструктури, її трансформації в умовах перехідного періоду господарства України, появи нових видів соціальної інфраструктури та їхньої націленості на задоволення соціально-економічних, демографічних та інших потреб населення, відмінностей у рівнях розвитку й видовому різноманітті соціальної інфраструктури як у розрізі окремих територіальних одиниць (місто, село), так і за регіонами України загалом.

На двох практичних заняттях студенти обговорюють географічні особливості поширення хвороб, розміщення рекреаційних територій, поширення різних типів культур, релігій, їхній зв'язок із етнічною структурою населення тощо. На аудиторних годинах, присвячених таким темам, можна широко організовувати нетрадиційні типи занять — круглі столи, дебати, конференції тощо.

На практичному занятті з другого модуля студенти методами картографічного аналізу вивчають особливості розміщення соціальної інфраструктури та розвитку сфери послуг в Україні (у розрізі її регіонів). Хоча часто сферу послуг та соціальну інфраструктуру зачисляють до царини економічної географії, однак, опираючись на наукову позицію окремих учених, уважаємо, що їхнє вивчення в соціальній географії упускати не варто. Адже соціальна інфраструктура та сфера послуг — це ті складові соціальної сфери, де відбувається процес соціалізації особистості*.

Третій змістовий модуль “Регіональна соціальна географія” є деякою мірою синтетичним, бо студенти, з'ясувавши головні положення теорії соціальної географії (модуль 1) та вивчивши основи галузевих соціально-географічних дисциплін (модуль 2), повинні навчитися застосовувати ці знання для комплексного соціально-географічного аналізу регіонів світу, Європи та України.

Власне, перша лекція третього змістового модуля присвячена соціальній географії світу (соціальним питанням глобалізації в умовах інформаційної цивілізації, соціально-географічним аспектам зіткнення культур та цивілізаційних конфліктів, соціально-географічним характеристикам глобальних проблем — демографічної, продовольчої, екологічної, економічної

* Див.: Шевчук Л. Т. Розвиток теоретичних основ соціальної географії: уточнення об'єкту дослідження / Л. Т. Шевчук // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. геогр. — 2003. — № 2. — С. 54–55.

тощо). На другій лекції вивчають соціальну географію Європи з опорою на такі дискусійні питання, як соціально-географічні межі Європи, її цивілізаційна тотожність та культурно-релігійна ідентичність, інтеграційні процеси на європейському континенті та їхні соціально-географічні наслідки, зокрема, для України. Третя лекція цілком присвячена питанням соціальної географії України. Розглядають географічні аспекти соціальної стратифікації українського суспільства за період незалежності, вплив економічної кризи на соціальне життя, соціально-географічні проблеми культурних, лінгвістичних та конфесійних поділів сучасної України тощо.

На двох семінарських та одному практичному заняттях третього модуля студенти розглядають соціально-географічні характеристики (у різних варіантах, формах і стилях) дванадцяти макрорегіонів світу та п'яти мезорегіонів Європейського континенту, шести регіонів України.

Самостійна робота студентів із курсу "Соціальна географія" передбачає опрацювання літературних наукових джерел із проблем, які частково розкривають у процесі читання лекцій або обговорюють на семінарських заняттях.

1.4. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

1. Оцінювання відповідей студентів на семінарських заняттях у формі підготовки доповідей на тему заняття, доповнень до доповідей, участі в обговоренні, презентації самостійної роботи – оцінюють максимально 4 бали.

2. Поточна перевірка виконання практичних робіт студентів: максимальна оцінка – 4 бали для студентів денної форми навчання, 9 балів для студентів заочної форми навчання.

3. Виконання індивідуального навчально-дослідного завдання студентів за узгодженою темою: максимальна оцінка – 14 балів.

4. Письмове опитування студентів за змістовими модулями: перший і другий змістові модулі максимальна оцінка – 10 балів для студентів денної форми навчання, 15 – заочної форми навчання; третій змістовий модуль – 30 балів.

5. Присутність на лекції студентів заочної форми навчання оцінюють у 1 бал за одну академічну годину.

Розподіл балів, що присвоюють студентам

Форма навчання	Поточне тестування та самостійна робота										ІНДЗ	Сума	
	змістовий модуль 1			змістовий модуль 2				змістовий модуль 3					
	T1	T2	письм. опит.	T3	T4	T5	письм. опит.	T6	T7	T8			письм. опит.
Денна	4	4	10	4	4	8	10	4	4	4	30	14	100
Заочна	1	2	15	9	1	10	15	1	1	1	30	14	100

Шкала оцінювання: вузу, національна та ECTS за результатами прослуховування навчального курсу

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	За національною шкалою
		Залік
90–100	A	Зараховано
81–89	B	
71–80	C	
61–70	D	
50–60	E	
0–49		Не зараховано

1.5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Загальна соціальна географія

Лекція 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Соціальна географія як наука про людину. Специфіка наукового географічного знання про людину. Людина як частинка суспільства. Процес соціалізації людини, його біологічні, психологічні, географічні та історичні аспекти.

Наукове розуміння об'єкта соціальної географії. Людина в контексті соціальних відношень, явищ та процесів як об'єкт соціальної географії. Геопросторова організація соціальних явищ, відношень та процесів як предмет соціальної географії. Чотирипластове розуміння категорії геопросторової організації в соціальній географії на підставі наукової позиції проф. О. Шаблія: поширення соціальних властивостей, відношень та процесів у географічному просторі; взаємозв'язки між ними; закономірні геопросторові їхні поєднання; існування (функціонування) соціальних властивостей, відношень та процесів у географічному часі.

Місце соціальної географії в системі суспільно-географічних наук. Зв'язки соціальної географії з соціологією, етнографією, демографією, географією населення, політичною географією, економічною географією, природничою географією, картографією, філософією, політологією, історією та іншими науками.

Структура соціальної географії. Медична, сакральна, рекреаційна, біхевіористська, радикальна, культурна географія та інші напрями соціально-географічної науки.

Функції соціальної географії: теоретична, конструктивна, світоглядна, освітня, виховна, прогностична та ін. Значення соціально-географічних знань для формування світогляду та кругозору географа.

Зародження перших наукових осередків соціальної географії в Німеччині та Франції. Соціальна географія в сучасний період розвитку суспільно-географічної науки. Особливості розвитку соціальної географії в Німеччині (Ф. Ратцель, А. Гетнер), Франції (Е. Реклю, П. де ля Бляш, Ж. Брюн), США (В. Бунге, Д. Гарвей) та Великій Британії (Дж. Волперт). Обмеженість розвитку соціальної географії на пострадянському просторі. Вплив розвитку соціології на соціально-географічні дослідження.

Розвиток соціальної географії в Україні. Соціально-географічні ідеї у працях С. Рудницького, В. Кубійовича, О. Степанів. Соціально-географічні дослідження в Україні в роки незалежності. Наукові центри соціально-географічних досліджень в Україні.

Лекція 2. ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ, КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АПАРАТ СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Зміст соціально-географічної науки як система її понять і категорій; закономірностей і законів; гіпотез, концепцій та теорій. Особливості формування поняттєво-категоріального та теоретико-концептуального апарату соціальної географії.

Головні поняття та категорії соціальної географії: суспільство, територіальна соціальна спільнота; соціалізація; соціально-географічні відношення, властивості, процеси; соціально-географічні інтеграція та диференціація; соціальний простір і час; соціальний розвиток та деградація. Використання в соціальній географії соціологічних та загальних суспільно-географічних понять і категорій.

Застосування в соціальній географії соціологічних та загальних суспільно-географічних теорій. Головні концепції соціальної географії: соціального простору та часу; детермінізму (географічного, зокрема енвіронменталізму (посибілізму та пробабілізму), та економічного). Концепція сталого розвитку.

Теорії, розроблені в географії поведінки (бігевіоризм) та географії способу життя.

Поняття про методи досліджень. Класифікація методів соціально-географічних досліджень. Методи, методика та методичні підходи у конкретних соціально-географічних дослідженнях. Поняття наукової парадигми соціальної географії.

Системний, модельний та кібернетичний підходи у сучасній соціальній географії. Поняття наукової парадигми соціальної географії. Загальнофілософські принципи та загальнонаукові методи соціально-географічних досліджень. Методи соціально-географічного районування та системоформування (кластеризації). Картографічні методи в соціальній географії. Статистичні методи в соціальній географії. Особливості застосування в соціальній географії суспільно-географічних методів. Соціально-географічні методи дослідження: просторово-часової призми, індивідуальних та колективних ментальних карт, позиційної редукції.

Джерела формування інформаційної бази соціальної географії: офіційна статистична інформація, матеріали соціологічних досліджень (опитувань та обстежень), географічні карти, літературні джерела, Internet-матеріали, польові дослідження.

Змістовий модуль 2. Спеціальна соціальна географія

Лекція 3. СОЦІАЛЬНО-БІОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БУТТЯ ЛЮДИНИ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ТА СУСПІЛЬСТВА

Діяльнісний підхід до трактування людини, територіальних соціальних спільнот та суспільства. Типізація діяльності. Діяльнісний підхід як основа галузевого структурування соціальної географії.

Людина як біологічна істота. Потреба людини у відтворенні та відновленні своїх біологічних сил та способи задоволення цієї потреби. Рівні географічного та біологічного детермінізму, їхня залежність від процесу соціалізації людини, соціальних процесів суспільства, у якому вона перебуває.

Залежність людини від природного довкілля. Природне середовище і розселення населення. Соціально-географічна інтерпретація розселення. Спільність за поселенням як первинна територіальна соціальна спільнота. Соціальні функції поселень. Розселення і територіальні соціальні спільноти.

Теоретичні основи медичної географії. Залежність здоров'я людини від природного довкілля. Географічні чинники поширення хвороб та їхнє значення на різних етапах розвитку людської цивілізації. Вплив антропогенно зумовленої екологічної ситуації (екологічних криз та катастроф) на суспільне здоров'я. Соціально-економічні чинники суспільного здоров'я.

Соціально-географічні аспекти рекреаційної діяльності людини. Рекреаційні потреби людини та їхній вплив на відтворення біологічних сил суспільства. Соціальна оцінка рекреаційних ресурсів. Географія рекреаційної діяльності. Географічні чинники рекреаційної поведінки людини.

Лекція 4. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ТА СУСПІЛЬСТВА

Людина як духовна істота, носій поглядів, переконань, традицій і мови. Залежність духовності людини від духу історичної епохи, місця в соціальній стратифікації суспільства. Географічна та функціональна залежність духовного життя людини від процесу її соціалізації, соціальних відносин та процесів у суспільстві, до якого вона належить. Вплив цінностей на життя людини.

Основи географії культури. Категорія культури в соціальній географії. Широке та вузьке трактування культури. Взаємозалежність між духовною та матеріальною культурами. Географічні чинники формування та поширення різних типів матеріальної культури людини. Місце традицій

у суспільній культурі та їхня зумовленість регіональними і локальними географічними чинниками. Зв'язок між мовою та культурою. Особливості поширення мов у світі. Взаємовплив культур і мов різних народів.

Специфіка культурно-географічних досліджень у західній науці. Концепція культурного ландшафту, її соціально-географічна сутність.

Основи сакральної географії. Поняття релігії як форми суспільної свідомості. Підходи до співвідношення культури та релігії. Значення термінів “сакральний” та “релігійний”. Значення релігійних переконань для конкретної людини та суспільства загалом. Географія релігій та конфесій, їхній вплив на географію сакральних цінностей та сакральної діяльності людини. Вплив ступеня розвиненості релігії на поступ суспільства. Соціально-географічні аспекти процесу секуляризації.

Лекція 5. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ МАТЕРІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ТА СУСПІЛЬСТВА

Значення термінів “соціальна інфраструктура”, “сфера послуг”, “соціальна сфера”, “соціальний комплекс” у географії.

Матеріальні потреби людини та їхня ієрархія. Праця як засіб задоволення матеріальних потреб людини. Значення освітченості для вибору способів задоволення потреб. Попит на послуги. Сфера послуг у світовій економіці. Географія обслуговування як галузь соціальної географії. Місце сфери послуг у структурі господарства країни. Класифікація послуг та обслуговування: функціональна, за видами економічної діяльності. Показники розвитку сфери послуг.

Теоретичні засади та принципи територіальної організації сфери послуг. Модель територіальної організації сфери послуг на основі теорії центральних місць. Систематизація послуг за періодичністю та регулярністю попиту на них.

Географічні особливості розвитку сфери послуг та її підкомплексів (культурно-освітній, соціально-побутовий, науковий) у країнах різного типу.

Лекція 6. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ

Особливості розвитку та функціонування культурно-освітнього, соціально-побутового, наукового комплексу в Україні. Особливості розвитку сфери послуг в умовах суспільно-економічної трансформації в Україні.

Соціально-географічні відмінності регіонів України. Чинники формування відмінностей: історико-географічний, екістичний,

економічний. Закономірності розвитку соціальної сфери у міській та сільській місцевостях.

Диверсифікація соціальної сфери країн та регіонів як форма збагачення структури соціальної географії. Роль стратегій розвитку в управлінні сферою послуг. Географічні аспекти формування стратегій розвитку. Перспективні та нові види сфери послуг в Україні.

Змістовий модуль 3. Регіональна соціальна географія

Лекція 7. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Процес глобалізації у сучасному світі на етапі його переходу до інформаційної цивілізації. Змістові риси та просторові рівні трактування “цивілізації”. Соціально-географічний підхід до виділення цивілізацій Г. де Блія та П. Муллера. Історико-культурне підґрунтя проблеми “зіткнення” культур і цивілізацій та їхні соціально-географічні наслідки.

Поняття глобальних проблем та підходи до їхньої класифікації. Місце соціальних глобальних проблем у структурі глобальних проблем людства.

Глобальні соціальні проблеми, зумовлені політичною нестабільністю та воєнними конфліктами. Соціальні проблеми сучасних “гарячих точок”. Соціальні проблеми в районах локалізації біженців та переселенців. Соціальні проблеми в країнах з авторитарними режимами. Проблема тероризму та її соціальні наслідки.

Глобальні соціальні проблеми, зумовлені демографічними процесами в сучасному світі. Відмінності соціальних процесів у країнах демографічного вибуху та демографічної кризи. Проблема абортивної ментальності у країнах з різними типами відтворення населення. Проблеми міжетнічної та расової нетерпимості та їхні соціально-географічні наслідки. Соціальні проблеми гендерної нерівності.

Глобальні соціальні проблеми, зумовлені загостренням екологічної ситуації на планеті. Криза в екологічній свідомості сучасної цивілізації та спроби її подолання. Вплив екологічних умов життя людини у різних державах на соціальні процеси у них.

Глобальні соціальні проблеми, зумовлені економічними диспропорціями в сучасному світі. Географія бідності та багатства. Проблема забезпечення населення найбільш бідних країн водою та продовольством.

Відмінності соціальних проблем розвинених країн та країн, що розвиваються. Проблема освіти та охорони здоров'я у державах з різним рівнем економічного розвитку. “Функціональна” неграмотність у країнах, що

розвиваються. Географічна залежність між бідністю і злочинністю, іншими соціальними негараздами.

Лекція 8. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР: ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Географічні межі Європи як континенту та їхні соціально-географічні виміри. Питання соціально-географічної ідентичності Європи. Дискусії про географічну, культурну та цивілізаційну належність Росії, Туреччини та кавказьких держав до Європи. Риси соціально-географічного простору Європи.

Історико-географічні особливості формування Європейського соціально-географічного простору. Грецька та римська античності як витoki сучасної європейської цивілізації. Середньовічна доба та роль католицтва у закладенні цивілізаційних основ Європи. Вплив Реформації та Контрреформації, економічних та політичних революцій на сучасну європейську цивілізацію.

Культурна ідентичність сучасної Європи. Етнічна та мовна строкатість Європи, її вплив на європейську культуру. Проблеми невідповідності лінгвістичних, етнічних меж та державних кордонів. Європейські народи без державності (баски, шотландці, валійці, лужичани, бретонці, каталонці) та соціально-географічні аспекти їхньої асиміляції. Співвідношення між романськими, германськими та слов'янськими народами Європи й їхніми культурними стилями. Соціально-географічні проблеми етнічних конфліктів у Європі.

Сучасні суспільні процеси у Європі та їхнє соціально-географічне вираження. Інтенсифікація просторових взаємозв'язків: комплементарність, трансферність, інтервенційна можливість. Урбаністична послідовність і зміни. Закон провідного міста. Політична й економічна трансформація. Деволюція у Європі. Європейська уніфікація та наднаціоналізм.

Соціально-географічна регіоналізація Європи: підходи українських та американських науковців. Головні риси регіонів Європи: Західна Європа, Британські острови, Північна (Скандинавська Європа), Середземноморська Європа, Східна Європа.

Проблеми та перспективи європейської інтеграції України. Загрози та виклики для України перед входженням до ЄС. Цивілізаційні та соціальні переваги від входження України до ЄС. Соціально-географічні проблеми української діаспори в Європі. Наслідки сучасної еміграції українців у Європу: для європейських держав, для України.

Лекція 9. НАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Соціально-географічні особливості сучасних етнічних та лінгвістичних процесів в Україні: ретроспектива, сьогодення, перспективи. Українці як автохтонний етнос на території сучасної України. Теорії походження українців: трипільська, ранньослов'янська, староруська. Головні ознаки соціально-культурної окремішності та єдності українського народу. Національна та етнічна меншини: змістові відмінності термінів. Особливості етнічного складу населення України. Локалізація етносів в Україні. Залежність між етнічною та релігійною належністю. Мовний склад населення, його просторова диференціація. Залежність між етнічністю та мовою.

Соціально-географічні особливості людини, територіальних соціальних спільнот, суспільств у період трансформації. Соціальне неблагополуччя: зміст, активізація, поширення та урізноманітнення в Україні. Формування нового напрямку географії — географія соціальних негараздів, як відповідь на реалії суспільного життя.

Географічні проблеми соціальної стратифікації українського суспільства. Процес соціалізації в сучасній Україні та його географічні прояви. Географічні відмінності в соціальній структурі та соціальному русі населення України. Економічна криза та її вплив на соціальну сферу українського суспільства. Об'єктивна та суб'єктивна бідність, показники та методики її вимірювання. Географія бідності в Україні та її вплив на поширення соціальних негараздів.

Соціально-географічні аспекти поширення злочинності. Різноманіття чинників, що впливають на сучасну структуру, динаміку і територіальні особливості злочинності. Різновиди девіантної та делінквентної поведінки: їхня географічна залежність від матеріального достатку, способу життя та ціннісної мотивації. Динаміка та структура злочинності в Україні. Кримінальна та економічна злочинність як загрози розвитку сучасного українського суспільства. Просторові особливості поширення злочинності в Україні.

Міграції населення як чинник формування соціально-географічної ситуації. Тенденції міграційного руху та їхні зміни. Соціально-географічні наслідки сучасних міграцій в окремих регіонах держави. Потреби нової міграційної політики України.

Емпіричні соціально-географічні закономірності поширення соціальних негараздів в Україні та чинники їхнього формування. Національна та регіональна соціальна політика в Україні та її роль у соціальному розвитку великих міст, окремих регіонів, держави загалом.

Список рекомендованої літератури

Головна

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Вагда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — 468 с.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : словник-довідник / М. І. Білецький, І. В. Вагда, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. — 164 с.
3. Блїй де Г. Географія : світи, регіони, концепти / Г. де Блїй, П. Муллер, О. Шаблій ; [пер. з англ. ; передмова та розділ "Україна" О. І. Шаблія]. — К. : Либідь, 2004. — 740 с.
4. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — 204 с.
5. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 2000. — 678 с.
6. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — 560 с.
7. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 444 с.
8. Шаблій О. Суспільна географія : у 3-х кн. / О. Шаблій. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — Кн. 1. — 814 с., Кн. 2. — 706 с. ; 2017. — Кн. 3. — 562 с.
9. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — 349 с.

Допоміжна

1. Алаєв Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаєв. — М. : Мысль, 1983.
2. Атлас вчителя / [відп. ред. В. В. Молочко]. — К. : Картографія, 2010. — 328 с.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.
4. Білецький М. Ідеї В. Кубійовича в географічному дослідженні сфери послуг / М. Білецький // Географічна наука і практика : виклики епохи : міжнар. наук. конф., присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.). — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 66–70.
5. Білецький М. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону / М. Білецький // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах : [матеріали міжнар. наук. семінару]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — С. 339–347.
6. Білецький М. І. Географія соціальних негараздів : становлення науки в Україні / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Географія та туризм : наук. збірник / [ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін.]. — К. : Альтерпрес, 2011. — С. 228–235.

7. Білецький М. І. Навчальна програма, самостійна робота, індивідуальні завдання та тести з курсу “Географія сфери послуг” для студентів географічного факультету / М. І. Білецький. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 88 с.
8. Білецький М. І. Програма, методичні вказівки до практично-семінарських занять та тестові завдання з навчальної дисципліни “Соціальна географія” для студентів географічного факультету / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — 108 с.
9. Білецький М. І. Соціальна географія : навч.-метод. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 164 с.
10. Бордун О. Ю. Транспортна інфраструктура західноукраїнського прикордоння: економіко-географічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / О. Ю. Бордун. — Львів, 2003. — 20 с.
11. Бутирська І. В. Інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку : проблеми та шляхи їх вирішення : монографія / І. В. Бутирська. — Чернівці : Книги-XXI, 2006. — 238 с.
12. Ванда І. Соціально-географічні ідеї у працях Степана Рудницького / І. Ванда, Л. Котик, І. Ранця // Історія української географії та картографії. — Ч. 1. : зб. матеріалів третьої міжнар. наук. конф., присвяченої 130-літньому ювілею акад. С. Рудницького (Тернопіль, 6—7 грудня 2007 р.). — Тернопіль, 2007. — С. 23—29.
13. Влах М. Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — 344 с.
14. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє : доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин ; [упорядн. В. Рубцов ; 3-те вид., доп.]. — К. : Пульсари, 2009. — 248 с.
15. Географія українських і сумежних земель / [за ред. В. Кубійовича]. — Т. 1. — [факс. перевид.]. — К. : Обереги, 2005.
16. Гладкий Ю. Н. Гуманитарная география : научная экспликация / Ю. Н. Гладкий. — СПб. : СПб.ГУ, 2010. — 664 с.
17. Глобалізація світового господарства : геопросторовий вимір : монографія / О. О. Любіцева [та ін.]. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. — 160 с.
18. Глобальні зміни світу — 2025 : доповідь Національної розвідувальної ради США / [пер. з англ.]. — Львів : Літопис, 2010. — 188 с.
19. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009. — 144 с.
20. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — 316 с.
21. Гудзеляк І. І. Географія населення : навч. посібник / І. І. Гудзеляк. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 232 с.
22. Гукалова І. Нова соціальна географія : проблеми самоідентифікації у системі суспільно-географічних дисциплін / І. Гукалова // Географічна наука і практика : виклики епохи : міжнар. наук. конф., присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16—18 травня 2013 р.). — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 78—82.

23. Гукалова І. В. Якість життя населення України : суспільно-географічна концептуалізація : монографія / І. В. Гукалова. — К. : Друкарня МВС України, 2009. — 346 с.
24. Джеймс П. Все возможные миры. Развитие географических идей / П. Джеймс, Дж. Мартин ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1988. — 672 с.
25. Джонстон Р. География и географы. Очерк развития англо-американской социальной географии после 1945 г. / Р. Джонстон ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1987. — 368 с.
26. Дністрянська Н. І. Дуже малі міські поселення Львівської області : суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку : монографія / Н. І. Дністрянська, М. С. Дністрянський. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 198 с.
27. Дністрянський М. С. Етногеографія України : навч. посібник / М. С. Дністрянський. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 232 с.
28. Доктор географії Олена Степанів / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. — 324 с.
29. Жити разом : поєднання різноманіття і свободи в Європі ХХІ століття / [пер. з англ. Г. Лелів, М. Комарницький, Г. Сташків]. — Львів : Літопис, 2011. — 112 с.
30. Заблоцька Р. О. Світовий ринок послуг : підручник / Р. О. Заблоцька. — К. : Знання України, 2005. — 280 с.
31. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : навч. посібник / Б. Ф. Заблоцький. — Львів : Новий Світ-2000, 2007. — 548 с.
32. Заставецька О. В. Комплексний соціальний і економічний розвиток території : теоретичні і методичні основи дослідження / О. В. Заставецька. — Тернопіль, 1997.
33. Кисельов Ю. О. Основи геософії : проблеми теорії та методології : монографія / Ю. О. Кисельов. — Луганськ : ЛНУ, 2011. — 208 с.
34. Книш М. Глобальні проблеми людства : навч. посібник / М. Книш, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 330 с.
35. Книш М. М. Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються : навч. посібник / М. М. Книш. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 264 с.
36. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. — 484 с.
37. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів / М. М. Книш, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 138 с.
38. Книш М. М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 368 с.
39. Книш М. М. Суспільно-географічна картографія : навч.-метод. посібник / М. М. Книш. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 136 с.
40. Ковальчук А. С. Географія релігії в Україні : монографія / А. С. Ковальчук. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 308 с.

41. Котик Л. І. Географія злочинності держав світу / Л. І. Котик, Ю. Я. Смоляк // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матер. II Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 14–15 травня 2015 р.) / [за ред. В.Й. Лажніка]. — Луцьк : Вежа-Друк, 2015. — С. 93–101.
42. Котик Л. І. Стан здоров'я населення держав світу / Л. І. Котик // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матер. I Міжн. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 жовтня 2014 р.) / [за ред. В. Й. Лажніка]. — Луцьк : Вежа-Друк, 2014. — С. 101–106.
43. Комплексний атлас України. — К. : Картографія, 2005. — 98 с.
44. Кузик С. П. Географія туризму : навч. посібник / С. П. Кузик. — К. : Знання, 2011. — 271 с.
45. Лабінська Г. Особливості жіночої злочинності у Львівській області / Г. Лабінська // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 2008. — Вип. 35. — С. 212–219.
46. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : монографія / Р. М. Лозинський. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 502 с.
47. Любіцева О. О. Географія релігій : навч. посібник / О. О. Любіцева, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев. — К. : АртЕк, 1998. — 504 с.
48. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. — К. : Картографія, 2012. — 192 с.
49. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. — К. : Знання, 2008. — 661 с.
50. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009. — 363 с.
51. Масляк П. О. Країнознавство : підручник / П. О. Масляк. — К. : Знання, 2008. — 292 с.
52. Міграційні явища та процеси : поняття, методи, факти : довідник / [наук. ред. У. Я. Садова]. — Львів : ІРД НАН України, 2009. — 228 с.
53. Національний атлас України. — К. : Картографія, 2008. — 440 с.
54. Немець Л. М. Необхідність розширення функцій соціальної географії — нагальна потреба часу / Л. М. Немець, К. А. Немець // Наукові пошуки географічної громадськості : минуле, сьогодення, майбутнє : [матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю утворення Луганської області (8–10 жовтня 2013 р., м. Луганськ) ; відп. ред. Ю. О. Кисельов]. — Луганськ : ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2013. — С. 37–41.
55. Немець Л. М. Особливості викладання дисципліни “Основи соціальної географії” / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда // Наукові пошуки географічної громадськості : минуле, сьогодення, майбутнє : [матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю утворення Луганської області (8–10 жовтня 2013 р., м. Луганськ) ; відп. ред. Ю. О. Кисельов]. — Луганськ : ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2013. — С. 287–293.
56. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні : монографія / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. — Х. : РВВ ХНУ, 2003. — 160 с.

57. *Немець Л. М.* Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук / Л. М. Немець. — Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2004. — 34 с.
58. Новітня українська суспільна географія : хрестоматія / [упоряд. та автор біограф. статей проф. О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 1008 с.
59. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. — 608 с.
60. *Пістун М. Д.* Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. — К. : Вища школа, 1996. — 231 с.
61. *Подвірна Х. Є.* Геопросторова організація сфери охорони здоров'я (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Х. Є. Подвірна. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 20 с.
62. *Ранця І. І.* Програма та методичні вказівки до семінарських занять з курсу "Соціальна географія" для студентів географічного факультету / І. І. Ранця, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 84 с.
63. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / [НАН України, ІРД ; наук. ред. У. Я. Садова]. — Львів : ІРД НАН України, 2011. — 528 с.
64. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / [за ред. З. С. Варналія]. — К. : Знання України, 2005. — 498 с.
65. *Ровенчак І. І.* Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 240 с.
66. *Ровенчак І. І.* Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 35 с.
67. *Родоман Б. Б.* Введение в социальную географию : курс лекций / Б. Б. Родоман. — М. : Изд. Рос. откр. ун-та, 1993. — 78 с.
68. *Рудницький С. Л.* Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький ; [упоряд., передмова О. І. Шаблій]. — Львів : Світ, 1994.
69. *Садова У. Я.* Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.
70. *Скабара Р. М.* Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Р. М. Скабара. — Львів, 2003. — 20 с.
71. Соціальний розвиток України : сучасні трансформації та перспективи / [за ред. проф. Б. М. Данилишина]. — Черкаси : Брама-Україна, 2006. — 760 с.
72. Сталий розвиток : навч. посібник / [за ред. Л. Ц. Масловської, А. П. Садовенка, В. І. Середи]. — К. : Компанія ВАІТЕ, 2009. — 240 с.

73. Статистичний щорічник міста Львова за 2017 р. — Львів : Головне управління статистики Львів. обл., 2018.
74. Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Консультант, 2018.
75. *Стеченко Д. М.* Управління регіональним розвитком : навч. посібник / Д. М. Стеченко. — К. : Вища школа, 2000. — 223 с.
76. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.
77. *Теслюк Р. Т.* Суспільно-географічні аспекти якості життя населення регіону (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Р. Т. Теслюк. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 20 с.
78. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. — 544 с.
79. *Топчієв О. Г.* Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2005. — 632 с.
80. Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижника]. — К. : Міленіум, 2003.
81. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 744 с.
82. *Шевченко В. О.* Загальна медична географія світу / В. О. Шевченко, В. М. Гуцуляк, Г. П. Нечипоренко [та ін.]. — К. : [б. в.], 1998. — 178 с.
83. *Шевчук Л. Т.* Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Соціальна географія” / Л. Т. Шевчук. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 30 с.
84. *Шевчук Л. Т.* Основи медичної географії : текст лекцій / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1997. — 167 с.
85. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — 160 с.
86. *Ягодка А. Г.* Соціальна інфраструктура і політика : навч. посібник / А. Г. Ягодка. — К. : КНЕУ, 2000. — 212 с.
87. *Atkinson A.* Social Indicators : The EU and Social Inclusion / A. Atkinson, B. Cantillon, E. Marlier, B. Nolan. — Oxford University Press, 2002. — 238 p.
88. *Ellegard Kajsa.* Torsten Hagerstrands time-geography as the cradle of the activity approach in transport geography / Kajsa Ellegard, Uno Svedin // J. of Transport Geography. — 2012. — Vol. 23. — P. 17–25.
89. Encyclopedia of the Stateless Nations / J. Minahan. — N.Y. : Greenwood Publishing Group, 2002. — 2241 p.
90. *Fellmann J.* Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009. — 546 p.
91. *Fik J. Timothy.* The Geography of Economic Development. Regional Changes, Global Challenges / J. Timothy Fik ; [2th ed.]. — Boston, 2000. — 294 p.
92. *Hägerstrand T.* Globalt och lokalt / T. Hägerstrand // Svensk Geografisk Arsbok. — 1989. — Vol. 65. — P. 9–19.
93. International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes. — Amsterdam : Elsevier, 2009.
94. *Kitchin R.* The cognition of geographic space / R. Kitchin, M. Blades. — London ; N. Y. : I. B. Tauris, 2002. — 241 p.

Нормативні документи

1. Закон України “Про благоустрій населених пунктів” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>.
2. Закон України “Про Загальнодержавну цільову програму “Питна вода України” на 2011—2020 роки” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2455-15>.
3. Закон України “Про загальну середню освіту” № 651-14 від 5 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
4. Закон України “Про зайнятість населення” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
5. Закон України “Про культуру” № 2778-17 від 12 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
6. Закон України “Про освіту” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
7. Закон України “Про прожитковий мінімум” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
8. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
9. Закон України “Про туризм” № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/ed20120209>.
10. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.

Інформаційні ресурси

1. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
2. Географія і туризм [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lgtinfo.com.ua/index.php?option=comcontent &view=article&id=33&Itemid=47&lang=ru>.
3. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.stat.lviv.ua>.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Каталог ресурсів з соціальної географії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sociosite.net/topics/geography.php>.
6. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.ua>.
7. Програма розвитку ООН, звіти та інформація про людський розвиток [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.undp.org>.
8. Соціальна географія : наук. журнал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.soc-geogr.net>.
9. Соціальна та культурна географія : наук. журнал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.tandf.co.uk/journals/routledge/14649365.html>.

10. Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка : період. видання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku.djvu.
11. Dialogues in Human Geography [Electronic resource]. — Mode of access : <http://dhg.sagepub.com/content/3/1.toc>.
12. Encyclopedia of World Problems and Human Potential [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.uia.be/world-problems-and-global-issues>.
13. Human Development Reports [Electronic resource]. — Mode of access : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2013/download/ru>.
14. Nation Brands Index [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.simonanholt.com/Research/research-introduction.aspx>.
15. Open Society Foundations [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.soros.org>.
16. Peoples Global Action [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp>.
17. Pew Research Center [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.pewresearch.org>.
18. Science Direct [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.sciencedirect.com>.
19. The Club of Rome [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.clubofrome.org>.
20. United Nations [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.un.org>.
21. World Bank [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.worldbank.org>.
22. World Health Organization [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.who.int/en/index.html>.

II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
РОЗДІЛ

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

2.1. СЕМІНАРСЬКІ Й ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ, СЛОВНИК ТЕРМІНІВ, ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Змістовий модуль 1

ЗАГАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

ТЕМА 1

Об'єкт, предмет, зміст та функції соціальної географії

Мета: засвоєння студентами знань про об'єкт, предмет, завдання, структуру, функції соціальної географії, зв'язок науки з іншими географічними, прикладними, природничими й гуманітарними науками; ознайомлення з історичними аспектами розвитку соціальної географії у світі та на території України; формування навичок аналізу основних напрямів сучасного розвитку соціальної географії, проблем формування поняттєво-термінологічного апарату науки, виокремлення наукових центрів соціально-географічних досліджень на території України.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять: соціальна географія, соціальний, суспільний, соціальний час, соціальний простір, геопросторова організація соціальної сфери суспільства; ➤ історичні аспекти розвитку соціальної географії в світі; ➤ особливості становлення соціальної географії як напрямку суспільної географії на території України; ➤ новітні напрями розвитку соціальної географії: географія спорту, географія розвитку, віртуальна соціальна географія, географія бідності і т. д.;
уміти	➤ схарактеризувати зв'язки соціальної географії з іншими науками: генетичні, інформаційні, організаційні; ➤ пояснити місце соціальної географії у системі суспільно-географічних наук; ➤ розкрити структуру соціальної географії; ➤ обґрунтувати функції соціальної географії;
володіти	➤ знаннями про об'єкт, предмет соціальної географії; ➤ поняттєво-термінологічною системою соціальної географії; ➤ інформацією про внесок українських учених у розвиток соціальної географії.

Головні терміни та поняття: соціальна географія, соціальний, соціальне, суспільство, соціум, соціологія, зміст науки, поняття, термін, теорія, концепція, соціальне самовизначення, соціальний простір, соціальний час, соціальна інформація, соціальна мобільність, горизонтальна соціальна мобільність, соціальна стратифікація, соціальна структура, соціальна структура суспільства, соціальна сфера, соціальний досвід, соціальний розвиток, соціальний рух населення, науковий закон, чинник, середовище життєдіяльності людини, потреба, базові потреби, вітальні потреби, мотив, мотивація, норми, цінності, поведінка, соціальна поведінка, ідентичність, індивід, людські риси, особистість, соціалізація, соціальна роль, соціальний статус, соціальні відношення, соціальні властивості, соціальні закономірності, соціальні індикатори, соціальні показники, соціальні проблеми, соціальні процеси, соціальні явища, соціально-культурна страта, нація, громада, місцева громада, територіальна громада, самоврядування, територіальна соціальна спільнота, толерантність, аномія, інформаційне суспільство, інформаційний потенціал, держава, публічна влада, державна територія, державний лад, країна, адміністративно-територіальний устрій, місце проживання, поселення, столиця, міське поселення, місто, сільська місцевість, селище міського типу, містечко, село, урбанізація, ареал, район, районоутворення, районування, регіон.

Завдання семінарського заняття

1. Об'єкт та предмет соціальної географії.
2. Місце соціальної географії у суспільній географії.
3. Структура соціальної географії.
4. Функції соціальної географії. Зв'язки з іншими науками.
5. Риси понятійно-термінологічного апарату сучасної української соціальної географії.
6. Новітні напрями розвитку соціальної географії.

У ході підготовки до семінарського заняття використати додаток А.1.

Література

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ваңда, А. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 38—56, 226—242.
2. Блїй Г. де. Географія : світи, регіони, концепти / Г. де Блїй, П. Муллер, О. Шаблїй ; [пер. з англ. ; передмова та розділ "Україна" О. І. Шаблїя]. — К. : Либїдь, 2004. — С. 50—51.

3. *Ванда І.* Соціально-географічні ідеї у працях Степана Рудницького / І. Ванда, Л. Котик, І. Ранця // Історія української географії та картографії. — Ч. 1 : зб. матеріалів третьої міжнар. наук. конф., присвяченої 130-літньому ювілею акад. С. Рудницького (Тернопіль, 6–7 грудня 2007 р.). — Тернопіль, 2007. — С. 23–29.
4. *Влах М.* Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — С. 22–34, 179–184, 240–242.
5. *Гіденс Е.* Соціологія / Е. Гіденс ; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 1999. — 726 с.
6. *Голиков А. П.* Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — С. 7–28.
7. *Гукалова І.* Нова соціальна географія : проблеми самоідентифікації у системі суспільно-географічних дисциплін / І. Гукалова // Географічна наука і практика : виклики епохи : міжнар. наук. конф., присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.). — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 78–82.
8. *Немець Л. М.* Про завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів України / Л. М. Немець // Укр. геогр. журн. — 2004. — № 2. — С. 8–12.
9. *Новітня українська суспільна географія : хрестоматія / [упоряд. та автор біогр. статей проф. О. Шаблій].* — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 1008 с.
10. *Олійник Я.* Актуальні завдання соціальної географії / Я. Олійник // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) : [матеріали міжнар. наук. семінару]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — С. 93–98.
11. *Олійник Я. Б.* Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — С. 15–29, 33–36, 44–51.
12. *Родоман Б. Б.* Введение в социальную географию : курс лекций / Б. Б. Родоман. — М. : Изд. Росс. откр. ун-та, 1993. — С. 3–9.
13. *Соціологія : навч. посібник / [за ред. С. О. Макєєва].* — К. : Знання, 2005. — 455 с.
14. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — С. 188–197.
15. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009.
16. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 21–38.
17. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 32–45.
18. *Шаблій О. І.* Основи суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — С. 18–25.

19. Шевчук Л. Т. Особливості формування понятійно-термінологічного апарату соціальної географії в Україні / Л. Т. Шевчук // Проблеми географії України : [матеріали наук. конф. (Львів, 25–27 жовтня 1994 р.)]. — Львів : ЛДУ, 1994. — С. 28–29.
20. Шевчук Л. Прикладні аспекти використання теоретичних знань соціальної географії / Л. Шевчук // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки : [матеріали міжнар. наук. конф. до 120-річчя географії у Львівському університеті (24–26 вересня 2003 р.)]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 75–80.
21. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — С. 12–57, 77–95, 196–198.
22. Fellmann J. Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009. — P. 3–5.

Словник термінів

Адміністративно-територіальний устрій — поділ території країни на окремі частини (адміністративно-територіальні одиниці: краї, області, провінції, штати, департаменти, райони тощо), на основі якого створені і діють органи державної влади й управління на місцях. Згідно зі ст. 133 Конституції України, систему адміністративно-територіального устрою України формують: АР Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Ці територіальні одиниці розрізняють: а) за географічними ознаками — регіони (АР Крим, області, райони, міста-регіони Київ і Севастополь) і населені пункти (міста, селища, села); б) за статусом — адміністративно-територіальні одиниці (області, райони), самоврядні територіальні одиниці (міста, селища, села). АР Крим має особливий статус територіальної автономії; райони в містах мають ознаки як адміністративно-територіальних, так і самоврядних одиниць; в) за місцем у системі адміністративно-територіального устрою України — територіальні одиниці первинного рівня (міста без районного поділу, райони у містах, селища, села), середнього рівня (райони, міста з районним поділом), вищого рівня (АР Крим, області, міста Київ і Севастополь).

Аномія — стан, за якого нема загальнозначущих норм поведінки і взаємодії або їх ігнорують (С. О. Макеев, 2005).

Ареал — частина геопростору, у межах якого простежуються явища, яких нема на суміжних ділянках.

Базові потреби (вітальні потреби) — потреби, задоволення яких необхідне для фізичного відтворення життя.

Громада — низова адміністративно-територіальна одиниця, згідно з проектом Закону України про “Про територіальний устрій України”, яка утворюється з одного або декількох поселень за умови, якщо в її межах проживає не менше 5 тис. жителів з урахуванням доступності адміністративного

центру громади. До території громади можуть входити території поселень, поселенські утворення, міжпоселенські землі.

Держава — політична форма організації суспільства, що устальюється внаслідок виникнення і діяльності *публічної влади* — системи, яка керує основними сферами суспільного життя. Головні ознаки держави: наявність системи органів і установ, які утворюють механізм держави; наявність обов'язкових правил поведінки, запроваджених або санкціонованих державою (державного права); наявність певної території, у межах якої діє ця державна влада. Держава виконує зовнішні і внутрішні функції. Зовнішня функція полягає в захисті кордонів, цілісності території, суверенітету, у сприянні розвитку співробітництва і взаємодії з іншими державами.

Державна територія — частина Земної кулі, яка перебуває під суверенітетом певної країни. До її складу входить: суша з її надрами, внутрішні й територіальні води, а також повітряний простір над нею.

Державний лад — спосіб виконання легітимними управлінськими структурами владних повноважень у межах їхніх країн. Державний лад визначений формою державного правління та формою державного устрою.

Зміст науки — сукупність наукових проблем, ідей та гіпотез, понять і категорій, принципів, законів і закономірностей, теорій і концепцій науки, які адекватно відображають об'єкт і предмет дослідження (О. І. Шаблій, 2003).

Ідентичність — сукупність установок, уявлень щодо власного самоусвідомлення індивіда та самоасоціювання його в цілому суспільстві; одними з найважливіших знаків ідентичності особистості є ім'я, соціальної ідентичності — назва групи, протиставлення "себе" та "своєї" групи "іншим".

Індивід — окрема людина як представник людського роду з усіма її психологічними, морально-етичними та психічними характеристиками; один з багатьох, знеособлений.

Інформаційне суспільство — суспільство, для якого характерна висока інтенсивність інформаційного обміну в повсякденному житті більшості громадян і роботі організацій; використання загальних чи сумісних технологій в особистих, соціальних, освітніх, ділових та інших цілях, а також можливість швидкого передавання, одержання й обміну цифрових даних незалежно від відстані.

Інформаційний потенціал — наявні та такі, що можуть бути мобілізовані, обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки й технологій для створення власних і збирання, накопичення, опрацювання й використання різноманітних форм інформації для задоволення відповідних потреб суспільства.

Концепція — певний спосіб розуміння, трактування предмета; головна ідея для його систематичного висвітлення (О. І. Шаблій, 2003).

Країна — територіально визначене політичне, національне, соціальне і культурне співтовариство з акцентом на його географічному (просторовому) положенні у світі. Часто країна є синонімом поняття держава, проте має більше культурно-історичний або соціально-економічний, ніж політичний зміст.

Людські риси — знання, вміння, навички, які одні люди можуть надати та надати іншим людям для поліпшення та збагачення їхнього життя.

Місто — порівняно велике поселення, що має різноманітні соціально-економічні функції, з високою часткою населення, зайнятого в неаграрних сферах виробничої діяльності. В Україні містом називають поселення, кількість жителів якого перевищує 10 тис. осіб, з-поміж яких не менше ніж дві третини зайняті у несільськогосподарських сферах економіки. Винятком є поселення, які колись були велелюдними й відігравали вагомий соціально-економічну роль у розвитку навколишньої території, наприклад, м. Утнів (997 осіб станом на 01.01.2012 р.). За кількістю населення міста поділяють на малі (до 20 тис. осіб); середні (20—100); великі (100—500); найбільші (500 тис. — 1 млн осіб); міста-мільйонери (понад 1 млн осіб).

Місце проживання — житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, у якому особа проживає постійно, переважно або тимчасово (Цивільний кодекс України, 16.01.2003 р.); населений пункт, у якому особа проживає постійно або впродовж тривалого часу.

Місцева громада — група людей, які живуть у межах невеликої території, мають спільні соціальні проблеми та організуються для вирішення цих проблем.

Міське поселення — населений пункт, який виконує переважно промислові, наукові, транспортні, курортні, торговельні, культурні, адміністративно-політичні та інші несільськогосподарські функції й вирізняється концентрацією цих видів діяльності, підвищеною щільністю населення і компактністю забудови.

Мотив — матеріальний або ідеологічний предмет, спонука і підстава діяльності, вчинку.

Мотивація — система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини.

Науковий закон — відображення за допомогою понять і категорій суттєвих і необхідних зв'язків, що існують у навколишній дійсності й мисленні (О. І. Шаблій, 2003).

Нація — політична спільнота громадян певної держави — *політична нація*; етнічна спільнота (етнос) з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям “національної ідентичності”, так і колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших).

Норми — правила поведінки, очікування та стандарти, що регулюють взаємодії людей (С. О. Макеев, 2005).

Особистість — соціально-типова характеристика людини як сукупності соціальних ролей, що визначені соціальним статусом (С. О. Макеев, 2005).

Поведінка — сукупність дій і вчинків особи, групи осіб, натовпу.

Поняття — форма мислення, у якій відображаються загальні суттєві властивості чи відношення предметів, явищ і процесів реальності, взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак (О. І. Шаблій, 2003).

Поселення — компактно заселене місце проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, відокремлене від інших межею забудови території. За кількістю населення й соціально-економічними характеристиками поселення розподіляють на села, містечка, міста.

Потреба — необхідність у чомусь, яку треба задовольнити. Потреби умовно поділяють на три групи: вітальні (фізіологічні), соціальні (спілкування, соціальна оцінка), духовні (пошук сенсу життя, ідеали, цінності).

Район — частина геопростору, насичена елементами, що суттєво відрізняють її від інших територіальних утворень; для нього характерна єдність, взаємопов'язаність складових елементів та цілісність, що є об'єктивною умовою, закономірним результатом розвитку власне цієї частини геопростору.

Районоутворення — об'єктивний, незалежний від волі і свідомості людини процес формування інтегральних виробничо-територіальних систем, господарські елементи яких перебувають у тісних взаємозв'язках, мають свої просторові й виробничі особливості та вирізняються стійкістю щодо зовнішніх і внутрішніх змін.

Районування — процес поділу території на порівняно цілісні частини — райони, сітка яких є результатом цього процесу.

Реґіон — велика територіальна одиниця (природна, економічна, соціальна, політична тощо), дещо відмінна від наявного політичного та адміністративного поділу. Під реґіоном також розуміють певну територію, що відрізняється від інших територій за низкою ознак і має деяку цінність, взаємопов'язаність складових елементів.

Самоврядування — надане законом і державною владою право місцевих органів самостійно вирішувати коло питань, що входять до їхньої компетенції; діяльність щодо реалізації цього права.

Селище міського типу (сmt, містечко) — міське поселення в Україні, що виконує промислові, транспортні, адміністративні, курортні, наукові та інші функції, проте недостатньо розвинене, щоб отримати статус міста, запроваджений у державі.

- Село* — поселення, населення якого зайняте переважно в сільському господарстві; історичний тип великих сільських поселень, що відігравали роль місцевого центру для хуторів та дрібних поселень. За кількістю населення села в Україні поділяють на малі (до 500 осіб); середні (500—1 000); великі (понад 1 000 осіб).
- Середовище життєдіяльності людини* — сукупність об'єктів, явищ і чинників навколишнього середовища, що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо.
- Сільська місцевість* — уся обжита територія країн і районів, що перебуває поза міськими поселеннями, з її ландшафтами (природними і перетвореними людиною), населенням і поселеннями, які належать до категорії сільських.
- Соціалізація* — процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, процес становлення його як особистості (С. О. Макеев, 2005); процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження її як особистості, включення у суспільне життя.
- Соціальна географія* — напрям географії, що вивчає просторові процеси та форми організації життя людей і суспільного буття перш за все з погляду людини — умов її праці, побуту, відпочинку, розвитку особистості. Соціальна географія (за О. Шаблієм) — основна дисципліна суспільної географії на рівні з економічною географією, географією населення та політичною географією.
- Соціальна інформація* — сукупність знань, даних і повідомлень, які формуються в суспільстві й які використовують індивіди, групи, соціальні інститути для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин.
- Соціальна мобільність* — рух осіб або груп з однієї соціальної позиції до іншої. *Вертикальна соціальна мобільність* означає зміщення догори / вниз в ієрархії стратифікаційної системи. *Горизонтальна соціальна мобільність* — перехід з однієї соціальної групи в іншу, які стоять на одному й тому ж рівні стратифікації.
- Соціальна поведінка* — система взаємопов'язаних зовнішніх дій, які чинять люди в соціальній сфері під впливом власних або групових інтересів для задоволення певних потреб.
- Соціальна роль* — суспільна функція особистості, що визначена статусом, позицією, яку займає особистість у суспільстві, станом міжособистісних відносин тощо.
- Соціальна стратифікація* — диференціація суспільства на соціальні спільноти (класи, верстви) у ієрархічному ранзі, що виражена в нерівному обсязі влади, матеріальних багатств, прав та обов'язків, привілеїв і престижу.
- Соціальна структура* — функціонально та ієрархічно організована множина соціальних спільнот (С. О. Макеев, 2005).

Соціальна структура суспільства — сукупність взаємопов'язаних і таких що взаємодіють, соціальних елементів (індивідів, груп, інституцій) і відносин (зв'язків) між ними. У соціальній структурі суспільства виділяють два компоненти: соціальний склад — набір елементів, які становлять це суспільство, і набір зв'язків цих елементів — розмаїття соціальних зв'язків усіх складових соціальної системи.

Соціальна сфера — усі види діяльності людини, які забезпечують її побутові та духовні потреби.

Соціальне — 1) сукупність суспільних відносин з акцентом на надприродні та надіндивідуальні якості, здатність до життєдіяльності у спільноті; 2) сукупність характеристик індивідів, що взаємодіють, як членів різних груп; 3) інтерсуб'єктивна реальність повсякденного світу, що формується внаслідок взаємодії з іншими (Л. Т. Шевчук, 2007). Якість, внутрішньо притаманна особистості й спільноті, яка формується внаслідок процесів соціалізації. Соціальне відображає зміст і характер відносин між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як результат виконання людиною певних соціальних функцій, які вона бере на себе, стаючи членом спільноти.

Соціальне самовизначення — усвідомлення індивідом свого місця в соціальній структурі суспільства у конкретних просторово-часових координатах, зумовлене різними соціальними спільнотами, які визначають характеристики соціального стану людей; усвідомлення індивідом своїх соціальних позицій (Л. Т. Шевчук, 2007).

Соціальний — суспільний, громадський, той, що стосується суспільства.

Соціальний досвід — сукупність набутих соціальними суб'єктами (індивідами, групами, народами, націями) знань, умінь, навичок, звичок, звичаїв, норм, традицій тощо, які є підґрунтям їхнього практичного життя в суспільстві.

Соціальний простір — 1) умова існування і розвитку суспільства; 2) ойкумена, соціально освоєна частина природного простору як середовища проживання людей; 3) “життєвий простір” — місце взаємодії територіальних соціальних спільнот; 4) простір індивідуального буття.

Соціальний розвиток — процес переходу суспільства, конкретних територіальних соціальних спільнот на якісно нові рівні функціонування. Мета соціального розвитку — подолання певних соціальних негараздів і проблем (безробіття, низький рівень освіти, наркоманія тощо). У соціальній географії поширений термін *регіональний соціальний розвиток* — щодо окремих регіонів світу чи частин країни.

Соціальний рух населення — сукупність процесів переходу населення від одних соціальних станів до інших (шлюб — розлучення, працівник — пенсіонер, школяр — студент — особа з вищою освітою).

Соціальний статус — ієрархічна позиція індивіда на шкалі певної об'єктивної або суб'єктивної ознаки; ранг, що приписують індивідам, організаціям, групам (С. О. Макеев, 2005).

Соціальний час — специфічна характеристика часу, у якому існує і розвивається суспільство, соціальні спільності, індивіди (Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко, 2000).

Соціальні відношення — сукупність взаємозалежностей і взаємодій між різними соціальними властивостями та процесами. Виділяють два види соціальних відношень: соціальні взаємодії та соціальні зв'язки.

Соціальні властивості — ознаки та характеристики, притаманні людині та територіальним соціальним спільнотам, суспільству загалом (наприклад, свідомість, цілеспрямованість).

Соціальні закономірності — наявні у соціальних спільнотах стійкі причинно-наслідкові зв'язки, що мають властивість бути тенденцією, тобто постійно виявлятися у тих чи інших соціальних явищах.

Соціальні індикатори (соціальні показники) — статистичні показники, що характеризують стандарти умов і рівня життя.

Соціальні проблеми — 1) наявність невирішених суперечностей між соціальними і бажаними явищами, станами та процесами. Соціальні проблеми бувають глобальні, національні, регіональні, локальні. Їх вирішують реалізацією соціальної політики і долають у процесі розвитку; 2) негативні аспекти в житті суспільства, які розглядають як такі, що потребують втручання з боку держави, міжнародних організацій.

Соціальні процеси — послідовні зміни станів, стадій розвитку чи функціонування суспільства, окремих територіальних соціальних спільнот.

Соціальні явища — зовнішній прояв у конкретному соціальному місці соціального простору тих чи інших соціальних властивостей, законів, закономірностей. Самі закономірності, зазвичай, є прихованими. Приклад — революція, бідність.

Соціально-культурна страта — соціальна група людей, об'єднана певними майновими, професійними інтересами, захопленнями тощо.

Соціологія — наука про соціальні спільності, соціальні відношення, закономірності та механізми їхнього становлення, функціонування і розвитку.

Соціум — велика стійка соціальна спільнота, для якої характерна єдність умов життєдіяльності людей і спільність культури; територіальна спільність людей, об'єднаних проживанням на території в межах одного чи кількох поселень; відносини між членами соціуму визначені соціальними відносинами в суспільстві загалом; імовірність “випадкової” зустрічі і контактів у представників одного соціуму є значно вищою, ніж у представників різних соціумів; чим більший соціум за кількістю (масштабом), тим ліпші можливості для розвитку контактів.

Столиця — основне місто держави, адміністративно-політичний центр країни. Вона звичайно є місцем перебування вищих органів державної влади і державного управління, вищих судових, військових та інших установ.

Суспільство — група людей, що живуть на одній території, у єдиному політичному та соціальному укладі й усвідомлюють свою ідентичність, відмінність від інших таких груп, що існують поряд (Е. Гідденс, 1999).

Теорія — форма наукового знання, що є сукупністю достовірних, логічно не-суперечливих положень про певну галузь реального світу (О. І. Шаблій, 2003).

Територіальна громада — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Територіальна соціальна спільнота — поєднання соціальних груп і соціальних процесів, для якого характерні стійкі і впорядковані взаємозв'язки, що надають системі стійкості, цілісності й автономності; сукупність індивідів, що взаємодіють між собою на систематичних засадах, об'єднані спільною територією й усвідомлюють свою ідентичність (наприклад, львів'яни, кияни, гуцули). Зазвичай, в основі кожної територіальної спільноти є територіальна соціальна система.

Термін — слово чи словосполучення, яке точно позначає спеціальне поняття і його співвідношення з іншими поняттями певної галузі.

Толерантність — терпимість щодо інших людей, їхніх переконань, цінностей та поведінки.

Урбанізація — процес зростання міст і підвищення їхньої ролі в економічному і культурному житті суспільства, поширення міського способу життя у сільській місцевості.

Цінності — переконання, що їх поділяє колектив щодо цілей, до яких люди повинні прагнути, та основних засобів їхнього досягнення (С. О. Макеєв, 2005).

Чинник — рушійна сила, першопричина будь-яких процесів.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Прочитайте параграф 5.3 “Географо-демосоціальні теорії і концепції” підручника О. Шаблія “Основи суспільної географії” [18, с. 178—182]*. У чому сутність теорії просторової поведінки людини та теорії дифузії інновацій? Поясніть на конкретних прикладах, як ці теорії працюють у сфері соціальної географії.
2. Опрацюйте параграф 3.3 “Теорія соціального поля в соціальній географії” навчального посібника Л. Шевчук “Соціальна географія”

* Тут і далі номер подано зі списку літератури, рекомендованої для опрацювання в темі, яку вивчають.

[21, с. 166—171]. Чому, на думку автора, вивчення соціального поля є фундаментальним напрямом соціально-географічних та суспільно-географічних досліджень?

3. Ознайомтеся з працею “Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія” (упорядник О. Шаблій) [9]. Наукові напрацювання соціально-географічного змісту яких українських учених тут наведені? Проаналізуйте на вибір одну наукову працю.
4. Прочитайте наукову статтю І. Гукалової “Нова соціальна географія: проблеми самоідентифікації у системі суспільно-географічних дисциплін” [7]. Що розуміє автор під поняттям “нова соціальна географія”?
5. Опрацюйте статтю І. Ванди, Л. Котик, І. Ранця “Соціально-географічні ідеї у працях Степана Рудницького” [3] (додаток А.1). Які з проблем, окреслених С. Рудницьким, актуальні для соціальної географії сьогодення?

Питання для самоперевірки

1. Що є об’єктом соціальної географії?
2. Поясніть предмет вивчення соціальної географії.
3. Наведіть приклади наукових категорій у соціальній географії.
4. Назвіть новітні напрями розвитку соціальної географії.
5. Опишіть, що розуміють під терміном “наукове поняття” в соціальній географії. Наведіть приклади наукових понять соціальної географії.
6. Поясніть місце соціальної географії у структурі суспільної географії.
7. Розкрийте зв’язки соціальної географії з іншими науками.
8. Перелічіть функції соціальної географії.
9. Опишіть внесок у соціальну географію Степана Рудницького.
10. Розкрийте внесок у соціальну географію Володимира Кубійовича.
11. Назвіть приклади сучасних соціально-географічних досліджень в Україні.

ТЕМА 2

Методи соціально-географічних досліджень

Мета: засвоєння студентами знань про традиційні, нові та сучасні методи соціально-географічних досліджень, послідовність використання методів у процесі здійснення соціально-географічного дослідження; ознайомлення з методами ментальних карт, просторово-часової призми, позиційної редукції; формування навиків використання картографічних методів у соціальній географії.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: метод, методика, методологія;
 - особливості поділу методів соціальної географії на традиційні, нові (сучасні);
 - принципи застосування методу просторово-часової призми Т. Гегерстранда (Т. Hägerstrand);
 - методи картографічного відображення соціально-географічної інформації;
- уміти**
- побудувати та проаналізувати ментальні карти;
 - пояснити сутність методу позиційної редукції;
 - виконувати соціально-географічні карти;
 - аналізувати поєднання картографічних методів для відображення соціально-географічної інформації;
- володіти**
- знаннями про традиційні й нові методи соціально-географічних досліджень;
 - навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт;
 - навиками застосування біографічного й нарративного методів у соціально-географічних дослідженнях.

Головні терміни та поняття: бігевіористське довкілля, географічний (екологічний, природний) детермінізм, екологічний нігілізм, волюнтаризм, екологічний посибілізм, екологічний пробабілізм, економічний детермінізм, реальне (феноменальне) довкілля, метод, методика, метод умовного покоління, географічне положення, позиційна редукція, позиційний принцип, позиційний тиск, територіальний оптимум, респондент, фокус-група, кількісне дослідження, лонгіюдне дослідження, мета-аналіз, метод “мозкового штурму”, метод Дельфі, способи картографічного зображення, анаморфовані карти, картоїди, ментальна карта, когнітивна карта, моніторинг, соціальне тяжіння.

Завдання практичного заняття

1. Ознайомитись із методами дослідження соціальної географії. Виконати графічну схему "Методи дослідження соціальної географії". На схемі виділити групи традиційних, нових методів; навести приклади конкретних методів, що входять до груп.
2. Розкрити сутність методу просторово-часової призми Т. Гегерстранда (додаток Б.1).
3. Ознайомитися з методом побудови ментальних карт. Описати відмінність між індивідуальними та груповими ментальними картами (додаток Б.2).
4. Розкрити сутність методу позиційної редукції.
5. Ознайомитися з особливостями застосування картографічних методів у соціальній географії.
6. Проаналізувати дві соціально-географічні карти з метою: розробки системи соціально-географічних показників; використання картографічних методів для передавання соціально-географічної інформації; відповідності соціально-географічної інформації та картографічних методів її подання.

Література

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ваңда, А. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 50–56, 243–247.
2. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс ; [пер. з англ.] — К. : Основи, 1999. — С. 616–637.
3. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — С. 37–50.
4. Дроздов О. Ю. Ментальні карти як форма репрезентації просторових уявлень [Електронний ресурс] / О. Ю. Дроздов. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpip/1/2012_33/Drozhdov.pdf.
5. Книш М. М. Суспільно-географічна картографія : навч.-метод. посібник / М. М. Книш. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 136 с.
6. Коваленко І. М. Ментальні карти адміністративного устрою України и Крима [Електронний ресурс] / І. М. Коваленко. — Режим доступу : <http://www.krimoved.crimea.ua/nature20.html>.
7. Колесник І. І. Ментальне картографування та професія історика : між раціональним й уявленим / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. — 2012. — № 5. — С. 135–156.
8. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. — К. : Картографія, 2012. — 192 с.

9. Львівська область : географічний атлас / [серія : моя мала Батьківщина ; 5-те вид., випр. і доп. ; відп. ред. О. Шаблій]. — К. : Мапа, 2000—2005. — 20 с.
10. Львівська область : атлас. — М. : Картографія, 1989. — 40 с.
11. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — С. 94—126.
12. Родоман Б. Б. Введение в социальную географию : курс лекций / Б. Б. Родоман. — М. : Изд. Росс. откр. ун-та, 1993. — С. 66—72.
13. Соціологія : навч. посібник / [ред. С. О. Макеєва]. — К. : Знання, 2005. — С. 377—395.
14. Танчин І. З. Соціологія : навч. посібник / І. З. Танчин. — К. : Знання, 2008. — 351 с.
15. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — С. 158—164.
16. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика : навч. посібник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2005. — С. 89—93.
17. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 276—279, 415—416.
18. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — С. 262—282.
19. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 63—70.
20. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — С. 117—129, 315—325, 345—347.
21. Шевчук Л. Т. Удосконалення застосування традиційних соціологічних і експериментальних методів у соціальній географії / Л. Т. Шевчук // Географія і сучасність : зб. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. — 2003. — Вип. 1 (10). — С. 3—10.
22. Ellegard Kajsa. Torsten Hagerstrands time-geography as the cradle of the activity approach in transport geography / Kajsa Ellegard, Uno Svedin // Journal of Transport Geography. — 2012. — Vol. 23. — P. 17—25.
23. Hägerstrand T. Globalt och lokalt / T. Hägerstrand // Svensk Geografisk Årsbok. — 1989. — Vol. 65. — P. 9—19.
24. Kitchin R. The cognition of geographic space / R. Kitchin, M. Blades. — London, N. Y. : I. B. Tauris, 2002. — 241 p.

Словник термінів

Анаморфовані карти — карти, на яких розміри та форми контурів, ліній залежать від величин, які для читача карти є важливішими, аніж метричні відстані. Найпоширеніші анаморфовані карти: довжина доріг пропорційна не відстані в кілометрах, а часу на проїзд; площа країн пропорційна кількості населення; центральна частина карти має більший масштаб та збільшену детальність (ефект випуклого дзеркала). Усі елементи

карти трансформують відповідно, наприклад, розташування об'єктів, межі — відповідно до доріг. Масштаб трансформації розраховують за математичними формулами (Б. Б. Родоман, 1993).

Бігеовіористське довкілля — середовище, яким його сприймає та інтерпретує конкретний індивід.

Географічне положення — розташування об'єкта відносно поверхні Землі, а також щодо інших об'єктів, з якими він взаємодіє (Б. Б. Родоман, 1993).

Географічний (екологічний, природний) детермінізм — концепція, згідно з якою головну роль у формуванні, розвитку, функціонуванні суспільства, окремих територіальних соціальних спільнот, формуванні соціальних відносин відіграє природа, навколишнє середовище.

Екологічний нігілізм (волютаризм) — концепція, яка заперечує вплив природи на функціонування суспільства та соціальної сфери; винятковим чинником соціального є культура та саме суспільство.

Екологічний посибілізм — концепція, згідно з якою природа, яка змінюється від місця до місця, дає певні можливості для різноманітної діяльності, які людина, як активний актор з певними здобутками культури, може або не може реалізувати (О. І. Шаблій, 2003).

Екологічний пробабілізм — концепція, згідно з якою довкілля має ймовірний, однак не обов'язковий вплив на людську життєдіяльність; середовище створює альтернативи для діяльності, рішення людини ймовірно підпорядковані певним культурним нормам (О. І. Шаблій, 2003).

Економічний детермінізм — концепція, згідно з якою буття суспільства, його соціальної сфери, окремих територіальних соціальних спільнот визначене економічними чинниками, законами економіки; роль усіх інших чинників ігнорують чи суттєво применшують.

Картоїди — карти, вільні від правил картографії, не пов'язані математичними правилами і метричними характеристиками. На картоїдах форми та розміри спотворюють, щоб висловити ідею спеціаліста; є дві ознаки традиційних карт — наочність та використання способів зображення. Приклади картоїда: схема природних зон на ідеальному континенті; кільця Тюнена (Б. Б. Родоман, 1993).

Кількісне дослідження — дослідження, яке вивчає явища, що можуть бути кількісно виражені й статистично проаналізовані.

Лонгітюдне дослідження — тривале (упродовж кількох років) дослідження одних і тих самих осіб, груп осіб, об'єктів.

Ментальна (когнітивна) карта — образ простору в уявленні однієї людини чи групи людей, який є важливим компонентом у разі прийняття рішень щодо поведінки.

Мета-аналіз — науковий метод, який полягає в систематичному порівнянні та узагальненні даних різних досліджень на одну й ту саму тему.

- Метод* — спосіб або засіб досягнення мети, вирішення конкретного завдання.
- Метод “мозкового штурму”* — метод колективної генерації ідей, який полягає в актуалізації творчого потенціалу спеціалістів, коли спочатку відбувається введення учасників у сутність проблемної ситуації, висування ідей без їхньої критики, а згодом — систематизація і критичне обговорення цих ідей, оцінка списку ідей, які можуть бути використані.
- Метод Дельфі* — метод експертних оцінок, коли експерти в кілька етапів анонімно відповідають на запропоновані запитання письмово (спочатку щодо засобів вирішення проблеми, а потім щодо запропонованих колегами способів її вивчення).
- Метод умовного покоління* — метод, який застосовує припущення, ніби в сукупності осіб, яка є в конкретний момент часу, всі події наставатимуть з тією інтенсивністю, що притаманна кожній віковій групі в інтервалі часу, за який їх аналізують.
- Методика* — сукупність спеціально підібраних методів з метою пізнання дійсності.
- Моніторинг* — процес постійного накопичення інформації з усіх аспектів діяльності для визначення процесу виконання та закінчення запланованих змін, а також їх сприяння досягненню поставлених цілей.
- Позиційна редукція* — пояснення фізичних і функціональних особливостей об’єкта просторовим (географічним) положенням (Б. Б. Родоман, 1993).
- Позиційний принцип* — залежність суттєвих властивостей об’єкта від його положення у просторі (Б. Б. Родоман, 1993).
- Позиційний тиск* — дія сили тиску місця, якщо об’єкт розташований не в оптимальній точці. Об’єкт або переміщується під дією позиційного тиску; або змінює свої властивості — фізичні та функціонування; або сам формує нове просторове положення та середовище; або деградує (зникає) (Б. Б. Родоман, 1993).
- Реальне (феноменальне) довкілля* — сукупність властивостей, відношень, явищ та процесів на земній поверхні.
- Респондент* — особа або сукупність осіб, які підлягають статистичному спостереженню (Закон України “Про державну статистику”, 17.09.1992 р.).
- Соціальне тяжіння* — надання людьми переваги в разі вибору району та місця проживання, роботи, центрів обслуговування; перевага у виборі соціуму (Е. Б. Алаєв, 1983).
- Способи картографічного зображення* — система правил, спрямованих на передавання розміщення кількісних і якісних ознак суспільно-географічних об’єктів і явищ. Під способом картографічного зображення розуміють принципи використання на карті тих чи інших фігур, штрихувань, зафарбувань, а під засобами — форми і розміри фігур, рисунок штрихування і колір (М. М. Книш, 2009).

Територіальний оптимум — точка розташування об'єкта на території, де він би найефективніше функціонував (Б. Б. Родоман, 1993).

Фокус-група — метод збирання даних, у якому від 6 до 12 респондентів зібрано разом для обговорення і повідомлення даних стосовно певного питання.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Прочитайте параграф 2.4 “Методична база соціальної географії” навчального посібника Л. Шевчук “Соціальна географія” [20, с. 117–129]. Зверніть увагу на вимоги, що їм повинен відповідати кожен науковий метод. Проаналізуйте, які вимоги висувають до методів соціальної географії, враховуючи специфіку предметної сфери дослідження науки.
2. Опрацюйте розділ 20 “Методи соціологічного дослідження” праці Е. Гідденса “Соціологія” [2]. Які переваги та недоліки головних методів соціологічного дослідження? Які з соціологічних методів варто застосовувати в соціальній географії? Для вивчення яких проблем соціальної сфери можна застосовувати методи соціології? Які етичні проблеми необхідно враховувати під час дослідження?
3. Ознайомтеся з науковою статтею Л. Шевчук “Удосконалення застосування традиційних соціологічних і експериментальних методів у соціальній географії” [21]. Чому автор наголошує на доцільності використання в соціальній географії наративного методу та контент-аналізу?
4. Укладіть короткий опитувальник на довільну проблематику зі сфери соціальної географії. Проведіть опитування у колі Вашої академічної групи. Проаналізуйте результати опитування та виконайте їхню наукову інтерпретацію. Зверніть увагу, наскільки запропоновані Вами запитання дали змогу розкрити тематику опитування. Як би Ви, опираючись на отримані результати дослідження, відредагували питальник? Які запитання вилучили, додали, розширили, звузили, уточнили тощо? Який бажаний результат дало б таке редагування?

Питання для самоперевірки

1. Які вимоги висувають до методів наукового дослідження?
2. Перелічіть традиційні методи дослідження соціальної географії.
3. Назвіть приклади нових методів дослідження соціальної географії.

4. Розкрийте сутність методу просторово-часової призми Т. Гегер-странда.
5. Назвіть прикладні аспекти застосування в соціальній географії методу ментальних карт.
6. Поясніть відмінність між груповими та індивідуальними ментальними картами.
7. Наведіть приклади доцільності застосування у процесі соціально-географічного дослідження методу позиційної редукції.
8. Перелічіть методи картографування, які використовують для відображення соціально-географічної інформації.
9. Обґрунтуйте доцільність використання в соціальній географії соціологічних методів дослідження.
10. Розкрийте сутність біографічного методу дослідження; поясніть його результативність у соціальній географії.
11. Наведіть приклади нових видів програмного забезпечення для здійснення соціально-географічних досліджень.

Змістовий модуль 2

СПЕЦІАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

ТЕМА 3

**Рівень та якість життя населення.
Медична й рекреаційна географія України**

Мета: засвоєння студентами знань про якість та рівень життя населення, індекс людського розвитку, інтегральний індекс регіонального людського розвитку, індивідуальне й суспільне здоров'я, рекреацію, туризм; ознайомлення з територіальними відмінностями у рівнях соціально-економічного розвитку, захворюваності, рекреаційного освоєння за регіонами України; висвітлення засад медико-географічного та рекреаційного районування України; формування навиків виконання карт, структурних і кругових діаграм на соціально-географічну тематику.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять: рівень життя, якість життя, індекс людського розвитку, інтегральний регіональний індекс людського розвитку, медична географія, захворюваність, природне вогнище хвороби, рекреаційна географія, дозвілля, відпочинок, туризм; ➤ територіальні відмінності регіонів України за інтегральним індексом регіонального людського розвитку, захворюваністю, рекреаційним освоєнням; ➤ ареали природних вогнищ інфекційних хвороб в Україні; ➤ головні санаторно-курортні центри України;
уміти	➤ аналізувати територіальні відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів України; ➤ пояснити причини динамічних і тенденційних змін у захворюваності населення України; ➤ висвітлити особливості рекреаційного освоєння території України; ➤ обґрунтувати вплив (позитивний / негативний) масового розвитку рекреаційної сфери на довкілля (природне й соціальне), повсякденну життєдіяльність мешканців території здійснення рекреаційної діяльності;
володіти	➤ знаннями про медико-географічне та рекреаційне районування України; ➤ навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт; ➤ навиками роботи з узагальненою статистичною інформацією соціально-географічного змісту.

Головні терміни та поняття: якість життя населення, рівень життя населення, споживчий кошик, людський розвиток, довкілля, індекс людського розвитку (ІЛР), індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), інтегральний регіональний індекс людського розвитку (ІРЛР), очікувана тривалість життя при народженні, валовий національний дохід на душу населення, очікувана тривалість навчання, середня тривалість навчання, індекс маси тіла, стратифікація суспільства, соціальна стратифікація, прожитковий мінімум, бідність, показники бідності, абсолютна бідність, крайня форма бідності, відносна бідність, фемінізація бідності, фемінізм, цикл бідності, соціальне відторгнення, соціальне залучення, медична географія, медицина, життєдіяльність, здоров'я, індивідуальне здоров'я, суспільне здоров'я, фізичне здоров'я, соціальне здоров'я, духовне здоров'я, психічне здоров'я, психічні розлади, здоров'я нації, хвороба, захворюваність, рівень захворюваності, алергічні хвороби, гірська хвороба, інфекційні хвороби, депресія, природне вогнище хвороби, лікування, терапія, медична допомога, лікарська допомога, бальнеологія, мінеральні води, термальні води, лікувальні грязі, кліматотерапія, спелеотерапія, фітотерапія, біопатогенна зона, здоровий спосіб життя, лікар, сімейний лікар, медична сестра, фельдшер, пацієнт, заклади охорони здоров'я, лікувально-оздоровча місцевість, курорт, курорт державного значення, санаторно-курортні заклади, медико-географічний район, медико-географічне районування, медико-географічна оцінка довкілля, медико-географічне картографування, медико-географічне прогнозування, медичне країнознавство, медичне ландшафтознавство, нозогеографія, медико-географічні класифікації погоди, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), рекреаційна географія, рекреація, туризм, турист, вільний час, відпочинок, дозвілля, хобі, туристичний продукт, рекреаційна діяльність, рекреаційна місткість, рекреаційна територія, рекреаційне навантаження, рекреаційний потенціал, рекреаційні ресурси, рекреаційний об'єкт, рекреаційне районування, рекреаційний район.

Завдання практичного заняття

1. Опрацювати рекомендовану літературу з теми. Звернути увагу на трактування понять "рівень життя населення", "якість життя населення"; відмінність між цими поняттями. Використовуючи дані додатка В.1 "Інтегральний індекс регіонального людського розвитку, 2017", способом картограми виконати картосхему "Інтегральний індекс регіонального людського розвитку". Пояснити регіональні відмінності значень індексу, використовуючи додаток В.3 "Соціально-економічний розвиток регіонів України, 2017".

2. Побудувати кругову структурну діаграму “Захворюваність населення України” (додаток В.5) та стовпцеву діаграму “Захворюваність населення України за класами хвороб” (додаток В.6). Пояснити тенденції й причини структурного розподілу та динамічних змін.
3. Використовуючи дані додатка В.8 “Розвиток медичної сфери України, 2017”, виконати картосхему “Медична сфера України”: способом картограми показати кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів. На карті показати межі медико-географічних районів України за проф. О. Шаблієм, проф. Л. Шевчук (додаток В.9). Виконати короткий опис медико-географічних районів, звернути увагу на сучасний стан захворюваності населення (додаток В.5), рівень соціально-економічного розвитку території (додаток В.3), рівень розвитку медичної сфери (додатки В.7, В.8), ареали природних вогнищ інфекційних хвороб.
4. З використанням даних додатка В.10 “Розвиток санаторно-курортної сфери України, 2017” способом картограми виконати картосхему “Розвиток рекреації в Україні”. На карті способом ареалів показати туристично-рекреаційні райони України (автори районування – доц. М. Білецький, асист. Л. Котик) (додаток В.11). Пояснити тенденції рекреаційного та туристичного освоєння регіонів України; звернути увагу на небезпеки, пов’язані з активним розвитком рекреаційної та туристичної діяльності в окремих регіонах України.

Література

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.
2. Білецький М. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / М. Білецький, Л. Котик // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матер. XII міжнар. наук. конф. присв. 15-річчю к-ри туризму (Львів, 12—14 жовтня 2018 р.). — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. — С. 34—40.
3. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ваңда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 57—73, 248—305.
4. Білецький М. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 травня 2018 р.). — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 244—255.

5. Білецький М. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. Білецький, Л. Котик // Вісник ЛІЕТ. Серія: Економічні науки. — 2018. — Вип. 13.
6. Ванда І. В. Актуальність ідей Олени Степанів у трансформації медичної сфери сільської місцевості Львівської області / І. В. Ванда, Л. І. Котик, І. І. Рання // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. / [за ред. доц. Ю. М. Панишко]. — Львів : Бодлак, 2007. — Вип. 18. — С. 10–14.
7. Гукалова І. В. Якість життя населення України : суспільно-географічна концептуалізація : монографія / І. В. Гукалова. — К. : Друкарня МВС України, 2009. — 346 с.
8. Котик Л. І. Використання потенціалу Шацького національного природного парку для задоволення рекреаційно-туристичних потреб мешканців Львівської області / Л. І. Котик, О. І. Мамчур, М. Г. Пелех // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки. Сер. геогр. науки. — 2011. — № 9. — С. 143–149.
9. Котик Л. І. Стан здоров'я населення держав світу / Л. І. Котик // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матер. І Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 жовтня 2014 р.) / [за ред. В. Й. Лажніка]. — Луцьк : Вежа-Друк, 2014. — С. 101–106.
10. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посібник / П. О. Масляк. — К. : Знання, 2008. — 343 с.
11. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.idss.org.ua>.
12. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — 204 с.
13. Рекреаційна географія : письмові консультації / [укладачі : Л. А. Савранчук, В. Г. Явкін]. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — 110 с.
14. Рівень життя населення України / [НАН України. Ін-т демографії та соц. досліджень, Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько]. — К. : Консультант, 2006. — 428 с.
15. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 2000. — С. 420–442.
16. Статистичний щорічник України за 2017 рік / [Держ. служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : ТОВ “Август Трейд”, 2017.
17. Стафійчук В. І. Рекреалогія / В. І. Стафійчук. — К. : Альтер-прес, 2006. — 263 с.
18. Теслюк Р. Т. Підходи до визначення компонентної структури якості життя населення / Р. Т. Теслюк // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер. геогр. — 2004. — № 1. — С. 100–105.
19. Теслюк Р. Т. Суспільно-географічні аспекти якості життя населення регіону (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Р. Т. Теслюк. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 20 с.
20. Ціншен Ван. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії : сучасний підхід / Ван Ціншен, О. Г. Топчів // Укр. геогр. журн. — 2003. — № 1. — С. 45–49.

21. Шевченко В. О. Загальна медична географія світу / В. О. Шевченко, В. М. Гуцуляк, Г. П. Нечипоренко [та ін.]. — К. : [б. в.], 1998. — 178 с.
22. Шевчук Л. Проблеми розвитку медичної географії у контексті становлення законодавства України про охорону здоров'я / Л. Шевчук // Праці НТШ. — 2003. — Т. 11. — С. 140—144.
23. Шевчук Л. Т. Основи медичної географії : текст лекцій / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1997. — С. 9—14, 87—118, 138—141.
24. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — С. 286—307.
25. Atkinson A. B. Social Indicators / The EU and Social Inclusion / A. B. Atkinson, B. Cantillon, E. Marlier, B. Nolan. — Oxford University Press, 2002. — 238 p.
26. Fellmann J. Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009. — 546 p.
27. Human Development Reports [Electronic resource]. — Mode of access : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2013/download/ru>.
28. The World's Healthiest Countries [Electronic resource]. — Mode of access : http://images.businessweek.com/bloomberg/pdfs/WORLDS_HEALTHIEST_COUNTRIES.pdf.
29. World health statistics, 2017 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://apps.who.int>.

Словник термінів

Абсолютна бідність (крайня форма бідності) — нездатність задовольнити первинні людські потреби, відсутність фізіологічного і соціального мінімуму засобів існування; бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання.

Алергічні хвороби — хвороби, спричинені підвищеною чуттєвістю організму до впливів окремих чинників довкілля.

Бальнеологія — розділ медицини, що вивчає лікувальні мінеральні води, а саме: їхні властивості, класифікацію та критерії оцінки терапевтичного впливу на організм у разі різних захворювань.

Бідність — неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період. Розрізняють абсолютну та відносну бідність; об'єктивну і суб'єктивну (психологічну) бідність.

Біопатогенна зона — локальна ділянка земної поверхні, над якою окремі види рослин, тварин і людина відчують стресовий вплив довкілля, що призводить до виникнення різних функціональних розладів, зниження опору до захворювань (за В. Г. Прохоровим).

Валовий національний дохід на душу населення (англ. *Gross national income (GNI) per capita*) — сукупний дохід економіки, отриманий у процесі виробництва та володіння засобами виробництва, мінус оплата за користування

засобами виробництва, що належать іншим державам світу, який конвертований у міжнародні долари з використанням коефіцієнта паритету купівельної спроможності та розподілений на кількість населення держави станом на середину року спостереження ("Human Development Reports", 2017).

Відносна бідність — становище особи, за якого вона відчуває нерівність у стандартах життя та соціальному захисті порівняно з іншими членами суспільства.

Відпочинок (дозвілля) — проведення часу для відновлення нормального фізіологічного, психоемоційного стану організму. Розрізняють активний (будь-яка діяльність, відмінна від тої, що спричинила втому), пасивний (відносний спокій, без активної рухової діяльності) та змішаний (чергування станів відносного спокою та помірної рухової діяльності) відпочинок.

Вільний час — часупродовж доби, тижня, місяця, року чи більшого періоду життя людини, який не пов'язаний з виконанням професійних обов'язків.

Всесвітня організація охорони здоров'я ((ВООЗ), англ. *World Health Organization* (WHO)) — спеціальна установа Організації Об'єднаних Націй з питань охорони здоров'я, створена 1945 р. на конференції в м. Сан-Франциско (США). День набуття чинності Статуту ВООЗ (7 квітня 1948 р.) вважають днем заснування організації і щорічно відзначають як *Світовий день здоров'я*. Головна мета ВООЗ — сприяти забезпеченню охорони здоров'я населення всіх країн світу. Штаб-квартира у м. Женева (Швейцарія). До складу організації входять 194 держави світу (01.11.2018 р.). Україна є членом ВООЗ з 1948 р.

Гірська хвороба — патологічний стан організму, зумовлений перебуванням у розрідженому повітрі високих гірських місцевостей.

Депресія — поширений психічний розлад, для якого характерні зневіра, втрата інтересу та радості, почуття вини, низька самооцінка, порушення сну / апетиту, млявість, погана концентрація уваги. Симптоми бувають хронічними або такими, що виникають періодично. Іноді людина втрачає здатність долати проблеми повсякденного життя. У найважчій формі може призвести до самогубства.

Довкілля — сукупність чинників живої, неживої природи, суспільного буття, які впливають на здоров'я людини.

Духовне здоров'я — стан духовного благополуччя, який залежить від духовного світу особистості, складових духовної культури людства (релігії, освіти, мистецтва, моралі, етики).

Життєдіяльність — сукупність процесів, які відбуваються в живому організмі, слугують підтримці в ньому життя та є проявами життя.

Заклади охорони здоров'я — підприємства, установи, організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров'я

наданням медико-санітарної допомоги, ужиттям профілактичних і лікувальних заходів, послуг медичного характеру, виконання інших функцій на засадах професійної діяльності медичних працівників.

Захворюваність — показник поширення хвороб, зареєстрованих упродовж року серед населення загалом або в окремих групах (вікових, статевих, територіальних, професійних тощо). Обчислюють кількість захворювань на 100, 1 000, 10 000, 100 000 осіб. Це один з найважливіших показників стану здоров'я населення.

Здоровий спосіб життя — людська діяльність, спрямована на збереження та зміцнення здоров'я. Складові елементи здорового способу життя: харчування (споживання якісної питної води, необхідної кількості вітамінів, мікроелементів, білків, жирів тощо, споживання екологічно чистих продуктів харчування), побут (якість житла, умови для пасивного та активного відпочинку, рівень психічної та фізичної безпеки на території повсякденної життєдіяльності), умови праці (безпека у фізичному та психологічному аспектах, наявність стимулів та умов професійного розвитку), рухова активність (фізична культура та спорт, використання систем оздоровлення організму).

Здоров'я — стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, без хвороб та фізичних вад. Здоров'я доцільно розглядати як здатність організму активно та повноцінно пристосовуватись до змін довкілля, активно та повноцінно функціонувати в цих умовах. Розрізняють здоров'я: фізичне, психічне, соціальне, духовне; індивідуальне та суспільне.

Здоров'я нації — сукупність характеристик і ознак стану буття нації. За Л. Т. Шевчук, здоров'я нації характеризують показниками: фізична і духовна краса, кількість геніальних осіб у поколінні, рівень суспільного розуму та інтелекту тощо.

Індекс людського розвитку (ІЛР), індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) (англ. *Human Development Index, (HDI)*) — узагальнений показник для порівняння оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя й інших показників країни. Розроблено 1990 р. пакистанським економістом Махбубом ель Хаком (М. ul Haq), з 1993 р. використовують в ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу. Під час обчислення індексу враховують три показники: середня тривалість майбутнього життя при народженні; грамотність дорослого населення та охоплення населення трьома ступенями освіти (початковим, середнім, вищим); реальний ВВП на душу населення.

Індекс маси тіла ((ІМТ), англ. Body Mass Index, (BMI)) — величина, що дає змогу оцінити ступінь відповідності маси людини та її зросту, й так непрямо з'ясувати, чи є маса недостатньою, нормальною, надмірною (ожиріння). Показник розроблено 1869 р. бельгійським соціологом і статистиком Адольфом Кетеле (А. Quetelet). Вимірюють у кілограмах на метр квадратний.

Індивідуальне здоров'я — здоров'я конкретної людини.

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку (ІРЛР) — узагальнений показник для оцінки людського розвитку в окремих регіонах України. Розраховують на підставі аналізу 33 показників, об'єднаних у шість блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта. Методику розробили 2000 р. й оновили 2012 р. фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України за участю фахівців Державної служби статистики України.

Інфекційні хвороби — хвороби, спричинені вірусами, бактеріями, найпростішими, мікроскопічними грибками тощо. Характерна ознака: поширення від організму до організму через збудника. Приклади інфекційних хвороб: малярія, чума, проказа, грип, скарлатина тощо.

Кліматотерапія — використання впливу метеорологічних умов і особливостей клімату для лікування та профілактики захворювань організму людини.

Курорт — освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їхньої експлуатації будівлі, споруди з об'єктами інфраструктури; використовують для лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань, рекреації; підлягає особливій охороні. Розрізняють курорти державного і місцевого значення.

Курорт державного значення — природна територія, що має особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і яку використовують з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань.

Курорт місцевого значення — природна територія, що має загальнопоширені природні лікувальні ресурси і яку використовують з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань.

Лікар — фахівець із повною медичною освітою, який у передбаченому законом порядку постійно займається підтримкою або відновленням людського здоров'я через запобігання (профілактику), розпізнання (діагностику) та лікування захворювань і травм. Це можливо завдяки ґрунтовним знанням з анатомії, фізіології, хвороб і лікування, науки медицини, його досвіду та практики — *мистецтва медицини*.

Лікувальні грязі — мулисті осади водоймищ, торфові відклади боліт, глинисті породи грязьових сопок, що використовують у нагрітому стані для лікування.

Лікувально-оздоровча місцевість — природна територія, що має мінеральні й термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні й інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Лікування (терапія) — процес, бажаною метою якого є полегшення, зняття чи усунення симптомів і проявів того чи іншого захворювання, патологічного

стану чи іншого порушення життєдіяльності, нормалізація порушених процесів життєдіяльності й одужання, відновлення здоров'я.

Людський розвиток — право людей на довге, здорове і творче життя; на досягнення інших цілей, які, на їхню думку, мають значення; на активну участь у забезпеченні справедливого та сталого розвитку на планеті (ПРО ООН, Доповідь про людський розвиток “Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку”, 2010).

Медико-географічна оцінка довкілля — комплексна оцінка компонентів довкілля з метою виявлення ступеня ризику для здоров'я людини чи суспільства в конкретних геопросторово-часових координатах.

Медико-географічне картографування — створення медико-географічних карт (Л. Т. Шевчук, 1997).

Медико-географічне прогнозування — наукове передбачення медико-географічної ситуації (Л. Т. Шевчук, 1997).

Медико-географічне районування — поділ території на медико-географічні райони. Медико-географічне районування України розроблене О. І. Шаблієм та Л. Т. Шевчук (1997), виділено вісім медико-географічних районів: Львівський, Чернівецький, Вінницький, Київський, Чернігівський, Харківський, Донецький, Одеський.

Медико-географічний район — частина території країни, у межах якої простежується порівняно однорідна медико-географічна ситуація, є подібні показники народжуваності, смертності, дитячої смертності, природного приросту населення, приблизно однакові показники забезпеченості населення медичними установами (Л. Т. Шевчук, 1997).

Медико-географічні класифікації погоди — різновид прикладних класифікацій погоди, які виконують для медичної оцінки самопочуття людини, зумовленого геліометеотропними реакціями, зокрема, пов'язаними з несприятливими погодними умовами чи їхньою раптовою зміною.

Медицина — галузь наукової і практичної діяльності, основним завданням якої є пізнання процесів, що відбуваються в організмі здорової і хворої людини, для збереження і зміцнення її здоров'я, а також розробка методів розпізнання, відвернення і лікування хвороб.

Медична географія — галузева дисципліна соціальної географії (за О. І. Шаблієм), яка вивчає геопросторову організацію медичної сфери суспільства. Сформувалася на межі медицини та соціальної географії.

Медична допомога (лікарська допомога) — комплекс діагностичних і лікувальних заходів, спрямованих на визначення діагнозу, усунення чи зменшення симптомів і проявів захворювання чи патологічного стану, з приводу якого звернувся пацієнт, на нормалізацію його життєдіяльності, поліпшення чи відновлення здоров'я.

- Медична сестра* — особа з середньою медичною освітою, яка працює під керівництвом лікаря або фельдшера та виконує зроблені ним медичні призначення. Вона не займається повним медичним обстеженням хворого, діагностикою хворого, призначенням ліків, за винятком невідкладних станів.
- Медичне країнознавство* — дослідження медико-географічних особливостей території, стану здоров'я населення та організації його охорони у країнах чи окремих регіонах (Л. Т. Шевчук, 1997).
- Медичне ландшафтознавство* — медико-географічне вивчення природних комплексів та їхнього впливу на здоров'я населення (Л. Т. Шевчук, 1997).
- Мінеральні води* — підземні (іноді поверхневі) води з підвищеним вмістом деяких хімічних елементів і сполук, а також газів, зі специфічними фізико-хімічними властивостями (температура, радіоактивність та ін.), що чинять цілющий вплив на організм людини. Межею прісних і мінеральних вод вважають солоність 1 г/л.
- Нозогеографія* — географія хвороб.
- Очікувана тривалість життя при народженні* (англ. *Life expectancy at birth*) — кількість років, які може прожити новонароджений малюк, якщо наявні на момент його народження переважні тенденції в сфері показників смертності для конкретних вікових груп не змінюються впродовж його життя ("Human Development Reports", 2017).
- Очікувана тривалість навчання* (англ. *Expected years of schooling*) — кількість років навчання, які, як очікують, може навчатись дитина, яка досягнула офіційно визначеного віку вступу до школи, якщо впродовж її життя збережуться переважні тенденції в сфері вікового показника охоплення населення освітою ("Human Development Reports", 2017).
- Пацієнт* — особа, яка отримує медичну допомогу, лікування чи медичне спостереження.
- Показники бідності* — чинники, які свідчать про наявність бідності.
- Природне вогнище хвороби* — ділянка простору, у межах якої без зв'язків з людиною чи свійськими тваринами, паразитуючи в організмах диких тварин-господарів, існують окремі інфекційні хвороби (*природно-вогнищеві хвороби*: чума, туляремія, кліщовий енцефаліт, лептоспіроз, сказ, кліщовий сипний тиф та ін.).
- Прожитковий мінімум* — вартісне вираження достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи (Закон України "Про прожитковий мінімум", редакція 20.01.2018 р.).
- Психічне здоров'я* — стан психічного благополуччя, для якого характерні індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини

(збудженість, емоційність, чутливість). Воно тісно пов'язане з особливостями мислення, типом характеру особи, здібностями, особливостями реакції на життєві ситуації, стреси.

Психічні розлади — розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (Закон України “Про психіатричну допомогу”, 14.11.2017 р.).

Рекреаційна географія — галузева дисципліна соціальної географії (за О. І. Шаблієм), яка вивчає геопросторову організацію рекреаційної сфери.

Рекреаційна діяльність — один із комплексних видів життєдіяльності людини, спрямований на оздоровлення і задоволення духовних потреб у вільний від роботи час. Види рекреаційної діяльності (за П. О. Масляком): лікувально-курортна, оздоровчо-спортивна, пізнавальна, розважальна.

Рекреаційна місткість — здатність певної території забезпечувати комфортну рекреаційну діяльність без деградації природного та історико-культурного середовища (П. О. Масляк, 2008).

Рекреаційна територія — ділянка Землі у визначених межах, яку використовують для відпочинку й оздоровлення людей, організації екскурсій і туризму.

Рекреаційне навантаження — рівень сукупного антропогенного впливу на природний комплекс певної території в процесі рекреаційної діяльності (витоптування, нищення рослинного покриву тощо).

Рекреаційне районування — виокремлення рекреаційних районів у межах території дослідження. Автор усталеного рекреаційного районування України проф. О. О. Бейдик виокремив п'ять ресурсно-рекреаційних районів: Причорноморський, Карпатсько-Подільський, Полісько-Столичний, Харківський, Придніпровсько-Донецький.

Рекреаційний об'єкт — локальний об'єкт, який використовують для відпочинку.

Рекреаційний потенціал — сукупність наявних природних, соціально-економічних, культурно-історичних передумов певної території в організації рекреаційно-туристичної діяльності (П. О. Масляк, 2008).

Рекреаційний район — цілісне територіальне утворення, для якого характерне своєрідне та неповторне поєднання рекреаційних ресурсів, сформована спеціалізація рекреаційного господарства та розроблена довготермінова стратегія розвитку рекреаційної сфери.

Рекреаційні ресурси — об'єкти, процеси та явища природного й антропогенного походження, які використовують або можуть використати для розвитку рекреації та туризму. Характерна ознака рекреаційних ресурсів — здатність відновлювати і розвивати духовні та фізичні сили людини.

Рекреаційні ресурси поділяють на дві групи: *природні* (кліматичні, ландшафтні, орографічні, бальнеологічні, біотичні, грязьові, водні тощо) й *історико-культурні* (рекреаційно привабливі пам'ятки історії, архітектури, археології, місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних історичних осіб, території, де збереглися яскраво виражені етнографічні особливості, культові споруди, музеї тощо).

Рекреація — відпочинок, відновлення фізіологічних, духовних, психічних сил людини, витрачених у процесі повсякденної життєдіяльності.

Рівень життя населення — показник об'єктивного і суб'єктивного стану матеріального забезпечення населення. Для аналізу й оцінки рівня життя населення використовують такі показники: обсяг валового внутрішнього продукту, національного і реального доходу на душу населення, обсяг послуг на душу населення, середній рівень заробітної плати, забезпеченість житлом тощо.

Рівень захворюваності — частка населення, про яку відомо, що вона має певні захворювання чи розлади впродовж визначеного часу.

Санаторно-курортні заклади — розташовані на території курортів заклади охорони здоров'я, які забезпечують надання громадянам лікувальних, профілактичних, реабілітаційних послуг із використанням природних лікувальних ресурсів.

Середня тривалість навчання (англ. *Mean years of schooling*) — середня кількість років навчання, упродовж яких навчалися особи віком 25 років і старші, перераховані з показника освітнього рівня населення з урахуванням офіційної тривалості кожного рівня навчання ("Human Development Reports", 2017).

Сімейний лікар — лікар загальної практики, який лікує дорослих та дітей удома; надає невідкладну медичну допомогу; організовує консультації з іншими спеціалістами; супроводжує пацієнта в лікувальні заклади як "довірена особа" тощо.

Соціальне відторгнення — процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають змоги повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок бідності, відсутності базових знань і можливостей або ж дискримінації. Це відділяє їх від працевлаштування, отримання доходів і можливості навчання, а також від суспільних та соціальних інститутів і заходів. Вони мають обмежений доступ до влади та ухвалення рішень органами влади і, отже, часто не можуть взяти участь у процесах розроблення та прийняття рішень, що впливають на їхнє повсякденне життя.

Соціальне залучення — процес, який забезпечує для тих, хто має ризик бідності та соціального відторгнення, можливості й ресурси, необхідні для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та добробуту, що відповідають нормальним стандартам у суспільстві, у якому вони живуть.

Соціальне здоров'я — стан соціального благополуччя, пов'язаний з економічними чинниками (рівень матеріального забезпечення, платоспроможність, економічні стереотипи) та соціальною активністю індивіда (стосунки в сім'ї, робота, друзі, відпочинок тощо). Ці чинники і складові формують відчуття соціальної захищеності / незахищеності та суттєво впливають на формування здоров'я.

Спелеотерапія — метод немедикаментозної реабілітації та лікування захворювань органів дихання, в основі якого є використання мікроклімату підземних об'єктів (соляних шахт, карстових печер).

Споживчий кошук — асортимент товарів, який характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї. Такий набір використовують для розрахунку мінімального *споживчого бюджету* на підставі вартості споживчого кошика у чинних цінах. Споживчий кошук формує Кабінет Міністрів України. На засадах порівняння вартості споживчого кошика та розміру споживчого бюджету розраховують такі показники: розмір мінімальної зарплати, розмір мінімальної пенсії.

Стратифікація суспільства (соціальна стратифікація) — розподіл суспільства на соціальні класи та верстви населення. Ознаки стратифікації — нерівність у доходах, володінні власністю, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя.

Суспільне здоров'я — здоров'я цілого суспільства чи його окремих частин. За Д. Венедиктовим, суспільне здоров'я — характеристика індивідуальних рівнів здоров'я членів суспільства, яка відображає ймовірність досягнення кожним максимального здоров'я і творчого довголіття та дає інформацію про життєдіяльність усього суспільства як соціального організму, що прагне до гармонійного розвитку і підтримки екологічної та іншої рівноваги з природою і соціальним середовищем.

Термальні води — підземні води, температура яких сягає 20 °С та вище. За температурою термальні води поділяють на теплі (20—37 °С), гарячі (37—50 °С), дуже гарячі (50—100 °С).

Туризм — тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без ведення оплачуваної діяльності в місці перебування (Закон України “Про туризм”, редакція 2018 р.).

Турист — особа, яка подорожує по Україні або по іншій країні з незабороненою законом країни перебування метою на термін від 24 год до одного року без будь-якої оплачуваної діяльності та з зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін (Закон України “Про туризм”, редакція 2018 р.).

Туристичний продукт — попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше двох таких послуг, які реалізують або пропонують для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги

перевезення, розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) (Закон України "Про туризм", редакція 2018 р.).

Фельдшер — особа, яка належить до середнього медичного персоналу, є помічником лікаря або іноді надає медичну допомогу самостійно на базі фельдшерсько-акушерських пунктів.

Фемінізація бідності — явище, коли жінки, особливо ті, хто виховує дітей без чоловіків чи допомоги інших, є вразливішими щодо бідності.

Фемінізм — загальна назва різних жіночих рухів проти дискримінації жінок в економічній, соціальній, політичній сферах життєдіяльності, за їхні рівні права з чоловіками в суспільстві.

Фізичне здоров'я — стан фізичного благополуччя, визначений такими чинниками: індивідуальні особливості анатомічної будови тіла, перебіг фізіологічних процесів організму в умовах руху / спокою, генетична спадщина, рівень фізичного розвитку органів та систем органів.

Фітотерапія — система специфічних методів лікування й профілактики захворювань з використанням *фітопрепаратів* (будь-які витяжки або діючі речовини, одержані з лікарської рослинної сировини); належить до натуропатичних методів лікування захворювань; застосовують у національних системах охорони здоров'я переважної більшості країн ЄС, які розглядають фітотерапію як складову частину не тільки народної, а й традиційної медицини. Термін уведено французьким лікарем Анрі Леклерком. За даними ВООЗ (2003), розвиток фітотерапії є пріоритетним напрямом в оздоровленні населення, запобіганні гострим та хронічним захворюванням та поліпшенні якості життя.

Хвороба (захворювання) — відхилення стану людини від оптимуму, порушення рівноваги у її внутрішньому світі.

Хобі — узагальнена назва улюблених занять / розваг, які не є професійною діяльністю та якими займаються у вільний час.

Цикл бідності — стан бідності, що існує в межах однієї сім'ї з покоління в покоління.

Якість життя населення — категорія, що характеризує умови життєдіяльності та стану населення у конкретному середовищі з погляду його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства (І. В. Гукалова, 2009). ВООЗ визначає якість життя як сприйняття людьми свого становища в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та в зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами; пропонує оцінювати якість життя за такими параметрами: фізичними (енергійність, втома, фізичний дискомфорт, потреба в сні та відпочинку), психологічними (самооцінка, концентрація, позитивні / негативні емоції / переживання / мислення), ступінь незалежності (повсякденна

активність, працездатність, залежність від ліків та лікування), життя в суспільстві (повсякденна активність, соціальні / дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм), довкілля (житло та побут, безпека, екологічна ситуація), духовність та особисті переконання.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Опрацюйте параграф 1.2 “Концепція дослідження рівня життя населення України на сучасному етапі” колективної праці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України “Рівень життя населення України” [14, с. 16–27]. Зверніть увагу на складові елементи цієї концепції, принципи її формування, проблеми українського соціуму, що в ній висвітлені, статистичні показники, які використовують у процесі наукового дослідження.
2. Ознайомтеся з “Доповіддю про людський розвиток, 2017” [27]. У ранжуванні держав світу за значенням показника індекс людського розвитку, визначте місце України та її сусідів першого порядку (додаток В.4). До групи яких держав увійшла Україна? Про які загрози національній безпеці свідчить значення цього показника? Які заходи доцільно вжити на рівні держави, щоб зменшити ці загрози?
3. Прочитайте розділ 3 “Вивчення простору в медичній географії” тексту лекцій Л. Шевчук “Основи медичної географії” [23, с. 67–84]. Як впливають на індивідуальне та суспільне здоров'я біопатогенні зони? Чому, на думку автора, вивчення їхнього впливу є однією з найважливіших медико-географічних оцінок довкілля?
4. Прочитайте параграф 5.6 “Євгеніка і євгенічні рухи” навчального посібника Я. Олійника, А. Степаненка “Вступ до соціальної географії” [12, с. 141–143]. На яких проблемах євгеніки наголошують автори? Який стосунок ці проблеми мають до соціальної географії? Які трансформації відбуваються на початку ХХІ ст. у сфері дітонародження та яке їхнє сприйняття в суспільстві?
5. Ознайомтеся із методикою обчислення загального стану здоров'я населення держав світу, розробленою агенцією Bloomberg [28]. Яке місце України в рейтингу держав світу за загальним станом здоров'я населення; які держави займають перші місця рейтингу і чому?
6. Проаналізуйте загальний розвиток медичної сфери України, поясніть територіальні відмінності (додаток В.7). Порівняйте розвиток медичної сфери України з іншими державами світу [27]. Укладіть першу десятку держав світу за показниками розвитку медичної сфери.

7. Ознайомтеся зі статтею І. Ванди, Л. Котик, І. Ранця “Актуальність ідей Олени Степанів у трансформації медичної сфери сільської місцевості Львівської області” [6]. Які з ідей О. Степанів є актуальними на етапі трансформації медичної сфери України?
8. Опрацюйте статті М. Білецького, Л. Котик з проблем функціонування туристично-рекреаційних районів України (додатки В.13–В.16). На яких проблемах розвитку районів наголошують автори?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “рівень життя населення”.
2. Поясніть розуміння терміна “якість життя населення”.
3. Обґрунтуйте відмінність між поняттями “рівень життя населення” та “якість життя населення”.
4. Перелічіть показники, які враховують у разі визначення індексу розвитку людського потенціалу.
5. Розкрийте особливості обчислення інтегрального індексу регіонального людського розвитку.
6. Обґрунтуйте територіальні відмінності регіонів України за інтегральним індексом регіонального людського розвитку.
7. Опишіть територіальні відмінності захворювання населення України.
8. Наведіть приклади загроз неконтрольованого розвитку рекреаційної діяльності на території України у сегменті її впливу на повсякденне життя людей, соціальну сферу регіону.

ТЕМА 4

Географія культури та сакральна географія. Географія повсякденного життя

Мета: засвоєння студентами знань про об’єкт, предмет, завдання, зміст, структуру сакральної географії та географії культури; ознайомлення з передумовами й критеріями релігійного та етнографічного районування території України, особливостями розміщення на території держави релігійних та конфесійних об’єднань, головними релігійними центрами держави; висвітлення тенденцій інкультурації у соціальному просторі держави, окремих регіонів; формування навиків опрацювання вихідного статистичного матеріалу, укладання соціально-географічних карт, виконання пояснювальних записок на тему вивчення соціально-географічних явищ та процесів.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: культура, релігія, географія релігії, сакральна географія, географія культури, мультикультуралізм, інкультурація, субкультура, секуляризація, екуменізація, географія повсякденного життя;
 - тенденції динаміки й територіальні відмінності розвитку на території України релігійного життя;
 - характерні риси етногеографічних регіонів України;
 - особливості формування повсякденного життя за різними регіонами України;
 - пам'ятки архітектури, занесені до переліку об'єктів охорони ЮНЕСКО;
 - головні релігійні центри держави;
- уміти**
- аналізувати територіальні відмінності регіонів України за релігійними та культурними особливостями;
 - пояснити причини динамічних змін в інкультураційних процесах на території держави;
 - відстежити тенденції впливу мультикультуралізму та секуляризації на соціальну сферу;
 - висвітлити особливості поширення субкультур на території України та проаналізувати їхній вплив на повсякденне життя населення;
- володіти**
- знаннями про етнографічне та релігійне районування території України;
 - навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт;
 - навиками роботи з узагальненою статистичною інформацією соціально-географічного змісту.

Головні терміни та поняття: релігія, культ, сакральний, географія релігії, сакральна географія, авраамітичні релігії, авраамічні віровчення, дхармічні релігії, дхармічні віровчення, монотеїзм, політеїзм, світові релігії, національні релігії, первісні вірування, проторелігійність, місцеві традиційні вірування і культури, християнство, православ'я, католицизм, протестантизм, іудаїзм, хасидизм, іслам, сунізм, шиїзм, буддизм, індуїзм, конфуціанство, юдаїзм, сикхізм, синтоїзм, анімізм, культ предків, магія, фетишизм, шаманізм, тотемізм, язичництво, теїзм, атеїзм, безвірництво, екуменізм, секуляризація, молитва, кармічна низка перероджень, сансара, дхарма, нірвана, йога, карма, каста, джати, мокша, варна, табу, релігійна свідомість, релігійний культ, церква, лавра, Афон, монастир, монах, монахиня, саїтнік, пустельник, відлюдник, послушник, паломник, прочанин, паломництво, проща, хадж, релігійна громада, релігійна організація, релігійний район,

індекс обмеження релігійної свободи, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, Інститут релігійної свободи, Релігійно-інформаційна служба України, культура, культурологія, тип культури, домінуюча культура, духовна культура, матеріальна культура, рідна культура, нерідна культура, чужа культура, світова культура, культура інфантилізму, культура інфантильності, культурне середовище, культурна адаптація, мовно-етнічна адаптація, лінгвокультурна адаптація, культурна дистанція, культурна дифузія, культурне різноманіття, Всесвітній день культурного різноманіття, культурне середовище, діалог культур, духовний код культури, культурний артефакт, універсум культури, установки культурні, культурний феномен, культурний шок, міжкультурні контакти, культурна пам'ять, престиж культури, носій культури, культурна спадщина, культурне спадкування, стійкість культури, мікрокультура, субкультура, акультурація, асиміляція, запозичення, інкультурація, компліментарність, культурні табу, мовні табу, тематичні табу, контактні табу, мультикультурна людина, міжкультурна трансформація особистості, міжкультурні бар'єри спілкування, культурні ареали, мультикультуралізм, багатокультурність, бікультурна особистість, географія культури, геокультура, головні (традиційні, сформовані) галузі географії культури, неголовні (перспективні, такі, що формуються) галузі географії культури, антропологічна географія культури, антропологія культурна, географія культурних інновацій, географія інкультурацій, інкультураційна географія, етногеографія культури, етнокультурна географія, історична географія культури, історико-культурна географія, топоніміка, культурно-географічна топоніміка, геотопоніміка, некрогеографія, культурно-територіальні єдності, історико-географічні регіони, історико-культурні (культурно-історичні) регіони, історичні регіони, первинний мікротопонімічний ареал, державна мова, офіційна мова, материнська мова, рідна мова, світова мова, регіональна мова, мовна меншина, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, білінгвізм, двомовність, білінгв, насильницький білінгвізм, природний білінгвізм, штучний білінгвізм, комунікативні бар'єри, виживання мови, витіснення мови, вірність мові, вітальність мови, інтернаціоналізація мови, мовна агресія, етногеографія, етнологія, етногенез, корінний етнос, етнічна група, етнографічна група, етнічна територія, етнічна земля, етнографічна зона, етнографічне районування, етнографічний район, етнічна самоназва, національна специфіка, етнічна специфіка, стереотипи етнічні, національний статус, етнічний статус, національний стереотип, етнічний стереотип, етнічний автостереотип, національна традиція, етнічна традиція, національні упередження, етнічні упередження, етнофобія, національний характер, етнічний характер, духовне життя етносу, менталітет, етнічні цінності,

ментальність, національна гідність, національна гордість, національний (етнічний) етикет, національна психологія, етнокультурна конвергенція, ксенофобія, манкурт, маргіналізація, патріотизм, поліетнічність, етноцид, лінгвоцид, толерантність, людська гідність, суспільний стан, національний брендинг, індекс брендів міст, індекс національних брендів, індекс сили національного бренда, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, ЮНЕСКО, Світова спадщина ЮНЕСКО, картина світу, географія повсякденного життя, Pew Research Center.

Завдання практичного заняття

1. З використанням додатка Д.1 “Релігійна мережа в Україні” обчислити темп зростання релігійної мережі. Заповнити таблицю “Темп зростання релігійної мережі в Україні 1985–2017 рр.”. Пояснити причини динаміки зростання.

Темп зростання релігійної мережі в Україні 1985–2017 рр., %

Показник	Роки					
	1990/ 1985	1995/ 1990	2000/ 1995	2005/ 2000	2010/ 2005	2017/ 2010
Кількість релігійних організацій						
Кількість священнослужителів						
Кількість монастирів						
Кількість ченців і черниць						
Кількість духовних навчальних закладів						
Кількість слухачів духовних навчальних закладів						
Кількість релігійних періодичних видань						

Темп зростання релігійної мережі

$$T_p = \frac{K_k - K_n}{K_n} \times 100\%,$$

де T_p — темп зростання; K_k — кількісні показники фактичного року спостереження; K_n — кількісні показники попереднього до фактичного року спостереження.

2. З використанням додатка Д.2 “Структура релігійної мережі в Україні” побудувати кругову структурну діаграму “Структура

- релігійних організацій України за конфесійною належністю” станом на 2010 та 2017 рр. Обґрунтувати причини змін структурного розподілу.
3. Виконати картосхему “Релігійна ситуація в Україні”: способом картограми показати кількість релігійних громад за регіонами в розрахунку на 10 000 населення (додаток Д.3). На карті позначити межі релігійних районів України (автори районування проф. О. Шаблій, проф. Л. Шевчук) (додаток Д.4).
 4. Ознайомитися з особливостями етнографічного районування України (додаток Д.5). Виконати короткий опис етнографічних районів держави.
 5. Письмово проаналізувати особливості власної повсякденної життєдіяльності. Окреслити її географію, описати чинники, що на неї впливають (звернути увагу на тенденції інкультураційних змін, мультикультуралізм, секуляризацію, виклики глобалізації).

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. — К. : Довіра, 2007. — 205 с.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 73—100, 306—326.
3. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — С. 232—238.
4. Гукалова І. В. Якість життя населення України : суспільно-географічна концептуалізація / І. В. Гукалова. — К. : МВС України, 2009. — 346 с.
5. Життя етносу : соціокультурні нариси : навч. посібник / Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико [та ін.]. — К. : Либідь, 1997.
6. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
7. Інститут релігійної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.irs.in.ua>.
8. Кисельов Ю. Про місце сакральної географії в системі географічних наук / Ю. Кисельов // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки : матеріали міжнар. наук. конф. до 120-річчя географії у Львівському університеті (24—26 вересня 2003 р.) — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — С. 127—128.
9. Ключко Л. Суспільно-географічні дослідження релігійної сфери [Електронний ресурс] / Л. Ключко. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Chseg/2008_5/Klyuchko.pdf.
10. Ключко Л. В. Територіальна організація релігійної сфери Харківського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Л. В. Ключко. — Х., 2010. — 20 с.

11. Ковальчук А. С. Географія релігії в Україні : монографія / А. С. Ковальчук. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 308 с.
12. Ковальчук А. С. Територіальні особливості динаміки чисельності релігійних організацій в Україні / А. С. Ковальчук // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 1998. — Вип. 22. — С. 108—114.
13. Кубійович В. Наукові праці / [упоряд. та вступ. стаття проф. О. Шаблій]. — Т. 1. — Париж ; Львів : Фенікс, 1996. — 800 с.
14. Культурна політика України : національна модель у європейському контексті : аналітична доповідь / [за ред. С. І. Здіорука] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf.
15. Кучабський О. Г. Прикладні проблеми географії релігії / О. Г. Кучабський // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 1998. — Вип. 22. — С. 83—89.
16. Кучабський О. Г. Релігійна сфера обласного регіону : трансформація і територіальна організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / О. Г. Кучабський. — Львів, 2000. — 20 с.
17. Любіцева О. О. Географія релігій : навч. посібник / О. О. Любіцева, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев. — К. : АртЕк, 1998. — 504 с.
18. Масова культура / Українська і зарубіжна культура : навч. посібник / [за ред. К. В. Заблоцької]. — К. : Східний вид. дім, 2001. — 372 с.
19. Міністерство культури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua>.
20. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : Видавничий центр НТШ, 2003. — 608 с.
21. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — 204 с.
22. Патійчук В. О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / В. О. Патійчук. — К., 1998. — 17 с.
23. Ровенчак І. Геокультурна регіоналізація України у працях Володимира Кубійовича / І. Ровенчак // Праці НТШ. — 2003. — № 11. — С. 97—102.
24. Ровенчак І. Категорія “культури” у суспільній географії / І. Ровенчак // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 2004. — Вип. 30. — С. 274—277.
25. Ровенчак І. І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — С. 140—147, 166—173, 222.
26. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. — 253 с.
27. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблій]. — Львів : Світ, 2000. — С. 457—478.
28. Соціокультурне середовище — комунікація — “колообіг” культури (спроба попередньої схеми) / Кісь Р. Глобальне — національне — локальне (соціальна антропологія культурного простору). — Львів : Літопис, 2005. — С. 86—99.
29. Статистичний збірник “Регіони України”, 2017 / [Держ. служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Консультант, 2018.

30. Статистичний щорічник України за 2017 рік / [Держ. служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Август Трейд, 2018.
31. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. — С. 489—507.
32. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — С. 329—347.
33. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні : підсумки десятиліття, тенденції і проблеми : аналіт. доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr.pdf.
34. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 601—612.
35. *Швебс Г. И.* Прорыв в прошлое : научно-эзотерическое миропонимание / И. Г. Швебс. — Одесса : Маяк, 1998. — Кн. 1. — 300 с.
36. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — С. 9—28, 41—44, 139—145.
37. *Шевчук Л. Т.* Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — С. 229—268.
38. *Щитова Н. А.* География образа жизни : основные понятия и стратегия исследования / Н. А. Щитова // Вестник Моск. ун-та. Сер. геогр. — 2005. — № 5. — С. 12—18.
39. Articles in Cultural Geography [Electronic resource]. — Mode of access : <http://geocurrents.info/category/cultural-geography>.
40. Country Brand Index [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.brandingplaces.com/wp-content/uploads/2013/04/CBI_2012-Final.pdf.
41. European Cultural Parliament [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.kulturparlament.com>.
42. *Fellmann J.* Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009. — P. 33—61, 156—174.
43. Nation Brands Index [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.simonanholt.com/Research/research-introduction.aspx>.
44. Pew Research Center [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.pewresearch.org>.
45. *Pred A.* Social reproduction and the time-geography of everyday life [Electronic resource] / A Pred. — Mode of access : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/490994?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102677256503>.

Словник термінів

Авраамітичні релігії (авраамічні віровчення) — релігії, які розвинулися на засадах віровчення праотця Авраама (іудаїзм, християнство, іслам).

Акультурація — процес засвоєння окремою особою (групою осіб, етносом), вихованих в одній культурі, елементів іншої культури. В процесі акультурації нову культуру можуть частково приймати / не приймати.

Анімізм — віра в те, що все живе має душу; віра в існування духів, одухотворення сил природи, тварин, рослин і предметів, приписування їм розуму, дієздатності і могутності. Одна з форм первісних вірувань.

Антропологічна географія культури — неголовна галузь географії культури (за І. І. Ровенчаком, 2008), яка формується на перетині географії культури й антропології.

Асиміляція — тип етнічних процесів, за яких сформовані етноси або групи, що відділилися від них, опинившись у середовищі іншого народу, переймають його мову і культуру, зливаються з ним, асоціюють себе з цим народом.

Атеїзм (безвірництво) — світогляд, для якого характерна відсутність віри в існування будь-яких богів, духів, вищих сил тощо. Протилежний термін — теїзм.

Афон (Афонська гора, Автономна Чернеча Держава Святої Гори Афон) — монастирська держава на східному виступі Халкідонського півострова Айон-Орос в Егейському морі. Відомий як держава монахів з VII ст. Доступ на Афон жінкам заборонено.

Бікультурна особистість — особа, яка вільно орієнтується в двох культурах, для якої друга культура стала такою ж, як рідна.

Білінгв — особа, яка володіє двома мовами і почергово (залежно від сформованої мовної ситуації) використовує їх у процесі спілкування.

Білінгвізм (двомовність) — володіння двома мовами.

Буддизм — дхармічне віровчення, найдавніша світова релігія (VI ст. до Р. Х.); зародилася в Давній Індії; сформувалася на ґрунті місцевих національних релігій; відкинула авторитет індійських Вед; передбачає дотримання морального закону як способу визволення душі й досягнення *нірвани* (стан переходу в абсолютний спокій). Поширений у Східній та Південно-Східній Азії.

Варна — назва великого соціального стану в традиційному індійському суспільстві. Історично сформовані чотири варни: священнослужителі — брахмани, воїни — кшатрії, торговці, фермери — вайшії, слуги, робітники — шудри. Зрідка виділяють п'яту варну — недоторкані. За традицією, більшість сучасних каст в Індії виводять походження від однієї з давніх варн.

Вживання мови — стійкість мови, її вітальність, задіяність у процесах міжособистісного і міжкультурного спілкування. Проблема вживання мови особливо актуальна в період агресії з боку іншої мови (Ф. С. Бацевич, 2007).

Витіснення мови — поступова заміна рідної мови етносу чужою мовою.

Вірність мові — постійне вживання рідної мови у випадках бі- або полілінгвального спілкування.

Вітальність мови — життєздатність, стійкість, вживання мови у несприятливих соціальних умовах або постійних некомфортних умовах спілкування

її носіїв. Залежить від давності писемних традицій, кількості мовців, підтримки держави, конкретної соціополітичної ситуації тощо (Ф. С. Бацевич, 2007).

Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) — представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган на території України, утворений 1996 р. Мета: об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, уживання комплексних заходів добродійного характеру. Рада функціонує на засадах рівності та рівноправ'я, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх чинних у рамках Конституції України релігійних організацій, є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, інших громадських формувань та їхніх керівних органів.

Географія культури (геокультура) — одна з самостійних ділянок (галузей) суспільної географії, що досліджує геопросторову (територіальну) організацію сфери культури загалом або її окремих найважливіших форм прояву (підсистем): етнологічних, релігійних та історико-політичних (І. І. Ровенчак, 2008).

Географія культурних інновацій (географія інкультурацій, інкультураційна географія) — неголовна галузь географії культури (за І. І. Ровенчаком, 2008), яка формується в структурі географії культури під впливом нововведень науково-технічного прогресу (інновацій).

Географія повсякденного життя — науковий напрям соціальної географії, який досліджує географію щоденної життєдіяльності особи, групи осіб, етнографічної групи, етносу та вивчає, як повсякденні дії впливають на їхню життєдіяльність, на світ навколо них.

Географія релігії (сакральна географія) — галузева дисципліна соціальної географії (за О. Шаблієм), яка вивчає геопросторову організацію релігійної сфери суспільства. Термін сакральна географія запропонований 1991 р. О. Шаблієм.

Головні (традиційні, сформовані) галузі географії культури — етногеографія культури (етнокультурна географія), географія релігії (сакральна географія), історична географія культури (історико-культурна географія) (І. І. Ровенчак, 2008).

Державна мова — закріплена законодавством мова, уживання якої обов'язкове в органах державного управління, діловодстві, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, медицини тощо. Статус державної мови у багатонаціональних державах закріплюють законодавчо, зазвичай, за мовою більшості населення (Франція, Німеччина, Латвія). У деяких країнах статус державних надають двом і більше мовам незалежно від кількості членів мовних меншин

(Швейцарія, Бельгія, Фінляндія, Афганістан, Індія). Згідно з рекомендаціями ЮНЕСКО (1953), державна мова — мова, що виконує інтеграційну функцію в рамках конкретної держави в політичній, соціальній та культурній сферах та відіграє роль символу цієї держави. Часто як синонім до поняття “державна мова” вживають “офіційна мова”. ЮНЕСКО рекомендує (1953) розмежовувати ці поняття й під офіційною мовою розуміти мову державного управління, законодавства, судочинства.

Діалог культур — взаємодія культур, які контактують між собою у процесах міжкультурної комунікації, що забезпечує взаєморозуміння та духовне взаємозбагачення представників різних національних (етнічних) культурних спільнот.

Домінантна культура — набір цінностей, вірувань, традицій, звичаїв, правил поведінки, яких дотримуються всі члени спільноти (етносу, нації) та якими керуються в повсякденному житті.

Духовна культура — складова культури, яка охоплює мистецтво і філософію; створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні й емоційні потреби. Елементи духовної культури: звичаї, норми, цінності, знання, інформація.

Духовне життя етносу — сфера життєдіяльності етносу, яка охоплює особливості світобачення, мислення, свідомості, культури (звичаї, традиції, ціннісні орієнтації, стереотипи).

Духовний код культури — система умовних знаків, соціально-культурних особливостей, у яких відображені моральні цінності й еталони, пов’язані з базовими позиціями культури: добро — зло, погане — добре.

Дхарма — сукупність норм і правил, дотримання яких необхідне для збереження і підтримання загального порядку.

Дхармічні релігії (дхармічні віровчення) — релігії (індуїзм, джайнізм, буддизм, сикхізм), що вкорінені в індійській релігійно-філософській традиції та приймають як базову концепцію *кармічної низки перероджень (сансара* —плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, ланцюг страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті, трансміграція душі).

Етнічна група — територіальна частина певного етносу, якій притаманні особливості культури, побуту, мови (діалект, говір), особлива самосвідомість, самоназва.

Етнічна самоназва — ім’я, яким традиційно називає себе певний етнос (нація, народність).

Етнічна територія (етнічна земля) — територія переважного розміщення певного етносу; зазвичай охоплює ареал його історичного формування і компактного розселення, а також змішування з іншими етносами.

Етнічний автостереотип — порівняно стійкі уявлення, судження й оцінки представників певної спільноти (етнографічної групи, етносу, нації) щодо

самої себе: переважно це позитивні уявлення, судження з окремими негативними й критичними нотами, які сприймають з гумором (повільність, педантичність, скупість тощо).

Етнічні стереотипи — культурно-побутові стандарти, штампи, навички поведінки, які, передаючись зв'язками між поколіннями в процесі етногенезу та адаптації до довкілля, сформували неповторне обличчя етносів.

Етногенез — процес утворення етнічної спільноти. Складовими етногенезу є антропогенез, культурогенез, утім числі лінгвогенез, психогенез.

Етногеографія — наукова дисципліна, яка вивчає географію народів (сучасні ареали розселення, їхня кількість, міграції тощо). Розвиваючись на стику географії та етнології, акцентує увагу на вивченні культури та побуту територіальних груп населення (М. Р. Влах, 2005).

Етногеографія культури (етнокультурна географія) — головна галузь географії культури (за І. І. Ровенчаком, 2008), яка найтісніше пов'язана з географією населення та охоплює два блоки етнокультурних досліджень: геокультурне вивчення етносів, геокультурне дослідження етнографічних груп етносів (субетносів).

Етнографічна група — складова частина народу, нащадки колишніх племен, які, утворивши один етнос, зберегли особливості свого традиційного побуту, матеріальної та духовної культури (гуцули, бойки, лемки та ін.).

Етнографічна зона — історико-культурна, лінгвістична, адміністративно-географічна частина етнічних територій, населення якої виявляє земельну (земляцьку) солідарність, має певні господарсько-культурні особливості (М. Р. Влах, 2005).

Етнографічне районування — поділ території за локальними культурно-побутовими ознаками населення, що зумовлені особливостями його історичного розвитку й заселення, етнокультурними зв'язками з іншими народами.

Етнографічний район — локальна етнографічна територія у складі етнографічної зони, населення якої має місцеві культурно-побутові особливості.

Етнокультурна конвергенція — процес зближення етнічних спільнот як наслідок активних процесів міжкультурного спілкування представників різних етнічних (національних) спільнот, а також впливу соціально-політичних, економічних та інших процесів у суспільстві.

Етнологія — вчення про етногенез, тобто виникнення, розвиток, зникнення народів (етносів), характеристики специфіки світобачення, поведінки в різних народів (етносів). У науковий обіг термін уведений швейцарським ученим А. Шаванном (A. Chavannes "Anthropology and Science General de l'homme", 1788), поширення набув у першій половині XIX ст. завдяки працям В. Едвардса і Ж.-Ж. Ампера.

Етнофобія — упереджене вороже ставлення до представників певного етносу.

Етнотцид — знищення культури народу; різновид етнонаціональної політики (політичної поведінки), спрямованої на знищення конкретного народу (етносу). На відміну від геноциду, який досягає тієї самої мети фізичним винищенням людей, належних до етносу, його можуть провадити комплексом заходів, що руйнують системні зв'язки всередині народу, підштовхуючи представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етнотциду — знищення основних ознак етносу (етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті, самосвідомості). Найбільше зусиль у політиці етнотциду докладають для знищення національних мов (*лінгвоцид*). Світове співтовариство, міжнародне право й гуманістична мораль рішуче засуджують будь-які прояви етнотциду й розглядають його як злочин проти людства.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин — хартія, метою якої є захист і розвиток історичних регіональних мов і мов національних меншин у Європі. Схвалена у м. Страсбург (Франція) 5 листопада 1992 р. Україна ратифікувала хартію 2003 р. Згідно з положеннями хартії, мовами національних меншин на території України визнано білоруську, болгарську, гагаузьку, грецьку, єврейську, кримськотатарську, молдавську, німецьку, польську, російську, румунську, словацьку, угорську.

Запозичення — процес переміщення різних елементів однієї культури в іншу внаслідок культурних контактів.

Йога — одна зі шкіл філософії індуїзму, згідно з якою, людина може з'єднати свою душу з Богом, досягти найвищого ступеня самопізнання, самозаглиблення, цілковито звільнити власну свідомість від впливу довкілля.

Індекс брендів міст (англ. *Anholt-GfK Roper City Brands Index*) — показник, розроблений С. Анхольтом (S. Anholt) сумісно з партнерами GfK Roper Public Affairs & Media для оцінки сприйняття людьми міст високорозвинутих країн світу та країн, які відіграють важливу роль у світовому бізнесі, культурі, туризмі. У ході обчислення індексу до уваги беруть шість критеріїв: наявність (*presence*) — глобальний внесок міста в науку, культуру, управління, міжнародний статус і становище міста, відомість міста в світі; місце (*place*) — оцінка фізичного сприйняття людьми міста: приємність клімату, чистота довкілля, привабливість будівель і парків; передумови (*pre-requisite*) — сприйняття людьми головних якостей міста (доступність, розміщення), оцінка стандартів громадської та соціальної інфраструктури (школи, лікарні, транспорт, спортивні споруди); люди (*people*) — оцінка мешканців міста (привітні, радісні, відкриті) з метою визначення легкості / важкості входження в співтовариство, що відмінне мовно й культурно, оцінка власної безпеки; пульс (*pulse*) — визначення наявності в місті цікавих речей (дійств, атракцій), за допомогою яких можна безкоштовно провести час, а також як місто цікаво реагує на такі речі (дійства, атракції); потенціал

(potential) — заходи освітньої та економічної можливості в площині міста: легкість у пошуку роботи, місце для започаткування бізнесу, для продовження вищої освіти. Індекс розраховують для 50 міст світу: Бостон, Чикаго, Денвер, Лос-Анджелес, Монреаль, Нью-Йорк, Філадельфія, Сіетл, Торонто (Північна Америка); Амстердам, Барселона, Базель, Берлін, Брюссель, Відень, Копенгаген, Дублін, Единбург, Женева, Лондон, Мадрид, Мілан, Париж, Рим, Стокгольм (Західна Європа); Стамбул, Москва, Прага, Варшава (Центральна / Східна Європа); Окленд, Бангкок, Пекін, Гонконг, Мельбурн, Мумбаї, Сеул, Шанхай, Сінгапур, Сідней, Токіо (Азійсько-Тихоокеанський регіон); Буенос-Айрес, Мехіко, Ріо-де-Жанейро (Латинська Америка); Каїр, Кейптаун, Доха, Дубаї, Дурбан, Джидда, Йоганнесбург (Близький Схід / Африка).

Індекс національних брендів (англ. *Anholt-GfK Roper Nation Brands Index*) — показник, розроблений С. Анхольтом (S. Anholt) сумісно з партнерами GfK Roper Public Affairs & Media для оцінки іміджу та репутації країни у світі (національного брендингу). Оцінює національний бренд країни за шістьма параметрами (субіндекси): експорт, управління, культура і спадщина; люди, туризм; інвестиції та імміграція. Індекс розраховують для 50 провідних за соціально-економічним розвитком країн світу: Канада, США (Північна Америка); Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Шотландія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія (Західна Європа); Чехія, Естонія, Угорщина, Литва, Польща, Румунія, Росія, Туреччина (Центральна / Східна Європа); Австралія, Китай, Індія, Індонезія, Японія, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Таїланд (Азійсько-Тихоокеанський регіон); Аргентина, Бразилія, Чілі, Куба, Еквадор, Мексика, Перу (Латинська Америка); Єгипет, Іран, Нігерія, Саудівська Аравія, Південна Африка, Об'єднані Арабські Емірати (Близький Схід / Африка).

Індекс обмеження релігійної свободи (англ. *Religious Restriction Index*) — показник, який характеризує утиски релігійної свободи в державах світу. Методика розрахунку укладена 2007 р. науково-дослідним центром Pew Research Center (м. Вашингтон, США). Оцінює обмеження за двома критеріями: державні обмеження (*Government Restrictions Index, GRI*); соціальні, військові дії (соціальна нетерпимість, соціальне несприйняття) (*Social Hostilities Index, SHI*). Чим вищі показники за цими критеріями, тим вищий показник релігійних утисків у державі, і навпаки.

Індекс сили національного бренда (англ. *Future Brand Country Brand Index*) — показник сили дії національного бренда: відображає знання про країну, переваги країни, бажання відвідати і співпрацювати з країною та її мешканцями. Розроблений 2010 р. рекламною компанією Future Brand; до уваги взято п'ять ключових параметрів: система цінностей, якість життя, умови для бізнесу, спадщина, культура й туризм. Дослідження у 2017 р. охопило 118 держав світу.

Індуїзм (санатана-дхарма) — дхармічне віровчення, стародавня національна релігія, корені якої ведуть до ведичної цивілізації (II тисячоліття — VI—V ст. до Р. Х.), її називають найдавнішою релігією. Поєднує в собі різні вірування і традиції, не має єдиного засновника, ґрунтується на положеннях і вченнях про карму, дхарму, сансару, мокшу, йогу. Індуїзм сповідують понад 1 млрд осіб, переважна більшість прихильників проживає на території Індії та Непалу.

Інкультурація — сприйняття автентичною культурою певних культурних інновацій, які надалі стають органічною та невід'ємною складовою цієї культури (І. І. Ровенчак, 2008); входження етносу, групи осіб, окремої особи, вихованої в одній культурі, в іншу культуру; засвоєння традицій, звичаїв, цінностей, світогляду, комунікативної поведінки, притаманних чужій культурі.

Інститут релігійної свободи (ІРС) — правозахисна громадська організація, основна мета якої — сприяння реалізації права на свободу совісті, віросповідання, переконань та інших суміжних прав людини, захисту моральності у суспільстві, а також збирання, аналізування та поширення інформації про стан законодавства і релігійного життя в Україні та світі. Заснована 2001 р. у Києві (Україна). Має статус неприбуткової організації, функціонує за кошти добровільних пожертв. Співпрацює з Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій. Електронна адреса: <http://www.irs.in.ua>.

Інтернаціоналізація мови — поширення мови за етнічні (національні) межі, і як наслідок — ця мова стає спільною для низки етносів (народів), її можуть використовувати як засіб міжкультурної комунікації (Ф. С. Бацевич, 2007).

Іслам — наймолодша світова релігія. Виникла в VII ст. Засновником ісламу вважають Мухаммеда (570—632). Релігія визнає Аллаха єдиним Богом, проголошує віру в страшний суд і кару й нагороду після смерті. Засади ісламу викладені в Корані. Головні течії ісламу: сунізм, шіїзм. Поширений на Близькому Сході, у Північній Африці, Південно-Східній Азії.

Історико-географічні регіони — історичні культурно-територіальні єдності, які сьогодні не мають офіційного адміністративно-територіального статусу, але їхня локалізація і територіальні масштаби відомі переважній більшості населення, одиниці недавно минулого адміністративно-територіального устрою (Галичина, Поділля, Буковина) (І. І. Ровенчак, 2008).

Історико-культурні (культурно-історичні) регіони — території, які з геокультурного погляду поділяють на два типи — історичні регіони та історико-географічні регіони (І. І. Ровенчак, 2008).

Історична географія культури (історико-культурна географія) — головна галузь географії культури (за І. І. Ровенчаком, 2008), яка найтісніше пов'язана з історією та досліджує культурно-територіальні єдності, які сформувалися

в процесі історичного розвитку під впливом політичних обставин. Цими єдностями є історико-культурні (культурно-історичні) регіони.

Історичні регіони — культурно-територіальні єдності, які існували в минулому і нині відомі переважно спеціалістам (Переяславщина, Єдисан, Феодоро) (І. І. Ровенчак, 2008).

Іудаїзм (юдаїзм) — національна релігія представників єврейської нації, які проживали й проживають на території сучасної держави Ізраїль та за її межами. Ґрунтується на концепції всюдисущого вічного Творця, чия воля та особливе ставлення до єврейського народу відображені в Торі (п'ять книг у складі християнського Святого Письма — П'ятикнижжя). Іудаїзм заснований відповідно до ТаНаХу (Старого Заповіту) на заповідях Бога праотця Авраама близько 1750 р. до Р. Х. та доповнений заповідями Мойсея близько 1300 р. до Р. Х. Авраамітична релігія.

Карма — всесвітній причино-наслідковий закон, згідно з яким праведні або гріховні дії людини визначають її долю.

Картина світу — сукупність знань, думок, уявлень групи осіб, етносу, нації стосовно реальної або уявної дійсності.

Каста — замкнута група людей, у якій склалися специфічні традиції, норми поведінки, спілкування, стиль життя. Найбільшого розвитку кастова організація суспільства набула в Індії (соціальна система, важливий елемент національної релігії індуїзму), де на її позначення використовують термін *джати*.

Компліментарність — взаємна симпатія / антипатія окремих осіб, груп осіб, етносів, націй, яка визначає поділ на "своїх" і "чужих" у міжкультурній комунікації.

Комунікативні бар'єри — перепони, непорозуміння, конфлікти, що виникають у міжособистісному та міжгруповому спілкуванні й визначені соціальними, релігійними, психологічними, лінгвістичними причинами.

Конфуціанство — національна релігія, в основі якої є етично-філософська школа, основа китайського способу життя, засновник якої — Конфуцій (551—479 р. до Р. Х.). Проповідуючи ідеальні стосунки між людьми, у сім'ї та державі (гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість), Конфуцій виступив за чіткий ієрархічний розподіл обов'язків між членами суспільства. Конфуціанство має риси первісних релігій: культ предків, ритуали, жертвоприношення.

Корінний етнос — етнос (народність), який здавна проживає на певній території. Протилежний термін — некорінний етнос.

Ксенофобія — нав'язливий страх стосовно чужинців (іммігрантів, біженців, трудових мігрантів, євреїв, ромів тощо) чи чогось невідомого, чужоземного (культури, мови, релігії, поведінки, манер спілкування, традицій)

або ненависть до них. Уперше термін ужито у “Вебстерському словнику” (США, 1841).

Культ предків — одна з ранніх форм релігії (первісне вірування), що полягає в поклонінні душам померлих предків, яким приписують здатність впливати на життя пращурів.

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж історії свого розвитку; певний рівень розвитку суспільства; інтегральне поняття, що об’єднує в собі науку, освіту, мистецтво, мораль, уклад життя, світогляд. Розрізняють: матеріальну і духовну культуру; домінуючу культуру; рідну та нерідну культуру; світову та національну культуру. Закон України “Про культуру” (редакція 02.10.2018 р.) трактує культуру як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління й охоплює всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти.

Культура інфантилізму (культура інфантильності) — явище, яке простежується в суспільствах високорозвинутих держав світу: полягає у наявності в поведінці та діях дорослих людей фізичних або психічних рис дитячого віку; пояснюють небажанням дорослих людей брати на себе відповідальність. Приклад культури інфантилізму: розширення вікових рамок підліткового віку до 25 років у Великій Британії (2013); зростання частки людей, які не прагнуть позбавлятися соціальної та матеріальної залежності від батьків у США, Західній Європі.

Культурна (мовно-етнічна, лінгвокультурна) адаптація — пристосування представників некорінного етносу до соціального, культурного, мовного, комунікативного середовища території нового проживання.

Культурна антропология — порівняльне дослідження культурних спільнот або суспільств; вивчення впливу географічних, історичних, соціальних і психологічних чинників на розвиток культури, її характерні риси та специфіку її змін (Ф. С. Бацевич, 2007).

Культурна дистанція — міра близькості / віддаленості культур.

Культурна дифузія — взаємне проникнення культурних рис і контекстів культури з однієї національної лінгвокультурної спільноти в іншу у випадку їхніх взаємозв’язків, зокрема, комунікативних контактів (Ф. С. Бацевич, 2007).

Культурна пам’ять — особлива символічно формалізована і ритуалізована норма фіксації, актуалізації і передачі культурних смислів, яку зберігають у традиціях, втілюють у знаках різної природи — пам’ятниках, пам’ятних датах, церемоніях (Ф. С. Бацевич, 2007).

Культурна спадщина — наслідок культурного спадкування; набуття в процесі життєдіяльності представниками окремих етносів (націй) культурних цінностей, інформації, значущої для цих етносів (націй).

Культурне різноманіття — загальне культурне надбання людства. Згідно з рішеннями ЮНЕСКО (“Загальна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність”, 2001), культурне різноманіття світу повинно бути визнане і закріплене в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь, оскільки, будучи джерелом обмінів, новаторства і творчості, воно так само необхідне для людства, як біорізноманіття для живої природи. З метою популяризації ідеї культурного різноманіття 2003 р. ООН оголосила щорічне святкування 21 травня *Всесвітнього дня культурного різноманіття* в ім’я діалогу та розвитку й запропонувала всім державам-членам, міжурядовим органам, організаціям системи ООН і відповідним неурядовим організаціям інформувати громадськість про цінність і важливість розмаїття культур і, зокрема, сприяти за допомогою освіти та засобів масової інформації усвідомленню позитивної ролі культурного різноманіття.

Культурне середовище — аспекти життя особи (групи осіб, етносу, нації), які впливають на їхню етнічну, культурну ідентифікацію, спосіб життя, мову тощо; сукупність властивих конкретному суспільству культурних цінностей, звичаїв і звичок, які необхідно враховувати під час розробки проекту для того, щоб забезпечити його підтримку з боку населення і суспільної думки країни.

Культурне спадкування — передавання з покоління в покоління культурних цінностей, інформації, значущої для певної культури.

Культурний артефакт — втілення певної культури в конкретний матеріальний продукт, поведінковий чи мовний факт, соціальну структуру, оцінне судження тощо (Ф. С. Бацевич, 2007).

Культурний феномен — загальне поняття, яке стосується вияву всіх типів культурної специфіки життя певного етносу (нації).

Культурний шок — психологічно негативний стан (почуття безсилля, депресія, роздратування, відчай), який є наслідком нерозуміння та несприйняття окремих складових іншої культури або культури загалом.

Культурні ареали — зони територіального поширення певних локальних культурних типів і рис.

Культурні табу — заборона в деяких культурах на вживання окремих слів, зворотів, фразеологізмів (*мовні табу*), обговорення певних тем спілкування (*тематичні табу*), обмеження міжособистісних контактів, заборона деяких поведінкових ситуацій (*контактні табу*).

Культурні установки — історично сформовані й відкладені в соціальній пам’яті етносу ідеали, відповідно до яких конкретний процес чи певне явище кваліфікують як “важливе / неважливе”, “добре / погане” тощо.

Культурно-географічна топоніміка (геотопоніміка) — неголовна галузь географії культури (за І. І. Ровенчаком, 2008), яка формується на перетині географії культури й топоніміки. Вона (за Р. Туровським, 2001) передбачає вивчення

походження (етимології) топоніма і його динаміки у разі перейменувань; порівняльний аналіз різноманітних топонімів, які використовують для позначення одного й того ж місця, особливо в межах різних культурних груп; визначенням топоніма в дослідницьких цілях.

Культурологія — наука, яка вивчає специфіку розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів, націй у конкретно-історичному періоді, їхні взаємозв'язки та взаємовпливи.

Лавра — найбільші й найвпливовіші чоловічі монастирі (переважно православні). Лаврою безпосередньо керують намісники в сані архімандрита. У світі налічують 11 лавр: в Україні: Києво-Печерська (статус з 1051 р., УПЦ МП), Почаївська (статус з 1833 р., УПЦ МП), Свято-Успенська Святогорська (статус з 2004 р., УПЦ МП), Свято-Успенська Унівська студійського уставу (статус з 1898 р., УТКЦ); у Росії: Свято-Троїцька Александро-Невська (статус з 1797 р., РПЦ), Троїце-Сергієва (статус з 1744 р., РПЦ); у Грузії: Лавра Давид-Гареджі (заснована VI ст., ГПЦ); у Греції: Велика Лавра, Афон (заснована 963 р., ГПЦ), Ая-Лавра (заснована 961 р., ГПЦ); Палестинські території: Мар Саба (Лавра Савви Освяченого, заснована 484 р., ЄПЦ); у Польщі: Супрасльський Благовіщенський монастир (заснований 1498 р., відроджено 1958 р., ППЦ).

Людська гідність — сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, честь, повагу, гонор; усвідомлення людиною своєї громадянської ваги, громадянських обов'язків, самоповага.

Магія — сукупність прийомів і обрядів, які здійснюють з метою впливу надприродним на явища природи, тварин, рослин або людину. Одна з форм первісних вірувань.

Манкурт — особа зі стертою історичною пам'яттю (забула, відреклася від рідної культури, мови, батьківщини).

Маргіналізація — процес відриву особи (групи осіб) від рідного етносу, рідної культури; розрив взаємозв'язків зі своїм народом, його традиціями, культурою, мовою тощо.

Масовий білінгвізм — володіння представниками окремого етносу (нації) двома мовами, причому нерідну мову широко використовують у процесах міжкультурної комунікації (англійська мова на глобальному рівні спілкування; німецька — у межах ЄС).

Материнська мова — мова, яку засвоює дитина з моменту народження, спілкуючись у сім'ї.

Матеріальна культура — складова культури, яка охоплює сукупність усіх матеріальних цінностей (будівлі, споруди, шляхи сполучення, технології тощо), тобто штучно створений людиною предметний світ ("друга природа"). Вона створює і задає рівень життя суспільства; формує матеріальні запити людей; пропонує засоби їхнього задоволення.

- Менталітет (етнічні цінності)* — стиль життя суспільної групи, загальна орієнтація певної культури, прийнята в її межах ієрархія цінностей, принципів і постулатів спілкування; система переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.
- Ментальність* — спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка особи (групи осіб, етносу) до навколишнього світу.
- Міжкультурні бар'єри спілкування* — комунікативні складнощі, зумовлені відсутністю навиків володіння культурними нормами, прийнятими в конкретній національній, етнічній, релігійній, культурній, мовній спільноті.
- Міжкультурні контакти* — різноманітні форми зв'язків між носіями різних культур. Наслідок міжкультурних зв'язків: взаємозбагачення культур, білінгвізм (полілінгвізм), формування полікультурної ситуації, культурна асиміляція.
- Мікрокультура (субкультура)* — сукупність складових матеріальної і духовної культури окремої групи осіб, об'єднаних спільними інтересами, професією, сферою діяльності.
- Мовна агресія* — насильницьке нав'язування етносу (нації) нерідної мови як засобу комунікації, освіти, науки тощо.
- Мокша* — звільнення від сансари: циклу народжень, страждань та обмежень цього світу.
- Молитва* — засіб спілкування вірного з Богом; звернення вірного до Бога, богів, інших надприродних істот, а також канонізований текст цього звернення. Наслідок молитви: відчуття Божої присутності, увага, простота, смирення, терпіння.
- Монастир* — релігійна громада монахів або монахинь, яка володіє належними їм землями, нерухомістю й утворює окрему самостійну релігійно-господарську одиницю. Релігійним осередком монастиря є монастирський храм. На території України монастирі засновували подвижники-монахи (Манявський скит, 1676), державні діячі (Михайлівський Золотоверхий монастир, 1108), нащадки багатих родів (Загорівський монастир, 1492). У монастирі проживають *монахи (монахині)* — члени релігійної спільноти, які, відповідно до обітничі (клятви), провадять аскетичний спосіб життя в межах монашої спільноти або відокремлено (*самітник, пустельник, відлюдник*); *послушники* — світські особи, що готуються стати монахами (монахинями); *паломники (прочани)* — мандрівники до святих місць.
- Монотеїзм* — віровчення про існування єдиного Бога, Творця всього суцього, видимого і невидимого, творіннями якого є всі фізичні та духовні істоти. Монотеїстичні релігії: три авраамітичні релігії: юдаїзм, християнство, іслам; нові релігії, що з'явилися на їхньому ґрунті, — сикхізм, растафаріанство, бабізм, бахаїзм. Ідея єдиного Бога також є в зороастризмі та більшості різновидів індуїзму.

- Мультикультуралізм (багатокультурність)* — наявність у межах суспільства певної території (регіону, держави) єдності кількох культур; напрям соціальної політики спрямований на підтримку та рівність розвитку всіх етнічних (національних) культур, представники яких проживають у межах території здійснення соціальної політики.
- Мультикультурна людина* — особистість, яка оволоділа кількома культурами й легко пристосовується до різних культурних ситуацій.
- Насильницький білінгвізм* — примус представників окремого етносу (нації) до вивчення та використання в процесі спілкування чужої (нерідної) мови.
- Національна гідність* — моральна самооцінка етносу.
- Національна гордість* — складне соціально-психологічне явище, яке охоплює національну гідність, усвідомлення історичного внеску свого етносу, гордість національно-культурними цінностями (перш за все рідною мовою).
- Національна психологія* — традиційні особливості психічної діяльності представників певного етносу (нації), які передаються від покоління до покоління. Виявляються в духовній культурі, звичаях, традиціях, віруваннях, мові тощо.
- Національна специфіка (етнічна специфіка)* — особливості, характерні риси нації (етносу), які склалися внаслідок самобутнього розвитку, творчості, комунікації тощо.
- Національна традиція (етнічна традиція)* — стандартизовані для певного етносу (нації) форми поведінки, які застосовують у всіх сферах життя.
- Національний (етнічний) етикет* — набір правил, який визначає поведінку людей, що належать до конкретної національної (етнічної) спільноти.
- Національний брендинг* — галузь знань і практичної діяльності, спрямована на дослідження, аналіз та коригування репутації країни; процес формування й просування на світовому ринку бренда країни. Британський політичний консультант С. Ангольт (S. Anholt) першим звернув увагу на системне дослідження національного брендингу (1996); співавтор методики обчислення Індексу національних брендів та Індексу брендів міст.
- Національний статус (етнічний статус)* — місце етносу (нації) в системі між-етнічних (міжнаціональних) стосунків. Він визначений як об'єктивними чинниками (участь в управлінні державою, рівень доходів представників етносу (нації), рівень освіти тощо), так і суб'єктивними (самооцінка та оцінка іншими етносами (націями)).
- Національний стереотип (етнічний стереотип)* — порівняно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки щодо моральних, розумових, фізичних тощо рис, характерних для представників різних етнічних (національних) спільнот.

Національний характер (етнічний характер) — цілісна структура, яка характеризує особливості психіки, що сформувалися історично і відрізняють один етнос (націю) від іншого.

Національні релігії — релігійні системи, сформовані консолідованими етносами, націями; їхніми послідовниками є представники конкретних етносів, націй. Характерні ознаки національних релігій: спільноти, що сповідують національні релігії, є більш високоорганізованими порівняно з прихильниками первісних вірувань; територія поширення достатньо велика і часто виходить за межі етнічної (національної) території проживання прихильників релігії; достатньо велика кількість прихильників; добре розвинута культова інфраструктура. Характерна ознака національних релігій: носієм релігії може бути винятково особа, яка народилася від представників конкретного етносу або нації (іудаїзм, синтоїзм), ознак представника національної релігії, переважно, не можна набути у процесі життєдіяльності. Національні релігії: іудаїзм, індуїзм, сикхізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм.

Національні упередження (етнічні упередження) — необґрунтоване негативне ставлення до інших етносів (націй), яке не змінюється навіть за наявності переконливих свідчень того, що це судження помилкове.

Неголовні (перспективні; такі, що формуються) галузі географії культури — культурно-географічна топоніміка (геотопоніміка), антропологічна географія культури, географія культурних інновацій (географія інкультурацій, інкультураційна географія) (І. І. Ровенчак, 2008).

Некорінний етнос — етнос (народність), який проживає на певній території внаслідок міграції і для якого теперішня територія проживання не є споконвічною. Протилежний термін — корінний етнос.

Некрогеографія — географічні дослідження некрополів (поховань) (І. І. Ровенчак, 2008).

Нерідна культура (чужа культура) — культура, у межах якої не відбувається соціалізації особистості, якою особа чи група осіб не володіє або володіє недостатньо.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури ((ЮНЕСКО) англ. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)*) — міжнародна організація, спеціалізована установа ООН, яка займається питаннями освіти, науки, культури, сприяє ліквідації неписьменності, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

Паломництво (проща) — мандрування людей до святих місць (християн — до Києва, Рима, Єрусалима; мусульман — до Мекки, Медини, Єрусалима, іудеїв — до Єрусалима). Термін походить від звичаю прочан привозити з Єрусалима пальмову гілку.

Патріотизм — суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення осіб до своєї країни; любов до рідної землі, батьківщини, відданість своєму етносу (нації), любов до рідної мови, культури.

Первинний мікротопонімічний ареал (ПМТА) — територія, де топоніми мають порівняно стабільного творця — жителів певного населеного пункту, які постійно користуються мікротопонімами у виробничо-суспільній діяльності, побуті тощо. ПМТА окреслений межами землеволодінь одного або декількох близьких поселень (О. І. Шаблій, 1969).

Первісні вірування (проторелігійність, місцеві традиційні вірування і культу) — релігії, які поширені в межах первісного або родоплемінного устроїв людства. Характерні ознаки: низький соціально-економічний розвиток спільнот, у межах яких поширені первісні вірування; локальний, замкнений простір життєдіяльності спільнот поширення; невелика кількість прихильників; давня історія зародження; слабка організація інфраструктури культу. Первісні вірування: тотемізм, культ предків, фетишизм, магія, анімізм, шаманізм.

Поліетнічність — наявність у межах однієї держави кількох етносів.

Політеїзм — віра в багатьох богів. Характерний для всіх первісних релігій (анімізм, фетишизм, тотемізм, культ предків).

Престиж культури — становище культури в межах цілісної ієрархії суспільства. Прямо не залежить від політичного, економічного стану етносу — носія культури. Рівень підтримки культури залежить від економічного і політичного стану держави.

Природний білінгвізм — засвоєння другої (чужої) мови у процесі безпосереднього (живого) спілкування з носіями цієї мови.

Регіональна мова (мовна меншина) — мова, яку традиційно використовують на визначеній території держави громадяни держави, що утворюють групу, меншу порівняно з рештою населення держави, та яка відмінна від офіційної мови держави, за винятком діалектів офіційної мови держави або мов мігрантів (“Європейська хартія регіональних мов або мов меншин”, 1992).

Релігійна громада — первинна організаційно-структурна одиниця в системі релігійних організацій, яка об’єднує вірних одного напряму для організації їхнього сакрального життя; місцева релігійна організація вірних громадян одного й того ж культу, віросповідання, напряму, які добровільно об’єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, 31.01.2019 р.).

Релігійна організація — релігійна громада, центр, монастир, релігійне братство, місіонерське товариство (місія), духовний навчальний заклад, а також об’єднання, що складається з зазначених вище релігійних організацій; їх представляють центри (управління); діють на підставі статутів (Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, 31.01.2019 р.).

Релігійна свідомість — сукупність образів, уявлень, почуттів та переживань, що мають предметом священне, вище та істинне буття та є такими, що спрямовані до означених предметів.

Релігійне районування — науково обґрунтований поділ території дослідження на релігійні райони. Релігійне районування України обґрунтовано та розроблено О. Шаблієм і Л. Шевчук (1999); виділено чотири релігійні райони: Західний, Центральний, Східний, Південний.

Релігійний культ — система релігійних дій, предметів і символів, апробованих у релігійній практиці впродовж певного часу та змінюваних за потребою. Релігійний культ пов'язаний з релігійними уявленнями вірних і спрямований на задоволення їхніх релігійних потреб.

Релігійний район — значна частина території, що об'єднує кілька адміністративних одиниць (областей, регіонів тощо), у межах яких простежується своєрідна територіальна організація релігії: подібна сакральна інтенсивність життя, близькі за значенням показники кількості релігійних громад на певну кількість населення, кількість жителів на одну релігійну громаду, кількість конфесій на певну кількість населення, певний рівень забезпечення культовими об'єктами, наявність притаманної цій території духовної та адміністративної ієрархії тощо (Л. Т. Шевчук, 1999).

Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ) — аналітичний проєкт Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету (з 2001 р.). Виконує: моніторинг релігійної ситуації на території України, моніторинг релігійної свободи, міжрелігійної толерантності; організовує конференції, круглі столи з проблем релігії; досліджує та популяризує сакральну культуру, іконопис, сакральну музику тощо. Електронна адреса: <http://risu.org.ua>.

Релігія — сукупність духовних уявлень, що ґрунтуються на вірі в існування Бога або богів, у надприродні сили, а також відповідна поведінка та специфічні дії людини (*культ*). Релігія охоплює: сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей. Релігії класифікують: 1) за відношенням до віри в Бога (монотеїстичні, політеїстичні, атеїстичні); 2) за походженням та світоглядними підвалинами (авраамітичні, дгармічні); 3) за інтегральним показником: час виникнення, територіальне поширення (первісні вірування, національні релігії, світові релігії, нові релігійні рухи).

Рідна культура — культура, якою особа володіє від моменту народження.

Рідна мова — мова нації, мова предків, що пов'язує особу з її етносом, попередніми поколіннями, їхнім духовним світом.

Сакральний — внутрішній, священний, святий, потаємний, духовний, особливий світ людини, групи людей, суспільства, у якому основним у житті є взаємозв'язок, спілкування з Богом, Вищим Розумом тощо.

Світова культура — безліч самобутніх культур, які перебувають у діалозі та взаємодії одна з одною, доповнюють одна одну.

Світова мова — мова, що має такі ознаки: глобальність поширення та використання; вживання як робочої мови в органах ООН; виконання важливих суспільних комунікативних функцій. Світові мови (2013): англійська, французька, іспанська, арабська, російська, китайська.

Світова спадщина ЮНЕСКО — видатні культурні та природні цінності, що становлять надбання всього людства. Ці цінності перелічені в списку ЮНЕСКО. Головна мета списку — зробити відомими і захистити об'єкти, які є унікальними. Станом на початок 2017 р. у списку було 1073 об'єкти (832 культурних, 206 природних, 35 змішаних).

Світові релігії — релігії, які на початок ХХІ ст. мають найбільшу кількість вірних, значне територіальне охоплення, яке не залежить від національних чи етнічних меж, чітко сформовану релігійну інфраструктуру, а осередки релігійного життя є практично в усіх державах світу. Світові релігії: християнство, буддизм, іслам.

Секуляризація — процес, результатом якого є відмежування всіх секторів суспільства, культури від релігійного впливу. Сутність секуляризації: поділ людського буття на дві сфери — світську і релігійну, що не перетинаються одна з одною.

Сикхізм — дхармічне віровчення, національна релігія, заснована на території північно-західної частини півострова Індостан – Пенджабі – духовним учителем Нанаком (1469—1539). Поєднує ідеї індуїзму (концепція карми і переродження, відкидають кастову систему) та ісламу (Бог єдиний, духовного визволення можна досягнути угамуванням власного еґо). Поширений на території Індії, Шрі-Ланки.

Синтоїзм — національна релігія мешканців Японії, за основу якої взято анімістичні, фетишистичні, тотемістичні вірування. Це гедоністична релігія, яка розглядає людську природу як апріорно добру. Головне кредо релігії: жити зараз, а не готувати себе до загробного життя.

Стійкість культури — властивість культури виживати у різних несприятливих умовах розвитку, функціонування, впливу інших культур, соціальної політики тощо.

Суспільний стан — великі угруповання людей, що умовно об'єднані економічним, соціальним, правовим становищем у соціальній ієрархії (соціальній структурі) суспільства.

Табу — 1) заборона, що-небудь заборонене; 2) релігійна заборона на використання певних предметів, дій, порушення якої передбачає покарання (надприродними силами, світськими засобами).

Теїзм — релігійне, філософське вчення, яке вважає Бога абсолютною нескінченною особистістю, яка створила світ, його підтримує, ним керує, стоїть над світом і людиною. Протилежний термін — атеїзм.

Тип культури — найзагальніша класифікація культури, за основу якої взято одну чи кілька теоретично сформульованих ознак.

- Толерантність* — терпимість, ставлення з розумінням до представників інших культур (*міжкультурна толерантність*), релігій (*релігійна толерантність*), етносів, націй (*національна толерантність*).
- Топоніміка* — наука, яка вивчає географічні назви, їхнє походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання, вимову. Розвинулася на перетині трьох наук: географії, історії, лінгвістики.
- Тотемізм* — віра у містичний зв'язок, “кровну” спорідненість певного роду, племені з певним видом тварин / рослин (*тотем* — предмет або істота, яку вважають засновником племені). Одна з форм первісних вірувань.
- Трансформація особистості міжкультурна* — суттєва зміна світогляду, рівнів мовної, культурної і комунікативної компетенції особистості під впливом глибокого ознайомлення з іншою культурою, участі в міжкультурній комунікації з використанням нового культурного та комунікативного досвіду (Ф. С. Бацевич, 2007).
- Універсум культури* — сукупність усіх феноменів (“предметів культури”, прецедентних текстів, прецедентних імен, прецедентних фактів тощо), характерних для певної культури.
- Фетишизм* — сліпе поклоніння чому-небудь, підроблення; одна з форм первісних вірувань, за основу якої взято поклоніння предметам неживої природи, які наділені, за уявою вірних, надприродними властивостями (*фетиш*).
- Хадж* — паломництво в ісламі, пов'язане з відвідуванням Мекки (Мечеть Аль-Харам, Каабе) та її околиць (гора Арафат, долина Міна) і Медини (гора Мухаммеда). Уважають, що хадж повинен здійснити кожний спроможний на це мусульманин хоча б один раз за життя.
- Хасидизм* — містичне відгалуження іудаїзму, що виникло на території України в першій половині XVIII ст. як опозиція до догматично-обрядового формалізму. На території м. Умань (Україна) є могила засновника братславського хасидизму — Раббі Нахмана (Ребе Нахман), до якої щороку на хасидський Новий рік (Рош Гашана) приїжджають паломники (Ізраїль, США) у кількості від 20 тис. осіб.
- Християнство* — найбільша світова релігія, яка виникла в I ст. на території сучасної Палестини. В основі релігії є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства. Священна книга християн — Біблія. У християнстві існують три основні напрями: *католицизм* (*Західна Християнська Церква*) та *православ'я* (*Східна Християнська Церква*) сформувалися внаслідок розколу Християнської Церкви 1054 р., *протестантизм* виокремився 1517 р. У XX ст. почався рух на зближення Християнських церков *єкуменізм* (створення Всесвітньої ради церков (1948); взаємне скасування анафем (1965) Патріархом Константинопольським Афінагором I і Папою Римським Павлом VI, накладених 1054 р.). Християнство поширене в Європі, Африці на південь від Сахари, Америці, Австралії.

Церква — культова споруда в християн, у якій відбуваються релігійні богослужіння.

Шаманізм — віра в можливість окремих людей з винятковими здібностями спілкуватися з духами, отримувати від них необхідну інформацію, використовувати силу духів у конкретних цілях тощо. Поширений на території Сибіру, Центральної Азії, Північної Америки, Індонезії, Океанії. Одна з форм первісних вірувань.

Штучний білінгвізм — засвоєння другої (чужої) мови у процесі її вивчення дидактично (школа, вищий навчальний заклад, мовні курси).

Язичництво — будь-яка традиційна релігія певного народу, відмінна від сучасних глобальних релігій.

Pew Research Center — науково-дослідний, мозковий центр США (м. Вашингтон), який працює у сфері дослідження внутрішньодержавних (США) та світових проблем соціальної політики, громадської думки, демографічних тенденцій. Заснований 1990 р. Д. Келлерманом (D. Kellermann). Фінансований благодійним фондом The Pew Charitable Trusts та грантами фундації William and Flora Hewlett Foundation. Моніторить громадську думку в усьому світі з ключових проблем людства для формування загальної думки про ставлення в світі (окремих регіонах, державах) до цих ключових проблем. Реалізує сім проектів (2017): свобода релігії та суспільне життя; глобальні відношення; Інтернет і американське життя; латиноамериканські дослідження; дослідження для людей і преси; соціальні й демографічні тенденції; видатні досягнення в галузі журналістики. Під егідою організації 2007 р. укладено та розраховано індекс обмеження релігійної свободи. Електронна адреса: <http://www.pewresearch.org>.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Прочитайте параграф 4.5 “Територіальна організація релігій” навчального посібника Л. Шевчук “Сакральна географія” [36, с. 139—145]. На яких особливостях територіальної організації релігійної сфери наголошує автор? Як ці особливості впливають на виокремлення на території України релігійних районів?
2. Ознайомтеся з аналітичною доповіддю, підготовленою фахівцями Центру Разумкова “Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні” [33]. Які загрози для національної безпеки держави мала подальша зміна церковно-релігійної ситуації на території України?
3. Проаналізуйте розвиток релігійної мережі в Україні (додаток Д.3). Виокремте регіони найбільшого зосередження монастирів, найактивнішого розвитку мережі недільних шкіл.

4. Використовуючи дані “Індекс обмеження релігійної свободи в світі” [44], виокремте п’ятірку держав світу з найбільшими обмеженнями релігійної свободи з боку: а) держави; б) громадськості (соціальне несприйняття). Оцініть рівень релігійної свободи в глобальних державах (США, Китай, Росія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Індія, Бразилія, Іран, Південна Африка, Австралія, Японія).
5. Опрацюйте тему 5 “Місце і роль культури у життєдіяльності суспільства” розділу XVIII “Географія культури” підручник О. Топчієва “Основи суспільної географії” [31, с. 492—498]. Чому культуру називають “якісною характеристикою суспільства”?
6. Ознайомтеся з підходом проф. І. Ровенчака до структурування географії культури [25, с. 119]. Які галузі географії культури автор зачислює до основних, а які — до неосновних і чому?
7. Перегляньте параграф 3.5.4 “Інкультураційна географія” монографії І. Ровенчака “Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження” [25, с. 166—173]. Які проблеми розкриває нова наука у сфері соціальної географії?
8. Ознайомтеся з індексом національних брендів [43]. Яка роль субіндексів культура і населення у формуванні інтегрального індексу національних брендів?
9. Перегляньте перелік об’єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні (додаток Д.6). Які культурні, природні, змішані об’єкти України доцільно включити до об’єктів світової спадщини?
10. Проаналізуйте повсякденне життя мешканців Вашого регіону проживання. Які його характерні риси? Які позитивні / негативні зміни у повсякденному житті відбулися за останні десять років? Чим зумовлені ці зміни? Як вони впливають на збереження самоідентичності мешканців краю?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “географія релігії”.
2. Поясніть відмінність між поняттями “географія релігії” та “сакральна географія”.
3. Назвіть об’єкт вивчення географії культури.
4. Розкрийте особливості розвитку географії повсякденного життя в Україні.
5. Поясніть особливості релігійної ситуації в розрізі окремих регіонів України.

6. Перелічіть та схарактеризуйте релігійні райони України (за О. Шаблієм, Л. Шевчук).
7. Перелічіть етнографічні райони України.
8. Схарактеризуйте етнографічні райони України.
9. Розкрийте сутність тенденції мультикультуралізму в українському соціумі.
10. Обґрунтуйте позитивні / негативні сторони процесу секуляризації у світі та в Україні?

ТЕМА 5

Географія соціально-побутового комплексу України

Мета: засвоєння студентами знань про компонентну складову та структуру сфери послуг, місце сфери послуг у структурі соціальної географії; ознайомлення з територіальними відмінностями розвитку торговельної сфери та сфери побутового обслуговування населення; сучасними проблемами функціонування сфери побутових послуг населення в Україні, новітніми напрямками розвитку сфери торгівлі в Україні; формування навиків: опрацювання вихідного статистичного матеріалу, укладання соціально-географічних карт, виконання пояснювальних записок на тему вивчення соціально-географічних явищ та процесів.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять: послуга, сфера послуг, торгівля, сфера побутових послуг населення, географія торгівлі, географія побутових послуг населення, традиційні види послуг, нові види послуг;
 - територіальні відмінності розвитку торговельної сфери в Україні;
 - характерні риси розвитку сфери побутових послуг в Україні;
 - проблеми функціонування сфери торгівлі та побутових послуг населення на сучасному етапі;

- уміти**
- аналізувати територіальні відмінності регіонів України за розвитком сфери послуг;
 - пояснити причини динамічних змін розвитку сфери послуг;
 - відстежити тенденції впливу інноваційних, інвестиційних процесів, процесів розвитку малого підприємництва на трансформацію сфери послуг в Україні;
 - висвітлити роль держави у становленні сфери послуг на території України;
- володіти**
- знаннями про структуру сфери послуг, новітні види послуг, вплив процесів глобалізації, євроінтеграції на становлення сфери послуг в Україні;
 - навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт;
 - навиками роботи з узагальненою статистичною інформацією соціально-географічного змісту.

Головні терміни та поняття: економічна діяльність, основний вид економічної діяльності, робота, галузь, суспільний поділ праці, структура господарства, головна галузь, динамічна галузь, допоміжна галузь, галузь обслуговування, комплексність, концентрування, диверсифікація, диференціювання, планомірність, поляризація, спеціалізація, стягування, криза, соціальна криза, економічна криза, депресія, депресивна територія, депресивний регіон, послуга, сфера послуг, географія сфери послуг, побутова послуга, торгівля, оборот роздрібною торгівлі, оборот ресторанного господарства, продавець, споживач, споживчий кредит, продукція, реалізація, ресторан, ресторанне господарство, торговельне приміщення, виробництво, виробнича сфера, оптимум Парето, підприємництво, потенціал, маркетинг, інвестиція, інновація, інноваційна діяльність, приватизація, реструктуризація, розвиток економіки, стабілізація економіки, соціальна ефективність, соціально-економічна привабливість регіону, якість соціальних послуг.

Завдання практичного заняття

1. Опрацювати рекомендовану літературу з теми [1, 10, 11, 16]. Дати визначення термінів: сфера послуг, традиційні послуги, нові послуги, віртуальні послуги, географія сфери послуг. Виконати графічну схему "Структура сфери послуг". Описати складові сфери послуг.
2. З використанням даних додатка Е.1 "Сфера послуг України, 2017" виконати картосхему "Географія сфери послуг": способом

- картограми показати обсяг реалізованих послуг населенню, способом картодіаграми — обсяг інформаційних та телекомунікаційних послуг. Проаналізувати виконану картосхему, з'ясувати закономірності та чинники, що впливають на формування територіальних відмін розвитку сфери послуг в Україні.
3. З використанням даних додатка Е.2 “Роздрібна торгівля, 2017” виконати картосхему “Географія роздрібної торгівлі України”. Способом картограми показати оборот роздрібної торгівлі (кольором) і частку продажу товарів українського виробництва (штрихуванням); способом картодіаграми — торгову мережу підприємств роздрібної торгівлі. Проаналізувати виконану картосхему, з'ясувати закономірності та чинники, що впливають на формування територіальних відмін.
 4. Навести власне бачення впливу трансформаційних перетворень у державі на розвиток та функціонування сфери послуг в Україні, розвиток традиційних видів послуг, становлення нових видів послуг.

Література

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ваңда, А. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 100—109, 327—335.
2. Білецький М. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону / М. Білецький // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) : [матеріали міжнар. наук. семінару]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — С. 339—347.
3. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — С. 206—212, 227—232.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Жовнір С. М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / С. М. Жовнір. — К., 2008.
6. Заблоцька Р. О. Світовий ринок послуг : навч. посібник / Р. О. Заблоцька. — К. : Знання України, 2008. — 280 с.
7. Запотоцький С. П. Теоретичні аспекти дослідження географії сфери обслуговування населення [Електронний ресурс] / С. П. Запотоцький, І. В. Запотоцька. — Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/geografija/articles/Theoretical_aspects_of_geography_of_service_research_13840.pdf.

8. Кучин С. П. Особливості та перспективи розвитку сфери послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. П. Кучин, Н. В. Сарматичька. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Vbumb/2011_3/6.pdf.
9. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. — К. : Картографія, 2012. — 192 с.
10. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009. — 363 с.
11. Пащук О. В. Маркетинг послуг : навч. посібник / О. В. Пащук. — К. : Професіонал, 2005. — 560 с.
12. Рум'янцев А. П. Світовий ринок послуг : навч. посібник / А. П. Рум'янцев, Ю. О. Коваленко. — К. : Центр навч. лри, 2006. — 456 с.
13. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : Вид. дім "Киево-Могилянська академія", 2005. — 253 с.
14. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 2000. — С. 414—416, 425—430.
15. Статистичний збірник "Регіони України", 2017 / [Держ. служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Консультант, 2018.
16. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. — С. 395—420.

Словник термінів

Виробництво — економічна діяльність, результатом якої є продукція. Поняття використовують для позначення всіх видів економічної діяльності. Для позначення виробництва можна використовувати і точніші терміни: надання послуг, оброблення, перероблення тощо залежно від сфери діяльності. Обсяг виробництва вимірюють за допомогою різних методів у натуральному чи вартісному вираженні.

Виробнича сфера — усі види діяльності людини, у яких створюють матеріальні блага та забезпечують їхню доставку до споживача.

Галузь — сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць, які виробляють продукцію, надають послуги та здійснюють інші види суспільної діяльності.

Галузь обслуговування — забезпечує населення регіону, а також суспільне невиробниче споживання продуктами і послугами.

Географія сфери послуг — галузь соціальної географії, що вивчає закономірності й особливості геопросторової організації третинного сектора економіки (сфери послуг).

Головна галузь — галузь, що виробляє продукцію, надає послуги у великому обсязі й зосереджує в собі велику кількість праці та капіталу.

Депресивна територія — регіон (чи його частина), рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів”, є найнижчим серед територій відповідного типу.

Депресивний регіон — просторово-локальне утворення, у якому через економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші причини перестають діяти стимули саморозвитку, а отже, немає підстав розраховувати на самостійний вихід із кризової ситуації.

Депресія — застій в економіці, для якого характерні відсутність підйому виробництва і ділової активності, низький попит на товари і послуги, безробіття.

Диверсифікація — загальна ділова практика, спрямована на розширення номенклатури товарів і послуг і/чи географії збуту, для того щоб роззосередити ризик і знизити залежність від циклічності бізнесової діяльності.

Динамічна галузь — галузь, темпи зростання якої протягом аналізованого періоду перевищують середні темпи зростання господарства регіону.

Диференціювання — процес, під час якого ускладнюється територіальна структура географічного утворення, зростає його строкатість (диференціація).

Допоміжна галузь — галузь, що забезпечує напівфабрикатами, виробничими послугами, головними засобами, у тому числі будівництвом, головні галузі та галузі спеціалізації.

Економічна діяльність — процес виробництва продукції (товарів і послуг), який відбувається з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічну діяльність характеризують: витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції чи надання послуг.

Економічна криза — різке погіршення економічного стану країни, яке супроводжується значним спадом виробництва, порушенням виробничих зв'язків, зростанням безробіття, зниженням життєвого рівня населення.

Інвестиція — грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах. Розрізняють інноваційні, інтелектуальні, капітальні, портфельні, прями інвестиції.

Інноваційна діяльність — вид діяльності, пов'язаний із трансформацією наукових досліджень і розробок, інших науково-технологічних досягнень у новий чи поліпшений продукт, уведений на ринок, у новий чи поліпшений технологічний процес, який використовують у практичній діяльності, чи новий підхід до соціальних послуг.

Інновація — нововведення у сфері науки, виробництва, сфері послуг і в діяльності органів управління регіонального та локального рівнів, які ведуть до зміни функціонування зазначених структур, а також до трансформації компонентної й територіальної будови регіональної суспільної системи й оновлення всіх сфер діяльності людини.

Комплексність — об'єктивні технологічні й економічні взаємозв'язки і пропорції між окремими виробництвами (підприємствами), які дають змогу максимально і раціонально з погляду територіального поділу праці використовувати природні, трудові й інші економічні ресурси, а також вигоди економіко-географічного положення й отримувати значний додатковий економічний ефект за інших однакових умов розміщення підприємств у вигляді певних територіальних поєднань (М. М. Паламарчук, 1968).

Концентрування — процес, під час якого щільність (інтенсивність) явища на одній території підвищується швидше, ніж на інших досліджуваних територіях.

Криза — різкий, крутий перелом у чомусь, тяжке перехідне становище.

Маркетинг — функції збуту, реклами, розподілу і планування номенклатури продукції та дослідження ринку.

Оборот ресторанного господарства — товарообіг підприємств (їдальні, кафе, ресторани, піцерії тощо), які ведуть діяльність з ресторанного господарства.

Оборот роздрібно́ї торгівлі — роздрібний товарообіг підприємств (крамниці, аптеки, кіоски, палатки, автозаправні станції), які ведуть діяльність з роздрібно́ї торгівлі.

Оптимум Парето — варіанти розвитку економіки, які не можна поліпшити для одних регіонів, не погіршуючи стану інших.

Основний вид економічної діяльності — вид діяльності суб'єкта, на який припадає найбільший внесок у валову додану вартість (або інший визначений критерій).

Підприємництво — діяльність, метою якої є одержання прибутку.

Планомірність — форма розвитку господарства, за якої регулюванням забезпечують збалансований, пропорційний розвиток його галузей.

Побутова послуга — вид діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, спрямований на задоволення конкретної побутової потреби особи (виконання різноманітних ремонтних робіт, послуги з ведення домашнього господарства, виготовлення речей особистого вжитку на індивідуальне замовлення тощо).

Поляризація — розвиток, під час якого явища, характерні для однієї території, функціонально пов'язані зі зворотними явищами, які фіксують на інших територіях.

Послуга — дія, результат якої отримують у процесі її надання. Результатом послуги є корисний ефект — задоволення потреби особи; діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що відбувається за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

Потенціал — сукупність наявних засобів, можливостей, джерел.

Приватизація — форма прояву процесу роздержавлення, що полягає в передачі державного майна за кошти чи цінні папери (ваучери, приватизаційні сертифікати) в колективну, акціонерну, приватну власність фізичним чи юридичним особам.

Продавець — суб’єкт господарювання, який, згідно з договором, реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

Продукція — будь-які виріб (товар), робота чи послуга, яку виготовляють, виконують чи надають для задоволення суспільних потреб (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

Реалізація — діяльність суб’єктів господарювання з продажу товарів (робіт, послуг) (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

Ресторан — заклад громадського харчування, для якого характерні висока якість послуг, широке меню (переважають страви складного приготування, є фірмові страви, страви від шеф-кухаря), надання послуг з розваг та відпочинку.

Ресторанне господарство — сукупність підприємств (закладів ресторанного господарства) різних організаційно-правових форм і приватних підприємців, які займаються виробництвом, реалізацією та організацією надання послуг для задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього.

Реструктуризація — засіб забезпечення оптимального функціонування суб’єктів економіки у безперервно мінливому ринковому середовищі згідно зі стратегією їхнього розвитку вжиттям системи заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного і фінансового характеру, спрямованих на зростання ефективності виробництва, підвищення конкурентоспроможності та зміцнення фінансової стійкості.

Робота — діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його властивостей за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

- Розвиток економіки* — загальне поняття, яке означає абсолютну і відносну зміну макроекономічних показників, що характеризують стан економіки країни протягом тривалого періоду (кварталу, року, декількох років тощо).
- Соціальна ефективність* — оцінка відповідності результатів господарської діяльності основним потребам і цілям суспільства.
- Соціальна криза* — найгостріша форма прояву соціальних суперечностей, пов'язана з порушенням соціальної стабільності.
- Соціально-економічна привабливість регіону* — рівень задоволення фінансових, виробничих, соціальних, організаційних та інших вимог чи інтересів зацікавленої особи або групи осіб (громади, інвестора, підприємця, держави тощо) щодо конкретного регіону; становище регіону в конкретний момент, тенденції його розвитку, які відображені в господарській діяльності, рівні та якості життя населення, розвитку соціальної інфраструктури; відповідність регіону основним цілям зацікавленої особи чи групи осіб, які полягають у прибутковості, комфортності ведення бізнесової діяльності, безризиковості, соціальній стабільності тощо.
- Спеціалізація* — економічна орієнтація території на виготовлення продукції і надання послуг для внутрішнього та, особливо, зовнішнього щодо певної території споживання (О. І. Шаблій, 2003).
- Споживач* — фізична особа, яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).
- Споживчий кредит* — кошти, які надає кредитор (банк або інша фінансова установа) споживачеві на придбання продукції (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).
- Стабілізація економіки* — попередження, сповільнення економічного спаду, утримання, закріплення показників функціонування економіки на певному рівні, оздоровлення господарства.
- Структура господарства* — склад і співвідношення основних складових господарства: сфер, секторів, підрозділів, галузей, видів виробництва, видів господарської діяльності.
- Стягування* — процес концентрування, спричинений переміщенням об'єктів від периферії до ядра концентрату (фокуса).
- Суспільний поділ праці* — історична форма організації суспільної праці, за якої окремі групи виробництв закріплюються на тривалий період за певними видами виробничої діяльності.
- Сфера послуг* — сукупність видів діяльності, функціональне призначення яких полягає в задоволенні потреб населення (житлово-комунальне

господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, роздрібна торгівля, освіта тощо).

Торгівля — вид підприємницької діяльності, пов'язаний з купівлею — продажем товарів.

Торговельне приміщення — майновий комплекс, який займає окрему споруду (офісне приміщення) або який розміщено у спеціально призначеній та обладнаній для торгівлі споруді, де суб'єкт господарювання провадить діяльність з реалізації товару (Закон України “Про захист прав споживачів”, редакція 01.01.2019 р.).

Якість соціальних послуг — суттєві ознаки послуг, які задовольняють вимоги стандарту. До критеріїв якості соціальних послуг належать: географічна доступність, соціальна доступність, рівність у розподілі послуг, відповідність потребам населення, ефективність, економічність.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Прочитайте тему 1 “Сфера послуг як галузь суспільної географії” розділу XV “Географія обслуговування” підручника О. Топчієва “Основи суспільної географії” [16, с. 395—400]. У чому сутність, на думку автора, “революції послуг”? Які нові види послуг з'явилися в інформаційну епоху?
2. Перегляньте карти з розділу “Сфера послуг” наукової праці за редакцією О. Шаблія “Львів. Комплексний атлас” [9]. Яку інформацію можна почерпнути з карт атласу? Які територіальні особливості розвитку сфери послуг великого міста?
3. Проаналізуйте розвиток сфери послуг у межах території вашого проживання. Які види послуг було б доцільно розвивати на цій території? Розвиток яких видів послуг є в надлишку і чому? Яке співвідношення кількості та якості наданих послуг?
4. Прочитайте статтю М. Білецького “Ідеї Володимира Кубійовича щодо дослідження сфери послуг в “Енциклопедії Українознавства” (додаток Е.3). На яких актуальних моментах тогочасного розвитку сфери послуг України наголошував В. Кубійович? Які висновки В. Кубійовича актуальні сьогодні?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “сфера послуг”.
2. Опишіть структуру сфери послуг.
3. Поясніть територіальні відмінності розвитку сфери послуг в Україні.

4. Перелічіть традиційні види послуг.
5. Назвіть нові види послуг.
6. Поясніть територіальні відмінності розвитку сфери роздрібно́ї торгівлі в Україні.
7. Проаналізуйте відмінності розвитку сфери побутового обслуговування населення в містах та сільській місцевості.
8. Обґрунтуйте територіальні відмінності розвитку сфери ресторанного господарства в Україні.

ТЕМА 6

Географія культурно-освітнього комплексу України

Мета: засвоєння студентами знань про сутність та структуру соціальної інфраструктури; ознайомлення з територіальними особливостями розвитку культурної, загальноосвітньої інфраструктури та інфраструктури закладів вищої освіти, проблемами розвитку культурної та освітньої інфраструктури сьогодення; формування навиків: опрацювання вихідного статистичного матеріалу, укладання соціально-географічних карт, виконання пояснювальних записок на тему вивчення соціально-географічних явищ та процесів.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять: інфраструктура, соціальна інфраструктура; ➤ тенденції й територіальні відмінності розміщення на території України культурної інфраструктури; ➤ характерні риси розміщення на території України інфраструктури загальноосвітніх закладів; ➤ головні культурні й освітні центри України;
уміти	➤ аналізувати територіальні відмінності регіонів України за рівнем розвитку інфраструктури закладів вищої освіти; ➤ пояснити причини кризових явищ сьогодення у розвитку інфраструктури культури та освіти;
володіти	➤ знаннями про перспективи розвитку культурної та освітньої інфраструктури України; ➤ навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт; ➤ навиками роботи з узагальненою статистичною інформацією соціально-географічного змісту.

Головні терміни та поняття: інфраструктура, соціальна інфраструктура, національна безпека, зміст навчання, освіта, освітні рівні, освітня діяльність, безперервна освіта, загальна середня освіта, вища освіта, дошкільний навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад, гімназія, колегіум, коледж, ліцей, технікум, училище, вечірня (змінна) школа II—III ступенів, санаторна школа I—III ступенів, спеціальна школа I—III ступенів, школа-інтернат I—III ступенів, позашкільний навчально-виховний заклад, професійно-технічний навчальний заклад, вищий навчальний заклад, акредитований закладів вищої освіти, вищий навчальний заклад I—II рівнів акредитації, університет, академія, інститут, консерваторія, навчально-реабілітаційний центр, науковий парк, учень, вихованець, студент, курсант, асистент-стажист, аспірант, ад'юнкт, інтерн, екстерн, здобувач, докторант, якість вищої освіти, якість освітньої діяльності, “відтік інтелекту”, “відтік розуму”, інтелектуальний капітал, інтелектуальні інвестиції, грант, конкурентоспроможність, ліцензування, науковий потенціал, науково-педагогічні працівники, педагогічні працівники, заклад культури, база мережа закладів культури, культурна діяльність, культурний простір України, культурні блага, мистецтво, національний культурний продукт, театр, музей, ніч музеїв, Міжнародний день музеїв, об'єкти культурного призначення, працівник культури.

Завдання практичного заняття

1. З використанням даних додатка Ж.1 “Стан культурно-освітнього комплексу України, 1990—2017 рр.” побудувати три стовпцеві діаграми за показниками функціонування комплексу на вибір. Пояснити причини й тенденції динамічних змін.
2. З використанням даних додатка Ж.2 “Освітня інфраструктура України, 2017” виконати картосхему “Освітня інфраструктура України”: способом картограми показати наповненість загальноосвітніх навчальних закладів, а способом картодіаграми — забезпеченість заганоосвітніх навчальних закладів вчителями. З'ясувати закономірності та чинники, що впливають на формування територіальних відмінностей.
3. З використанням даних додатка Ж.3 “Культурна інфраструктура України, 2017” виконати картосхему “Культурна інфраструктура України”: способом картограми показати кількість масових та універсальних бібліотек, способом картодіаграми — кількість музеїв. Проаналізувати відмінність регіонів України за розвитком культурної інфраструктури; обґрунтувати залежність розвитку

культурної інфраструктури від особливостей розселення, рівня доходів населення.

4. Пояснити особливості трансформації та функціонування культурно-освітньої інфраструктури України в сучасних умовах. Назвати чинники, що гальмують розвиток культурно-освітньої інфраструктури в державі загалом та на рівні локальних територій зокрема.

Література

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 109—120, 336—349.
2. Білецький М. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону / М. Білецький // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) : [матеріали міжнар. наук. семінару]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — С. 339—347.
3. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — С. 206—212, 227—232.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Закон України “Про загальну середню освіту” № 651-14 від 13 жовтня 2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
6. Закон України “Про культуру” № 2778-17 від 04 листопада 2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
7. Закон України “Про освіту” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
8. Закон України “Про охорону культурної спадщини” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
9. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. — К. : Картографія, 2012. — 192 с.
10. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009. — 363 с.
11. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2005. — 253 с.
12. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 2000. — С. 417—425, 450—457.
13. Статистичний збірник “Регіони України”, 2017 / [Держ. служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Консультант, 2018.

14. *Стецький В. В.* Географія науки і освіти : текст лекцій / В. В. Стецький. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — 164 с.
15. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — С. 526—553.
16. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії : підручник / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. — С. 395—420.
17. *Ягодка А. Г.* Соціальна інфраструктура і політика : навч. посібник / А. Г. Ягодка. — К. : КНЕУ, 2000. — 212 с.

Словник термінів

Академія — вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Акредитований вищий навчальний заклад — вищий навчальний заклад, що визнаний спроможним провадити освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів, не менше двох третин із яких є акредитованими.

Асистент-стажист — особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень магістра або спеціаліста, навчається в асистентурі-стажуванні вищих навчальних закладів мистецького профілю з метою удосконалення творчої майстерності.

Аспірант (ад'юнкт) — особа, яка має повну вищу освіту і освітньо-кваліфікаційний рівень магістра або спеціаліста, навчається в аспірантурі (ад'юнктурі) вищого навчального закладу або наукової установи для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Базова мережа закладів культури — комплекс підприємств, установ, організацій і закладів культури державної і комунальної форм власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Безперервна освіта — концепція, за якою освіту розглядають як процес, що охоплює все життя людини. У безперервній освіті особливу увагу приділяють освіті дорослих — підвищенню професійної кваліфікації, перепідготовці

у процесі зміни професії, освіти під час адаптації до соціальних умов, дозвілєвій освіті тощо.

Вечірня (змінна) школа II—III ступенів — навчальний заклад для громадян, які не мають змоги навчатися у школах з денною формою навчання (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 16.10.2012 р.).

Вища освіта — рівень освіти, який особа здобуває у вищому навчальному закладі внаслідок послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, що ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Заклад вищої освіти — освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також провадить наукову та науково-технічну діяльність (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Вищий навчальний заклад I—II рівнів акредитації — навчальний заклад для задоволення потреб громадян за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста і бакалавра з одночасним завершенням здобуття повної загальної середньої освіти (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 16.10.2012 р.).

“Відтік інтелекту” (“відтік розуму”) — еміграція з країни учених, висококваліфікованих спеціалістів (переважно технічних та прикладних спеціальностей) з політичних, економічних, соціальних та інших причин.

Гімназія (гімназія-інтернат) — навчальний заклад II—III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 16.10.2012 р.).

Грант — фінансові ресурси, що їх надають на безповоротній основі суб’єкту, який провадить діяльність у сфері культури, освіти для реалізації культурно-мистецького, освітнього проекту (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Діяльність у сфері культури (культурна діяльність) — творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвілєва та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Докторант — особа, яка має науковий ступінь кандидата наук і зарахована до докторантури для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Дошкільний навчальний заклад — навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту (Закон України “Про дошкільну освіту”, редакція 01.01.2009 р.).

Екстерн — особа, яка у визначеному порядку зарахована до вищого навчального закладу, має відповідний освітній, освітньо-кваліфікаційний рівень і навчається за екстернатною формою навчання з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Загальна середня освіта — цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результат якого — інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Загальноосвітній навчальний заклад — навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Заклад культури — юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Здобувач — особа, яка прикріплена до аспірантури або докторантури вищого навчального закладу чи наукової установи і готує дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук без навчання в аспірантурі, або особа, яка має науковий ступінь кандидата наук і готує дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук без перебування в докторантурі (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Зміст навчання — структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття вищої освіти і певної кваліфікації (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Інститут — вищий навчальний заклад III або IV рівня акредитації чи структурний підрозділ університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Інтелектуальний капітал — знання, навички, виробничий досвід окремих осіб та нематеріальні активи (патенти, бази даних, програмне забезпечення, торгові знаки), які доцільно використовувати для суттєвого збільшення

прибутку, реалізації бізнес-проектів, проектів соціально-економічного розвитку окремого підприємства та цілого регіону тощо.

Інтелектуальні інвестиції — інвестування підготовки фахівців, наукових розробок тощо.

Інтерн — особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста медичного або фармацевтичного спрямування, навчається з метою отримання кваліфікації лікаря або провізора певної спеціальності відповідно до переліку лікарських або провізорських посад.

Інфраструктура — поєднання споруд, будинків, інженерних комунікаційних мереж і систем, які прямо не належать до виробництва, але необхідні для виробництва матеріальних благ і забезпечення повсякденної життєдіяльності населення.

Колегіум (колегіум-інтернат) — навчальний заклад II—III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Коледж — вищий навчальний заклад II рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу III або IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом вищого навчального закладу III або IV рівня акредитації або входить до навчального чи навчально-науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Конкурентоспроможність — відповідність вимогам ринку.

Консерваторія (музична академія) — вищий навчальний заклад III або IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва — музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Культурний простір України — сфера, в якій відповідно до законодавства провадять культурну діяльність і задовольняють культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Культурні блага — товари та послуги, які виробляють у процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їхне

демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо) (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Курсант — особа, яка у визначеному порядку зарахована до військового вищого навчального закладу і навчається з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Ліцей (ліцей-інтернат) — навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням та допрофесійною підготовкою (може надавати освітні послуги II ступеня, починаючи з 8-го класу) (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Ліцензування — процедура визнання спроможності вищого навчального закладу певного типу розпочати освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Мистецтво — творча художня діяльність у сферах літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Музей — культурно-освітній та науково-дослідницький заклад, призначений для вивчення, збереження та популяризації пам’яток природи, матеріальної і духовної культури. З 1977 р. відзначають щорічний *Міжнародний день музеїв* (18 травня).

Навчально-реабілітаційний центр — навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, що зумовлені складними вадами розвитку (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Науковий парк — організація, керована фахівцями з метою підвищення ефективності діяльності своїх партнерів запровадженням культури інновацій та підвищенням конкурентоспроможності супутніх підприємств і установ, заснованих на знаннях. Для досягнення цілей науковий парк керує потоком знань і технологій між університетами, науково-дослідними інститутами, компаніями і ринками; сприяє створенню і зростанню компаній, заснованих на інноваціях, переміщенням їх в інкубатори і передачею їм частини активів; надає високоякісне приміщення, устаткування й інші додаткові послуги.

Науковий потенціал — сукупна можливість національної економічної системи генерувати необхідні знання, що втілюється в кількісних і якісних характеристиках винаходів та нововведень і визначена кількістю та професійністю вчених, які працюють у різних сферах науки.

Науково-педагогічні працівники — особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю в поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечено сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Національний культурний продукт — культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Ніч музеїв — акція, яка дає змогу оглянути музейні експозиції вночі, звичайно приурочена до Міжнародного дня музеїв. Головна мета акції: показати можливості й потенціал сучасних музеїв, залучити до відвідування музеїв молодь. Уперше проведена 1997 р. у м. Берлін (Німеччина). Українські музеї долучилися до акції 2008 р.

Об'єкти культурного призначення — цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театрално-видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Освіта — процес і результат засвоєння систематичних знань, умінь та навичок. Є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави.

Освітні рівні — характеристика освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи, достатніх для здобуття знань та умінь. В Україні визначено такі освітні рівні: початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта (Закон України “Про освіту”, редакція 19.01.2019 р.).

Освітня діяльність — діяльність, пов'язана з наданням послуг для здобуття вищої освіти, з видачею відповідного документа (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Педагогічні працівники — особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах професійно займаються педагогічною діяльністю (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Позашкільний навчально-виховний заклад — навчальний заклад для виховання дітей та задоволення їхніх потреб у додатковій освіті за інтересами

(науковими, технічними, художньо-естетичними, спортивними тощо) (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Працівник культури (працівник у сфері культури) — професійний творчий працівник або працівник закладу культури чи інша фізична особа, яка провадить діяльність у сфері культури (Закон України “Про культуру”, редакція 04.11.2018 р.).

Професійно-технічний навчальний заклад — навчальний заклад для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Санаторна школа (школа-інтернат) I—III ступенів — навчальний заклад з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Соціальна інфраструктура — комплекс галузей, які безпосередньо пов’язані з забезпеченням нормальної життєдіяльності людей, відтворенням процесурсного потенціалу. Соціальна інфраструктура охоплює освіту, охорону здоров’я, культуру, житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв’язок, побутове обслуговування.

Спеціальна школа (школа-інтернат) I—III ступенів — навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Студент (слухач) — особа, яка у визначеному порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Театр — заклад культури або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театрального мистецтва.

Технікум (училище) — вищий навчальний заклад I рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу III або IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями, і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Університет — багатопрофільний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє

поширенню наукових знань та веде культурно-просвітницьку діяльність (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Учень (вихованець) — особа, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх навчальних закладів. Зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів відбувається, зазвичай, з 6 років (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Школа-інтернат I—III ступенів — навчальний заклад з частковим або повним утриманням за кошт держави дітей, які потребують соціальної допомоги (Закон України “Про загальну середню освіту”, редакція 13.10.2018 р.).

Якість вищої освіти — сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Якість освітньої діяльності — сукупність характеристик системи вищої освіти та її складових, яка визначає її здатність задовольняти визначені й передбачені потреби окремої особи або (та) суспільства (Закон України “Про вищу освіту”, редакція 01.01.2019 р.).

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Опрацюйте статтю М. Білецького “Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону” (додаток Ж.4). Які тенденції простежуються в розвитку сфери послуг Львівської області, Західного регіону України?
 2. Проаналізуйте нормативні документи України щодо висвітлення в них проблем реформування культурно-освітньої інфраструктури [6, 7, 8]. Які заходи планує вжити держава для подолання кризи в цих сферах?
 3. Перегляньте навчальний посібник Я. Ягодка “Соціальна інфраструктура і політика” [17]. Які вимоги до соціальної інфраструктури висуває суспільство XXI ст.?
 4. Проаналізуйте соціальну інфраструктуру території вашого постійного проживання. Який її стан, різновид? Яка форма власності соціальної інфраструктури? Яка її доступність для середньостатистичного мешканця?
-

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “соціальна інфраструктура”.
2. Проаналізуйте структуру соціальної інфраструктури.
3. Опишіть територіальні особливості розвитку в Україні інфраструктури загальноосвітніх навчальних закладів.
4. Перелічіть головні освітні центри України. Якими навчальними закладами вони сформовані?
5. Назвіть головні культурні центри України.
6. Проаналізуйте особливості розвитку культурної інфраструктури України.
7. Назвіть проблеми трансформації культурної та освітньої інфраструктури України на початку XXI ст.

Змістовий модуль 3

РЕГІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

ТЕМА 7

**Соціально-географічні контрасти
між макрорегіонами сучасного світу**

Мета: засвоєння студентами знань про глобалізацію, соціальну глобалізацію, критерії соціальної глобалізації, сучасну макрорегіоналізацію світу; ознайомлення з підходами до макрорегіоналізації світу, цивілізаційною структурою світу, характерними рисами виділених макросвітів, глобальними й регіональними соціальними проблемами; формування навиків роботи з англійськими науковими джерелами, аналітичними науковими доповідями, вихідною статистичною інформацією світових аналітичних центрів.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять цивілізація, географічний світ, регіон, регіоналізація; ➤ особливості виділення географічних світів та регіонів (за Г. де Блієм, П. Муллером);
уміти	➤ характеризувати виділені макросвіти; ➤ виділяти головні риси світів; ➤ пояснювати географічні особливості макросвітів;
володіти	➤ знаннями про особливості макрорегіоналізації світу; ➤ навиками виконання й аналізу соціально-географічних карт; ➤ навиками роботи з англійською науковою літературою.

Головні терміни та поняття: глобалізація, соціальна глобалізація, глобальні проблеми, цивілізація, демократія, експансія, американізація, вертернізація, китаїзація, перехідна зона, периферія, суспільно-географічна периферія, пояс дроблення, географічний світ, шовінізм, фундаменталізм, релігійний фундаменталізм, ісламізм, права людини, культура бідності, соціальна нерівність, соціальна піраміда, соціальна поляризація, грамотність, рівень писемності (грамотності) дорослого населення, рівень неграмотності дорослого населення, функціональна неграмотність, ефект глобальної гнучкості, відсталість, безробіття, вимушене безробіття, критичний рівень безробіття, безробітні, міграція, біженець, іноземець, геноцид, апартеїд, расизм, расова дискримінація, імперія, монархія, колонія, деколонізація, залежна територія, країни у складі Співдружності, Співдружність націй, метрополія, світовий поліцейський, світовий жандарм, злочин, збройний

конфлікт, війна, військовий стан, громадянська війна, гуманітарна катастрофа, джихад, дитяча експлуатація, жорстоке поводження з дітьми, кіднепінг, жіночі притулки, корупція, мафія, тероризм, наркоманія, наркотизація, наркотичні засоби і психотропні речовини, наркоторгівля, залежність від психоактивних речовин, ВІЛ-інфекція, ВІЛ-інфіковані, СНІД, туберкульоз, евтаназія, генетично модифікована їжа, ГМО, органічні продукти, екологічна криза, гендер, гендерна культура, гендерна рівноправність, гендерний розвиток, миротворчість, ноосфера, глобальне місто, індекс глобальних міст, індекс Джині, індекс концентрації доходів, багатовимірний індекс бідності, індекс багатовимірної бідності, індекс людської бідності, індекс сприйняття корупції, індекс якості життя та добробуту літніх людей, гендерний індекс людського розвитку, індекс гендерної нерівності, індекс гендерної рівності, індекс гендерного розриву, глобальний індекс кваліфікованих спеціалістів, індекс сталого розвитку, індекс сталого розвитку людського потенціалу, індекс благодійності, міжнародний індекс щастя, індекс щастя, ранжування держав світу за рівнем стресу та депресії населення, Організація Об'єднаних Націй, Програма розвитку ООН, ПРООН, Цілі розвитку тисячоліття, Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу, сталий (збалансований) розвиток.

Завдання семінарського заняття

1. Ознайомитись із критеріями соціальної глобалізації (додаток И.1) та ранжуванням держав світу за показником соціальної глобалізації (додаток И.2). Способом картограми виконати картосхему "Соціальна глобалізація держав світу". Письмово пояснити причини територіальних відмін.
2. Ознайомитись з макрорегіоналізацією світу за Г. де Блієм, П. Муллером (H. de Blij, P. Muller, 2004). Звернути увагу на критерії та передумови макрорегіоналізації (природне довкілля; культура, етнічність та релігія; розміщення населення); розподіл країн за макрорегіонами (додаток И.3).
3. Заповнити таблицю "Соціально-географічні риси географічних світів (за Г. де Блієм, П. Муллером)". У ході заповнення таблиці використати додатки В.4, И.3.

Соціально-географічні риси географічних світів
(за Г. де Блієм, П. Муллером)

Географічний світ	Головна держава	Регіони	Площа, тис. км ²	Населення, млн осіб	Частка ВВП від світового, %	Середнє значення ІПР	Риси мовної та релігійної ситуації	Риси соціально-економічної ситуації	Соціальні проблеми

Література

1. Атлас вчителя : [відп. ред. В. В. Молочко]. — К. : Картографія, 2010. — 328 с.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 121—137, 350—405.
3. Блії де Г. Географія : світи, регіони, концепти / Г. де Блії, П. Муллер, О. Шаблій ; [пер. з англ. ; передмова та розділ "Україна" О. І. Шаблій]. — К. : Либідь, 2004. — С. 18—23, 206—688.
4. Глобальні зміни світу — 2025 : доповідь Національної розвідувальної ради США / [пер. з англ.]. — Львів : Літопис, 2010. — 188 с.
5. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009. — 144 с.
6. Книш М. М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. — 368 с.
7. Масляк П. О. Країнознавство : підручник / П. О. Масляк. — К. : Знання, 2008. — 292 с.
8. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / [НАН України, ІРД ; наук. ред. У. Я. Садова]. — Львів : ІРД НАН України, 2011. — 528 с.
9. Соціально-економічна географія світу : навч. посібник / [за ред. С. П. Кузика]. — Львів : Світ, 2002. — С. 365—376, 420—423, 430—435, 448—457, 480—487, 507—529, 531—543, 579—606, 637—661.
10. Bloomberg Visual Data : Most Stressed-Out : Countries [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.bloomberg.com/visual-data/best-and-worst/most-stressed-out-countries>.

11. *Fellmann J.* Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009.
12. Global AgeWatch Index, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.helpage.org/global-agewatch>.
13. Gross domestic product 2018 / World Development Indicators database World Bank [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28nominal%29.
14. Happy Planet Index 2013 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.happyplanetindex.org>; http://en.wikipedia.org/wiki/Happy_Planet_Index.
15. Human Development Report 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://hdr.undp.org>.
16. International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes. — Amsterdam : Elsevier, 2009.
17. KOF Index of Globalization, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://globalization.kof.ethz.ch>.
18. KOF Index of Globalization : Methodology [Electronic resource]. — Mode of access : <http://globalization.kof.ethz.ch>.
19. List of Countries by HIV/AIDS Adult Prevalence Rate [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/?title=List_of_countries_by_HIV/AIDS_adult_prevalence_rate.
20. List of Countries by Literacy Rate [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_literacy_rate.
21. List of countries by population in 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : http://wapedia.mobi/en/List_of_countries_by_population.
22. The Global Gender Gap Report 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.weforum.org/reports>.
23. The Hays Global Skills Index, 2018 : A Barometer Of Factors Impacting The Global Skills Landscape [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.hays-index.com/2018>.
24. UNAIDS : World Aids Day Report 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.unaids.org>.
25. Undernourishment Around the World in 2017 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.fao.org>.

Словник термінів

Американізація (вестернізація) — вплив США на поп-культуру, бізнес-моделі, мову і політику інших країн. Термін, уведений 1907 р., спочатку вживали для характеристики зростання популярності американського способу життя в Канаді. Власне у США термін застосовують до процесу асиміляції іммігрантів, тоді як за межами США використовують найчастіше в негативному контексті, порівнюючи з втратою традиційної культури та звичаїв.

Апартеїд — крайня форма расової дискримінації (розрізнення) і сегрегації (політика відділення “кольорового” населення від білого) щодо окремих національних і расових груп населення.

Безробітні — працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до роботи (Закон України “Про зайнятість”, 31.08.2018 р.).

Безробіття — вимушене й тривале припинення роботи через неможливість знайти робоче місце. Різновиди безробіття: природне, часткове, сезонне, структурне, циклічне, приховане, тривале. Характеризують такими показниками: норма природного безробіття, усталений рівень безробіття, критичний рівень безробіття.

Біженець — жертва переслідувань за ознакою раси, етнічного походження, релігійного вірування, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичної орієнтації, яка перебуває за межами країни постійного проживання, громадянином якої вона є.

Вимушене безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок ліквідації підприємства або робочого місця (вивільнення працівників) чи звільнення працівника з ініціативи адміністрації.

Відсталість — одна з головних ознак країн, що розвиваються, яка характеризує стан економіки і соціальної сфери та виявляється через багатокладну структуру господарства, неоднорідну соціальну структуру, сировинний характер економіки і традиційну структуру виробництва, низький рівень промисловості і гіпертрофований розвиток сфери послуг, просторовий дуалізм, низький рівень життя населення, нерівноправне положення в міжнародному географічному поділі праці (М. М. Книш, 2006).

Війна — міжнародний або внутрішній конфлікт, у якому кількість загиблих перевищує 1 000 осіб. Розрізняють війни справедливі і несправедливі; визвольні і загарбницькі; світові і локальні; симетричні й асиметричні.

Військовий стан — особливий режим у країні або окремій її частині, який вводять за рішенням вищих органів державної влади у виняткових обставинах (війна, стихійне лихо, загроза державного перевороту тощо). У разі введення військового стану всі функції органів державної влади з питань виробництва, оборони, забезпечення громадського порядку, державної безпеки переходять до військових органів.

ВІІ-інфекція — захворювання, викликане вірусом імунодефіциту людини, яке належить до інфекцій з повільним перебігом та тривалим латентним періодом. Вірус відкрито 1983 р. На останніх стадіях трансформується в захворювання СНІД.

ВІЛ-інфіковані — особи, в організмі яких виявлено вірус імунодефіциту людини. До категорії ВІЛ-інфікованих належать як особи без клінічних проявів хвороби (*носії ВІЛ*), так і хворі на СНІД.

Гендер — соціальне розуміння статевих відмінностей, очікування (психологічні, соціальні, економічні, поведінкові) представників різної статі один від одного.

Гендерна культура — сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та інституціями, що пов'язані з ними (Т. В. Семигіна, 2005).

Гендерна рівноправність — однакове оцінювання суспільством подібностей і відмінностей між жінкою і чоловіком та розрізнення функцій, які вони виконують.

Гендерний індекс людського розвитку (англ. *Gender-related Development Index (GDI)*) — індекс, розроблений ООН; характеризує становище в країні чоловіків і жінок за базовими критеріями людського розвитку: можливість вести здоровий спосіб життя, тривалість життя, доступність до якісної освіти, рівень матеріального добробуту. Замінений у “Доповіді про людський розвиток, 2010” ООН на індекс гендерної нерівності.

Гендерний розвиток — процес зменшення гендерної нерівності й подолання гендерної дискримінації в суспільстві.

Генетично модифікована їжа — продукти харчування, отримані з ГМО, рослин, тварин і мікроорганізмів.

Геноцид — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. Є крайньою формою дискримінації.

Географічний світ — базова просторова одиниця у схемі світової регіоналізації (за Г. де Блієм, П. Муллером). Кожний світ визначають як синтез його загальної суспільної географії — поєднання провідних культурних, економічних, історичних, політичних, екологічних тощо рис. Американські суспільно-географи Г. де Блій та П. Муллер виділили 12 географічних світів: Європа, Російський світ, Північна Америка, Середня Америка, Південна Америка, Північна Африка / Південно-Західна Азія, Африканська Субсахара, Південна Азія, Східна Азія, Південно-Східна Азія, Австралійський світ, Тихоокеанський світ.

Глобалізація — перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується всієї Землі, земної кулі; це процес всесвітньої економічної, соціальної, політичної, інформаційної та культурної інтеграції та уніфікації. Основними наслідками є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн (М. М. Книш, Л. І. Котик, 2014).

Глобальне місто (світове місто, місто світу, центр світу, альфа-місто) — місто, яке вважають полюсом зростання для своєї країни та регіону; є важливим елементом світової економічної системи, що значно впливає на великі регіони планети. Поняття введено у праці “Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо” (“The Global City: New York, London, Tokyo”, 1991) С. Сасен (S. Sassen). “Чиказька рада з міжнародних відносин” (“The Chicago Council on Global Affairs”) сумісно з А. Т. Kearney 2008 р. розробили методу розрахунку індексу глобальних міст.

Глобальний індекс кваліфікованих спеціалістів (англ. *The Hays Global Skills Index*) — індекс розроблено 2012 р. однією з найбільших у світі організацій у сфері підбору кваліфікованих кадрів Hays сумісно з аналітичним підрозділом Оксфордського університету Oxford Economics. Для оцінки ринку праці досліджуваних держав (33 держави, 2018 р.) використано такі показники: стійкість економіки, якість та гнучкість системи освіти, стан ринку праці, рівень та динаміка заробітної плати, співвідношення попиту та пропозиції робочої сили (зокрема, у висококваліфікованих сферах та професіях), співвідношення потреб бізнесу та кваліфікації працівників, гнучкість законодавства про працю. Індекс розраховано в діапазоні 0—10 балів: оцінка, близька до 0 балів, свідчить про наявність гострої конкуренції за ключові вакансії; оцінка, близька до 10 балів, означає суттєві проблеми в пошуку необхідних спеціалістів для заповнення ключових вакансій; оцінка, близька до 5 балів, свідчить про збалансовану ситуацію на ринку праці.

Глобальні проблеми (глобальні проблеми людства, глобальні проблеми світу, глобальні проблеми сучасності) — комплекс проблем і ситуацій, які торкаються життєвих інтересів усіх народів світу та потребують для вирішення колективних зусиль світової громадськості (економічні проблеми, гонка озброєнь, хвороби тощо). Глобальні проблеми людства стосуються як поверхні землі, так і Світового океану, атмосфери планети, навколосемного космічного простору. Проблематика глобальних проблем широко висвітлена в доповідях Римського клубу (The Club of Rome) (М. М. Книш, Л. І. Котик, 2014).

ГМО (генетично модифікований організм) — організм, генотип якого змінено за допомогою методів генної інженерії.

Грамотність — уміння читати й писати або вміння використовувати мову, щоб читати, писати, розмовляти; здатність писати згідно з чинними вимогами граматики й правопису. За рекомендацією ЮНЕСКО з 1966 р. щорічно 8 вересня відзначають *Міжнародний день грамотності*.

Громадянська війна — збройний конфлікт усередині держави, де уряд є одним із активних учасників і в якому обидві сторони продовжують боротьбу незалежно від втрат.

Гуманітарна катастрофа — явище, що виникає унаслідок воєнних дій, природних катаклізмів, економічної блокади чи політичних рішень і спричиняє людські жертви переважно серед мирного населення.

Деколонізація — ліквідація колоніального панування метрополії, відновлення суверенності народів колоніальних та залежних країн як повноважних суб'єктів міжнародного права і міжнародних відносин.

Демократія — форма організації та функціонування політичної системи, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, його права брати участь у вирішенні державних справ у поєднанні з широким колом громадянських прав і свобод.

Джихад — боротьба за те, що є для мусульманина найблагороднішою і найвищою метою. Зазвичай, джихад асоціюється зі збройною боротьбою мусульман, однак це розуміння не зовсім точне. Кожен мусульманин зобов'язаний докладати зусиль для утвердження і захисту ісламу, витратити для цього свої матеріальні ресурси, розумові здібності і всі сили. У випадку крайньої необхідності мусульмани зобов'язані підніматися на збройну боротьбу проти ворогів своєї релігії. Джихадом є також боротьба з власними духовними чи суспільними соціальними вадами. Отже, джихад — це боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі поширення ісламу, і, нарешті, ведення війни з агресором в ім'я Аллаха. В ісламській доктрині вирізняють такі види джихаду: чистий джихад, джихад майном, захисний джихад, джихад-наступ. Іноді ще теологи говорять про великий та малий джихад.

Дитяча експлуатація — жорстоке ставлення до дитини або необґрунтоване використання дітей для комерційних і виробничих цілей: сексуальна експлуатація, використання для роботи в нічний час, для виконання важкої фізичної роботи, торгівля дітьми тощо.

Евтаназія — задоволення прохання хворої людини про прискорення її смерті будь-якими засобами або дією, зокрема, припинення штучного підтримування життя. В Україні евтаназія заборонена.

Екологічна криза — невідповідність соціально-економічного розвитку суспільства еколого-ресурсним можливостям навколишнього середовища, що руйнує традиційну систему життєзабезпечення.

Експансія — розширення сфери впливу великих держав, яку здійснюють економічними, військовими і дипломатичними методами.

Ефект глобальної гнучкості — присутність представника окремої національної спільноти в тому регіоні (країні) світу, де його знання та досвід мають реалізацію.

Жіночі притулки — заклади, створені для надання соціальної підтримки жінкам, які потрапили в гостру кризову ситуацію, зазнають різних форм насильства, не мають житла, засобів до існування.

Жорстоке поводження з дітьми — усі форми насильства, вчинення побоїв та образ, неуважне, недбале ставлення, експлуатація дітей.

Залежна територія — країна, яка не має незалежності, проте володіє усіма характеристиками країни: територія, кордони, населення тощо.

Збройний конфлікт — військове зіткнення, яке не досягає масштабів війни; форма вирішення суперечностей між країнами або всередині країни.

Злочин — передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад держави, її політичну, економічну систему; приватну власність; життя, здоров'я, майно окремих осіб чи груп осіб.

Імперія — первісно у Римі форма управління державою, яка нагадує військову владу (єдиний керівник — імператор, накази якого всі повинні виконувати без заперечень). Згодом цим терміном стали позначати велику державу, створену включенням до складу територій інших держав, колоніальних володінь тощо.

Індекс багатовимірної бідності ((ІББ), *багатовимірний індекс бідності* (БІБ), англ. *Multidimensional Poverty Index (MPI)*) — запропонований ООН 2010 р. у “Доповіді про людський розвиток”; визначає багатовимірні депривації в одних і тих самих домогосподарствах у галузях освіти, здоров'я та рівня життя. Виміри освіти та здоров'я побудовані на двох показниках кожний, а вимір рівня життя — на шести показниках. Усі показники, потрібні в разі побудови БІБ для домогосподарства, беруть з одного й того самого обстеження домогосподарств. Ці показники зважують і для кожного обстеженого домогосподарства обчислюють оцінки депривацій. Для розрізнення між бідними та небідними застосовують межу 33,3 %, що еквівалентне третині зважених показників. Якщо оцінка депривацій домогосподарства — 33,3 % або більше, то це домогосподарство (і кожен його член) є багатовимірно бідним. Домогосподарства з оцінкою депривацій 20 % або більше, однак менше 33,3 % є вразливими щодо перетворення на багатовимірно бідні або ризикують перетворитися на такі.

Індекс благодійності (*світовий рейтинг благодійності*, англ. *World Giving Index (WGI)*) — ранжування держав світу за результатами добродійності їхнього населення. Індекс розраховано 2010 р. Фондом благодійної допомоги (Charities Aid Foundation, Велика Британія) на засадах використання статистичної і соціологічної інформації аналітичної організації Gallup's WorldView World Poll. Респонденти 153 держав світу відповідали на запитання: у яких благодійних акціях упродовж року вони брали участь: а) пожертвували гроші на добродійну організацію (donating money)? б) виконували волонтерську роботу (пожертвували власний час, volunteering time)? в) допомагали незнайомій сторонній особі, яка потребувала допомоги (helping a stranger ranking)? Результати ранжування засвідчили, що показник щастя нації більше визначає рівень благодійності, а ніж багатство нації. Перша п'ятірка держав світу за індексом благодійності (2017): Австралія (60 %), Ірландія (60 %), Канада (58 %), Нова Зеландія (57 %), США (57 %). Україна на 111 місці з показником індексу благодійності 21 %. Найнижчий індекс благодійності (2017): Албанія, Греція, Чорногорія (13 %).

Індекс гендерного розриву (англ. *The Global Gender Gap Index*) — розроблений 2006 р. Секретаріатом Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum, м. Женева, Швейцарія); вимірює рівень гендерного розриву, що існує в державах світу в різних сферах суспільного життя (економічна участь і можливості, освіта, здоров'я та виживання, політичні права та можливості). Дослідження охопило 136 держав світу (2017).

Індекс гендерної нерівності ((ІН), англ. *The Gender Inequality Index (GII)*) — розроблений 2010 р. Секретаріатом Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum, м. Женева, Швейцарія); використовують у щорічних аналітичних звітах ООН “Доповідь про людський розвиток”; відображає гендерну нерівність у трьох вимірах — репродуктивне здоров'я, розширення можливостей та економічна активність. Репродуктивне здоров'я вимірюють рівнями материнської смертності та народжуваності серед дорослих; розширення можливостей вимірюють частками місць у парламенті, що займають жінки й чоловіки, рівнем середньої і вищої освіти жінок і чоловіків; економічну активність вимірюють частками участі жінок і чоловіків на ринку праці. ІН замінив попередні Індекс розвитку з урахуванням гендерного фактора та Показник розширення можливостей жінок. ІН відображає втрату в людському розвитку через нерівність між досягненнями жінок і чоловіків у трьох вимірах ІН.

Індекс гендерної рівності ((ІПР), англ. *The Gender Equity Index (GEI)*) — розроблений 2007 р. міжнародною неприбутковою організацією SocialWatch. Вимірює розрив між чоловіками та жінками в сфері освіти (кількість осіб, що навчаються на всіх рівнях), економіки (дохід, зайнятість), політичних прав (членство в парламенті, обіймання вищих керівних посад). У кожній зі сфер оцінюють розрив у межах від 0 (наприклад, жодна жінка не була освічена взагалі) до 100 (повна рівність між статями). ІПР є простим середнім із трьох вимірів.

Індекс глобальних міст (англ. *Global Cities Index*) — індекс, яким вимірюють економічний, культурний, політичний вплив глобальних міст на навколишню територію. Методику розрахунку укладено 2008 р. на базі дослідного центру “Чиказька рада з міжнародних відносин” (“The Chicago Council on Global Affairs”) і міжнародної консалтингової компанії А. Т. Kearney.

Індекс Джині (індекс концентрації доходів, індекс нерівності доходів, англ. *Index of concentration of incomes, Income concentration index, Gini coefficient*) — показник, що вимірює дисперсію багатства в суспільстві і засвідчує ступінь розшарування суспільства. Чим більше значення цього індексу, тим більший розрив між багатими і бідними в країні.

Індекс сприйняття корупції (англ. *Corruption Perceptions Index*) — розроблений 1996 р. міжнародною неурядовою організацією Transparency International; оцінює поширення корупції у державному секторі за шкалою від 0 до 100. Нуль (0) означає, що країну сприймають як високорумповану, сто (100)

— як країну, де корупції нема. Дослідження охопило 175 держав світу (2017).

Індекс сталого розвитку ((ІСА), *індекс сталого розвитку людського потенціалу* (ІСРЛП), англ. *Human Sustainable Development Index (HSDI)*) — індикатор розвитку країн світу; запропонований 2008 р. Ч. Тогтох (Ch. Togtokh), який узяв за основу методика розрахунку індексу людського розвитку й доповнив її показником викидів CO₂ на душу населення.

Індекс якості життя та добробуту літніх людей (англ. *Global AgeWatch Index*) — розроблений 2012 р. міжнародною неурядовою організацією HelpAge International сумісно з Фондом народонаселення ООН (ФН ООН); вимірює якість життя та добробуту літніх людей (вік: 60 років і старше). Для обчислення індексу враховано 13 показників, які об'єднано в чотири групи (субіндекси): матеріальне забезпечення (income security); стан здоров'я (health status); зайнятість та освіта (employment and education); гарні умови проживання (enabling environment). Дослідження охопило 91 державу світу (2017).

Іноземець — особа, яка перебуває на території конкретної держави, проте є громадянином іншої держави.

Ісламізм — крайній войовничий і мобілізуючий ідеологія та практична діяльність усередині ісламського світу, орієнтована на створення умов, за яких будь-які суперечності всередині суспільства і держави, де є мусульманське населення, а також міждержавні відносини вирішують на засадах норм шариату.

Китайзація — одна з альтернативних форм глобалізації, яка виявляється в поширенні системи китайських цінностей на глобальний світ, що зумовлює стандартизацію розвитку окремих країн світу, які відчувають геополітичну та гео економічну залежність від Китаю.

Кіднепінг — викрадення людей з метою шантажу, отримання викупу.

Колонія — у минулі часи так називали поселення, створене на завойованих землях або представниками певного етносу на землях інших етносів. У політичному розумінні це країна, політично й економічно залежна від метрополії. Колонії можуть мати різний статус: заморська територія, асоційована територія тощо.

Корупція — підкупність, продажність урядовців і громадських діячів; пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення.

Країни у складі Співдружності (*Співдружність націй*) — міждержавне об'єднання у складі Великої Британії і більшості її колишніх домініонів, колоній і залежних територій. Головою об'єднання вважають королеву Великої Британії, представлену в країнах генерал-губернаторами. Усі держави, які входять до Співдружності, мають повний суверенітет у своїх внутрішніх і зовнішніх справах.

Критичний рівень безробіття — рівень безробіття, який загрожує соціальною кризою в країні або окремому регіоні.

Культура бідності — спосіб життя бідних людей, пояснення існування бідності в межах культурних характеристик.

Мафія — таємна, здебільшого бандитська, організація, яка терором й залякуванням втручається в політичне життя країни.

Метрополія — у стародавній Греції так називали міста-держави. Згодом назву почали застосовувати для позначення країни, яка володіє колоніями.

Миротворчість — спосіб керування міжнародним конфліктом, коли треті сторони намагаються припинити його насильницьку фазу мирними засобами.

Міграція — переміщення осіб через кордон тих чи інших територій з метою зміни місця проживання назавжди або на певний період.

Міжнародний індекс щастя (індекс щастя (МІЩ), англ. Happy Planet Index) — індекс, який відображає добробут людей та стан навколишнього середовища. Запропоновано 2006 р. New Economic Foundation (NEF). Головне завдання індексу — відобразити “реальний” добробут нації, оскільки кінцева мета більшості людей — не бути багатими, а бути щасливими та здоровими. Для розрахунку індексу використовують три показники: суб’єктивна задоволеність життям людини, очікувана тривалість життя, екологічний слід. Індекс обчислюють у межах від 0 до 100, де 100 — значення абсолютного щастя, 0 — абсолютного нещастя. Дослідження охопило 156 держав світу (2017).

Монархія — форма державного правління, за якої верховна влада цілковито або частково належить одній особі і, зазвичай, передається у спадок. Розрізняють конституційну, абсолютну та теократичну монархії.

Наркоманія (залежність від психоактивних речовин) — хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенціями ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров’я України, і супроводжуються психічною або фізичною залежністю від них.

Наркотизація — процес поширення вживання наркотичних засобів. Характеризують кількісними (стан, рівень, динаміка, коефіцієнт) та якісними (зміст, характер, структура, механізми) показниками.

Наркотичні засоби і психотропні речовини — речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та чинити депресивний або стимулювальний вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення, поведінки і становлять небезпеку для здоров’я населення.

Наркаторгівля — торгівля забороненими законодавством держави наркотичними засобами. Це бізнес, контрольований криміногенними структурами.

Ноосфера — етап розвитку біосфери, на якому людина, свідомо використовуючи свої знання, сприятиме її розвитку. Засновником учення про ноосферу є В. Вернадський.

Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу (англ. *Joint United Nations Programme on HIV/AIDS, (UNAIDS)*) — програма, заснована резолюцією Економічної і соціальної ради ООН (1994) з метою пропагування та координації заходів, спрямованих на профілактику поширення ВІЛ/СНІДу, зниження уразливості окремих осіб та груп населення до ВІЛ, пом'якшення наслідків епідемії та недопущення переростання її в пандемію.

Організація Об'єднаних Націй ((ООН), англ. *United Nations*) — міжнародна організація, заснована 1945 р. на конференції в м. Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання та зміцнення миру і міжнародної безпеки й розвитку співробітництва між державами світу. Головні органи ООН: *Генеральна Асамблея* (головний дорадчий орган організації; збирається на щорічні сесії за участю президентів чи керівників держав-членів ООН; під час голосування кожна країна має один голос; рішення приймають більшістю у дві третини); *Рада Безпеки* (відповідає за підтримання миру та безпеки у відносинах між країнами-членами ООН; її рішення (резолюції) є обов'язковими до виконання; налічує 15 членів, з яких п'ять є постійними (Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США)); *Секретаріат* (забезпечує дослідження, збір інформації і коштів, які необхідні для функціонування ООН; проводить і організовує конференції); *Міжнародний суд* (метою організації є вирішення спорів між державами; суд розглядає справи, пов'язані з військовими злочинами, незаконним втручанням держав і етнічних чисток тощо; штаб-квартира у м. Гаага, Нідерланди); *Економічна і соціальна рада* (ЕКОСОП, сприяє міжнародному економічному і соціальному співробітництву і розвитку; налічує 54 члени ООН, яких обирають на трирічний термін); *Рада з опіки* (виконувала обов'язки спостерігача за підопічними територіями, що були колоніями. Оскільки 1994 р. остання із таких територій — Палау — отримала незалежність, то відтоді формально припинила існування). Штаб-квартира розташована в м. Нью-Йорк (США). Членами-засновниками організації є 51 держава світу (у тім числі Україна). Станом на 01.01.2019 р. членами ООН є 193 держави світу (з визнаних держав тільки Ватикан і Косово не є членами ООН). Організацію фінансують за кошти членських внесків держав-учасниць. Офіційні мови організації: арабська, китайська, англійська, російська та іспанська. Офіційний сайт: <http://www.un.org>.

Органічні продукти — продукція сільського господарства та харчової промисловості, виготовлена відповідно до затверджених правил (стандартів), які передбачають мінімізацію використання пестицидів, синтетичних

мінеральних добрив, регуляторів зростання, штучних харчових добавок, а також забороняють використання ГМО.

Перехідна зона — територія просторових змін, де межують периферії двох прилеглих світів або регіонів; для неї характерне поступове зміщення (а не раптове зникнення) властивостей, які відрізняють сусідні географічні одиниці одну від одної.

Периферія — місцевість, віддалена від центру, околиця.

Пояс дроблення — регіон, затиснутий між міцними зовнішніми культурно-політичними силами; він перебуває під постійним тиском і часто фрагментований агресивними противниками. Класичні приклади: Південно-Східна Азія, Східна Європа.

Права людини — соціальні можливості особистості в економіці, культурі, політиці та інших сферах, що їх зобов'язані гарантувати, перш за все, з боку держави.

Програма розвитку ООН ((ПРООН), англ. *United Nations Development Programme, (UNPD)*) — організація при ООН з надання допомоги країнам-учасникам у сфері розвитку. Діє з 1993 р. як наслідок злиття Спеціального фонду ООН (заснований 1958 р.) і Розширеної програми технічної допомоги (заснована 1949 р.). Мета організації: надання країнам-учасникам доступу до знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям у всьому світі будувати ліпше життя. Проводить діяльність у таких сферах: демократичне врядування, подолання бідності, запобігання кризам та їхнє подолання, енергетика та навколишнє природне середовище, ВІЛ/СНІД. Допомагає країнам, що розвиваються, отримувати та ефективно використовувати технічну допомогу. Декларує захист прав людини та створення рівних соціальних можливостей для жінок і чоловіків. Офіційний сайт: <http://www.undp.org>.

Ранжування держав світу за рівнем стресу та депресії населення (англ. *The Most Stressed-Out Countries*) — рейтинг укладено спеціалістами аналітичного агентства Bloomberg (США) на підставі даних ВООЗ, ООН, СБ та інших міжнародних інституцій. В основі рейтингу сім ключових показників: рівень убивств на 100 000 населення, ВВП на душу населення, індекс Джині (рівень нерівності доходів), індекс сприйняття корупції, рівень безробіття, рівень забруднення повітря в містах, очікувана тривалість життя. Дослідження охопило 74 держави світу (2017).

Расизм (расова дискримінація) — політична теорія та практика, що ґрунтується на концепціях про фізичну і психічну неповноцінність окремих рас та народів, вирішальний вплив расових відмінностей на історію та культуру людства.

Релігійний фундаменталізм — течії у протестантській ідеології, ісламі та інших релігіях, представники яких виступають проти критичного перегляду застарілих релігійних понять; у широкому значенні — релігійні напрями, які проголошують незмінність догматики, збереження ортодоксії.

- Рівень неграмотності дорослого населення* — частка населення у віці від 15 років і старше, що не здатна написати короткий твір на вільну тему або простий виклад думок на тему повсякденного життя.
- Рівень писемності (грамотності) дорослого населення* — частка осіб у віці від 15 років і старше, які можуть читати, розуміючи, про що йдеться, та писати короткі прості речення, потрібні для щоденного життя; один з показників, на підставі якого розраховують індекс людського розвитку в країні.
- Світовий поліцейський (світовий жандарм)* — статус, який пов'язують із роллю США на світовій арені (участь у розв'язанні регіональних військових, етнічних конфліктів; боротьба з тероризмом, наркоторгівлею, нелегальною торгівлею зброї на глобальному рівні).
- СНІД (синдром набутого імунodefіциту людини)* — кінцева стадія розвитку ВІЛ-інфекції.
- Соціальна глобалізація* — процес всесвітньої соціальної інтеграції та уніфікації.
- Соціальна нерівність* — значна диверсифікація доходів між найбагатшими і найбіднішими верствами населення.
- Соціальна піраміда* — графічне зображення соціальної структури у вигляді піраміди, в основі якої лежать нижчі верстви, а на вершині — вищі верстви.
- Соціальна поляризація* — розподіл суспільства на низку верств або групи, які конфліктують між собою і відрізняються матеріальним положенням та інтересами.
- Сталий розвиток* — такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.
- Суспільно-географічна периферія* — частина суспільного простору, в межах якого швидкість суспільно-географічних процесів мінімальна або їхній вектор не збігається з вектором розвитку ядер суспільного життя (І. О. Пилипенко, 2011).
- Тероризм* — суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства внаслідок захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я мирних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення власних злочинних цілей (М. М. Книш, Л. І. Котик, 2014).
- Туберкульоз* — інфекційна хвороба, яку спричиняють мікобактерії туберкульозу; супроводжується періодичними загостреннями, рецидивами та ремісіями, вражає переважно найбідніші, соціально дезадаптовані групи населення (біженці, мігранти, особи без постійного місця проживання, алкоголіки, наркомани тощо), призводить до високої тимчасової та стійкої втрати працездатності, потребує тривалого комплексного лікування та реабілітації хворих (Закон України “Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз”, 05.07.2001 р.).

Фундаменталізм — загальна назва вкрай консервативних філософських, моральних і соціальних течій. Часто є реакцією на процеси глобалізації і секуляризації, які відбуваються в сучасному суспільстві.

Функціональна неграмотність — втрата навичок читання й писання та здатності до сприйняття короткого й нескладного тексту, який стосується повсякденного життя (ЮНЕСКО); нездатність особи адаптуватися до соціальних, економічних, технологічних, технічних, інформаційних, політичних змін у суспільстві. Термін з'явився у 90-х роках ХХ ст. Зазвичай функціонально неграмотними стають особи з сімей іммігрантів: у побуті розмовляють своєю мовою, а мовою країни перебування не володіють. З огляду на стрімкий науково-технічний прогрес кінця ХХ—початку ХХІ ст. зросла частка функціонально неграмотних осіб середніх та старших вікових страт: неволодіння навиками роботи на комп'ютері, упереджене ставлення до використання розробок ноу-хау тощо. Для подолання функціональної неграмотності в країнах світу започатковані програми підтримки читання (Японія, Велика Британія, США).

Цивілізація — людська спільнота, яка впродовж певного періоду (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення) має стійкі особливі риси соціально-політичної організації, економіки й культури (наука, технологія, мистецтво тощо), спільні духовні цінності та ідеали, світогляд (ментальність). Виділяють глобальні, світові, локальні цивілізації.

Цілі розвитку тисячоліття (англ. *Millennium Development Goals*) — глобально визнані цілі, визначені світовою спільнотою для усунення найбільш кричущих нерівностей у глобальному розвитку людства. Затверджені на сесії Генеральної асамблеї ООН (2000) 189 країнами світу у рамках підписання *“Декларації тисячоліття ООН”* (*“The United Nations Millennium Declaration”*). Цілі розвитку тисячоліття: ліквідація крайньої форми бідності та голоду; забезпечення загальної початкової освіти; сприяння рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок; зниження рівня дитячої смертності; поліпшення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стабільності; формування міжнародної співпраці задля розвитку.

Шовінізм — роздутий до ідеологічних крайнощів націоналізм, що виявляється у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Перегляньте *“Доповідь про людський розвиток ООН, 2018”* [15]. Які соціальні проблеми проаналізовано в доповіді, які статистичні матеріали підтверджують висновки, наведені в доповіді?
2. Ознайомтеся з показником *“Поширення ВІЛ-інфекції за регіонами світу, 2017”* [19]. Чим зумовлені територіальні відмінності

- поширення ВІЛ-інфекції? Які тенденції поширення ВІЛ-інфекції на території країн-сусідів першого порядку України?
3. Проаналізуйте показником “Індекс гендерного розриву, 2018” [22]. Укладіть першу десятку держав світу за значенням індексу. Які чинники впливають на зменшення гендерного розриву?
 4. Ознайомтеся з “Цілями розвитку тисячоліття” [15]. Які з перелічених цілей найактуальніші для України і чому?
 5. Перегляньте атлас “Глобальні проблеми світу” [5]. Які соціальні глобальні проблеми у ньому висвітлені? Які їхні географічні особливості поширення?
 6. Підготуйте презентацію одного з географічних світів (за Г. де Блієм, П. Муллером). Зверніть увагу на висвітлення у презентації питань становлення й функціонування соціальної сфери, розвитку культури, дотримання релігійних свобод населення держав географічного світу. Проілюструйте за допомогою світлин та відеоматеріалів повсякденну життєдіяльність мешканців географічного світу, зверніть увагу на подолання ними соціальних проблем.

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поділу світу за цивілізаційною ознакою.
2. Поясніть принципи макрорегіоналізації світу за Г. де Блієм, П. Муллером.
3. Схарактеризуйте макрорегіон Північна Америка.
4. Перелічіть головні проблеми макрорегіону Східна Азія.
5. Назвіть перспективи розвитку макрорегіону Північна Африка — Південно-Західна Азія.
6. Опишіть особливості розвитку соціальної сфери на території макрорегіону Середня Америка.

ТЕМА 8

Соціальна географія Європи: проблеми цивілізаційної ідентичності та розвитку туризму

Мета: засвоєння студентами знань про проблеми соціальної географії Європи; ознайомлення з соціально-географічними особливостями європейського простору, наслідками модернізації Європи, культурно-релігійними відмінностями Європейського простору, особливостями розвитку туризму у державах регіону; формування навиків роботи з англійськими науковими джерелами, вихідною статистичною інформацією міжнародних організацій.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

знати	➤ сутність понять уніфікація, деволюція; ➤ особливості соціально-географічної диференціації Європи;
уміти	➤ характеризувати тенденції урбанізації в Європі; ➤ пояснювати деволюційні процеси на європейському просторі; ➤ пояснювати географічні особливості регіонів Європи; ➤ характеризувати розвиток туристичної діяльності у субрегіонах Європи;
володіти	➤ знаннями про туристично-географічні відмінності європейського простору; ➤ навиками роботи з англійською науковою літературою.

Головні терміни та поняття: Європейський Союз, Європейська Унія, Європейська Співдружність, єврорегіон, єдиний економічний простір, інтеграція, економічна інтеграція, геополітична вісь, соціальний пріоритет, відцентрові сили, деволюція, доцентрові сили, імплізія населення, плюралістичне суспільство, пояс дроблення, регіоналізація, регіональна держава, регіональна межа, реліктовий кордон, виїзний туризм, в'їзний туризм, внутрішній туризм, міжнародний туризм, національний туризм, туризм у межах країни, туристичний експорт, NUTS, цілі сталого розвитку.

Завдання практичного заняття

1. Головні соціально-географічні особливості простору Європи.
2. Соціальні наслідки модернізації Європи.
 - 2.1. Урбаністична послідовність і зміни.

2.2. Деволюція Європи.

2.3. Європейська уніфікація.

3. Соціально-географічна диференціація Європи. Виконати картосхему “Регіоналізація Європи”. Заповнити таблицю.

Соціально-географічні риси регіонів Європи

Регіон	Склад (держави, субрегіони)	Площа, тис. км ²	Населення, млн осіб	Риси мовної ситуації	Риси етнічної та релігійної ситуації	Риси соціально-економічної ситуації, соціальні проблеми
Західна Європа						
Британські острови						
Північна Європа						
Південна Європа						
Східна Європа						

4. Розглянути динаміку показників в'їзного туризму за регіонами Європи (додаток К.1). Побудувати структурні діаграми “Розподіл в'їзних туристів” та “Витрати в'їзних туристів” за регіонами Європи. Пояснити співвідношення між цими показниками звернувши увагу на рівень економічного розвитку регіонів.

5. Виписати провідну десятку регіонів рівня NUTS 2 за кількістю в'їзних іноземних туристів. Пояснити особливості їхнього розміщення та вплив природно-і суспільно-географічних чинників на туристичну спеціалізацію регіонів.

У ході підготовки до семінарського заняття використати додатки В.4, И.2, И.3, К.1—К.3.

Література

1. Атлас вчителя : [відп. ред. В. В. Молочко]. — К. : Картографія, 2010. — 328 с.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 138—143, 406—418.

3. Блій де Г. Географія : світи, регіони, концепти : [пер. з англ. ; передмова та розділ "Україна" О. І. Шаблія] / Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій. — К. : Либідь, 2004. — С. 60, 76—127.
4. Бордун О. Ю. Оптимізація транспортно-туристичної сфери регіону (на прикладі Львівської області) / О. Ю. Бордун, Л. І. Котик. — Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність [зб. наук. праць] / [ред. рада : В. П. Андрущенко (голова)]. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 14 (26). — С. 140—146.
5. Бордун О. Ю. Трансформація прикордонної транспортної інфраструктури в контексті розвитку туризму з країнами сусідами західноукраїнського регіону / О. Ю. Бордун, Л. І. Котик / Географія та туризм : наук. зб. / [Ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред) та ін.] — К. : Альтерпрес, 2011. — С. 193—200.
6. Ванда І. В. Активізація туристично-рекреаційного потенціалу Українського Розточчя: суспільно-географічні аспекти / І. В. Ванда / Вісник наукових досліджень. Серія : Туризм. — Тернопіль : Ред.-вид. відділ Галицького ін-ту імені В'ячеслава Чорновола, 2006. — Вип. 2. — С. 140—144.
7. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009. — 144 с.
8. Жити разом : поєднання різноманіття і свободи в Європі ХХІ століття / [пер. з англ. Г. Лелів, М. Комарницький, Г. Сташків]. — Львів : Літопис, 2011. — 112 с.
9. Котик Л. Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206—213.
10. Кузик С. П. Географія міжнародного туризму : навч. посібник / С. П. Кузик. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — 270 с.
11. Кузик С. Геопросторове дослідження туризму в Європейському макрорегіоні / С. Кузик // Суспільна географія: наукові традиції і сучасні виклики : матеріали Всеукр. наук. семінару, присвяч. 110-літтю від народження д-ра геогр. наук, проф. О. Т. Ващенко. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — С. 161—168.
12. Мальська М. П. Основи європеїстики : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. — Львів : Ліга-Прес, 2014. — 348 с.
13. Мальська М. П. Світовий досвід розвитку туризму: підручник / М. П. Мальська, Н. М. Паньків, А. Б. Ховалко. — К. : Центр учбової літератури, 2017. — 244 с.
14. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа : навч. посібник / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 224 с.
15. Масляк П. О. Країнознавство : підручник / П. О. Масляк. — К. : Знання, 2008. — 292 с.
16. Соціально-економічна географія світу : навч. посібник / [за ред. С. П. Кузика]. — Львів : Світ, 2002. — С. 181—189, 237—245, 285—292, 309—315.
17. Туристичне країнознавство : навч. посібник / [за ред. В. Ф. Семенова]. — Одеса : Атлант, 2010. — С. 76—83.
18. Annual Report World Tourism Organisation 2017 / UNWTO, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>.

19. Eurostat Regional Yearbook: 2018 edition / Eurostat, 2018. [[Electronic resource]. — Mode of access : <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-NA-18-001-EN-N.pdf/655a00cc-6789-4b0c-9d6d-eda24d412188>.
20. *Fellmann J.* Human Geography : Landscapes of human activities / J. Fellmann, A. Getis, J. Getis ; [10th ed.]. — Boston : McGraw Hill, 2009.
21. Gross domestic product 2017 / World Development Indicators database World Bank [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28nominal%29.
22. International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes. — Amsterdam : Elsevier, 2009.
23. Statistical Atlas / Eurostat, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer>.
24. Tourism Highlights 2018 Edition / UNWTO, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>.
25. World Heritage List 2018 / UNESCO, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <https://whc.unesco.org/en/list/https://whc.unesco.org/en/list>.

Словник термінів

-
- Відцентрові сили* — сили, спрямовані на поділ країни: внутрішні лінгвістичні, релігійні, етнічні, ідеологічні відмінності.
- В'їзний туризм* — діяльність відвідувача, який не проживає в даній країні, у межах даної країни у час в'їзної туристичної поїздки.
- Внутрішній туризм* — діяльність в межах даної країни постійно проживаючого в ній відвідувача в рамках туристської поїздки.
- Геополітична вісь* — уявна лінія між двома чи кількома державами, що характеризує спільність, у тому числі перспективну, їхньої політичної, військової, економічної діяльності для досягнення певних політичних цілей.
- Деволуція* — процес, за якого регіони всередині держави вимагають і отримують політичну владу та щораз більшу автономію завдяки центральній владі (Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій, 2004).
- Доцентрові сили* — сили, що внутрішньо об'єднують і пов'язують країну, такі як міцна національна культура, єдина релігія, менталітет, спільні ідеологічні цілі.
- Економічна інтеграція* — процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення та об'єднання економік кількох держав. Виділяють п'ять етапів міжнародної економічної інтеграції: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна інтеграція.
- Євразійство* — концепція, основною засадою якої є ідея синтезу західної та східної культур як моделі суспільного розвитку; складне геополітичне поняття, яке об'єднує в собі: історично — східний сектор людської

цивілізації; політично — актуальний або потенційний блок держав і націй, які відмовилися визнавати вимоги ліберально-демократичної ідеології; стратегічно — альянс східних, телурократичних держав; соціально — орієнтація на ідеократію, соціальну державу, некапіталістичний, неринковий економічний устрій.

Європейський Союз ((ЄС), Європейська Унія, Європейська Співдружність, англ. European Union, (EU)) — союз держав-членів європейської спільноти, створений згідно з Договором про Європейський Союз, що підписаний 1992 р. і набув чинності 1993 р. Створення Союзу бере початок з 1951 р., коли Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція та Італія підписали договір про заснування *Європейського об'єднання вугілля і сталі* (мета: об'єднання ресурсів з виробництва сталі та видобутку вугілля в межах європейського простору). Ці ж держави 1957 р. заснували *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)* та *Європейське співтовариство з атомної енергії*. Панівну роль з трьох міждержавних утворень на Європейському континенті почало відігравати ЄЕС, яке поступово розширювало склад своїх членів: 1973 р. приєднання Великої Британії, Данії, Ірландії; 1981 р. — Греції; 1985 р. — Гренландії (Данія вийшла з Союзу); 1986 р. — Іспанія, Португалія. ЄЕС 1993 р. перейменовано в *Європейський Союз ((ЄС)*, згідно з договором, підписаним у м. Маастрихт (Нідерланди) 1991 р., та затвердженням 1992 р.), головною метою якого проголошено сприяння інтегруванню Європи в єдине економічне і політичне ціле для подальшого прогресу її народів. Визначено і цілі організації: досягнення високого рівня економічного розвитку й зайнятості; утворення єдиного простору без внутрішніх кордонів; створення економічного й валютного союзу; здійснення спільної зовнішньої політики; здійснення спільної оборонної політики; захист прав та інтересів народів Союзу запровадженням спільного громадянства. До ЄС 1995 р. приєдналися Австрія, Фінляндія і Швеція; 1999 р. в обіг уведено єдину валюту в межах ЄС — євро; 2004 р. до ЄС вступили Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія, 2007 р. — Болгарія та Румунія, 2013 р. — Хорватія. Станом на 01.01.2019 р. ЄС налічує 28 держав. Офіційною столицею ЄС вважають Брюссель (Бельгія). Між Україною та ЄС 2014 р. підписано “Угоду про асоціацію”, яка дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Головні органи ЄС: законодавча влада — *Європейський парламент* (вирішує законодавчі та бюджетні питання, здійснює контроль за роботою Європейської Комісії) та *Рада Європейського Союзу* (підписує міжнародні договори, вирішує законодавчі та бюджетні питання); виконавча влада — *Європейська комісія* (здійснює законотворчу ініціативу й виконання бюджету, спостерігає за виконанням національних бюджетів держав-членів); судова влада — *Суд Європейського Союзу* (забезпечує одноманітність в інтерпретації європейських законів). Офіційний сайт: <http://ec.europa.eu>.

Євроregion — транскордонне регіональне утворення на теренах Європи, що сформувалося в межах суміжних одиниць адміністративно-територіального поділу двох і більше країн на засадах реалізації спільних програм і угод, підписаних на рівні органів місцевого самоврядування.

Єдиний економічний простір — сукупність територій, у межах яких діють загальні принципи господарювання, узгоджені єдині правила зовнішньоекономічних відносин.

Імплазія населення — явище, протилежне до демографічного вибуху; стосується скорочення населення багатьох європейських країн, у яких показники смертності перевищують показники народжуваності й темпи імміграції.

Інтеграція — різноманітні форми об'єднання декількох просторових секторів. Може відбуватися як на підставі воєнної експансії, так і мирно. Мирна геополітична інтеграція: економічна, культурна, мовна, військово-стратегічна, політична, релігійна тощо. Кінцевий підсумок інтеграції — збільшення стратегічного і просторового об'єму блоку.

Міжнародний туризм — подорож особи за межі постійного місця проживання, що включає перетин кордону та здійснюється на термін від однієї доби до року з пізнавальною, відпочинковою, оздоровчою чи іншою метою, без здійснення оплачуваної діяльності в місці тимчасового перебування. Міжнародний туризм включає в'їзний та виїзний туризм, тобто діяльність відвідувачів, які постійно проживають в даній країні, за її межами в рамках виїзних туристських поїздок, і діяльність відвідувачів, які не проживають в даній країні, в межах даної країни у час виїзних туристських поїздок.

Національний туризм — внутрішній і виїзний туризм, тобто діяльність відвідувачів, які постійно проживають в даній країні, в межах і за межами даної країни в рамках як внутрішніх, так і виїзних туристських поїздок.

Плюралістичне суспільство — суспільство, у якому дві або більше груп населення, кожна з яких має власну культуру, живуть поряд одна з одною, не асимілюючись, усередині однієї держави.

Пояс дроблення — регіон, затиснутий між міцнішими зовнішніми культурно-політичними силами; перебуває під постійним тиском і часто фрагментований агресивними противниками. Класичний приклад: Східна Європа (Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій, 2004).

Регіоналізація — процес формування цивілізаційних, економічних, соціально-економічних, політичних та культурно-духовних відмінностей у межах окремих країн та у континентальному чи глобальному масштабах (Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій, 2004).

Регіональна держава — “природна економічна зона”, що формується в глобальній економіці як її частина; її лідери мають справу прямо з іноземними партнерами і відстоюють найвигідніші умови для національних урядів, під керівництвом яких працюють (Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій, 2004).

Регіональна межа — переважно умовна лінія, яка окреслює регіон. Винятком є природні бар'єри — межі регіонів: ріки, гірські системи тощо.

Реліктовий кордон — політичний кордон, що перестав функціонувати, але сліди якого можна помітити у культурному ландшафті (Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій, 2004).

Соціальний пріоритет — соціальне завдання, визначене групою або суспільством як найбільш невідкладне, яке потребує першочергового вирішення.

Туризм у межах країни — включає внутрішній і в'їзний туризм, тобто діяльність відвідувачів, які проживають і які не проживають в даній країні, в межах даної країни в рамках внутрішніх або міжнародних туристських поїздок.

Туристичний експорт — вивезення з країни туристських вражень, яке супроводжується одночасним ввезенням туристом грошей в дану країну. При туристському експорті напрямок грошового потоку збігається з напрямком потоку туристів. Це головна особливість туристського експорту та її відмінність від експорту товарів, так як при експорті товарів грошовий потік товарів рухається в протилежному напрямку.

Цілі сталого розвитку (англ. *Sustainable Development Goals*, відомі також як глобальні цілі) — ключові напрямки розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Вони замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін яких закінчився наприкінці 2015 р. Офіційний документ (Резолюція) Генеральної Асамблеї ООН називається “Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року” (англ. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*), прийнятий 25 вересня 2015 р. та оголошує новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку на період від 2015 р. до 2030 р. Виділяють 17 цілей, яким відповідають 169 завдань: 1. Подолання бідності; 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства; 3. Міцне здоров'я і благополуччя; 4. Якісна освіта; 5. Гендерна рівність; 6. Чиста питна вода та належні санітарні умови; 7. Доступна та чиста енергія; 8. Гідна праця та економічне зростання; 9. Промисловість, інновації та інфраструктура; 10. Скорочення нерівності; 11. Сталий розвиток міст і громад; 12. Відповідальне споживання та виробництво; 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату; 14. Збереження морських ресурсів; 15. Захист та відновлення екосистем суші; 16. Мир, справедливість та сильні інститути; 17. Партнерство заради сталого розвитку.

NUTS — номенклатура територіальних одиниць для цілей статистики, стандарт територіального поділу країн для статистичних цілей. Стандарт розроблений ЄС та детально охоплює лише країни ЄС. Територіальні одиниці, що визначаються даним стандартом, можуть відповідати адміністративно-територіальним одиницям країн, але в деяких випадках ця відповідність відсутня. Виділяють три просторових рівні територіальних одиниць для цілей статистики, з визначеними пороговими мінімальним

та максимальним значеннями за кількістю населення: NUTS 1 — 3 млн та 7 млн осіб; NUTS 2 — 800 тис. та 3 млн осіб; NUTS 3 — 150 тис. та 800 тис. осіб відповідно.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Прочитайте параграф “Сучасна Європа” підручника Г. де Блія, П. Муллера, О. Шаблія “Географія: світи, регіони, концепти” [3, с. 73—86]. Які принципи просторової взаємодії (за П. Ульманом)? У чому сутність уніфікації у Європі? Поясніть на конкретних прикладах, як ці поняття проявляються у соціальній географії.
2. Ознайомтеся з працею “Жити разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі XXI століття” [8]. Які проблеми постали перед європейським суспільством на початку XXI ст.? Які шляхи їхнього вирішення? Який досвід європейських держав з вирішення соціальних проблем, особливо у сфері міжособистісної комунікації, може використати Україна?
3. Проаналізуйте карти соціально-географічного змісту “Атласу вчителя” [1]. Які чинники зумовлюють виникнення децентралізаційних процесів у країнах Європи?
4. Опрацюйте розділ “Туризм” з “Регіонального щорічника Евростату” (“Tourism” “Eurostat Regional Yearbook: 2018 edition”) [19]. Яке значення туризму як виду послуг у країнах та регіонах Європи?
5. Підготуйте презентацію про один із регіонів рівня NUTS 2 Європи, що має туристичну спеціалізацію господарства (за Інтернет-ресурсам). Зверніть увагу на висвітлення у презентації чинників розвитку туристично-рекреаційного комплексу (у т. ч. наявність об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО), особливостей зайнятості населення, розвитку освіти, динаміки економічного розвитку. Проілюструйте за допомогою світлин та відеоматеріалів повсякденну життєдіяльність людей у регіоні.
6. Ознайомтеся з публікаціями, у яких досліджують роль туризму у трансформації господарства окремих держав, макрорегіонів світу [4, 5, 10-15, 17], регіонів України (додаток К.2, К.3). Розкрийте сучасну роль туризму у трансформації Європейського простору, України, Львівської області.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть риси соціально-географічного простору Європи.
2. Аргументуйте значення процесу урбанізації у європейському просторі.
3. Розкрийте проблеми політичної і економічної трансформації у Європі.
4. Поясніть сутність терміну “міжнародний туризм”.
5. Назвіть європейські країни з найвищою спеціалізацією на в'їзному туризмі.
6. Які регіони субнаціонального рівня мають найвищу спеціалізацію на в'їзному туризмі?
7. Сформулюйте географічні особливості розвитку туристичної діяльності у макрорегіонах Європи.

ТЕМА 9

**Суспільно-географічна регіоналізація України.
Проблеми реалізації соціальної політики.
Географія соціальних негараздів України**

Мета: засвоєння студентами знань про суспільно-географічну регіоналізацію України, проблеми соціальної політики держави, соціальні негаразди, географію соціальних негараздів, структуру географії соціальних негараздів; ознайомлення з територіальними особливостями поширення на території України соціальних негараздів; формування навиків роботи з науковими джерелами, вихідною статистичною інформацією, картографічними творами.

Унаслідок вивчення теми студент повинен:

- знати**
- сутність понять суспільно-географічний район, соціальна політика, соціальні негаразди, радикальна географія, географія соціальних негараздів;
 - ознаки суспільно-географічних районів України;
 - завдання соціальної політики України;
 - структуру географії соціальних негараздів;
- уміти**
- характеризувати суспільно-географічні райони України;
 - описати територіальні відмінності поширення на території України соціальних негараздів;
 - пояснювати причини зростання кількісних показників проявів соціальних негараздів на території держави;
 - обґрунтовувати доцільність заходів з локалізації та протидії поширенню соціальних негараздів;

- володіти**
- знаннями про структуру, динаміку поширення соціальних негараздів на території України;
 - інформацією про соціальні проблеми населення України, загалом та окремих районів зокрема;
 - навиками роботи зі статистичною інформацією.

Головні терміни та поняття: соціальна політика, адаптація соціальної політики України, аналіз соціальної політики, впровадження політики, державні соціальні гарантії, коефіцієнт доступності допомоги, модель соціальної політики, консервативна модель соціальної політики, корпоративна модель соціальної політики, консерватизм, критерій оптимальності Парето, оптимум Парето, лібералізм, ліберальна (залишкова) модель соціальної політики, масові акції, національна безпека, національна могутність, національна стратегія, національний інтерес, суспільно-географічний район, географія соціальних негараздів, безоплатна допомога, благодійництво, благодійна діяльність, добродійна діяльність, волонтер, волонтерський рух, латентний період, лихо, медичне страхування, набута безпорадність, опіка, піклування, реабілітаційна програма, ресоціалізація, рівність, рівність можливостей, активна політика ринку праці, активний пошук роботи, баланс трудових ресурсів, вертикальна мобільність, пастка безробіття, адміністративне правопорушення (проступок), амністія, асоціальна особистість, девіантна поведінка, пенітенціарна система, нелегальна міграція, самогубство (суїцид), батьківські права й обов'язки, батьки-вихователі, безпечне материнство, безпечні умови для людини, дитяча бездоглядність, безпритульні діти, малозабезпечена сім'я, неблагополучна сім'я, пастка бідності, пауперизація, позбавлення батьківських прав, прийомна сім'я, соціальне сирітство, соціальні сироти, діти вулиці, психологічне насильство в сім'ї, складні життєві обставини, соціальна профілактика, бездомність, безхатченство, бездіяльність, маргінал, маргіналізація, нижчий клас, середній клас, конформізм, альтруїзм, модель соціального нігілізму, аномія, арт-тератія, "нові українці".

Завдання практичного заняття

1. Ознайомитися з засадами суспільно-географічної регіоналізації України за проф. О. Шаблієм (додаток Л.1). Використовуючи додатки В.1, В.3, В.8, В.10, Д.3, Е.1, Е.2, Ж.2, Ж.3, Л.4—Л.8, заповнити таблицю "Характеристика суспільно-географічних районів України".

Характеристика суспільно-географічних районів України

Район	Головне місто-ядро	Площа, тис. км ²	Населення, млн осіб	Суспільне здоров'я мешканців	Риси релігійної ситуації	Риси розвитку соціально-побутового комплексу	Риси розвитку культурно-освітнього комплексу	Соціальні проблеми

2. З використанням даних додатка Л.6 “Захворюваність на ВІЛ/СНІД, 2017” виконати картосхему “Захворюваність на СНІД в Україні”. Письмово схарактеризувати територіальні відмінності та чинники поширення захворюваності на СНІД та ВІЛ-інфекцію; для характеристики використати відносні та абсолютні статистичні показники.
3. З використанням даних додатка Л.8 “Злочинність, 2017” виконати картосхему “Злочинність в Україні”. Письмово схарактеризувати територіальні відмінності та чинники поширення злочинності.
4. Схарактеризувати причини виникнення, сучасний стан і територіальні відмінності прояву актуальних соціальних негараздів України (трьох за вибором студента):
 - 4.1. алкоголізм;
 - 4.2. виробничий травматизм, аварії;
 - 4.3. захворювання на активний туберкульоз;
 - 4.4. ігроманія (залежність від азартних ігор);
 - 4.5. інтернет-залежність та комп'ютероманія;
 - 4.6. наркоманія;
 - 4.7. безпритульність та жебрацтво;
 - 4.8. проституція;
 - 4.9. скорочення тривалості життя чоловічого населення;
 - 4.10. суїцид.

1. Атлас вчителя : [відп. ред. В. В. Молочко]. — К. : Картографія, 2010. — 328 с.
2. Білецький М. До становлення науки “географія соціальних негараздів” в Україні / М. Білецький, Л. Котик // Історія української географії та картографії. — Ч. 1. : [зб. матеріалів четвертої міжнар. наук. конф., присв. 110-літньому ювілею проф. Володимира Кубійовича. Тернопіль, 18—19 листопада 2010 р.]. — Тернопіль : Друкарня Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2010. — С. 92—96.
3. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., допов.]. — Львів : Простір-М, 2015. — С. 143—156, 419—444.
4. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009. — 144 с.
5. Гукалова І. В. Якість життя населення України : суспільно-географічна концептуалізація : монографія / І. В. Гукалова. — К. : Друкарня МВС України, 2009. — 346 с.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Котик Л. І. Географія злочинності держав світу / Л. І. Котик, Ю. Я. Смоляк // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матер. II Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 14—15 травня 2015 р.) / [за ред. В.Й. Лажніка]. — Луцьк : Вежа-Друк, 2015. — С. 93—101.
8. Лабінська Г. Особливості жіночої злочинності у Львівській області / Г. Лабінська // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. — 2008. — Вип. 35. — С. 212—219.
9. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mvc.gov.ua.
10. Національна доповідь про людський розвиток 2017. Україна : на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.
11. Немець Л. М. Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук / Л. М. Немець. — Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2004. — 34 с.
12. Програма розвитку ООН, звіти та інформація про людський розвиток [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.undp.org>.
13. Ранця І. І. Суспільно-географічні аспекти захворюваності на туберкульоз у Львівській області / І. І. Ранця, І. В. Ванда, Л. І. Котик // Здоровий спосіб життя : [зб. наук. ст. ; ред. доц. Ю. М. Панишко]. — 2007. — Вип. 20. — С. 36—41.
14. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / [НАН України, ІРД ; наук. ред. У. Я. Садова]. — Львів : ІРД НАН України, 2011. — 528 с.
15. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / [за ред. З. С. Варналія]. — К. : Знання України, 2005. — 498 с.

16. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні : регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.
17. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. — 253 с.
18. Скабара Р. М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "економічна та соціальна географія" / Р. М. Скабара. — Львів, 2003. — 16 с.
19. Соціальний розвиток України : сучасні трансформації та перспективи / [за ред. проф. Б. М. Данилишина]. — Черкаси : Брама-Україна, 2006. — 760 с.
20. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 587–602.
21. Encyclopedia of World Problems and Human Potential [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.uia.be/world-problems-and-global-issues>.

Словник термінів

Адаптація соціальної політики України — реформування системи страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів Європейського Союзу; поступове досягнення загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Адміністративне правопорушення (проступок) — протиправна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Активна політика ринку праці — комплекс методів і заходів, спрямований на якнайшвидше повернення безробітних до активної праці. Охоплює: створення додаткових сфер зайнятості, підготовку та перепідготовку кадрів, підвищення їхньої кваліфікації, посилення територіальної та професійної мобільності робочої сили, надання допомоги у працевлаштуванні, застосування гнучких форм зайнятості тощо (Т. В. Семигіна, 2005).

Активний пошук роботи — сукупність дій безробітної людини, спрямованих на пошуки роботи: підготовка та розсилання автобіографії та заявок на роботу, проходження співбесіди, реєстрація в агенціях з найму робочої сили та службах зайнятості тощо. Є умовою для отримання допомоги з безробіття (Т. В. Семигіна, 2005).

Альтруїзм — моральний принцип, який передбачає безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для інших своїми особистими інтересами.

Амністія — повне або часткове звільнення від покарання осіб, що скоїли злочин, або заміна цим особам призначеного судом покарання на м'якше.

Аналіз соціальної політики — сукупність методик, за допомогою яких можливе дослідження конкретних подій та ситуацій соціальної політики, розробка передбачень з приводу їхнього можливого розвитку і прийняття якісних соціально політичних рішень.

Аномія — стан суспільної системи, для якого характерна відсутність загальноприйнятних цінностей і норм як універсальних регуляторів соціальної поведінки людей. Типова для будь-якого перехідного суспільства. Наслідки аномії: зростання соціальної незатребуваності, незадоволення людьми своїм становищем у суспільстві — тим, що людина дає суспільству, і тим, що від нього отримує.

Арт-терапія — психотерапія з використанням засобів мистецтва.

Асоціальна особистість — особа, поведінка якої не збігається з загальноприйнятними в суспільстві соціальними нормами.

Баланс трудових ресурсів — система показників, що характеризують кількість трудових ресурсів та їхнє використання. Відображає відповідність наявно-го кадрового потенціалу вимогам виробництва.

Батьки-вихователі — особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Батьківські права й обов'язки — особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних і юридичних нормах та правилах поведінки.

Бездіяльність — певна форма поведінки особи, пов'язана з невиконанням нею дій, які вона повинна була і могла вчинити на підставі покладених на неї посадових обов'язків і згідно з чинним законодавством України.

Бездоглядність дитяча — послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, заняттями дітей, підлітків з боку батьків чи осіб, які їх заміняють.

Бездомність (безхатченство) — відсутність постійного житла в індивідів чи сімей, що робить неможливим ведення осілого способу життя і повноцінного соціального функціонування.

Безоплатна допомога — надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсації донорам (Закон України "Про гуманітарну допомогу", 04.11.2018 р.).

Безпечне материнство — забезпечення здоров'я матері, у тому числі фізичних, психічних та соціальних чинників благополуччя вагітної жінки до пологів, під час пологів та у післяпологовий період, і дитини для її гармонійного розвитку.

Безпечні умови для людини — стан середовища життєдіяльності, за якого нема небезпеки шкідливого впливу його чинників на людину (Закон України “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”, 24.02.1994 р.).

Безпритульні діти — діти, які покинуті батьками, самі залишили сім’ю або дитячі заклади, де перебували на вихованні, і не мають певного місця проживання (Закон України “Про охорону дитинства”, 01.01.2019 р.).

Благодійна діяльність (доброчинна діяльність) — добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності (Закон України “Про благодійництво та благодійні організації”, 06.11.2016 р.).

Благодійництво — добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у наданні набувачем матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги (Закон України “Про благодійництво та благодійні організації”, 06.11.2016 р.).

Вертикальна мобільність — перехід індивіда з одної соціальної групи в іншу (згори — вниз).

Волонтер — особа, яка добровільно безоплатно здійснює благодійну суспільно корисну роботу.

Волонтерський рух — добровільна, доброчинна неприбуткова та вмотивована діяльність, що має суспільно-корисний характер (Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, 20.01.2018 р.).

Впровадження політики — втілення запланованих дій, здатність забезпечувати виконання заходів, налагоджувати адекватні процедури й підтримувати зв’язки задля досягнення очікуваних результатів політики (Т. В. Семігіна, 2005).

Географія соціальних негараздів — нова галузева дисципліна соціальної географії, яка вивчає геопросторову організацію сфери неблагополуччя. Галузеві дисципліни географії соціальних негараздів: географія злочинності, географія наркоманії, географія ВЛ/СНІДу, географія бідності, географія проституції, географія ігроманії, географія онлайн-залежності; просторові дисципліни: географія соціальних негараздів поселень, географія соціальних негараздів регіонів, географія соціальних негараздів країн, географія соціальних негараздів світу. На останньому просторовому рівні географія соціальних негараздів виходить на рівень географії глобальних проблем світу, де соціальні негаразди розглядають на рівні з проблемами війни і миру, забезпечення продуктами харчування тощо (М. Білецький, Л. Котик, 2012).

Девіантна поведінка — дії та вчинки окремої особи чи групи осіб, що суперечать соціальним нормам, визнаним шаблонам, стандартам поведінки.

Державні соціальні гарантії — визначені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму (Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, 10.06.2018 р.).

Коефіцієнт доступності допомоги — частка людей, які отримують допомогу, серед тих, хто потенційно має право на отримання такого виду допомоги.

Консеквенціоналізм — принцип, за яким уважають, що ніщо саме по собі не є добрим чи поганим, тому не може бути абсолютних моральних принципів, потрібно оцінювати наслідки тих чи інших дій на практиці.

Консервативна модель соціальної політики (корпоративна модель соціальної політики) — модель соціальної політики, характерна для країн із соціально орієнтованою ринковою економікою, де визначена необхідність державного забезпечення певного рівня добробуту і коригування соціальних наслідків ринкової економіки, а відповідальність за благополуччя населення розділена між державою, особою і корпорацією (Г. Еспінг-Андерсен (G. Esping-Andersen)).

Консерватизм — політична ідеологія за збереження чинного суспільного порядку, насамперед морально-правових відносин, втілених у нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності. Термін увів в обіг 1791 р. французький політик Ф.-Р. де Шатобріан (F.-R. de Chateaubriand).

Конформізм — свідоме прийняття особою, групою осіб поглядів, цінностей, норм поведінки певної соціальної групи під тиском зовнішніх умов та обставин усупереч власним переконанням.

Критерій оптимальності Парето (оптимум Парето, англ. Pareto optimality) — критерій оцінювання альтернативних політичних рішень, який ґрунтується на міркуванні, що зміна в політиці доцільна, якщо вона поліпшує соціально-економічне становище принаймні однієї особи і не погіршує становища жодної іншої.

Латентний період — прихований період якогось процесу.

Лихо — обстановка на певній території, яка склалася внаслідок аварії, небезпечного природного явища, природної або техногенної катастрофи, які можуть завдати або завдали значної шкоди довкіллю та населенню у фізичному, соціальному, економічному, культурному аспектах.

Лібералізм — соціально-політична ідеологія, яка підтримує та пропагує особисту свободу й обмежений контроль з боку уряду, систему вільного підприємництва і віру в права людей, які належать їм від народження і які не залежать від держави.

Ліберальна (залишкова) модель соціальної політики — модель соціальної політики, за якої соціальна підтримка громадян відбувається завдяки системі

приватного страхування в разі незначного втручання держави, яка виконує тільки регулювальну функцію та гарантує мінімальні доходи громадянам; зростає принцип адресності, який полягає в тому, що соціальну допомогу надають лише на підставі перевірки нужденності (Г. Еспінг-Андерсен (G. Esping-Andersen)).

Малозабезпечена сім'я — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї (Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, 01.01.2019 р.).

Маргінал — окрема особа, соціальна верства чи група, що опинилася за межами характерних для конкретного суспільства основних структурних підрозділів чи певних соціокультурних норм і традицій: жінка вільної поведінки, бездомний, особа, що не має бажання працювати або живе за кошт близьких родичів, хіпі тощо; той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя: представники національних меншин, мігранти, вихідці з села; представник специфічної субкультури (культурні гібриди), релігії, політичної течії тощо.

Маргіналізація — процес соціального падіння. Маргіналізація призводить до матеріального зубожіння і навіть до зникнення маргіналізованих груп. Маргіналізовані особи, групи осіб часто обмежені в отриманні соціальних послуг, програм і соціальних привілеїв. Категорія маргіналізації введена американським соціологом Р. Парком (R. Park) для виявлення соціопсихологічної неадаптації мігрантів до умов міського середовища.

Масові акції — форма масового вираження громадської думки.

Медичне страхування — вид страхування, який забезпечує право громадян, які працюють, та членів їхніх сімей на кваліфіковане медичне обслуговування у випадку захворювання, вагітності та пологів, нещасного випадку.

Міграція нелегальна — проживання на певній території (переважно в іншій країні) без законних підстав.

Модель соціального нігілізму — модель соціальної політики, яка ґрунтується на ідеології занепаду соціального добробуту; держава фактично усувається від соціального захисту, забезпечуючи його лише представникам елітних груп; соціальні послуги надають тільки недержавні організації.

Модель соціальної політики — умовна характеристика, загальна схема опису найважливіших елементів (цінності, цілі, завдання, інструменти реалізації), що дає змогу порівнювати соціальну політику в різних країнах.

Набута безпорадність — стан особи, який виникає внаслідок відсутності у неї впливу на те, що відбувається з нею в житті, коли виникає віра в те, що жодна діяльність не матиме корисних результатів, а це погіршує здатність засвоювати корисні моделі поведінки.

Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави (національних інтересів), за якої забезпечені сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави. Історично національну безпеку ототожнюють з військовою безпекою, захищеністю від збройного нападу ззовні. Військовий компонент зберігає значущість і нині. Водночас загострення глобальних проблем сучасності додає поняттю “Національна безпека” принципово нових аспектів — інформаційного, екологічного, демографічного, енергетичного, соціального, продовольчого та ін.

Національна могутність — категорія, що традиційно відображає такі компоненти, як територія держави, її природні ресурси і кількість населення, економічний, соціальний і військовий потенціал. Сучасне розуміння національної могутності охоплює також інтелектуальний та гуманітарний потенціал народу, здатність економіки до інноваційного розвитку, якість уряду та політичної системи взагалі.

Національна стратегія — концепція діяльності держави спрямована на захист довготермінових ключових інтересів нації.

Національний інтерес — усвідомлення і відображення потреб суспільства в державній політиці. Термін запозичений з англосовітської літератури, де він означає “державний інтерес”. Складається з нарощування економічного, політичного, інформаційного, наукового, військового, фінансового, науково-технічного й інших потенціалів держави, посилення їхнього геополітичного впливу, зростання добробуту населення, інтелектуального і морального прогресу суспільства. На його зміст впливають такі чинники, як специфіка географічного положення країни, соціально-економічна і політична ситуація в ній, національно-культурні й цивілізаційні особливості. Природні межі національного інтересу: обмеженість ресурсної бази, національний інтерес інших країн.

Неблагополучна сім'я — сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній складаються несприятливі умови для виховання дітей.

Нижчий клас — частина соціальної структури суспільства у країнах із розвинутою економікою, яку утворюють люди, які мають достаток на межі малозабезпеченості (Т. В. Семігіна, 2005).

“Нові українці” — умовна соціологічна категорія, що характеризує групу українського населення, яка різко підвищила свій матеріальний стан за час економічних реформ кінця ХХ—початку ХХІ ст.

Опіка (піклування) — особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишились без піклування батьків, та повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їхніх прав та інтересів.

Пастка бідності (пастка безробіття) — ситуація, коли отримання грошової допомоги (з безробіття, малозабезпеченості тощо) сприяє збереженню бідності, оскільки особі економічно вигідніше отримувати навіть незначну державну допомогу і не працювати, ніж мати низькооплачувану роботу з високим рівнем податків і відрахувань.

Пауперизація — масове зубожіння населення.

Пенітенціарна система — система норм, органів та закладів, що організовує відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі.

Позбавлення батьківських прав — втрата батьками прав, заснованих на факті спорідненості з дитиною, які належать їм до досягнення дітьми повноліття.

Прийомна сім'я — сім'я, яка добровільно взяла із закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та спільне проживання (Закон України "Про охорону дитинства", 01.01.2019 р.).

Психологічне насильство в сім'ї — насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку інших членів сім'ї внаслідок словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та можуть завдавати або завдають шкоду психічному здоров'ю (Закон України "Про попередження насильства в сім'ї", 07.12.2017 р.).

Реабілітаційна програма — план дій, розроблений для забезпечення повернення до нормального життя та діяльності.

Ресоціалізація — відновлення в особистості якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві.

Рівність — цінність соціальної політики і загальнолюдська філософська цінність, що означає однакове ставлення до кожної людини.

Рівність можливостей — один із принципів соціальної політики, який передбачає, що такі загальні системи суспільства, як фізичне і культурне середовище, житлові умови і транспорт, соціальні служби і служби охорони здоров'я, доступ до освіти і роботи, культурне і соціальне життя, включаючи спорт і створення умов для відпочинку, стають доступними для всіх.

Самогубство (суїцид) — свідоме самостійне позбавлення себе життя; усвідомлений акт самоусунення з життя під впливом гострих психотравматичних ситуацій, за яких власне життя як вища цінність втрачає сенс.

Середній клас — основна частина соціальної структури суспільства у країнах з розвинутою економікою.

Складні життєві обставини — обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно.

Соціальна політика — сфера державної діяльності, відповідальна за створення та надання соціального захисту, що включає соціальні послуги та

виплати (“The Blackwell Encyclopedia of Social Work”, 2000); сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей: мета полягає в забезпеченні добробуту громадян та посиленні соціальної солідарності в суспільстві (Т. В. Семигіна, 2005).

Соціальна профілактика — робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров’я дітей та молоді й запобігання такому впливу (Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, 21.06.2001 р.).

Соціальне сирітство — соціальне явище, зумовлене ухиленням або усуненням батьків від виконання батьківських обов’язків щодо неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти (діти вулиці) — діти, які законом не визнані як такі, що позбавлені батьківського піклування, проте фактично є сиротами, оскільки батьки не займаються їхнім утриманням та вихованням.

Суспільно-географічний район (СГР) — великий регіон України, територія якого тісно пов’язана з найбільшим розташованим на ній населеним пунктом — демографічним, урбаністичним, соціальним, культурним та економічним ядром, що визначає її головні зовнішні функції і геопросторову організацію (О. І. Шаблій, 2001). Ознаки СГР України: тісна соціально-економічна, демографічна і культурна пов’язаність його території з головним ядром, яким є найбільше за кількістю населення місто; формування у великому регіоні територіальної соціально-економічної системи; спеціалізація регіону у загальноукраїнському поділі та інтеграції праці; можливість здійснювати в його межах територіальне регулювання і координацію соціальних, економічних та демографічних процесів на субукраїнському рівні (О. І. Шаблій “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії”, 2001). Суспільно-географічні райони України (за О. І. Шаблієм, 1993): Західний, Центральний, Південно-Східний, Східний, Центрально-Східний, Південний.

Завдання та вправи для самостійної роботи

1. Опрацюйте статтю М. Білецького, Л. Котик “Географія соціальних негараздів: становлення науки в Україні” (додаток Л.2). Чому географію соціальних негараздів можна назвати молодю наукою?
2. Ознайомтеся з нормативними документами зі сфери соціальної політики України. Які заходи заплановані з метою подолання соціальної нерівності, бідності, підвищення рівня та якості життя в державі? На реалізацію яких проєктів вони спрямовані?

3. Ознайомтесь з статтею Л. Котик, Ю. Смоляк “Географія злочинності держав світу” (додаток Л.3). Які територіальні відмінності поширення злочинності у світі? Які чинники зумовлюють підвищення/зниження рівня злочинності країн світу?
4. Вивчіть питання розробки пріоритетних напрямів регіональної соціальної політики, запропонованих для окремих груп областей проф. У. Садовою [16]. Які з перелічених напрямів соціальної політики були втілені у життя в межах вашого регіону проживання?
5. Проаналізуйте розвиток на території вашого постійного проживання соціальних негараздів. Чим спричинене їхнє видове різноманіття? Який віковий прошарок населення найбільше уразливий до прояву соціальних негараздів? Якими заходами можна зменшити вплив соціальних негараздів у соціумі?

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “суспільно-географічний район”.
2. Дайте соціально-географічну характеристику Центрального суспільно-географічного району України.
3. Перелічіть соціальні проблеми Південного суспільно-географічного району України.
4. Розкрийте сутність поняття “соціальні негаразди”.
5. Опишіть особливості поширення на території України захворюваності на ВІЛ/СНІД.
6. Поясніть територіальні відмінності у поширенні злочинності в регіонах України.
7. Наведіть приклади законопроектів України, які містять елементи регіональної соціальної політики.
8. Запропонуйте варіант регіональної соціальної політики для Південно-Східного суспільно-географічного району України.

2.2. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

1. Соціально-географічна характеристика м. Берегове.
2. Соціально-географічна характеристика м. Болехів.
3. Соціально-географічна характеристика м. Буськ.
4. Соціально-географічна характеристика м. Долина (мікрорайон Стара Долина).
5. Соціально-географічна характеристика м. Збараж.
6. Соціально-географічна характеристика м. Калуш (мікрорайон Вишочанка).
7. Соціально-географічна характеристика м. Ковель (мікрорайон вул. Володимирської).
8. Соціально-географічна характеристика м. Львів (Галицький район).
9. Соціально-географічна характеристика м. Львів (Залізничний район).
10. Соціально-географічна характеристика м. Львів (мікрорайон Збоїще).
11. Соціально-географічна характеристика м. Львів (мікрорайон Левандівка).
12. Соціально-географічна характеристика м. Львів (Сихівський район).
13. Соціально-географічна характеристика м. Львів (Франківський район).
14. Соціально-географічна характеристика м. Львів (Шевченківський район).
15. Соціально-географічна характеристика м. Пустомити.
16. Соціально-географічна характеристика м. Сколе.
17. Соціально-географічна характеристика м. Стрий (мікрорайон Новий Світ).
18. Соціально-географічна характеристика м. Ужгород (мікрорайон Горяни).
19. Соціально-географічна характеристика м. Яворів.
20. Соціально-географічна характеристика с. Верхня Калуського району Івано-Франківської області.
21. Соціально-географічна характеристика с. Ганнусівка Тисменицького району Івано-Франківської області.
22. Соціально-географічна характеристика с. Збиранка Жовківського району Львівської області.

23. Соціально-географічна характеристика с. Кути Шумського району Тернопільської області.
24. Соціально-географічна характеристика с. Оброшине Пустомитівського району Львівської області.
25. Соціально-географічна характеристика с. Плав'я Сколівського району Львівської області.
26. Соціально-географічна характеристика смт Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області.
27. Соціально-географічна характеристика смт Івано-Франкове Яворівського району Львівської області.
28. Соціально-географічна характеристика смт Красне Буського району Львівської області.

СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

Вступ.

1. Соціально-географічне положення об'єкта дослідження, його загальна характеристика.
2. Конфесійний склад населення, панівні церкви та їхній вплив на соціальне життя.
3. Соціальний склад населення, його зайнятість та спосіб життя.
4. Геопросторова організація соціально-побутової інфраструктури.
5. Геопросторова організація культурно-освітньої інфраструктури.
6. Соціально-географічні проблеми, конфлікти та негаразди.
7. Перспективи подальших соціально-географічних змін об'єкта дослідження.

Висновки.

Література.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОФОРМЛЕННЯ

1. Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконують на стандартних аркушах формату А-4, чорнилом одного кольору (синє або чорне). Поля: зверху, знизу, праворуч — 2 см, ліворуч — 2,5 см.
2. Кожен розділ розпочинають з нової сторінки. Новий підрозділ продовжують на тій сторінці, на якій завершився попередній.
3. Назва підрозділу чи розділу в тексті має відповідати його ж назві у змісті. Бажано дотримуватися й специфіки шрифтового оформлення (розмір шрифту, курсив, підкреслення тощо).
4. Нумерація сторінок індивідуального навчально-дослідного завдання наскрізна.

5. Нумерація таблиць у межах одного розділу наскрізна. Перша цифра — номер розділу, друга — порядковий номер таблиці в межах розділу (наприклад: 1.1, 2.3, 4.5 тощо). Під таблицею обов'язково роблять посилання на джерело інформації, з якого використано таблицю. Для цього в квадратних дужках зазначають порядковий номер джерела, під яким воно розташоване в загальному списку літератури (наприклад: [5], [12] тощо). Крім самого номера джерела, бажано зазначити й сторінку [12, с. 34], що передусім стосується таблиць, запозичених зі статистичних щорічників, збірників.
6. Аналогічні зауваження стосуються й проблеми оформлення та підпису рисунків, діаграм.
7. Перелік літературних джерел, використаних у ході написання індивідуального навчально-дослідного завдання, повинен містити не менше семи позицій. На кожне з використаних джерел повинно бути посилання в тексті: після цитати в квадратних дужках зазначають порядковий номер джерела в списку літератури та номер сторінки, де надруковано цитовану частину тексту (наприклад: [4, с. 45]).
8. Літературні джерела подають в алфавітному порядку. Наводимо приклад оформлення літературних джерел.

Бібліографічне оформлення:

а) навчального посібника, підручника, монографії:

Гукалова І. В. Якість життя населення України : суспільно-географічна концептуалізація : монографія / І. В. Гукалова. — К. : Друкарня МВС України, 2009. — 346 с.

Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. — 204 с.

Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 444 с.

б) статистичного довідника:

Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. — Львів : Гол. упр. статист. у Львівській обл., 2011. — 320 с.

в) статті з періодичного видання:

Книш М. М. Глобалізація : сутність поняття / М. М. Книш // Наук. записки Терноп. пед. ун-ту. Сер. геогр. — 2007. — № 1. — С. 72—78.

г) Інтернет джерела:

Національна безпека і оборона [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD99_ukr.pdf.

III. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ
РОЗДІЛ

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

ДОДАТКИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ, СЕМІНАРСЬКИХ ТА САМОСТІЙНИХ РОБІТ

Додаток А.1

Ірина Ванда, Любов Котик, Ігор Ранця

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ІДЕЇ У ПРАЦЯХ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО*

Із відродженням української державності в системі суспільно-географічних дисциплін активно почав розвиватися соціально-географічний напрямок, який разом з географією населення, економічною та політичною географією формує блок основних дисциплін суспільної географії (за О. І. Шаблієм**). На сьогодні в соціальній географії працюють такі відомі українські вчені-географи, як А. Кузишин, О. Любіцева, Л. Немець, Я. Олійник, І. Ровенчак, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші. Тематика їхніх досліджень багато в чому повторюється із напрямками досліджень, окресленими на початку ХХ ст. фундатором української суспільної географії Степаном Рудницьким.

Соціально-географічна проблематика розглядається вченим у ширшому контексті — антропогеографії та географії в цілому, тому соціально-географічні міркування пронизують майже усі його праці. Ідеї умовно можна згрупувати у кілька напрямків: формування української соціально-географічної термінології, розгляд впливу природно-, історико- та політико-географічних факторів на формування і розвиток соціальних ознак українського народу, роздуми про культуру як антропо-географічний критерій, соціально-географічний огляд українських етнографічних земель, проблеми народної освіти та просвіти.

Визнаною є заслуга вченого у розробці термінологічного апарату географії***. Напрацювання у цьому напрямку викладено головну у “Начерку географічної термінології” (Львів, 1908). Стаття має 150 сторінок, з яких на 148 викладено німецькі географічні терміни і поняття та їхні українські відповідники. Термінологічна частина складається з трьох розділів: математична, фізична та біологічна географія. Остання включає антропогеографію, і має 21 сторінку обсягу. На сторінці вміщено 35—40 термінів, при цьому антропогеографічних — від 8 до 25, найчастіше 10—15 термінів. З-поміж них найчастіше зустрічаються терміни географії населення та політичної географії, соціально- та економіко-географічні зустрічаються значно рідше.

* Надруковано без змін за: Ванда І. Соціально-географічні ідеї у працях Степана Рудницького / І. Ванда, Л. Котик, І. Ранця // Історія української географії та картографії. — Ч. I : [зб. матер. третьої міжн. наук. конф., присвяченої 130-літньому ювілею акад. С. Рудницького (Тернопіль, 6—7 грудня 2007 р.)]. — Тернопіль, 2007. — С. 23—29.

** Див.: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 35.

*** Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — 1993. — С. 31.

Більша увага С. Рудницького до термінів та понять математичної, фізичної, біологічної географії порівняно з антропогеографічними зумовлена як багатшим досвідом на той час природно-географічних студій вченого, так і тогочасним кращим розвитком мови гуманістичних наук. Вчений вважає, що “[...] в гуманістичних науках виробилась у нас вже від чверти століття термінологія, в нічім не гірша як у иньших славянських народів, коли з поміж наук природних майже всі [...] можуть виказати ся планово уложеною термінологією, то географія дотепер тяжко терпіла задля цілковитого браку українських технічних термінів” [3, с. 1]*. Як відомо, одним з аспектів виникнення термінів і понять суспільної географії є запозичення з інших, суміжних наук — економіки, соціології, демографії, етнології^{**}. Зважаючи на тогочасну наявність понять що описують суспільне життя, є можливість запозичувати їх, тоді як природно-географічні терміни нагальніше потребували розробки, систематизації, узгодження. Тому і перше доповнення розглядає природно-географічну, власне геоморфологічну термінологію: “*“Причинки” обіймають передівсім цілу термінологію Девіса. [...] Се доповнене мабуть не останне, томуто й я означив його порядковим числом*” [5, с. 1].

Соціально-географічні терміни, наведені д-ром С. Рудницьким у “Начерку географічної термінології”, можна згрупувати за напрямками:

— географія релігії — терміни релігієзнавства: назви окремих релігій (*анімізм* (с. 129), *буддизм* (с. 132), *лямайзм* (с. 140), *поганець* (поганин) (с. 137), *православний* (с. 142), *суніт* (с. 147), *таоїзм* (с. 148), *фетішізм* (с. 134), *шаманізм* (с. 145), *шіт* (с. 145), *шінтоїзм* (с. 146)), типів вірувань (*монотеїзм* (с. 141), *політеїзм* (с. 143), *природна релігія* (с. 142)), а також терміни територіальної структури релігійної сфери (*парохія* (с. 138), *релігійна область* (с. 144), *релігійна спілка* (с. 144));

— географія культури — терміни культурології та етнології (*автохтон* (с. 130), *географія культури* (с. 139), *етнографія* (с. 134), *етнологія* (с. 134), *космополіт* (с. 139), *культура* (с. 139), *культурна країна* (с. 139), *культурний круг* (с. 139), *культурний нарід* (с. 140), *культурний осередок* (с. 139), *культурний ступень* (с. 140), *мішана культура* (с. 141), *огнище культури* (с. 139), *півкультурний нарід* (с. 137), *повна культура* (с. 150));

— також наведена відносно велика кількість термінів, які характеризують народи і можуть бути віднесені до етногеографії, так само як і до географії культури (*група народів* (с. 149), *діалект* (с. 133), *збираючий нарід* (с. 145), *кочовик* (с. 142), *ловецький нарід* (с. 137), *мандрівка народів* (с. 149), *мова* (с. 146), *нарід* (с. 137, с. 149), *народознавство* (с. 149), *національність* (с. 142), *нація* (с. 142), *негроїдний* (с. 142), *окрайний нарід* (с. 144), *осідок народу* (с. 149), *пересуване народів* (с. 149), *природний (дикий) нарід* (с. 142), *раса* (с. 144), *рибальський нарід* (с. 134), *скотарське плем'я* (с. 137), *торговельний нарід* (с. 137), *язикова ріжність* (с. 146), *язикове кодло* (с. 146));

— антропологічні та антропометричні терміни: *антропология* (с. 129), *антропометрія* (с. 129), *вага тіла* (с. 139), *високоголовий* (с. 137), *вміст черепа* (с. 145), *гладковолосий* (с. 145), *зріст* (с. 139), *круглоголовий* (с. 131), *плоскоголовий* (с. 134), *середноголовий* (с. 141), *черепний індекс* (с. 145), *широколиций* (с. 132) тощо;

* При цитуванні зберігається правопис і лексикон оригіналів.

** Див.: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. — 2001. — С. 93.

— соціально-географічні терміни, суміжні із соціологією, що характеризують спосіб життя, соціальну структуру населення (*громада* (с. 135), *група* (с. 136), *зване* (с. 131), *каста* (с. 138), *кляса* (с. 131), *колонізація* (с. 139), *лад* (*порядок*) (с. 142), *людство* (с. 141), *народна думка* (с. 149), *невільництво* (с. 146), *панищина* (с. 134), *рідня* (с. 146), *родина* (с. 134), *спілка* (с. 135), *стан* (с. 131)).

Наголос С. Рудницького на термінах та поняттях географії культури, релігії та етносів зумовлений тематикою тогочасного розвитку суспільних наук. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. українські вчені приділяли особливу увагу обґрунтуванню окремішності українців як нації. Зокрема, Федір Вовк використовував антропологічні та антропометричні характеристики, Володимир Антонович — природні психо-соціальні ознаки. Згодом ці риси, як й інші, пізніше обґрунтовані Степаном Рудницьким у політико-географічних працях, вживаються Володимиром Старосольським, Ольгредом Бочковським, Микитою Шаповалом у соціологічних теоріях нації.

Ще один аспект формування наукової термінології — використання слів з різних мов. Вчений опирається на понятійно-термінологічний апарат німецької географії, оскільки: “[...] 1) *німецька географічна термінологія є докладніша, методичніша і багатша, як англійська або французька; 2) географічна наука є найбільш систематично трактована таки у Німців*” [3, с. 2]. Формування ж сучасної української соціально-географічної термінології характеризується відмінними тенденціями, що зумовлено реаліями історичного розвитку нашої держави, а отже і науки. Довший час офіційною (советською) владою була встановлена заборона на проведення соціогеографічних, як і соціологічних і інших подібних досліджень^{**}. Відокремилися нові напрямки соціально-географічних досліджень, які до 1991 року не розвивалися в українській суспільній географії: географія релігії, культури, способу життя, поведінки та ін. В зарубіжній науці вони розвивалися у 1950—70 рр., тому є можливості запозичення термінів з інших мов. Сучасна соціальна географія частіше запозичує терміни англо-американської школи, також терміни, що описують різні аспекти людської життєдіяльності, не обмежуючись трудовою (у руслі соціологізації та гуманізації суспільної географії^{***}). Тому зараз актуальнішими є питання розвитку суспільно-, особливо соціально-географічної термінології, тоді як фізико-географічна вже є усталеною.

Протягом 1908—1914 рр. С. Рудницький працюючи на посаді приват-доцента Львівського університету, активно розробляє основи географії України в її етнічних межах^{****}. Вчений обґрунтовує необхідність розгляду України як окремої географічної одиниці, в першу чергу природної, оскільки на початку ХХ ст. вона — “[...]”

* Див.: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. — 2001. — С. 92.

** Див.: Шевчук Л. Т. Особливості формування понятійно-термінологічного апарату соціальної географії в Україні // Проблеми географії України : [матеріали наук. конф. (Львів, 25—27 жовтня 1994 р.)]. — Львів, 1994. — С. 29.

*** Див.: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. — 2001. — С. 42—43.

**** Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — С. 40.

незвісна землезнанню географічна одиниця” [6, с. 1]. Основною проблемою географії України є “ [...] визначити докладні межі й обсяг сеї географічної одиниці, яку зовемо Україною. [...] Як географи ми її тоді аж можемо признати географічною одиницею, коли зможемо її докладно спрецизувати з фізично-географічного й антропогеографічного боку і примістити серед других географічних одиниць землі. [...] Межі України — вихідна точка дослідів. Одні за другими виринатимуть проблеми, коли за порядком примінювати будемо різні точки погляду фізичного землезнання й антропогеографічних дисциплін до сеї території. [...] Проблеми відносин України до нинішніх політично-географічних одиниць, що знаходять ся на території етнографічної України. Таксамо є з відносинами України до т.н. історичних одиниць, пр. до історичної Польщі чи історичної Руси” [6, с. 3].

Доктор Степан Рудницький визнає, що “[...] найбільше такі основних проблемів лежить на антропогеографічному полі. [...] в антропогеографії України не зроблено дотепер сливе нічого. Правда, в помічних науках антропогеографії, ось у антропології, етнології, археології, історії дуже багато зроблено Українцями й сусідами про Україну. В українській науці здавна й дотепер гуманістичні дисципліни прямо приглушили своїм розростом природописні галузи науки. Та висліди згаданих дисциплін се для антропогеографії лише сирий матеріал, з якого що йно треба будувати. [...] Перед нами стоїть ціла велич проблемів звязи історичного розвитку людства на земля України з її природою, як се саме було, що природна одиниця України розвила антропогеографічну одиницю — український народ, як народ вростав у землю й лучив ся з нею безліччю невидимих ниток, як положенне і простір, процес творби границь, море й інші води, форми поверхні, підсонь й органічний світ обусловлювали розвиток і теперішній стан народу України” [6, с. 5].

Степан Рудницький надавав великого значення питанню про взаємовідношення та взаємовпливи між суспільством та природою: “Взаємини землі й чоловіка на Україні — сеї головний предмет антропогеографії — мусять що йно від перших основ бути досліджувані” [6, с. 5]. Окремі його висловлювання навіть можна потрактувати у стилі географічного детермінізму.

Даючи оцінку рельєфу С. Рудницький зазначає, що його одноманітність (відсутність *противенств*), з однієї сторони, спрощувала лучбу (сполучення), але з іншої сторони — “*брак природних противенств на українській території викликавав недостачу внутрішніх противенств серед її населення, противенств, що збагачують здібність і характер цілості нації. А тим самим робом робив брак головних підйом до розвитку і поступу*” [4, с. 88], завдяки чому українці в новітньому культурному розвитку поступалися західноєвропейським націям.

Гори, на думку вченого, не мали значного антропогеографічного значення: “Альпи витворили свою Швейцарію і багато причинились до розвитку Австрії — Карпати крім принагідного захисту не дали Україні нічого” [4, с. 90].

Попри велике значення родючих чорноземів для нашого народу С. Рудницький наголошував і на деяких негативних моментах: “Родючість цілини наставляла Українців майже виключно на хліборобство. З цього вийшла і виходить звичайна для хліборобських народів малопростірність й отяжіла сутужність політичної думки [...]. З другого боку великі природні багатства України принаджували чужих завойовників...” [8, с. 67].

Згідно з академіком Рудницьким чимало рис менталітету і характеру української нації визначаються кліматом: *“Українська весна, тепла і соняшна, цілком инакше впливає на Українця, як холодна і вохка московська чи польська на Москаля чи Поляка. Соняшність українського клімату, погідність українського неба витворили в Українця супокійну, погідну вдачу. Нема в нього цієї веселости, що питомо південним народам в порівнянні до північних. Тут навпаки Великорос чи Поляк веселішої вдачі як мелянхолійний, флегматичний Українець, живіші, лекші в пожиттю, своє вільніші”* [8, с. 97]. Порівнюючи вплив клімату на українців із його впливами на інші народи С. Рудницький робить такі узагальнення: *“ми Українці маємо на загал подібну вдачу, як найбільш просвічені і поступові народи середущої і західної Європи. Велика різниця між підсонням України та Московщини спричинила велику різницю між Українцем і Москалем”* [7, с. 40].

Куди відчутніший вплив клімату на соціально-економічні аспекти буття українського народу, на його спосіб життя *“Від підсоння залежить увесь спосіб життя чоловіка, його домівка, зайняття, звичаї [...]. Багато тепла вліті дозволяє плекати збіжа, ярини, овочі, худобу, холодна зима не дозволяє чоловікові розніжитися, загартовує його тіло й душу [...]. Гарне гаряче літо і погідна осінь зробили Українця передусім хліборобом”* [7, с. 40]. До цієї думки С. Рудницький повертається багато разів, доводячи, що домінування аграрної діяльності мало вирішальний вплив на соціальне життя українського народу*.

Проте вчений обґрунтовано спростовує поширену на той час думку про те, що північні народи повинні панувати над південними з огляду на меншу здатність останніх до державного життя, зумовлену теплішим кліматом. Цим він звів нанівець спроби деяких російських діячів обґрунтувати експансію на Україну природними чинниками.

С. Рудницький пише, що клімат в комплексі з рельєфом мають вплив не лише на характер і менталітет, але й на антропологію народу: *“І там звісно є те, що моряцькі народи мають короткі ноги а довгі руки, що степовики відзначаються жиравістю, сухістю і бистротою змислів, що верховинці пересічно вищі ростом від долинян, що європейські колоністи в північній Америці дістають вищий зріст а рідший заріст, що Тибетанці, Мехіканці і Перуанці дістали в своїй рідкій височинній атмосфері найбільш об'ємисті груди і т.д і т.д.”* [4, с. 40]. Такі висновки сучасна наука не заперечує.

Академік Рудницький відкидає думку про те, що українці — степовий народ, доводячи, що куди більший вплив на його формування мали ліси. Але, попри те, що ліс давав захист від набігів степових народів, він *“утруднював лучбу, не дозволяв на витворенне сильної, централістичної державної організації, натомість підсобляв партикуляризови. Лісовий характер давньої України був головною природною причиною роздріблення старої київської держави на цю безліч удільних князівств...”* [4, с. 101]. Були інші, неприродні причини. А степові риси українці набували здійснюючи колонізацію на південь і піддаючись впливу кочових народів.

Напрямки української колонізації С. Рудницький пов'язував також з річками. Українці не просто створювали поселення на берегах річок. Вздовж річок, як

* Див.: Раниця І. І. Агрогеографічні ідеї у працях академіка Рудницького // Регіональне географічне краєзнавство : теорія і практика : [матеріали II всеукр. семінару]. — Тернопіль, 2002. — Ч. I. — С. 42—47.

правило вниз за течією (Дніпра, Дністра, Бугу) йшло освоєння українцями нових земель. А передбачення вченого “Старий путь “С Варяг в Греки” може вже в найближчій будучині святкувати своє славне воскресіння з усіма своїми економічними і політичними наслідками” [4, с. 94] справджується в наш час, коли розвивається балто-чорноморське співробітництво.

“Через людську психіку — пише академік Рудницький — усі ці природні чинники обумовлюють ціле духовне єство народу, цілу його діяльність. Їхній вплив виразно видний та, (покищо) таємничий, проявляється навіть у вірі, мистецтві, словесности, літературі й науці народу. Тому, щоби порозуміти духа народу, його політичне й культурне обличчя, мусимо виходити від природи краю...” [1, с. 43].

Та чи можна вважати С. Рудницького прихильником географічного детермінізму? Найбільший дослідник його творчої спадщини і життєвого шляху проф. О. Шаблій так відповідає на це запитання: “Важко запідозрити С. Рудницького у географічному детермінізмі, тобто у кінцевому обумовленості державності (а навіть її форми) українського народу природними чинниками”. Степан Львович лише розглядав реальний вплив довкілля в цілому чи окремих його компонентів на сторони матеріального і духовного життя українського народу зовсім не применшуючи ролі суспільних чинників: “В нинішніх часах, коли техніка може подолати всі перепони поземелля, втратили вони дуже багацько зі свого первісного значіння” [8, с. 64].

Цікавою є оцінка С. Рудницьким географічного положення України з позиції географії культури: “Не вигідним було окрайне положення... через те, що воно віддаляло Україну від культурних країв і народів західньої і середущої Європи. Доки висококультурна Византия (Греція) була сильна, доти легко йшла культура на Україну широким руслом Дніпра. Коли ж Византия слабіла, попала вкінці в руки Туркам, Україна відазу опинила ся далеко від культурних осередків Європи. Сусіди України з західнього боку: Поляки та Угри док були незалежними мало прийняли західньої культури, Українці не могли від них багато навчитися, а Москалі зачали культуру приймати з вісті літ тому, тай то ще дуже слабо її у себе утвердили” [2, с. 8].

В іншій праці С. Рудницький деталізує оцінку соціально-географічних особливостей географічного положення України відносно Азії: “Сусідство України з азійськими степами [...] найперше було шкідливе [тому], що зачинило Українцям дорогу крізь Чорне море до Царгорода й сусідніх багатих земель, звідки всяка наука, потуп і добро могли йти в Україну” [7, с. 17]. Адаже “Від культурних Греків на давню Русь-Україну проворні купці, зручні ремісники, потім учителі нової віри. Наші пращурі прийняли від Греків Христову віру, за нею прийшли письменство, культурний спосіб життя, одним словом дані Українці пристали до сім’ї культурних народів Європи. [...] По цій лучбі з Царгородом і іншими грецькими землями зробив кінець не хто инший, як азійські кочевики. Вони попели чорноморськими степами й немов клином відсунули Українців від лучби з Греками, що тоді були найкультурнішим народом всього світа. Прорвалася нитка на кілька сот літ, над Чорним морем запанували Татари й Турки. Коли ж їх силу зломлено півтора ста літ тому, і коли Українці знову заселили береги Чорного моря, вже над ним не було культурних земель. Україна положена тепер дуже далеко від дійсно культурних країв: Англії, Франції, Німеччини і т. п. Тому й не дивно, що Українці такі

* Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — 1993. — С. 77.

відсталі культурно від цих щасливих народів Європи. Бо всі безпосередні сусіди Українців — чи це Румуни, чи Мадяри, чи Поляки, чи Білорусини, чи Москалі — самі геть то не дуже високо зайшли в культурі й поступі” [7, с. 18].

Позитивним аспектом соціально-географічного положення України відносно Азії на думку С. Рудницького було те, що татарські набіги гуртували розрізнені соціуми на території тогочасної України в одну націю, яка згодом взяла верх над кочовиками і зробила їхній життєвий простір своїм.

Чимало уваги С. Рудницький приділяє такій складовій соціальної географії, як географія культури. Визначаючи культуру як “спадщину умову й матеріальну, що дісталась нам від праці наших предків. Вона проявляється і в нахилах і в праці й у вислідах праці поодиноких людей і цілих народів” [7, с. 68]. Культура окремих народів відрізняється одна від одної. Вчений пише: “Правда, що українська культура не може рівнятися з німецькою, французькою чи англійською, але вона не має чого стидатися перед польською або московською [...]. Правда, наша умова культура стоїть позаду польської та московської, однак не так дуже, щоб її так понижати, як це робиться, або й зовсім заперечувати. Українська культура дуже стара, старша чим польська або московська” [7, с. 69]. С. Рудницький пояснює причини такої ситуації: “[...] наші сусіди мали це щастя, що могли свою культуру спокійно і невпинно розвивати у власних державах. Нас гнобило пів тисячки літ татарське лихоліття. Коли воно уступило, ми опинилися під чужим пануванням” [7, с. 69].

С. Рудницький загалом чимало місця питанням географії культури відводить у праці “Україна — наш рідний край”. Особливу увагу він звертає на:

— вплив культури на планування сільської території: “Українське село зараз на перший погляд відрізняє від польського чи московського. Воно все розкинене на краєвидно-гарнім місці. Хати так і сховані серед зелених садків та плеканих цвітників. Польський ні московський мужик не має цієї любові до цвіту та деревини. Необгороджені хати так і стоять одна коло другої рядками вздовж болотяної вулиці. Вже тут бачимо культурну вищість Українця над його сусідами [...]. Українська хата, хоч як і вона нераз бідна, все-таки багато культурніша, чим польська або московська” [7, с. 70];

— вплив культури на менталітет українського народу: “Українська душа инша від польської чи московської, инакший світогляд витворює теж инакший спосіб життя. Українець поважний і статечний, Москаль байдужий та меткий, Поляк пристрасний та рухливий. Українець виглядає при Москалю та Полякови неповоротний, зате у нього думка глибша, погляд на життя ширший” [7, с. 72];

— вплив культури на способи управління та народного самоврядування. С. Рудницький обґрунтовує, що українець “є споконвіку за народоправством або демократією. Москаль є приклонником необмеженого панування одного чоловіка над усіма иншими (абсолютизму), Поляк хоче панування невеликого числа людей — над простим народом (аристократії)” [7, с. 72];

— взаємоз’язок між релігією та соціальним життям: “Щодо справ віри були й є Українці дуже релігійним народом та ніколи не любили запускатися в обрядові ріжницьі. Між православними Українцями й уніятами не було й нема ніякої ворожнечі. Також для инших чужих вір були й є Українці дуже толерантні — вважливі. Инакше Москалі — у них обряд важніший чим сама віра, тай у самій вірі вони більше чіпляються дрібниць, як думають про саму суть віри. Тому то серед Москалів наплодилося несказане

множество ріжних розколів, сект та окремих вір і розвивалося велика нетерпимість до чужих вір” [7, с. 74];

— культурно-географічні відмінності між окремими етнографічними та історичними складовими соціально-географічного простору України, чому зокрема присвячений розділ “Про землі, міста й села України” книги С. Рудницького “Україна — наш рідний край”: Бойківщини, Гуцульщини, Підгір’я, Розточчя, Підляшшя, Полісся, Холмщини, Волині, Поділля, Покуття, Буковини, Гетьманщини, Київщини, Слобожанщини, Донеччини, Херсонщини, Запорізького Низу, Криму, Підкавказзя, Кубанщини [7]. Зазначені регіони до деякої міри можна вважати одиницями культурно-географічної регіоналізації України згідно з С. Рудницьким, хоч автор конкретно не вказує що це певна регіоналізація. Вчений пояснює, що культурно-географічні відмінності виявляють себе у відмінностях в плануванні поселень, народній архітектурі, побуті (передусім одязі і харчуванні), народному мистецтві та творчості, родах занять, стилях та способах життя і навіть деяких рисах менталітету і зовнішньої тілобудови, формах інтеграції людини у навколишнє природно-географічне середовище.

Проблеми географії культури С. Рудницький висвітлює й в праці “Чому ми хочемо самостійної України”^{*}, яка побачила світ у Відні в 1915 р. під псевдонімом вченого Ш. Левенко та була перевидана в Берліні, Львові та Стокгольмі у 1915—1917 рр.^{**}. В VII розділі монографії під назвою “Українська культура” вчений, вперше в українському географічному науковому світі, звертає увагу на відмінності культури різних прошарків суспільства, дає оцінку сусідніх культур та визначає культурні орієнтири подальшого розвитку українства. До сьогодні актуальним й вірним залишається твердження С. Рудницького про відмінність у ціннісній орієнтації та монолітності народної (“людової”) культури та культури прошарку рушіїв розвитку українства — “інтелігенції”. Цю проблему так озвучує вчений: “українська людова культура стоїть дуже високо в порівнянні до людових культур сусідніх українцем народів [...] українська інтелігенція культурно дуже слабка та підлягає донині, з одної сторони, польським, з другої — московським впливам, замість спертися на величній основі української простонародної культури і доповняти її з західноєвропейських взірців” [9, с. 72—73].

З метою вирішення проблеми “невизначеності української інтелігенції” С. Рудницький дає власну оцінку сусідніх, дотичних до України культур з ціллю застосування їх засад для формування української культури. Зокрема, він звертає увагу на аристократизм польської: “Польська умова культура не годиться для українців головню через свій аристократизм. [...] Взорувати українську культуру на польській — значить відривати її від народного коріння” [9, с. 74], та зовнішність московської культур: “Московська умова культура дуже зовнішня. Під тонкою верствою культурности криється первісність та грубість” [9, с. 74].

* Під час опрацювання цього твору ми послуговувалися науковим виданням праць ученого під назвою “Чому ми хочемо самостійної України” (Львів, 1994), у якому зібрані такі твори: “Чому ми хочемо самостійної України” (1915), “Українська справа зі становища політичної географії” (1923), “Огляд національної території України” (1923), “До основ українського націоналізму” (1923), “Галичина та Соборна Україна” (1921).

** Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — 1993. — С. 219.

Маятникове коливання між прихильністю до польської чи московської культур лише завдає збитків розвитку українського етносу, тому вчений відстоює думку про необхідність швидкого відсторонення від цих впливів: *“Перед усього мусимо раз на все усвіднитись від польських та московських культурних впливів. Вони нам не потрібні й дуже шкідливі”* [9, с. 74] та зосередження уваги на власній народній культурі: *“Весь наш культурний розвиток мусимо оперти на нашій високій людській культурі”* [9, с. 75].

В той же час С. Рудницький не лише не заперечує, але й підтримує ідею впливу на розвиток української культури, в широкому її розумінні, провідних західноєвропейських народів. Залучення здобутків останніх чи то в економічній сфері, чи то в науковій або мистецькій лише сприятиме піднесенню українського етносу: *“Для надійного розвитку української культури мусимо шукати взірців у західноєвропейських народів — скандинавців, німців, англійців, французів. Учімося від них хліборобства, плекання худоби, гірництва, промислу, торгівлі, будови доріг, залізниць, кораблів, переймаємо їх науку, вторуємо нашу літературу і штуку на їхній”* [9, с. 75].

Запорукою здійснення цих міркувань, на думку вченого є працьовитість українського народу — *“українська роботящість і українська здібність”* та високий інтелектуальний потенціал народу — *“умова культура”*, цінність яких й на сьогодні є основою здійснення трансформаційних перетворень господарського комплексу держави.

Заново до проблем географії культури С. Рудницький повертається через п'ять років в розвідці *“До основ українського націоналізму”*, яка виходить з друку на сторінках журналу *“Воля”* у Відні в 1920—1921 р. та перевидається у Празі в 1923 р*. В ній вчений подає власне бачення сформованого в українському соціумі протиріччя між селянами та інтелігенцією, окреслює контури української етнологічної культури, подає образне змалювання української культури та визначає соціально-гуманітарне завдання українців.

На думку вченого, суперечність між двома переважаючими прошарками стратифікованого українського суспільства початку ХХ ст. — селянами та інтелігенцією — формується через відмінне відношення до рідної території: *“Українське селянство знає свою територію. Розуміється, знає по-своєму, так, як може знати невчений селянин-хлібороб. Територія його рідного села й найближчої околиці йому знана дійсно “адекватно” [...] Як відноситься до своєї рідної території український “інтелігент”? Цілком інакше. Коли наш мужик дорівнює чужому в знанні, а перевищає його в любові до рідного краю, то наш інтелігент остав під обома поглядами далеко-далеко позаду за всіма чужинцями-інтелігентами”* [9, с. 292].

Стійкість, самородну ідентичність українського етносу на протязі віків забезпечує, за твердженням С. Рудницького, українська етнологічна культура, яка є самостійним історично-сформованим утворенням: *“[...] український простолудин має свою дуже самостійну й окремішню від сусідніх етнологічну культуру. Вона так на матеріальному, як і на умовному полі без порівняння вища від етнологічної культури румунів, мадярів, словаків, поляків, білорусів, москалів, словом, усіх сусідніх народів”* [9, с. 334].

* Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — 1993. — С. 220.

Найкраще елементи даної культури проявляються в будівництві українських будівель, зразком яких є типова українська хата, кожен елемент якої є образним втіленням сегмента культури: *“Підбудова храму, підвалини, пивниці, долівка — це простонародна етнологічна культура нашого народу. Стіни — це знання в найширшому значінні — не тільки наука й примінена наука, але й уся сума позитивних відомостей у всякої одиниці серед народу. Дах — це мистецтво знов у найширшому розумінні: гарна література, малярство, різьбарство, музика і т. ін. Нутро — це зміст і форми товаристського і національного життя”* [9, с. 335].

Напрацювання географії культури у працях С. Рудницького тісно переплітаються з проблемою освітнього рівня українського етносу. Зокрема в праці *“Чому ми хочемо самостійної України”* центральною соціально-географічною ідеєю є проблема недостатності освітнього рівня українців, або як про це пише вчений — *“просвіти”*. Відсутність останньої не сприяє швидкому економічному розвитку території та породжує процес стагнації й так слабкого, мало механізованого й автоматизованого господарства українців. Зокрема, автор зазначає: *“Недостача просвіти в рідній мові робить неможливим також всякий поступ українського народу на економічним поли. Український хлібороб управляє своєю рілляю на лад батьків і дідів. Се було добре колись, тепер людей стало багато — землі ж залишилося стільки само, що було колись і споконвіку. Треба зі землі добути більше, як колись добували. Се можна — і нині німецький хлібороб добуває з десятини землі вдвоє, втриє більше, як український хлібороб, бо просвічений [...] Без просвіти не обійдеться також ремісник чи купець, занепад промислу й торгівлі серед українського народу йде виключно від недостачі просвіти. Ось чому український нарід такий бідний, що зі свого багатого краю мусить тікати до Америки, на Сибір чи в інші безвісти”* [9, с. 53].

Проблема відсутності належного освітнього рівня українців породжує не тільки неконтрольований еміграційний процес, але й не сприяє згуртованості нації. Останнє твердження так ілюструє С. Рудницький: *“З недостачею просвіти нема національної свідомості! За недостачею просвіти нема спромоги згуртувати всіх українців в одну сорокміліону масу, що мала б одно почувати й одну ціль [...]”* [9, с. 54].

До проблеми недостатнього розвитку освіти, як стримуючого фактору прогресу українського суспільства С. Рудницький ще неодноразово повертається в своїх творах. Зокрема, в науковій розвідці *“Українська справа зі становища політичної географії”*, яка вийшла 1923 р^о. в Берліні вчений пише: *“Український мужик не буде міг ніяк поступати в перед в хліборобській техніці, бо чужинецьке панування зачинить йому дорогу до освіти”* [9, с. 192]. Ця ідея є продовженням роздумів С. Рудницького над причинами безвихідності українського розвитку висвітлених ним в праці *“До основ українського націоналізму”*. Саме в ній, фундатор суспільної географії окреслив дві причини, які ніведують український розвиток: *“1) дуже мала зазальна освіта в українській інтелігенції; 2) недостача в неї здорової національної свідомості”* [9, с. 274].

В наукових розвідках С. Рудницький значну увагу приділяє соціально-географічному опису окремих етнографічних земель України. Для прикладу,

* Див.: Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — 1993. — С. 221.

1923 р* в Берліні у видавництві “Українське слово” виходить праця вченого “Огляд національної території України”, де він здійснює характеристику окремих етнографічних районів України, як то Галичини, Боковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя і Полісся, Бесарабії, Слобідської України, Донської України, Кавказької і Каспійської України. Крім того С. Рудницький проводить вперше в українській суспільній географії розвідку українських колоній в Євразії. При описі етнографічних земель він робить акцент на визначення їх меж, часі заселення українцями, а також характеристиці людності, яка зараз проживає на цих землях. Зокрема, вчений так описує Закарпаття: *“Закарпаття є так само старою українською землею, як галицька чи київська земля. По виході хорватів з карпатських земель заселили Закарпаття предки нинішніх лемків, бойків і гуцулів [...] Соціальний устрій закарпатського українства аналогічний галицькому. Тільки що мадярське панування завдало українцям по можливості ще глибші рани, як польське”* [9, с. 232—233].

В цій же праці вчений вперше в українському географічному світі торкається питання достовірності офіційної статистичної інформації про людність та розвиток етнографічних земель актуальність та болючість якого не зменшилася й до сьогодні. Зокрема С. Рудницький пише: *“[...] дуже помилявся б той, що вважав би справу суцільної української території в Галичині добре розсліженою. Статистичні штучки австрійсько-польського уряду затемнили цю справу так сильно, що тільки дуже солідна й бистра критика офіційних даних у сполучі з дуже широко закroєним досвідом на місці може дати добрий науковий образ суцільної галицько-української території”* [9, с. 223].

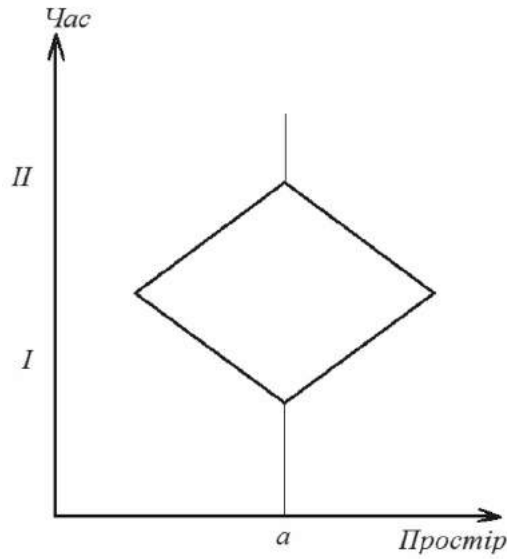
У своїх дослідженнях Степан Рудницький послідовно застосовував комплексний географічний підхід, наголошуючи на визначальній ролі природно-географічних умов на формування антропоморфних, культурних, соціально-психологічних і господарських рис українців. Формування понятійно-термінологічного апарату соціальної географії і надалі залишається актуальним для української науки. Терміни, наведені С. Рудницьким стосуються географії культури, релігії, способу життя, що й зараз є “точками росту” соціальної географії в Україні. Він вперше в українській суспільній географії звернув увагу на коливальний розвиток української культури у напрямку від московської до польської і навпаки та як альтернативу запропонував розвиток засад української етнологічної культури. Зазначив, що лише з подоланням освітнього відставання українців, поширення серед населення просвітницьких тенденцій можна буде гідно конкурувати з народами Західної Європи. Звернув увагу на опис українських колоній в Євразії, а також піддав критиці недостовірну офіційну статистику про людність українців та їх соціально-економічний розвиток на етнографічних землях, які перебувають в складі інших держав. В своєму доробку [9, с. 348] вчений окреслив глобальне соціально-гуманітарне завдання українців, актуальність якого не зменшилася і до сьогодні: *“націпити здорові зразки дійсно європейської культури на суто арійську, дуже надійну дичку української протонародної культури й засібна суспільно-політичної думки, дерево, що кидатиме свою благодію тіню аж до берегів Індійського і Тихого океану”*.

* Див.: Там само. – С. 221.

Література

1. Рудницький С. До основ українського націоналізму / С. Рудницький. — Відень : Друкарня "Андрія", 1923. — 164 с.
2. Рудницький С. Коротка географія України. Фізична географія / С. Рудницький. — Київ : Київська друк. спілка, 1910. — 152 с.
3. Рудницький С. Начерк географічної термінології // Зб. математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імени Шевченка. — Т. XII / [за ред. Івана Верхратського, Д-ра Володимира Левицького і Д-ра Стефана Рудницького]. — Львів, 1908.
4. Рудницький С. Основи землезнання України. — Друга книга. Антропогеографія України. — Ужгород : Друкарня ОО. Василян, 1926. — 204 с.
5. Рудницький С. Причинки географічної термінології. I // Зб. математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імени Шевченка. — Том XV. — Вип. II / [за ред. Д-ра Володимира Левицького, Д-ра Івана Раковського і Д-ра Стефана Рудницького]. — Львів, 1913. — С. 1—16.
6. Рудницький С. Проблеми географії України (I вип.) // Зб. математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імени Шевченка. — Том XVIII—XIX / [за ред. Д-ра Володимира Левицького, Д-ра Івана Раковського і Д-ра Стефана Рудницького]. — Львів, 1919. — С. 1—85.
7. Рудницький С. Україна — наш рідний край. — 2-ге вид. — Львів : Фонд "Учітеся, брати мої", 1921. — 128 с.
8. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. — Берлін : Українське слово, 1923. — 288 с.
9. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / [упоряд., передмова О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 1994. — 416 с.

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА ПРИЗМА*
(за Т. Гегерстрандом (T. Hägerstrand))

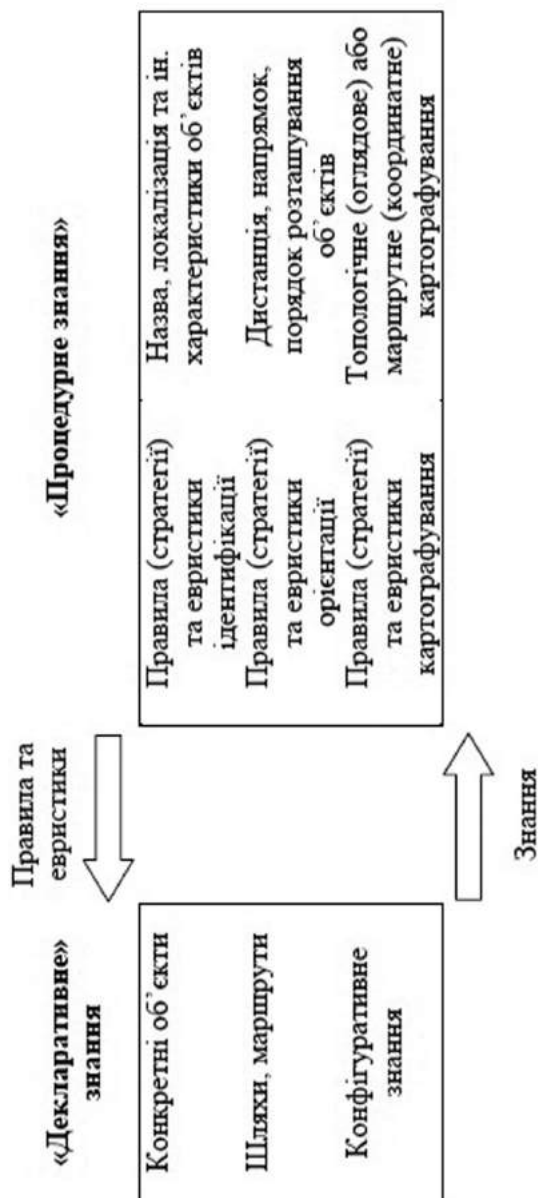

a — початок руху індивіда з точки *a* (період I)
і його повернення у цю точку (період II).

* Джерело: Шаблій О. І. Основи суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 179.

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ*

(R. Kitchin, M. Blades (R. Kitchin, M. Blades), 2002)

* Джерело: Kitchin R. The cognition of geographic space / R. Kitchin, M. Blades. — London, NY : I.B. Tauris, 2002. — 241 p.; Дроздов О. Ю. Ментальні карти як форма репрезентації просторових уявлень [Електронний ресурс] / О. Ю. Дроздов. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpir/1/2012_33/Drozhdov.pdf.

ІНТЕГРАЛЬНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ, 2017*

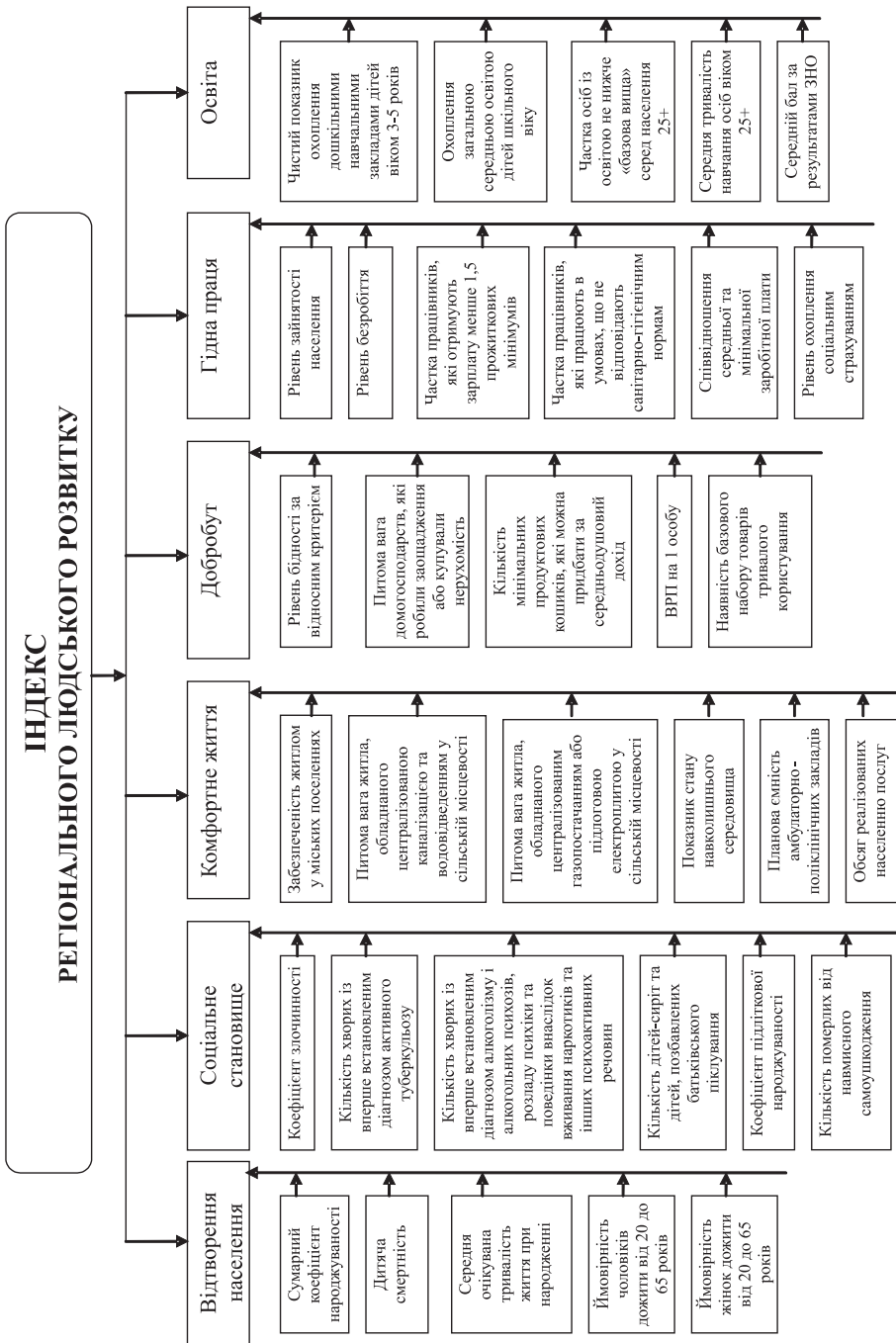
	Відтворення населення		Соціальне становище		Комфортне життя		Добробут		Гідна праця		Освіта		РДР	
	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг	індекс	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
АР Крим
Вінницька	0,6966	7	0,5831	8	0,5599	18	0,7178	8	0,4717	17	0,8275	10	3,8566	9
Волинська	0,7180	3	0,6092	7	0,6199	8	0,5915	17	0,4545	20	0,8178	15	3,8109	11
Дніпро-петровська	0,6640	20	0,4444	17	0,5547	21	0,7267	6	0,5159	6	0,8629	2	3,7686	12
Донецька
Житомирська	0,6769	14	0,4280	18	0,5955	14	0,5579	19	0,4846	11	0,8043	19	3,5472	20
Закарпатська	0,6571	21	0,5562	9	0,7045	1	0,7731	4	0,5731	1	0,7592	22	4,0233	5
Запорізька	0,6831	12	0,4656	14	0,5478	22	0,7987	3	0,4795	12	0,8438	5	3,8184	10
Івано-Франківська	0,7099	4	0,7506	3	0,6167	9	0,7702	5	0,4904	9	0,8176	16	4,1554	2
Київська	0,7281	2	0,4195	19	0,6372	6	0,5905	18	0,5479	2	0,8309	9	3,7541	13
Кіровоградська	0,6189	22	0,3735	22	0,5904	15	0,6526	12	0,4640	19	0,8262	11	3,5257	22
Луганська
Львівська	0,6906	9	0,7732	1	0,6724	2	0,6454	14	0,5137	7	0,8355	8	4,1307	3
Миколаївська	0,7072	5	0,4017	21	0,6086	11	0,8402	2	0,4887	10	0,8182	14	3,8647	8
Одеська	0,6739	15	0,4469	16	0,6621	3	0,6012	16	0,5178	5	0,8081	18	3,7100	17
Полтавська	0,7725	1	0,5005	12	0,5827	16	0,7221	7	0,4739	15	0,8586	3	3,9103	7
Рівненська	0,6981	6	0,6500	6	0,5974	13	0,4749	22	0,4434	22	0,7939	20	3,6576	18
Сумська	0,6957	8	0,5104	11	0,5549	20	0,6927	10	0,4723	16	0,8165	17	3,7425	14
Тернопільська	0,6817	13	0,7718	2	0,6020	12	0,6417	15	0,4518	21	0,8260	12	3,9749	6

* Друкується без змін за: Регіональний людський розвиток : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 72.

Закінчення дод. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Харківська	0,6683	19	0,6863	5	0,6382	5	0,6501	13	0,5431	3	0,8704	1	4,0564	4
Херсонська	0,6692	18	0,4083	20	0,6472	4	0,4985	21	0,5008	8	0,8198	13	3,5438	21
Хмельницька	0,6720	16	0,5434	10	0,5558	19	0,5297	20	0,4771	13	0,8409	6	3,6188	19
Черкаська	0,6697	17	0,4760	13	0,6105	10	0,6612	11	0,4674	18	0,8438	4	3,7286	15
Чернівецька	0,6866	11	0,7279	4	0,6289	7	0,8705	1	0,5226	4	0,7930	21	4,2294	1
Чернігівська	0,6895	10	0,4507	15	0,5652	17	0,7071	9	0,4751	14	0,8371	7	3,7247	16

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

* Друкуються без змін зі: Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.idss.org.ua>.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ, 2017***

Регіон	Населення, тис. осіб	Природний приріст / скорочення, ‰	Рівень урбанізації, %	Валовий регіональний продукт, грн на 1 особу	Середньо- місячна заробітна плата найманих працівників, грн
Україна	42 386,6	-5,0	69,3	55 899	7 104
АР Крим
Вінницька	1 575,8	-6,3	51,2	46 615	6 121
Волинська	1 038,5	-1,6	52,3	34 310	5 849
Дніпропетровська	3 231,1	-7,2	83,8	75 396	6 939
Донецька	4 200,5	-4,7	90,8	32 318	7 764
Житомирська	1 231,2	-6,7	59,0	38 520	5 836
Закарпатська	1 258,1	-0,4	37,0	25 727	6 355
Запорізька	1 754,3	-7,8	77,3	59 729	6 863
Івано-Франківська	1 377,5	-2,8	44,0	37 220	6 074
Київська	1 754,3	-6,2	62,1	74 216	7 188
Кіровоградська	956,3	-8,2	63,1	47 469	5 792
Луганська	2 167,8	-3,8	86,9	14 251	5 862
Львівська	2 529,6	-2,8	61,0	45 319	6 391
Миколаївська	1 141,3	-6,0	68,3	50 091	6 709
Одеська	2 383,1	-3,4	66,9	50 159	6 542
Полтавська	1 413,8	-8,7	62,2	81 145	6 551
Рівненська	1 160,6	-0,3	47,5	33 958	6 013
Сумська	1 094,3	-8,7	68,9	41 741	5 946
Тернопільська	1 052,3	-5,2	44,9	29 247	5 554
Харківська	2 694,0	-7,2	80,9	57 150	6 244
Херсонська	1 047,0	-5,6	61,3	36 585	5 842
Хмельницька	1 274,4	-6,4	56,7	37 881	5 938
Черкаська	1 220,4	-8,5	56,6	48 025	6 042
Чернівецька	906,7	-2,0	43,0	23 365	5 621
Чернігівська	1 020,1	-11,1	64,9	41 726	5 636
м. Київ	2 934,5	1,6	100,0	191 736	11 135
м. Севастополь

* Укладено на основі: Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ, 2017**(Human Development Index, 2017)*

Рейтинг країни	Назва країни	Значення індексу	Очікувана тривалість життя при народженні, роки	Очікувана тривалість навчання, роки	Середня тривалість навчання, роки	ВНД за ПКС у цінах 2011 р. на одну особу, тис. дол.
1	2	3	4	5	6	7
	Світ	0,728	72,2	12,7	8,4	15 295
Країни з дуже високим рівнем людського розвитку						
1	Норвегія	0,953	82,3	17,9	12,6	68 012
2	Швейцарія	0,944	83,5	16,2	13,4	57 625
3	Австралія	0,939	83,1	22,9	12,9	43 560
4	Ірландія	0,938	81,6	19,6	12,5	53 754
5	Німеччина	0,936	81,2	17,0	14,1	46 136
6	Ісландія	0,935	82,9	19,3	12,4	45 810
7	Гонконг, Китай	0,933	84,1	16,3	12,0	58 420
7	Швеція	0,933	82,6	17,6	12,4	47 766
9	Сінгапур	0,932	83,2	16,2	11,5	82 503
10	Нідерланди	0,931	82,0	18,0	12,2	47 900
11	Данія	0,929	80,9	19,1	12,6	47 918
12	Канада	0,926	82,5	16,4	13,3	43 433
13	США	0,924	79,5	16,5	13,4	54 941
13	Велика Британія	0,922	81,7	17,4	12,9	39 116
15	Фінляндія	0,920	81,5	17,6	12,4	41 002
16	Нова Зеландія	0,917	82,0	18,9	12,5	33 970
17	Бельгія	0,916	81,3	19,8	11,8	42 156
17	Ліхтенштейн	0,916	80,4	14,7	12,5	97 336
18	Японія	0,909	83,9	15,2	12,8	38 986
20	Австрія	0,908	81,8	16,1	12,1	45 415
21	Люксембург	0,904	82,0	14,0	12,1	65 016
22	Ізраїль	0,903	82,7	15,9	13,0	32 711
22	Республіка Корея	0,903	82,4	16,5	12,1	35 945
24	Франція	0,901	82,7	16,4	11,5	39 254

* Укладено на основі: Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update / UNDP. – New York 2018. – 121 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.

Продовження дод. В.4

1	2	3	4	5	6	7
25	Словенія	0,896	81,1	17,2	12,2	30 594
26	Іспанія	0,891	83,3	17,9	9,8	34 258
26	Чехія	0,888	78,9	16,9	12,7	30 588
28	Італія	0,880	83,2	16,3	10,2	35 299
29	Мальта	0,878	81,0	15,9	11,3	34 396
30	Естонія	0,871	77,7	16,1	12,7	28 993
31	Греція	0,870	81,4	17,3	10,8	24 648
32	Кіпр	0,869	80,7	14,6	12,1	31 568
33	Польща	0,865	77,8	16,4	12,3	26 150
33	Об'єднані Арабські Емірати	0,863	77,4	13,6	10,8	67 805
35	Андорра	0,858	81,7	13,5	10,2	47 574
35	Литва	0,858	74,8	16,1	13,0	28 314
37	Катар	0,856	78,3	13,4	9,8	116 818
38	Словаччина	0,855	77,0	15,0	12,5	29 467
39	Бруней	0,853	77,4	14,5	9,1	76 427
39	Саудівська Аравія	0,853	74,7	16,9	9,5	49 680
41	Латвія	0,847	74,7	15,8	12,8	25 002
41	Португалія	0,847	81,4	16,3	9,2	27 315
43	Бахрейн	0,846	77,0	16,0	9,4	41 580
44	Чілі	0,843	79,7	16,4	10,3	21 910
45	Угорщина	0,838	76,1	15,1	11,9	25 393
46	Хорватія	0,831	77,8	15,0	11,3	22 162
47	Аргентина	0,825	76,7	17,4	9,9	18 461
48	Оман	0,821	77,3	13,9	9,5	36 290
49	Росія	0,816	71,2	15,5	12,0	24 233
50	Чорногорія	0,814	77,3	14,9	11,3	16 779
51	Болгарія	0,813	74,9	14,8	11,8	18 740
52	Румунія	0,811	75,6	14,3	11,0	22 646
53	Білорусь	0,808	73,1	15,5	12,3	16 323
54	Багамські Острови	0,807	75,8	12,8	11,1	26 681
55	Уругвай	0,804	77,6	15,9	8,7	19 930
56	Кувейт	0,803	74,8	13,6	7,3	70 524
57	Малайзія	0,802	75,5	13,7	10,2	26 107
58	Барбадос	0,800	76,1	15,3	10,6	15 843
58	Казахстан	0,800	70,0	15,1	11,8	22 626

Продовження дод. В.4

1	2	3	4	5	6	7
Країни з високим рівнем людського розвитку						
60	Іран	0,798	76,2	14,9	9,8	19 130
60	Палау	0,798	73,4	15,6	12,3	12 831
62	Сейшельські Острови	0,797	73,7	14,8	9,5	26 077
63	Коста-Ріка	0,794	80,0	15,4	8,8	14 636
64	Туреччина	0,791	76,0	15,2	8,0	24 804
65	Маврикій	0,790	74,9	15,1	9,3	20 189
66	Панама	0,789	78,2	12,7	10,2	19 178
67	Сербія	0,787	75,3	14,6	11,1	13 019
68	Албанія	0,785	78,5	14,8	10,0	11 886
69	Тринідад і Тобаго	0,784	70,8	12,9	10,9	28 622
70	Антигуа та Барбуда	0,780	76,5	13,2	9,2	20 764
70	Грузія	0,780	73,4	15,0	12,8	9 186
72	Сент-Кітс і Невіс	0,778	74,4	14,4	8,4	23 978
73	Куба	0,777	79,9	14,0	11,8	7 524
74	Мексика	0,774	77,3	14,1	8,6	16 944
75	Гренада	0,772	73,8	16,9	8,7	12 864
76	Шрі-Ланка	0,770	75,5	13,9	10,9	11 326
77	Боснія та Герцеговина	0,768	77,1	14,2	9,7	11 716
78	Венесуела	0,761	74,7	14,3	10,3	10 672
79	Бразилія	0,759	75,7	15,4	7,8	13 755
80	Азербайджан	0,757	72,1	12,7	10,7	15 600
80	Ліван	0,757	79,8	12,5	8,7	13 378
80	Північна Македонія	0,757	75,9	13,3	9,6	12 505
83	Вірменія	0,755	74,8	13,0	11,7	9 144
83	Таїланд	0,755	75,5	14,7	7,6	15 516
85	Алжир	0,754	76,3	14,4	8,0 f	13 802
86	Китай	0,752	76,4	13,8	7,8 1	15 270
86	Еквадор	0,752	76,6	14,7	8,7	10 347
88	Україна	0,751	72,1	15,0	11,3	8 130
89	Перу	0,750	75,2	13,8	9,2	11 789
90	Колумбія	0,747	74,6	14,4	8,3	12 938
90	Сент-Люсія	0,747	75,7	13,6	8,9	11 695
92	Фіджі	0,741	70,4	15,3	10,8	8 324
92	Монголія	0,741	69,5	15,5	10,1	10 103

Продовження дод. В.4

1	2	3	4	5	6	7
94	Домініканська Республіка	0,736	74,0	13,7	7,8	13 921
95	Йорданія	0,735	74,5	13,1	10,4	8 288
95	Туніс	0,735	75,9	15,1	7,2	10 275
97	Ямайка	0,732	76,1	13,1	9,8	7 846
98	Тонга	0,726	73,2	14,3	11,2	5 547
99	Сент-Вінсент і Гренадіни	0,723	73,3	13,3	8,6	10 499
100	Сурінам	0,720	71,5	12,7	8,5	13 306
101	Ботсвана	0,717	67,6	12,6	9,3	15 534
101	Мальдіви	0,717	77,6	12,6	6,3	13 567
103	Домініка	0,715	78,0	12,7	7,8	8 344
104	Самоа	0,713	75,2	12,5	10,3	5 909
105	Узбекистан	0,710	71,4	12,0	11,5	6 470
106	Беліз	0,708	70,6	12,8	10,5	7 166
106	Маршалові Острови	0,708	73,6	13,0	10,9	5 125
108	Лівія	0,706	72,1	13,4	7,3	11 100
108	Туркменістан	0,706	68,0	10,8	9,8	15 594
110	Габон	0,702	66,5	12,8	8,2	16 431
110	Парагвай	0,702	73,2	12,7	8,4	8 380
Країни з середнім рівнем людського розвитку						
113	Філіппіни	0,699	69,2	12,6	9,3	9 154
113	Південна Африка	0,699	63,4	13,3	10,1	11 923
115	Єгипет	0,696	71,7	13,1	7,2	10 355
116	Індонезія	0,694	69,4	12,8	8,0	10 846
116	В'єтнам	0,694	76,5	12,7	8,2	5 859
118	Болівія	0,693	69,5	14,0	8,9	6 714
119	Палестинські території	0,686	73,6	12,8	9,1	5 055
120	Ірак	0,685	70,0	11,0	6,8	17 789
121	Сальвадор	0,674	73,8	12,6	6,9	6 868
122	Киргизстан	0,672	71,1	13,4	10,9	3 255
123	Марокко	0,667	76,1	12,4	5,5	7 340
124	Нікарагуа	0,658	75,7	12,1	6,7	5 157
125	Кабо-Верде	0,654	73,0	12,6	6,1	5 983
125	Гайана	0,654	66,8	11,4	8,4	7 447
127	Гватемала	0,650	73,7	10,8	6,5	7 278
127	Таджикистан	0,650	71,2	11,2	10,4	3 317
129	Намібія	0,647	64,9	12,3	6,8	9 387

Продовження дод. В.4

1	2	3	4	5	6	7
130	Індія	0,640	68,8	12,3	6,4	6 353
131	Федеративні Штати Мікронезія	0,627	69,3	11,7	8,0	3 843
132	Тімор-Лешті	0,625	69,2	12,8	4,5	6 846
133	Гондурас	0,617	73,8	10,2	6,5	4 215
134	Бутан	0,612	70,6	12,3	3,1	8 065
134	Кірібаті	0,612	66,5	12,9	7,9	3 042
136	Бангладеш	0,608	72,8	11,4	5,8	3 677
137	Конго	0,606	65,1	11,4	6,3	5 694
138	Вануату	0,603	72,3	10,9	6,8	2 995
139	Лаос	0,601	67,0	11,2	5,2	6 070
140	Гана	0,592	63,0	11,6	7,1	4 096
141	Екваторіальна Гвінея	0,591	57,9	9,3	5,5	19 513
142	Кенія	0,590	67,3	12,1	6,5	2 961
143	Сан-Томе і Принсіпі	0,589	66,8	12,5	6,3	2 941
144	Есватіні	0,588	58,3	11,2	6,5	7 620
144	Замбія	0,588	62,3	12,5	7,0	3 557
146	Камбоджа	0,582	69,3	11,7	4,8	3 413
147	Ангола	0,581	61,8	11,8	5,1	5 790
148	М'янма	0,578	66,7	10,0	4,9	5 567
149	Непал	0,574	70,6	12,2	4,9	2 471
150	Пакистан	0,562	66,6	8,6	5,2	5 311
151	Камерун	0,556	58,6	12,2	6,3	3 315
Країни з низьким рівнем людського розвитку						
152	Соломонові Острови	0,546	71,0	10,2	5,5	1 872
153	Папуа-Нова Гвінея	0,544	65,7	10,0	4,6	3 403
154	Танзанія	0,538	66,3	8,9	5,8	2 655
155	Сірія	0,536	71,0	8,8	5,1	2 337
156	Зімбабве	0,535	61,7	10,3	8,1	1 683
157	Нігерія	0,532	53,9	10,0	6,2	5 231
158	Руанда	0,524	67,5	11,2	4,1	1 811
159	Лесото	0,520	54,6	10,6	6,3	3 255
159	Мавританія	0,520	63,4	8,6	4,5	3 592
161	Мадагаскар	0,519	66,3	10,6	6,1	1 358
162	Уганда	0,516	60,2	11,6	6,1	1 658
163	Бенін	0,515	61,2	12,6	3,6	2 061

Закінчення дод. В.4

1	2	3	4	5	6	7
164	Сенегал	0,505	67,5	9,7	3,0	2 384
165	Коморські Острови	0,503	63,9	11,2	4,8	1 399
165	Того	0,503	60,5	12,4	4,8	1 453
167	Судан	0,502	64,7	7,4	3,7	4 119
168	Афганістан	0,498	64,0	10,4	3,8	1 824
168	Гаїті	0,498	63,6	9,3	5,3	1 665
170	Кот-д'Івуар	0,492	54,1	9,0	5,2	3 481
171	Малаві	0,477	63,7	10,8	4,5	1 064
172	Джібуті	0,476	62,6	6,2	4,1	3 392
173	Ефіопія	0,463	65,9	8,5	2,7	1 719
174	Гамбія	0,460	61,4	9,2	3,5	1 516
175	Гвінея	0,459	60,6	9,1	2,6	2 067
176	Демократична Республіка Конго	0,457	60,0	9,8	6,8	796
177	Гвінея-Бісау	0,455	57,8	10,5	3,0	1 552
178	Ємен	0,452	65,2	9,0	3,0	1 239
179	Ерітрея	0,440	65,5	5,4	4,0	1 750
180	Мозамбік	0,437	58,9	9,7	3,5	1 093
181	Ліберія	0,435	63,0	10,0	4,7	667
182	Малі	0,427	58,5	7,7	2,3	1 953
183	Буркіна-Фасо	0,423	60,8	8,5	1,5	1 650
184	Сьєрра-Леоне	0,419	52,2	9,8	3,5	1 240
185	Бурунді	0,417	57,9	11,7	3,0	702
186	Чад	0,404	53,2	8,0	2,3	1 750
187	Південний Судан	0,388	57,3	4,9	4,8	963
188	Центрально- африканська Республіка	0,367	52,9	7,2	4,3	663
189	Нігер	0,354	60,4	5,4	2,0	906

Додаток В.5

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ*

Тип хвороб	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань, захворювань на 100 000 населення		
	2000	2010	2017
Новоутворення	776	915	866
Хвороби нервової системи	1 519	1 641	1 504
Хвороби системи кровообігу	4 747	5 230	4 208
Хвороби органів дихання	29 727	31 943	28 445
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	4 053	4 204	3 697
Хвороби кістковом'язової системи і сполучної тканини	3 191	3 353	2 878
Хвороби сечостатевої системи	3 937	4 681	4 074
Уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення	125	115	111
Травми, отруєння та інші наслідки дії зовнішніх причин	4 749	4 853	4 010
Всього	67 966	72 401	62 895

Додаток В.6

ДИНАМІКА ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ*

Тип хвороб	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань, тис. випадків					
	1990	1995	2000	2005	2010	2017
Новоутворення	310	327	382	408	418	366
Хвороби нервової системи	2640	3 037	748	754	750	636
Хвороби системи кровообігу	1149	1 390	2 338	2 430	2 390	1 785
Хвороби органів дихання	17 021	15 705	14 639	13 894	14 595	12 037
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	1 799	2 144	1 996	1 936	1 921	1 564
Хвороби кістковом'язової системи і сполучної тканини	1 374	1 416	1 571	1 600	1 532	1 218
Хвороби сечостатевої системи	1 224	1 544	1 939	2 185	2 139	1 724
Уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення	41	47	62	53	52	47
Травми, отруєння та інші наслідки дії зовнішніх причин	2 866	2 647	2 339	2 264	2 2218	1 697

* Укладено на основі: Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році : статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.

Додаток В.7

СТАН МЕДИЧНОЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕР УКРАЇНИ, 1990—2017 рр.*

	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2017
Видатки зведеного бюджету держави на охорону здоров'я, % до ВВП	...	4,8	2,9	3,5	4,0	4,4	3,4
Кількість лікарняних закладів, тис. од.	3,9	3,9	3,3	2,9	2,8	2,1	1,7
Кількість лікарняних ліжок, ліжок на 10 000 населення	135,5	125,1	95,0	95,2	94,0	88,1	73,1
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. од.	6,9	7,2	7,4	7,8	8,6	10,3	10,4
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, кількість відвідувань за зміну на 10 000 населення	173,1	189,0	198,4	211,7	219,7	231,9	218,6
Кількість лікарів усіх спеціальностей, лікарів на 10 000 населення	44,0	54,1	46,2	47,9	49,3	48,1	44,1
Кількість середнього медичного персоналу, осіб середнього медичного персоналу на 10 000 населення	117,5	116,5	110,3	106,2	102,4	97,7	85,4
Кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, од.	505	551	549	524	510	492	289
Кількість оздоровлених у санаторіях (загалом), тис. осіб	...	1 223	1 105	1 299	1 198	944	626
Кількість санаторіїв-профілакторіїв, од.	556	517	377	291	234	161	55
Кількість оздоровлених у санаторіях-профілакторіях, тис. осіб	...	511	274	244	198	129	60
Загальна кількість оздоровлених у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. осіб	...	3 515	2 870	3 267	2 987	1 987	1 526

* Укладено на основі: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov>.

Додаток В.8

РОЗВИТОК МЕДИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ, 2017*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Кількість лікарняних закладів, од.	Кількість ліжок в лікарняних закладах, од.	Кількість амбулаторно-поліклінічних закладів, од.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, відвідувань за зміну	Кількість населення у розрахунку на одне ліжкання ліжок, осіб на 1 ліжко	Кількість лікарів у сім спеціальностей, осіб	Кількість лікарів у сім спеціальностей, осіб на 10 000 населення	Кількість середнього медичного персоналу, осіб	Кількість середнього медичного персоналу, осіб на 10 000 населення	Кількість населення на одного лікаря, осіб на одного лікаря, осіб на одного лікаря	Кількість населення на одного середнього медичного працівника, осіб на одного середнього медичного працівника	Кількість утримує зареєстрованих випадків захворювань населення, тис. випадків
Україна	1 714	308 736	10 373	922 880	136,7	186 178	44,1	360 416	85,4	227	117	26 614,5
АР Крим
Вінницька	62	10 822	471	33 537	145,0	7 702	49,1	15 267	97,3	204	103	1 020,8
Волинська	46	7 257	215	18 686	142,7	3 966	38,3	10 368	100,1	261	100	709,7
Дніпропетровська	142	28 254	900	94 539	114,2	15 237	47,2	28 122	87,1	212	115	2 875,0
Донецька	76	12 814	417	36 320	...	6 001	...	14 450	1 035,3
Житомирська	44	8 451	362	32 400	145,8	4 668	37,9	12 706	103,1	264	97	789,6
Закарпатська	47	8 508	385	30 097	147,5	4 874	38,8	10 358	82,5	258	121	737,6
Запорізька	79	14 400	497	39 261	119,6	8 60	49,1	15 530	90,2	204	111	1 011,7
Івано-Франківська	77	10 540	308	27 871	130,4	8 434	61,3	14 534	105,7	163	95	1 165,6
Київська	73	12 673	542	38 703	138,0	7 293	41,7	14 672	83,9	240	119	1 343,9
Кіровоградська	51	8 072	277	28 668	117,7	3 366	35,4	9 046	95,2	282	105	609,1

* Укладено на основі: Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році : статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_06_zoz_17.pdf.

III. Інформаційно-аналітичний розділ

187

Закінчення дод. В.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Луганська	36	6 495	207	18 398	...	2 157	...	5 456	327,3
Львівська	124	20 840	449	51 577	120,5	13 935	55,5	25 407	101,2	180	99	1 933,9
Миколаївська	46	8 0151	340	25 428	141,7	3 865	33,9	8 661	75,9	295	132	765,5
Одеська	88	18 468	514	50 272	128,4	11 183	47,1	19 809	83,5	212	120	1 618,8
Полтавська	69	11 133	481	37 840	126,3	6 850	48,7	13 423	95,5	205	105	768,8
Рівненська	50	8 562	273	24 432	135,4	4 813	41,5	12 107	104,4	241	96	873,0
Сумська	55	8 950	292	26 789	122,0	4 455	40,8	11 379	104,2	245	96	580,6
Тернопільська	63	8 30	292	21 718	120,2	5 530	52,7	10 794	102,9	190	97	720,9
Харківська	123	22 426	751	77 031	119,4	15 497	57,9	23 296	87,0	173	115	1 777,2
Херсонська	40	7 989	233	24 592	130,9	3 759	36,0	8 854	84,7	278	118	566,0
Хмельницька	57	10 006	405	26 439	127,0	5 579	43,9	12 655	99,5	228	100	812,4
Черкаська	54	9 821	329	31 037	123,9	4 692	38,6	11 827	97,2	259	103	792,1
Чернівецька	41	6 616	269	17 704	136,6	5 433	60,1	8 919	98,7	166	101	572,1
Чернігівська	50	9 436	249	25 096	107,2	3 746	37,0	10 542	104,2	270	96	738,9
м. Київ	121	29 423	915	84 445	98,3	24 683	85,3	32 234	111,4	117	90	2 477,5
м. Севастополь

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

(О. Шаблій, Л. Шевчук, 1997)*

Медико-географічні райони	Перелік адміністративно-територіальних одиниць України, що входять до складу медико-географічного району
Львівський	Волинська обл., Закарпатська обл., Львівська обл., Рівненська обл.
Чернівецький	Івано-Франківська обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл., Чернівецька обл.
Вінницький	Вінницька обл., Житомирська обл.
Київський	м. Київ, Київська обл., Кіровоградська обл., Черкаська обл.
Чернігівський	Сумська обл., Чернігівська обл.
Харківський	Дніпропетровська обл., Полтавська обл., Харківська обл.
Донецький	Донецька обл., Запорізька обл., Луганська обл.
Одеський	м. Севастополь, АР Крим, Миколаївська обл., Одеська обл., Херсонська обл.

* Джерело: Шевчук Л. Т. Основи медичної географії : текст лекцій / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1997. — С. 140.

Додаток В.10

РОЗВИТОК САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ, 2017*

Регіон	Кількість санаторіїв, пансіонатів з лікування, пансіонатів, од.	Кількість місць у закладах, од.	Кількість оздоровлених у закладах, тис. осіб
Україна	284	71 067	1 526,0
АР Крим
Вінницька	17	3 619	55,2
Волинська	6	985	30,2
Дніпропетровська	15	1 660	208,5
Донецька	9	3 578	52,8
Житомирська	4	1 117	14,0
Закарпатська	19	3 946	75,2
Запорізька	15	5 857	205,5
Івано-Франківська	15	2 264	39,1
Київська	10	2 124	42,9
Кіровоградська	3	244	9,4
Луганська	2	175	4,0
Львівська	42	13 240	116,5
Миколаївська	9	3 479	116,9
Одеська	27	11 738	226,0
Полтавська	13	3 437	66,1
Рівненська	6	985	14,0
Сумська	3	490	11,6
Тернопільська	7	930	7,6
Харківська	15	2 915	39,2
Херсонська	11	2 150	113,9
Хмельницька	12	1 418	13,2
Черкаська	7	1 542	22,3
Чернівецька	3	325	3,1
Чернігівська	5	740	5,7
м. Київ	9	2 109	33,4
м. Севастополь

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 167 ; Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 22.

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

(М. Білецький, Л. Котик, 2019)

Туристично-рекреаційні райони	Перелік адміністративно-територіальних одиниць України, що входять до складу туристично-рекреаційного району
Карпатський	Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Львівська обл.
Подільський	Вінницька обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл.
Поліський	Волинська обл., Житомирська обл., м. Київ, Київська обл., Рівненська обл., Чернігівська обл.
Придніпровський	Дніпропетровська обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл., Черкаська обл.
Слобожансько-Донбаський	Донецька обл., Луганська обл., Сумська обл., Харківська обл.
Приморський	АР Крим, м. Севастополь, Запорізька обл., Миколаївська обл., Одеська обл., Херсонська обл.

Додаток В.12

Ірина Ванда, Любов Котик, Ігор Ранця

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ У ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ*

Для України завжди був характерним неналежний стан медичного забезпечення сільського населення, низький рівень медичної грамотності на селі. Це залишається актуальним і на нинішній час, бо хоч прогрес у медицині проник до лікарняних закладів великих міст України, однак у сільській місцевості якісні медичні послуги є недоступними.

Це всебічно дослідила відома українська вчена, доктор географії Олена Степанів (1892—1963) у своїй головній праці із зазначеної проблематики “Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія”, що була вперше видана у Львові 1938 року; а також у низці інших публікацій. Аналіз ідей О. Степанів крізь призму сьогодення показує, що ті ж самі проблеми, що мали місце у медичній сфері міжвоєнного часу, і розв'язувалися шляхом кооперування, залишаються актуальними й нині, хоча у дещо іншому вимірі, що розглянемо далі.

Дослідження кооперативного руху в медичній сфері О. Степанів здійснює після ґрунтовного аналізу розвитку кооперації в торгівлі та виробництві в Західноєвропейських державах та в Україні. Вона констатує, що “кооперативний рух, що поширився по українських селах, клав головну вагу на праву господарських відносин і на піднесення культурного ступня життя села, а не посвячував належної уваги санітарним і гігієнічним, нераз дуже тяжким, умовам, серед яких живе наше населення” [2, с. 453]. Аналогічні тенденції спостерігаються й у сучасній Україні, де пріоритетний розвиток має активізація підприємницької діяльності у економічній сфері, приділяється певна увага для підтримки сфери культури та освіти, тоді як реформування медичної сфери є прерогативою держави.

Кооператив здоров'я, згідно з О. Степанів “1) поширює відомості з обсягу суспільної гігієни та учить людей, як мають уладити життя, щоб воно можливо найліпше сприяло людському здоров'ю, 2) веде боротьбу за здоров'я народу в цей спосіб, що вможливує членам і їх родинам скору, добру й дешеву лікарську допомогу та ліки на випадок занедужання, як також опікується людиною і її оточенням, щоб запобігти недугам і їх поширенню” [2, с. 453].

* Подано окремі частини статті: Ванда І. В. Актуальність ідей Олени Степанів у трансформації медичної сфери сільської місцевості Львівської області / І. В. Ванда, Л. І. Котик, І. І. Ранця // Здоровий спосіб життя : Зб. наук. ст. / [за ред. доц. Ю. М. Панишко]. — Вип. 18. — Львів : Бодлак, 2007. — С. 10—14.

Олена Степанів визначає низку особливостей стану здоров'я сільського населення у 30-х рр. ХХ ст. Зокрема, наголошується на наступних:

- неналежні соціально-економічні, санітарно-гігієнічні умови, важкі умови праці, незбалансоване харчування погіршують здоров'я населення: *“не тільки суспільно-економічні причини, не тільки невідповідний побут та лихі здоровні відносини села спричиняють невідрадний стан здоров'я нашого селянства, але також незнання підставних засад гігієни та умілого догляду хорих і немовлят, брак доцільної лікарської опіки над немовлятами, шкільними дітьми, вагітними жінками й матерями та цілою селянською родиною доводять до такого невеселого стану”* [2, с. 454];
- недбайливе ставлення до власного здоров'я: *“часто селяни взагалі не шукають поради в часі занедужання, бо, як кажуть, “вмерти треба скорше чи пізніше””* [2, с. 455];
- територіальна і / або фінансова обмеженість доступу до медичних послуг: *“коли шукають її (тобто, поради в часі занедужання), то не можуть дістати на час, бо лікарі поселюються головно по містах і міс-точках, віддалених нероз дуже далеко від доколичних сіл, або коли навіть хотіли би віднести до лікаря, то не мають засобів оплатити дорогої лікарської помочі і дорогих ліків”* [2, с. 454—455].

Змістовними є ідеї Олени Степанів для трансформації територіальної структури медичної сфери. *“При закладанню кооперативи здоров'я треба намітити і подбати для неї відповідно великий район (6—10 сіл). Осідок для кооперативи визначити на селі, що найбільше надається для цієї мети з географічних, організаційних чи історичних мотивів, очевидно, за попереднім порозумінням з Ревізійним Союзом Українських Кооператив”* [2, с. 458].

Також підкреслюється важливість наближення медичних послуг до сільського населення, а не зосередження у містах: *“село занедбане під гігієнічним і здоровним станом вимагає безпосередньої помочі інтелігентних фахових одиниць, лікаря та його рідні, гігієністки і других, які живучи життям села, а не поза ним, стають не тільки живим взором того, як треба жити, щоб бути здоровим, але мають передовсім можливість день-у-день вглублюватися в селянський побут...”* [1, с. 473].

Література

1. “Кооперативи здоров'я” працюють для добра своїх членів / Олена Степанів. Наукові Праці. Есе. Спогади / [упорядник О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр НТШ, 2003. — С. 472—475.
2. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія / Олена Степанів. Наукові Праці. Есе. Спогади / [упорядник О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр НТШ, 2003. — С. 450—471.

Мирослав Білецький, Любов Котик

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛІСЬКОГО ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУ УКРАЇНИ*

Поліський туристично-рекреаційний район України включає Волинську, Рівненську, Житомирську, Київську, Чернігівську області (21,6% території та 18,6% населення держави) і характеризується активним розвитком екскурсійної діяльності [1, 2, 4, 5]. Остання зорієнтована на використання природно-рекреаційних (поліські лісові, озерні, болотні ландшафти; гідромінеральні ресурси — родонові води (Корбутовське та Денешське родовища); лікувальні грязі тощо) та історико-культурних туристичних ресурсів і матеріальної бази туристично-рекреаційного району (табл. 1).

Таблиця 1

Поліський туристично-рекреаційний район: матеріальна база

Тип закладів	Волинська	Рівненська	Житомирська	Київська	Чернігівська
Готелі та аналогічні засоби розміщення, од.	61	45	70	279	35
Місткість готелів, місць	2342	1848	2550	23603	1889
Обслуговування приїжджих, тис. ос.	89,0	102,3	67,5	1399,6	62,7
Санаторії та пансіонати з лікуванням, од.	6	6	4	22	4
Місткість санаторіїв, місць	1060	985	1142	4840	620
Будинки та пансіонати відпочинку, од.	1	—	—	1	—
Місткість будинків і пансіонатів відпочинку, місць	374	—	—	70	—
Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працюють влітку, од.	178	188	301	521	492
Місткість дитячих закладів оздоровлення, місць	1787	1930	2660	6898	2181

Укладено за: [6].

* Білецький М. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / М. Білецький, Л. Котик // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матер. XII міжнар. наук. конф. присв. 15-річчю к-ри туризму (Львів, 12—14 жовтня 2018 р.). — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. — С. 34—40.

Позитивом є формування у Подільському туристично-рекреаційному районі мережі закладів розміщення, націлених на обслуговування мандрівників із обмеженим рівнем достатку – хостелів. Вони найбільше зосереджені у туристичному вузлі району – м. Києві (69 закладів); тяжіють до його центральної історичної частини; надають послуги туристам, які подорожують індивідуально або у складі невеликих груп.

Занепокоєння викликає низьке значення коефіцієнта використання місткості готелів (рис. 1) і невисокий приріст показників екскурсійної діяльності в районі [6], що зумовлено зниженням рівня матеріального достатку населення держави; переорієнтацією платоспроможного сегмента мешканців України на виїзний туризм й екскурсійний відпочинок; зниженням попиту на розроблені, усталені екскурсійні маршрути територією району, що розраховані на масового споживача.

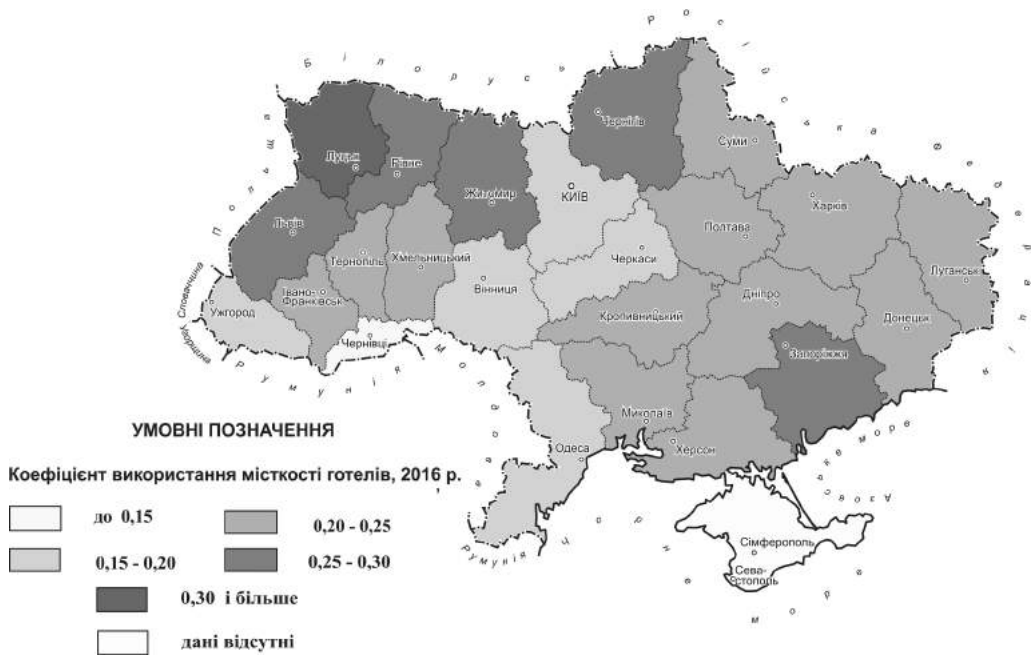

Рис. 1. Використання місткості готелів України, 2016

З метою активізації й актуалізації екскурсійної діяльності на території Подільського туристично-рекреаційного району проаналізовано інформаційну базу екскурсійних турів/маршрутів всеукраїнського туристичного порталу UA.IGotoWorld.com [8]. Аналіз охопив 372 екскурсійних маршрути, які проходять територією району і дав змогу сформулювати наступні висновки:

- 85% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей Поліського туристично-рекреаційного району, 15% — охоплюють об'єкти у межах однієї області району;
- 68% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами Поліського туристично-рекреаційного району (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, р. Дністер та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Почаїв, м. Львів, м. Умань, м. Шевченкове, м. Збараж, м. Ужгород, м. Берегове, м. Яремче, м. Брест (Білорусь), м. Краків (Польща) та ін.);
- 76% маршрутів є кількаденними (2—3 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 24%; 14% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 60% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 19% екскурсійних маршрутів;
- у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантів, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (Київ, Житомир, Луцьк, Дубно, Бердичів та ін.), сакральні споруди (Києво-Печерська лавра, Свята Софія, Святогірський монастир та ін.), історичні місця (сmt Берестечко, с. Крути та ін.) тощо. Частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в екскурсійні маршрути незначна й не перевищує 8% загальної кількості екскурсійних об'єктів;
- найбільше екскурсійних маршрутів прокладено територією Житомирської і Київської областей, найменше — Чернігівської області (табл. 2);
- середня вартість екскурсій коливається від 80 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Житомир до 13606 грн за авіаекскурсію Київ—Чорнобиль (табл. 2).

Підвищення ефективності використання матеріальної бази Поліського туристично-рекреаційного району, зростання надходжень від екскурсійної діяльності у місцевий бюджет, збільшення прибутковості туроператорів можливе за рахунок розвитку історико-культурної екскурсійної діяльності за місцями проживання і творчості відомих людей (політиків, науковців, літераторів, митців тощо), яка наразі мало представлена у межах району (табл. 2).

Авторами укладений перший варіант переліку видатних постатей, життєвий шлях й професійна/творча діяльність яких може слугувати основою розробки історико-біографічних екскурсійних турів у Поліському туристично-рекреаційному районі (табл. 3).

Таблиця 2

Екскурсійні маршрути територією Поліського туристично-рекреаційного району

Назва області	Природно-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Вартість однокденної екскурсії, грн.	Історико-біографічні об'єкти екскурсії
	Кількість, од.	Головні природно-краєзнавчі об'єкти екскурсії	Кількість, од.	Головні історико-краєзнавчі об'єкти екскурсії		
1	2	3	4	5	6	7
Волинська	5	Шацькі озера	28	смт. Берестечко, м. Володимир-Волинський, с. Колодажне, м. Луцьк	220 ("Луцьк за день") – 450 ("Тур-мандрівка Волинню")	с. Колодажне (хага-садиба Лесі Українки)
Рівненська	13	Тунель кохання (смт Клевань)	91	с. Пільча, м. Дубно, с. Межиріч, м. Остроз, с. Пересопниця, м. Рівне, м. Сарни, с. Тараканів	190 ("Історія м. Рівне") – 550 ("Рівне-Тараканів-Дубно")	м. Остозьк (музей князів Острозьких),
Житомирська	9	"Поліський заповідник", урочище "Клипяче", Голубі озера (с. Великі Кошарича); Словечансько-Овруцький кряж	101	м. Бердичів, м. Коростень, м. Овруч, м. Олевськ, м. Радомишль, смт Хорошів	80 (оглядова екскурсія м. Житомир) – 800 ("Хорошів-Коростень-Овруч – Урочище Клипяче")	м. Бердичів (музей Джозефа Конрада-Коженевського), смт. Червоне (замок Ф. Терещенка)
Київська	17	Дендопарк "Александрія" (м. Біла Церква), Київське море, Дніпровсько-Тетерівський заповідник	76	м. Біла Церква, с. Богданівка, м. Вишгород, м. Київ, м. Переяслав-Хмельницький, м. Прип'ять, м. Українка, с. Томапівка, с. Трипілля, м. Фастів, м. Чорнобиль, м. Яготин, с. Ясногородка	140 (Київ – Ясногородка), 500 (Київ – Томапівка – Фастів – Буки – Пархомівка), 13606 (авіаекскурсія Київ – Чорнобиль)	м. Київ (музеї Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін.), м. Переяслав-Хмельницький (меморіальний музей І. С. Сковороди, музей Заповіту Т. Г. Шевченка), с. Богданівка (музей-садиба Катерини Білокур)

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
Чернівецька	8	Голубі озера, Ічнянський парк, Міжріччинський парк	24	м. Батурин, м. Глухів, с. Качанівка, смт Козелець, с. Демеші, с. Радичів, м. Чернівці	250 ("Старовинна Чернівещина"), 342 (Чернівці – Козелець – Батурин), 550 ("Паркове намисто Чернівещини")	м. Батурин (будинок-музей генерального судді Василя Кочубея), с. Качанівка (палац Тарновських)

Укладено за: <https://ua.igotoworld.com/ua>; дата спостереження — 29-31.08.2018 р.

Таблиця 3

Видавні постаті, які проживали й творили на Поліссі

Визначні постаті	Області району					
	Волинська	Рівненська	Житомирська	Київська	Чернівецька	
1						
Громадська, політичні, військові та релігійні діячі	Д. Браковський, Г. Гулевичівна, Д. Шумук	К. Острозький, Л. Кравчук, М. Смотрицький, Д. Шумук	І. Огієнко, І. Феценко- Чуцький	М. Грушевський, Я. Мудрий, І. Мазепа, П. Лєгєря		С. Палій, К. Розумовський, Л. Лук'яненко
Науковці	Д. Абрамович, В. Липинський	А. Андржейовський, Ю. Кондратюк, Я. Підстригач, К. Цюлковський, І. Юхновський	С. Корольов, В. Шевчук, В. Щербаківський	В. Вернадський, А. Люлька, П. Чубинський		О. Богомолець, С. Корольов, Ю. Лисянський
Митці (художники, скульптори, архітектори)	К. Кжижановський, М. Рокитський	І. Їжакевич, Т. Сосновський, Н. Хасевич	П. Ковжун, М. Максименко	К. Білокур, М. Примаченко, І. Соппенко		І. Мартос, О. Потапенко
Діячі музичної і театральної культури	Г. Канішевський	Є. Григорович, Е. Скригичинська	Б. Лятошинський, Н. Матвієнко, Р. Недашківська, С. Ярунський	І. Козловський, К. Стеценко		Г. Веревка, О. Довженко, М. Заньковецька, О. Вересай, Л. Ревуцький

Закінчення табл. 3

1	Літератори (письменники, поети, публіцисти, літературознавці)	2	Д. Браковський, Г. Братунь, Г. Запольська, А. Кримський, Леся Українка, Олена Пчілка, Є. Сверстюк, Є. Шабловський	3	М. Жулинський, В. Короленко, М. Осгровський, В. Поліщук, У. Самчук, Є. Сверстюк, Б. Пен, О. Теліга	4	Дж. Конрад- Коженьовський, О. Ольжич- Кандиба, Леся Українка	5	І. Драч, Л. Костенко, А. Малишко, П. Мовчан, М. Познанська, Т. Шевченко, Шолом-Алейхем	6	М. Вербицький, М. Вовчок, М. Вороний, Л. Глібов, Н. Забіла, М. Коцюбинський, П. Куліш, Ю. Мутпетик, П. Тичина, Т. Шевченко
---	---	---	--	---	--	---	--	---	---	---	---

Актуалізація екскурсійної діяльності дасть змогу туроператорам Подільського туристично-рекреаційного району сформувати новий сегмент екскурсійної діяльності на ринку України і підвищити конкурентоздатність на ринку екскурсійних послуг України.

Література

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., доп.]. — Львів : Простір-М, 2015. — 468 с.
3. Влах М. Теорія і методологія географічної науки : навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. — 344 с.
4. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007.
5. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009.
6. Туристична діяльність в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. — К. : Держ. служба стат. України, 2018. — 90 с.
7. Lviv oblast: urgent socio-economic problems in the context of European integration / M. Biletskyi, Ya. Ivakh, L. Kotyk // Journal of Geography, Politics and Society. — 2017. — Vol. 7(2). — P. 32 — 42.
8. UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ua.igotoworld.com/ua>.

Додаток В.14

Мирослав Білецький, Любов Котик

**КАРПАТСЬКО-ПОДІЛЬСЬКИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ РАЙОН УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ***

Постановка проблеми: В умовах трансформації господарського комплексу України та інтенсивного розвитку туристичної діяльності на фоні депопуляції і старіння населення держави, збіднення і виснаження її працересурсного потенціалу дослідження особливостей функціонування окремих рекреаційних районів України є на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Проблеми виокремлення рекреаційних районів України розкриті у праці О. Бейдика [1]; комплексна характеристика рекреаційних ресурсів України представлена у дослідженнях О. Любіцевої [7], В. Стафійчука [17]; особливості розвитку туристичної сфери України подані у праці М. Мальської [8]; взаємозв'язок демогеографічних характеристик населення і його якості життя та розвитку рекреаційної і медичної сфери господарства наведені у дослідженнях М. Білецького, І. Ванди, Л. Котик [2, 5].

Мета дослідження. Проаналізувати особливості розвитку Карпатсько-Подільського рекреаційного району України, оцінити ефективність використання його рекреаційного і туристичного потенціалів, означити перспективи подальшого розвитку туристично-рекреаційної сфери району.

Виклад основного матеріалу. Матеріальну базу туристсько-рекреаційно-курортної сфери Карпатсько-Подільського рекреаційного району, як і України в цілому, складають: *готелі та аналогічні засоби розміщення* (мотелі, хостели, кемпінги, гуртожитки для приїжджих, туристичні бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщення); *спеціалізовані засоби розміщування* (санаторії, дитячі санаторії, пансіонати з лікуванням, дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри; санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (включаючи дитячі); будинки відпочинку, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, інші бази відпочинку (крім турбаз), оздоровчі заклади 1-2 денного перебування; дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працюють влітку (у тому числі заклади оздоровлення)).

За абсолютною кількістю готелів, мотелів, першість належить Львівській (209 од.), Закарпатській (160) та Івано-Франківській (146 од.) областям, на які припадає 60% загальної чисельності та 75,5% місткості готельних і мотельних закладів району; на Вінницьку, Тернопільську, Хмельницьку і Чернівецьку області припадає 40% загальної кількості та 24,5% місткості готелів і мотелів району; найменша кількість готелів і мотелів на території Тернопільської області (41 од.) (табл. 1).

* Білецький М. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. Білецький, Л. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 травня 2018 р.). — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 244—255.

**Карпатсько-Подільський рекреаційний район:
матеріальна база туристично-рекреаційної діяльності**

Тип закладів	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	Тернопільська	Хмельницька	Вінницька
<i>Колективні засоби розміщення, од.</i>	256	257	343	86	71	88	80
<i>Готелі та аналогічні засоби розміщення, од. у т.ч.</i>	211	207	287	79	59	71	60
готелі	149	134	168	49	39	50	50
мотелі	11	12	41	7	2	9	
хостели	4	2	14				
кемпінги		3					
гуртожитки для приїжджих	1	1			1	6	2
турбази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщення	46	75	64	23	17	6	8
<i>Спеціалізовані заклади розміщення, од. у т.ч.</i>	45	30	56	7	12	17	20
санаторії	16	7	33	2	3	8	10
дитячі санаторії	2	4	5	1	5	5	8
пансіонати з лікуванням	1	4	2				
дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	3						
санаторії-профілакторії		1			2	1	1
будинки відпочинку	3						
пансіонати відпочинку	1	2	4	1			
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	17	12	12	3	2	3	1
оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	2						
<i>Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працюють влітку, од.</i>	135	344	116	138	83	239	258
у т. ч. закладів оздоровлення	10	8	5	12	5	9	15

Укладено на основі: [9-16].

Аналогічна ситуація щодо розподілу кількості санаторіїв та пансіонатів з лікуванням за областями району (2016): Львівська — 40 од., Закарпатська — 19, Івано-Франківська — 15, Вінницька — 18, Хмельницька — 13, Тернопільська — 8, Чернівецька — 3 од.

За місткістю санаторіїв і пансіонатів з лікуванням області Карпатсько-Подільського рекреаційного району ранжують наступним чином: Львівська — 11 611 місць, Вінницька — 4 125, Закарпатська — 3 958, Івано-Франківська — 2 276, Хмельницька — 1 482, Тернопільська — 1 330, Чернівецька — 327. У перерахунку на 10 тис. населення, найбільша місткість санаторіїв і профілакторіїв — у Львівській області (в 1,7 раза більша від середнього показника по території України), а найменша — у Чернівецькій області, що зумовлено низьким рівнем її ресурсно-рекреаційного потенціалу.

Дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, які працювали влітку 2016 р., найбільше функціонувало на Івано-Франківщині — 344 од., Вінничині — 258, Хмельниччині — 239 од. (табл. 1). Із загальної кількості дітей-рекреантів, значна частка припала на дітей з багатодітних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей учасників АТО (учасників, загиблих, інвалідів) тощо. Позитивно, що дитячі заклади відпочинку району не тільки надають висококваліфіковані рекреаційні і медичні послуги, але й сприяють соціальному залученню дітей, обділених батьківською та соціальною турботою.

Проблемою є те, що при відносно сталій кількості готельних і аналогічних закладів розміщення та спеціальних закладів розміщення відбувається суттєве скорочення їхньої місткості та кількості оздоровлених у них рекреантів (2014—2016). Винятком є Закарпатська область, яка демонструє стабільний приріст рекреантів.

Розташування готельних та аналогічних закладів розміщення значною мірою відповідає адміністративному статусу населених пунктів областей — переважає розміщення в обласних центрах і містах обласного підпорядкування. Найбільшу кількість та місткість мають готельні та аналогічні засоби розміщення населених пунктів: Львів, Трускавець, Борислав, Моршин, Славське (Львівська обл.); Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово (Закарпатська обл.); Івано-Франківськ, Яремче, Поляниця, Калуш, Коломия (Івано-Франківська обл.); Чернівці, Новодністровськ (Чернівецька обл.); Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Нетішин, Шепетівка (Хмельницька обл.); Тернопіль, Чортків (Тернопільська обл.); Вінниця, Козятин, Хмільник, Могилів-Подільський (Вінницька обл.). Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних закладів розміщення коливається у межах 0,23—0,25 (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька області) та 0,13—0,19 (Вінницька, Закарпатська, Чернівецька області).

Основою санаторно-курортного господарства Карпатсько-Подільського рекреаційного району є бальнеологічні (лікувальні природні мінеральні води), грязеві (лікувальні грязі), кліматичні ресурси. У регіоні виявлені джерела майже всіх типів мінеральних вод: радонові, йодні та йодно-бромні, сульфідні, крем'яністі, вуглекислі гідрокарбонатні кальцієві, гідрокарбонатні натрієві, хлоридні натрієві, миш'яковисті з підвищеним вмістом органічних речовин, без вмісту специфічних компонентів, залістисті та ін. (табл. 2). До лікувальних грязів відносять: торфові (гіпсові і купоросні торфи), сапропелеві (донні відкладення прісних водойм), озокерит (гірський віск) тощо.

Таблиця 2

Мінеральні води, грязі Карпатсько-Подільського рекреаційного району

Об-ласть	Головні типи мінеральних вод, грязей	Медичні показники, профіль захворювання	Рекреаційно-курортні центри
1	2	3	4
Вінницька	Радонові; мулісті грязі (сапропель)	Органи дихання; органи травлення; обмін речовин; нервова, серцево-судинна, ендокринна, опорно-рухова системи; захворювання шкіри, гінекологія	Немирів, Хмільник, Вінниця, Бронниця та ін.
Закарпатська	Вуглекисла хлоридно-гідрокарбонатно натрієво-кальцієва; миш'яковиста; крем'яниста; залізна; сульфідна; сульфатна; кальцієва; радонова	Ендокринна, сечовивідна, кровообігу, опорно-рухова; нервова системи; органи травлення, дихання (астма); обмін речовин; урологія; гінекологія	Кваси, Поляна, Чинадійово, Голубине, Свалява, Шаян, Плоске, Берегове, Довге, Косино, Солотвино, Солочин, Сойми, Виноградів, Велятино, Березняки та ін.
Івано-Франківська	Сульфідна сульфатно-гідрокарбонатно-кальцієва, сульфатно-кальцієва з підвищеним вмістом заліза та вуглекисню, торфова грязь	Опорно-рухова, периферійна нервова системи; гінекологія; органи дихання (туберкульоз)	Черче, Косів, Татарів, Шешори, Яремче, Ворохта, Микуличин, Поляниця та ін.
Львівська	Вуглекисла, гідрокарбонатна натрієво-кальцієва; сульфідна сульфатно-гідрокарбонатна кальцієва; сульфатно-хлоридна натрієво-магнієво-кальцієва (розсоли); "Нафтуся"; озокерит; торфова грязь; сірководнева	Органи травлення; сечовивідна, серцево-судинна, опорно-рухова системи; органи дихання; захворювання шкіри; урологія; гінекологія	Східниця, Трускавець, Моршин, Лисовичі, Великий Любін, Шкло, Немирів, Брюховичі, Славське, Розлуч, Орявчик та ін.
Тернопільська	Сірководнева; натрій-хлоридна йодобромна; лікувальні грязі (сульфатно-гідрокарбонатні торфоболотні, голуба глина)	Органи травлення; опорно-рухова, нервова, серцево-судинна, ендокринна системи; гінекологія	Медобори, Гусятин, Конопківка, Збараж, Микулинці та ін.

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
Хмельницька	Маломінералізована вода типу “Нафтуса”; радонова; гідрокарбонатно-магнієво-кальцієва	Органи травлення; серцево-судинна, імунна системи; органи дихання; урологія; гінекологія	Сатанів, Сатанів-2, Волочиськ, Маків та ін.
Чернівецька	Хлоридно-гідрокарбонатно-натрієва; залізна; сірководнева; сульфатна; сульфатно-кальцієва; лікувальні грязі	Органи травлення; серцево-судинна, опорно-рухова системи; органи дихання; захворювання шкіри; урологія; гінекологія	Брусниця, Вижниця, Мигово та ін.

Укладено на основі: [1—4, 6, 7, 17].

На базі наявних природних лікувальних ресурсів функціонують різні типи курортів, які можна класифікувати за лікувальними факторами, медичним профілем, рекреаційним режимом, характером оздоровчого впливу, географічним місцезнаходженням (рівнинні, гірські, передгірські), тривалістю експлуатації, відомчим підпорядкуванням, потужністю, значенням (місцеві, державні, міжрайонні) тощо (табл. 2). Поблизу санаторно-курортних та оздоровчих закладів розташовані бювети, грязе- та водолікарні, курортні поліклініки, спортивні заклади різного профілю, культурно-освітні заклади, заклади ресторанного господарства, торгівлі, побутового обслуговування, транспортної сфери (парковки, автозаправки, автомийки), фінансової інфраструктури (банки, ломбарди, кредитні спілки) тощо. Усі вони тісно взаємопов’язані між собою функціональними зв’язками і утворюють де-факто територіальні господарські поєднання різного просторового масштабу — локальні, регіональні туристично-рекреаційні кластери.

За роки незалежності України суттєвих структурних змін зазнало готельне господарство Карпатсько-Подільського рекреаційного району: комунальні готелі передано в управління місцевим органам влади або у приватне володіння (приватизація); скоротилася кількість готелів відомчої мережі; зменшилася частка готелів, які перебувають у колективній (акціонерній) власності за рахунок зростання кількості готелів, які перебувають у приватній власності; сформувалися нові туристично-рекреаційні вузли, а відповідно і готельні комплекси на їхній території (“Буковель”, Івано-Франківська обл.; “Плай”, Львівська обл. та ін.); різко впали показники ефективності функціонування готельних закладів району; зросла тінізація діяльності готельного господарства рекреаційного району; зазнала диверсифікації сфера супутніх послуг готельного господарства рекреаційного району тощо.

Готельні номери рекреаційного району класифікують за кількістю кімнат, площею, призначенням, рівнем комфортності, ціновою категорією тощо. За призначенням розрізняють номери бізнес-класу, економ-класу, номери-апартаменти; за кількістю кімнат номери поділяють на стандартні однокімнатні, багатокімнатні,

номери-люкси і т.д. Самі ж готелі розрізняють за формою власності, призначенням, місткістю, поверховістю, рівнем комфорту, режимом експлуатації, місцем розташуванням і т. д.

Для зручності рекреантів і туристів цілісні туристично-рекреаційні комплекси розробляють свої класифікації помешкань, які націлені максимально задовольнити потреби відпочивальників, наприклад, помешкання комплексу “Буковель” (с. Поляниця Івано-Франківська обл.) розділені за цільовим призначенням: релаксація; знайомство з культурою краю; знайомство з новими людьми; відпочинок з друзями або сім’єю; відвідування спортивних, культурних, мистецьких та інших заходів; зміна обстановки; самопізнання; пригоди; відпочинок на природі; огляд визначних пам’яток [3].

Рівень комфорту — це стан номерного фонду, наявність і стан супутньої готельної інфраструктури: заклади ресторанного господарства, медичні, спортивні та спа-центри, парковки, під’їзні шляхи, розвиток торгової мережі, сфери дозвілля тощо. Рівень комфорту закладено в основу європейської класифікації готельних закладів — одно-, дво-, три-, чотири-, п’ятизіркові готелі. На території Карпатсько-Подільського рекреаційного району більшість готелів є дво-тризірковими; чотири зірки мають окремі готелі Львова (“Готель Швейцарський”, “Готель Шопен”, “Бутік Готель Еней”, “Атлас Делюкс Готель” та ін.), Трускавця (“Royal Grand Hotel & Spa”, “Resort Hotel Karpaty” та ін.), Чернівців (“Bukovyna Hotel” та ін.), Кам’янець-Подільського (“7 Days Hotel Kamyanets-Podilskiy” та ін.), с. Поляниця, Івано-Франківської обл. (“The Magic Carpathian”, “Готель Шале КрепДеШин”, “Park Hotel Fomich” та ін.); п’ятизіркові готелі розташовані у м. Львові (“Леополіс Готель”, “Nobilis Hotel”, “Central Empire Apartment”, “Гранд Готель”, “Citadel Inn Готель”), м. Трускавці (“Rixos-Prykarpattya Resort”, “Mirotel Resort and Spa”), с. Поляниця (“Radisson Blu Resort Bukovel”) тощо [3]. Оцінка відвідувачами рівня комфортності п’ятизіркових готелів м. Львова подана у таблиці 3.

Таблиця 3

Рівень комфортності п’ятизіркових готелів м. Львова

Критерій оцінки рівня комфортності	Рівень комфортності, балів					Середня оцінка у закладах м. Львова (max 10 балів)
	Леополіс Готель	Nobilis Hotel	Central Empire Apartment	Гранд Готель	Citadel Inn Готель	
Сніданок	8,1	7,4	—	7,5	8,3	7,5
Чистота	9,4	9,3	10,0	9,6	9,6	8,5
Комфорт	9,1	9,1	—	9,6	9,2	8,2
Зручності	8,9	8,9	—	9,2	9,1	8,2
Персонал	9,2	9,1	—	9,2	9,5	8,7
Співвідношення ціна/якість	8,3	8,4	—	9,2	8,7	8,3
Безкоштовний Wi-Fi	9,3	9,1	10,0	—	9,6	8,8
Розташування	9,6	9,4	10,0	10,0	8,9	9,0

Укладено на основі: [3].

Розвиток туристичної діяльності зумовив становлення закладів розміщення, націлених на обслуговування мандрівників із обмеженим рівнем достатку — хостелів. Вони найбільше зосереджені у туристичному вузлі рекреаційного району — м. Львові (14 закладів) і тяжіють до його центральної історичної частини та надають послуги вітчизняним туристам, які подорожують індивідуально або у складі невеликих груп.

Незважаючи на значний туристично-рекреаційний потенціал і розвинуту туристичну інфраструктуру Карпатсько-Подільського рекреаційного району його мешканці надають перевагу відпочинку за кордоном або в інших рекреаційних районах України. Екскурсійні тури переважають до країн Європи (Австрія (Відень), Угорщина (Будапешт), Польща (Краків, Варшава, Вроцлав)), а туристичні тури з метою відпочинку й оздоровлення до країн Південної Європи та Середземного моря (Болгарія, Греція, Чорногорія, Хорватія, Іспанія, Єгипет, Туреччина, Кіпр). Набирає популярності відпочинок в екзотичних країнах — Таїланд, Шрі-Ланка, Мальдівські острови тощо. Найактивніше у закордонних туристичних поїздках задіяні мешканці Львівської та Івано-Франківської областей (табл. 4). З-поміж іноземних туристів, які відвідали рекреаційний район, переважають громадяни Молдови, Білорусі, Румунії, Литви, Польщі, Узбекистану, Азербайджану, Німеччини, Швейцарії, Угорщини, Ізраїлю, Росії. Значна їхня частина скористалася рекреаційними послугами курортів Трускавець, Східниця, Моршин (Львівська обл.), Берегове, Солотвино (Закарпатська обл.). З метою залучення іноземних рекреантів доцільною є організація вітчизняними туроператорами рекламної кампанії Карпатсько-Подільського рекреаційного району як на просторах Західної Європи (Німеччина, Австрія, Нідерланди) так і на території держав-сусідів першого порядку України — Польщі, Угорщини, Словаччини. Вона повинна популяризувати розмаїття рекреаційних ресурсів району, наявність рекреаційної інфраструктури та профіль лікувальних послуг, які надають рекреаційні заклади району.

Таблиця 4

Туристичні потоки Карпатсько-Подільського рекреаційного району, 2016

Туристичні потоки, тис. осіб	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	Тернопільська	Хмельницька	Вінницька
Кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України у т.ч.	116,1	80,0	181,8	19,4	9,1	19,9	27,5
іноземні туристи	0,7	2,5	8,4	0,1			
туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	7,9	8,6	74,9	16,2	4,7	14,2	17,6
внутрішні туристи	3,0	68,9	98,5	3,1	4,4	5,7	9,9

Укладено на основі: [9-16].

Проблемою є те, що кількість жителів району, які поза туристичними фірмами відпочили за кордоном (2016), у десять разів перевищує кількість туристів, які скористалися послугами туристичних агентів і операторів. Кількість іноземних туристів, які відвідали рекреаційний район, порівняно з 2014 р. скоротилася вдвічі, а з рекреаційною метою — у 6,5 раза.

Позитивом є те, що туристично-рекреаційна діяльність суб'єктів господарювання Карпатсько-Подільського рекреаційного району переорієнтовується з обслуговування виїзних туристичних потоків на розвиток внутрішнього туризму і рекреаційної діяльності, обслуговування внутрішніх та іноземних туристів, рекреантів і екскурсантів.

При здійсненні туристично-екскурсійної діяльності у Карпатсько-Подільському рекреаційному районі рекреанти звертають увагу на природно-краєзнавчі об'єкти (цікаві форми рельєфу (Дністровський каньйон, Подільські Товтри, Сколівські Бескиди та ін.), водні об'єкти (Дністер, Західний Буг, оз. Синевир, водоспади та ін.), біоресурси (флористичні, фауністичні (Долина нарцисів та ін.)), спелеоресурси (печерні комплекси Поділля, Буковини, Карпат (Млинки, Озерна, Оптимістична, Кришталева та ін.)), історико-архітектурно-культурні пам'ятки (замки, фортеці, палаци — Хотин, Кам'янець-Подільський, Олесько, Урич та ін.), релігійно-паломницькі об'єкти (Зарваниця, Унів, Манява, Гошів, Крехів, Почаїв та ін.), осередки народних промислів (Коломия, Косів, Путила та ін.) тощо. На часі є формування в районі осередків зеленого та агротуризму (с. Розгірче, с. Плав'я Львівської обл. та ін.), етнотуризму (м. Косів, м. Коломия, смт. Ворохта та ін.), культурно-історичного туризму (м. Львів, м. Жовква, м. Хотин, м. Чернівці, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця та ін.), туризму вихідного дня (м. Галич, м. Долина, смт. Єзупіль, смт. Поморяни, м. Яворів, м. Старий Самбір, м. Белз, м. Угнів, м. Сколе та ін.), індустриального туризму (м. Калущ, м. Долина, м. Надвірна, м. Борислав, м. Дрогобич, м. Стебник, м. Хуст, м. Солотвино, м. Нетішин та ін.), релігійного туризму (церкви (у т. ч. дерев'яні церкви), костели, монастирі, святі джерела, синагоги, кірхи — с. Гошів, с. Зарваниця, м. Львів, с. Манява, с. Почаїв, м. Самбір, с. Унів та ін.), ностальгійного туризму (м. Болахів, м. Галич, м. Вишніця, м. Кіцмань, м. Чернівці, м. Жмеринка, м. Вінниця, м. Могилів-Подільський та ін.) тощо.

Особливий інтерес у іноземних туристів викликають об'єкти природного характеру представлені на території району Карпатським біосферним заповідником, національними природними парками (Гуцульщина, Кременецькі гори та ін.), природними заповідниками (Медобори, Розточчя та ін.). Великий інтерес також у них викликають культурно-історичні об'єкти території, зокрема, кладовища (цвинтарі) — меморіали, братні могили, каплиці, пам'ятники, надгробки. Наприклад, Личаківський цвинтар — пантеон видатних діячів історії та культури українського, польського, австрійського, вірменського, єврейського та інших народів. Зацікавлені вони у відвідуванні музеїв під відкритим небом (м. Львів, м. Чернівці, с. Крилос).

Доцільним є розвиток у районі екскурсійної діяльності, націленої на популяризацію меморіальних музеїв та місць народження, діяльності, життя, поховання видатних осіб краю (громадсько-політичні, релігійні, військові діячі — П. Конашевич-

Сагайдачний, М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Франко, М. Грушевський, А. Волошин, А. Шептицький, Й. Сліпий, Т. Чупринка, С. Бандера, В. Чорновіл та ін.; учені — Ю. Дрогобич, І. Крип'якевич, С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів, М. Пирогов, Д. Заболотний, С. Подолинський та ін.; художники — І. Труш, О. Новаківський та ін.; скульптори — І. Пінзель, М. Дзіндра та ін.; письменники — Ю. Федькович, М. Коцюбинський, С. Руданський, О. Кобилянська, В. Стефаник, Н. Кобринська, І. Вільде та ін.; композитори — М. Леонтович, Ф. Колесса, А. Кос-Анатольський, В. Івасюк; актори, виконавці — С. Крушельницька, М. Заньковецька, Л. Курбас та ін.).

Особливе місце в туризмі району займають музично-мистецькі, спортивні, історичні ("Ту Стань"), фестивальні (етнічні ("Маланки-фест"), релігійні, гастрономічні ("Закарпатські Божоле")) події та ін.

Висновки. Матеріальну базу туристсько-рекреаційно-курортної сфери Карпатсько-Подільського рекреаційного району, як і України в цілому, складають готелі та аналогічні засоби розміщення і спеціалізовані засоби розміщення. Основою санаторно-курортного господарства району є бальнеологічні (лікувальні природні мінеральні води), грязеві (лікувальні грязі), кліматичні ресурси. Незважаючи на значний туристично-рекреаційний потенціал і розвинуту туристичну інфраструктуру Карпатсько-Подільського рекреаційного району його мешканці надають перевагу відпочинку за кордоном або в інших рекреаційних районах України. 3-поміж іноземних туристів, які відвідали рекреаційний район, переважають громадяни Молдови, Білорусі, Румунії, Литви, Польщі, Узбекистану, Азербайджану, Німеччини, Швейцарії, Угорщини, Ізраїлю. Перспективи розвитку рекреаційного району пов'язані з диверсифікацією рекреаційних послуг та розвитком зеленого й агротуризму, туризму вихідного дня та екскурсійної діяльності, спрямованої на популяризацію меморіальних музеїв та місць народження, діяльності, життя, поховання видатних осіб краю.

Література

1. *Бейдик О. О.* Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.
2. *Білецький М. І.* Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — [2-ге вид., доп.]. — Львів : Простір-М, 2015. — 468 с.
3. Інтернет-бронювання житла [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.booking.com/hotel/ua>.
4. *Клапчук В. М.* Курортна справа : організація, територіальне планування, система управління : навч.-метод. посібник / В. М. Клапчук, Л. В. Ковальська. — Ів.-Франківськ : Фоліант, 2013. — 400 с.
5. *Котик Л.* Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206–213.

6. Лікування в санаторіях України. Дороговаказ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ua.dorogovkaz.com>.
7. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007.
8. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009.
9. Статистичний щорічний Вінниччини за 2016 рік. — Вінниця, 2017.
10. Статистичний щорічний Закарпаття за 2016 рік. — Ужгород, 2017.
11. Статистичний щорічний Івано-Франківської області за 2016 рік. — Ів.-Франківськ, 2017.
12. Статистичний щорічний Львівської області за 2016 рік. — Ч. 1, 2. — Львів, 2017.
13. Статистичний щорічний Тернопільської області за 2016 рік. — Тернопіль, 2017.
14. Статистичний щорічний Хмельницької області за 2016 рік. — Хмельницький, 2017.
15. Статистичний щорічний Чернівецької області за 2016 рік. — Чернівці, 2017.
16. Статистичний щорічник України за 2016 рік. — К. : Державна служба статистики України, 2017.
17. Стафійчук В. Рекреалогія : навч. посібник / В. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007. — 264 с.

**ПРИДНІПРОВСЬКИЙ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ РАЙОН УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ***

Постановка проблеми. В умовах реструктуризації господарства України, розвитку четвертинного сектора економіки, активізації інноваційно-інвестиційної діяльності на фоні проходження адміністративно-територіальної реформи, дослідження особливостей функціонування суспільно важливих та економічно значимих туристично-рекреаційних районів держави є на часі. Доцільність аналізу їхнього сучасного стану підсилена взаємопов'язаними процесами глобалізації і глокалізації туристично-рекреаційної діяльності та виходом України на світовий ринок туристичних послуг в епоху наскрізної дигіталізації. Актуальність вивчення туристично-рекреаційних районів України зумовлена запитами як світового, загалом, так і українського, зокрема, суспільства на формування креативної особистості з інтегральним мисленням на засадах трансгуманізму. Це передбачає не тільки засвоєння знань у процесі класичного навчання у середній і вищій школі, але і самоосвіту упродовж усього життя, розширення світогляду у тому числі й за рахунок активної пізнавальної туристично-рекреаційної та екскурсійної діяльності на території власної держави. Одним із науково цікавих і туристично-екскурсійно привабливих, але маловідомих для українського і світового інвестора, туриста, екскурсанта є Придніпровський туристично-рекреаційних район (ПТРР) України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців вивчали цю проблему. І. Бочан узагальнив особливості функціонування ПТРР у руслі тенденції розвитку міжнародного туризму [1, с. 176-178]. М. Білецький, Л. Котик розкрили роль туризму у трансформації господарства регіону [2, с. 37-39], аналізували ефективність використання туристичного і рекреаційного потенціалу окремих туристично-рекреаційних районів України [3, с. 248-253] та запропонували шляхи актуалізації екскурсійної діяльності за рахунок використання потенціалу історико-біографічних об'єктів екскурсій [3, с. 253-254; 4, с. 36-39]. Пріоритети розвитку регіонального (перш за все промислового) туризму Дніпропетровської області висвітлені у колективній монографії "Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку" [5]. А. Домаранський виокремив і детально проаналізував чотири групи чинників, що зумовлюють складну ситуацію в розвитку туристичної діяльності у Кіровоградській області: об'єктивні (мала насиченість регіону атрактивними об'єктами), дослідницькі (породжені недостатньою вивченістю краю), управлінські (зумовлені неефективними діями чиновників), комплексні (спричинені низкою різномірних передумов) [6, с. 46]. Сучасний потенціал туристичних ресурсів Черкаської області дослідила Л. Скрипник [7], а стратегію розвитку туризму проаналізували В. Жмуденко, А. Полянська [8]. На адміністративному

* Білецький М. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. Білецький, Л. Котик // Вісник ЛІЕТ. Серія: Економічні науки. — 2018. — Вип. 13.

рівні перспективи розвитку туристично-рекреаційної діяльності областей ПТРР (інвестиційно-інноваційна, атрактивна, подієва діяльність, створення туристичних кластерів тощо) затверджені в “Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року” [9].

Формулювання цілей статті. Проаналізувати особливості сучасного розвитку ПТРР України, оцінити ефективність використання його рекреаційного і туристичного потенціалу, означити перспективи подальшого розвитку туристично-рекреаційної сфери району за рахунок використання можливостей історико-біографічних об’єктів екскурсій та розвитку віртуального туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Придніпровський туристично-рекреаційний район України включає Дніпропетровську, Кіровоградську, Полтавську і Черкаську області. Він займає 17,6% території держави, у ньому проживає 16,1% її мешканців [10]. В усіх областях ПТРР фіксується депопуляція і старіння населення, а також від’ємний міграційний приріст. Винятком є Дніпропетровська область, у якій 2017 р. зафіксовано додатний міграційний приріст (+24131 особа) [11, с. 29] за рахунок переїзду мешканців із тимчасово окупованих територій України та прифронтових районів Донецької, Луганської областей. Ринок праці ПТРР перебуває у кризі: рівень офіційного безробіття в областях регіону перевищує середньоукраїнський показник (1,4% працездатного населення) і є максимальним у Кіровоградській області (3,0%); найвище навантаження на одну вакансію зафіксовано у Черкаській області — 74 особи на противагу 6 особам у Дніпропетровській області [11, с. 33]. Рівень заробітної плати штатних працівників у районі є нижчим на 3% (Дніпропетровська, Полтавська), 12-18% (Черкаська, Кіровоградська області) від середньоукраїнського показника (7104 грн у 2017 р.). За інтегральним регіональним індексом людського розвитку (2017) області ПТРР займають відповідно 7 місце в Україні — Полтавська, 12 — Дніпропетровська, 15 — Черкаська, 22 — Кіровоградська область [12, с. 72].

ПТРР створює 19,5% валового регіонального продукту України, внесок Дніпропетровської області — понад 48% ВРП району [11, с. 93]. Більшість працездатного населення району зайнято у сфері промисловості — понад 40%, частка зайнятих у сфері туризму і рекреації не перевищує 3%.

ПТРР має значні туристично-рекреаційні ресурси, основу яких становлять комфортний, м’який помірно-континентальний клімат, різні типи мінеральних вод, густа сітка річок і штучних водойм з їхніми мальовничими берегами (р. Дніпро, р. Рось, р. Тясьмин, р. Сула, р. Оріль, р. Інгулець та ін.; затоплені гранітні кар’єри Кіровоградської обл. тощо). На схилах річкових долин і балок відслонюються окремі підвищення кристалічних порід (основа для розвитку геотуризму). Поблизу атрактивних водних об’єктів, які доповнені естетично привабливими довколишніми ландшафтами, організовані рекреаційно-відпочинкові зони ПТРР.

За характером рельєфу район знаходиться на правобережній і лівобережній частині Дніпра у межах двох фізико-географічних зон — лісостепової і степової. Природна рослинність є збережена лише у балках та на схилах річкових долин і представлена різнотрав’ям лук і сухих степів (типчакowo-ковилових). Близько 15% території ПТРР зайнято лісами: бори, суббори, дубово-грабові гаї, заплавні ліси з вільхи, верби, осики, тополі та байрачні з в’яза, липи, ясеня, клена [13]. Ліси району виконують важливу рекреаційно-оздоровчу функцію, є основою для

формування мережі туристично-курортних центрів на території Черкаської і Полтавської областей. Рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, у тому числі і природні заповідники, наприклад Дніпровсько-Орільський на території Дніпропетровської області. Загалом у межах ПТРР знаходиться понад 700 природно-заповідних територій різного рангу і спеціалізації (табл. 1).

Таблиця 1

Об'єкти природо-заповідного фонду району, од.

Області	Природні заповідники	Регіональні ландшафтні парки	Заказники							Пам'ятки природи	Заповідні урочища	Пам'ятки садово-паркового мистецтва
			Загальнозоологічні	Ботанічні	Лісові	Ландшафтні	Гідрологічні	Орнітологічні	Ентомологічні			
Дніпропетровська	1	—	1	15	8	14	1	5	4	51	3	8
Кіровоградська	—	—	3	20	6	29	1	5	1	42	41	7
Полтавська	—	2	4	35	2	51	57	3	1	114	51	18
Черкаська	1	1	6	41	1	12	90	5	12	163	40	28

Укладено авторами за: [13].

Найбільше природоохоронних територій розміщено у Полтавській області. Прикро, що через низьку популяризацію їхнього потенціалу, а також низьку поінформованість як місцевих мешканців, так і приїжджих туристів і екскурсантів, вони мало залучені в туристично-рекреаційну діяльність району.

Функціонування санаторно-курортного господарства ПТРР забезпечене наявністю бальнеологічних (лікувальні природні мінеральні води) і грязевих (лікувальні грязі) ресурсів. У районі виявлені та використовуються з метою лікування й оздоровлення джерела майже всіх типів мінеральних вод: радонові, йодно-бромні, гідрокарбонатні, натрієві, хлоридно-натрієві та сульфідні і торфові грязі (табл. 2).

Матеріальна базу ПТРР формують колективні засоби розміщення, будинки та пансіонати відпочинку, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. На Дніпропетровську область припадає 90% кількості готелі та 90% місткості готелів ПТРР (табл. 3). Найменше колективних засобів розміщення на території Кіровоградщини. Області району характеризуються низьким значенням коефіцієнта використання місткості готелів, який не перевищує позначки 0,25 і найменший у Черкаській області (0,18) [3, с. 248].

Мінеральні води, грязі ПТРР

Область	Головні типи мінеральних вод, грязей	Медичні показники, профіль захворювання	Рекреаційно-курортні центри
Дніпропетровська	Сульфатні-магнієво-кальцієві, сульфатно-хлоридні, хлоридно-натрієві, радонові, бромні, йодо-бромні; сульфідні грязі	Органи дихання, опорно-руховий апарат, серцево-судинна, ендокринна системи, порушення обміну речовин, медико-психологічна реабілітація учасників АТО	с. Вербки, м. Верхньодніпровськ, смт Новотроїцьке (оз. Солоний лиман), с. Орлівщина
Кіровоградська	Сульфатно-хлоридно-натрієво-кальцієві, радонові	Опорно-руховий апарат, серцево-судинна, нервова, ендокринна системи, порушення обміну речовин, захворювання шкіри, медико-психологічна реабілітація учасників АТО	м. Знам'янка, м. Олександрія
Полтавська	Хлоридно-натрієві, гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві; торфові грязі	Органи травлення, ендокринна система і порушення обміну речовин, зокрема цукровий діабет, опорно-руховий апарат, сечовивідна і статева системи, медико-психологічна реабілітація учасників АТО	смт Білики, смт Велика Богачка, с. Власівка, м. Миргород, с. Омельник, смт Нові Санжари
Черкаська	Радонові, гідрокарбонатні, натрієво-магнієво-кальцієві, хлоридно-натрієві	Серцево-судинна, ендокринна, сечовивідна системи, органи травлення, органи дихання, опорно-руховий апарат, медико-психологічна реабілітація учасників АТО	с. Будище, м. Городище, с. Сокирна

Укладено авторами за: [13; 14, с. 279-282].

Таблиця 3

Матеріальна база ПТРР

Тип закладів	Дніпро-петровська	Кіровоградська	Полтавська	Черкаська
Колективні засоби розміщення, од.	228	46	107	119
Готелі та аналогічні засоби розміщення, од.	120	29	77	78
Місткість готелів, місць	77581	15870	3049	2701
Обслуговування приїжджих, тис. ос.	214379	49147	168467	152455
Санаторії та пансіонати з лікуванням, од.	108	17	30	41
Місткість санаторіїв, місць	1860	244	3437	1542
Будинки та пансіонати відпочинку, од.	2	—	—	—
Місткість будинків і пансіонатів відпочинку, місць	787	—	—	—
Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працюють влітку, од.	9	6	25	16
Місткість дитячих закладів оздоровлення, місць	839	522	808	800

Укладено авторами за: [15, с. 165-173; 16, с. 184-186; 17, с. 124-126; 18, с. 160-168].

Незважаючи на значний природно-рекреаційний потенціал і сформовану туристичну інфраструктуру, обсяг туристичного потоку в областях ПТРР скорочується та характеризується коливальною (низхідна (2013-2015), висхідна (2011-2012, 2016-2017)) динамікою (рис. 1).

Мешканці регіону надають перевагу відпочинку за кордоном (рис. 2) або в інших рекреаційних районах України. Екскурсійні тури переважають до країн Європи (Австрія (Відень), Угорщина (Будапешт), Польща (Краків, Варшава, Вроцлав)), а тури з метою відпочинку й оздоровлення до країн Південної Європи та Середземного моря (Болгарія, Греція, Чорногорія, Хорватія, Іспанія, Єгипет, Туреччина, Кіпр, Ізраїль). Набирає популярності відпочинок в екзотичних країнах — Таїланд, Шрі-Ланка, Мальдівські острови тощо. Найактивніше у закордонних туристичних поїздках задіяні мешканці Дніпропетровської і Полтавської областей (табл. 4). 3-поміж іноземних туристів, які відвідали рекреаційний район, переважають громадяни Ізраїлю, Білорусі, Польщі, Німеччини, Грузії, Туреччини, Росії. Значна їх частина скористалася рекреаційними послугами курорту Миргород (Полтавська область). Також іноземних туристів приваблюють історико-культурні центри: Умань, Дніпро, Нікополь, Полтава; функціонуючі та законсервовані індустриальні об'єкти міст Кривий Ріг, Кропивницький, Дніпро, Олександрія, Жовті

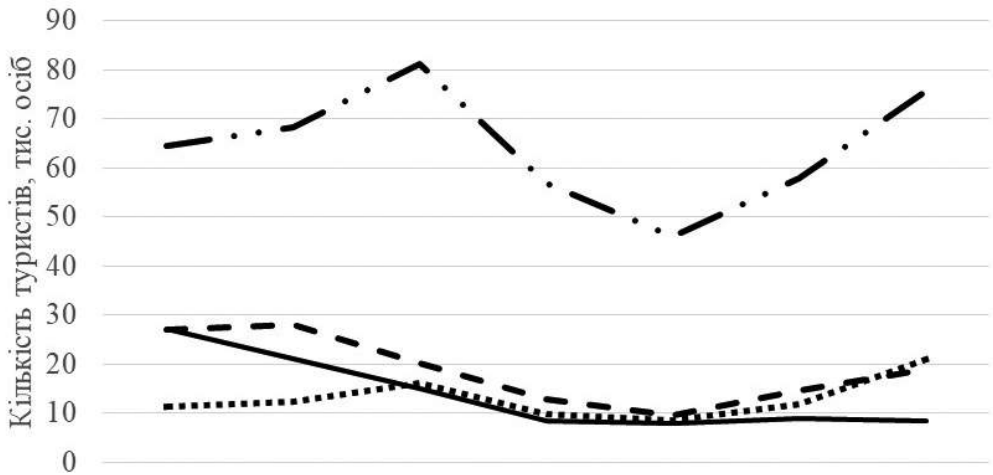

Рис. 1. Кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності ПТРР
Побудовано авторами за: [19, с. 74]

Води тощо. Як іноземних, так і українських туристів і екскурсантів цікавить духовний центр України — м. Канів та с. Шевченкове (Черкаська обл.).

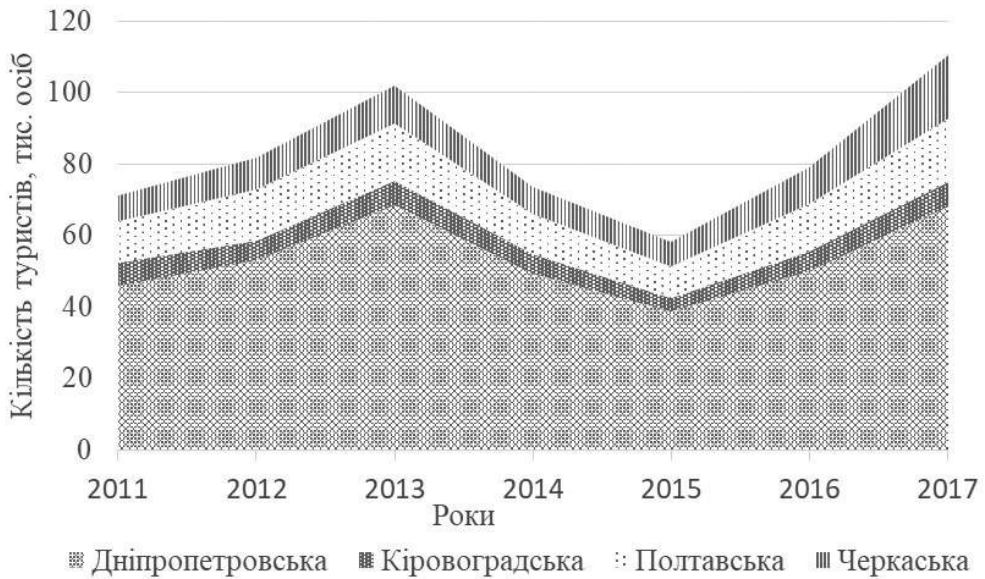

Рис. 2. Кількість туристів – громадян України, які подорожують за кордоном
Побудовано авторами за: [19, с. 76]

В останні роки зафіксовано скорочення кількості туристів і екскурсантів, які відвідали ПТТРР, що зумовлено як об'єктивними передумовами (депопуляцією населення, падінням рівня життя, ООС, запровадженням безвізу з країнами ЄС тощо), так і суб'єктивними (зниженням попиту на розроблені, усталені екскурсійні маршрути територією району, що розраховані на масового споживача; вичерпністю атрактивного потенціалу залучених в екскурсійні тури історико-культурних об'єктів району та ін.) (табл. 4). Відкритим залишається питання високого рівня гінізації діяльності у туристично-рекреаційній та екскурсійній сферах району, у якій залучено 553 суб'єкти господарювання (325 – Дніпропетровська область, 43 – Кіровоградська, 93 – Полтавська, 92 – Черкаська область) [20, с. 18].

Таблиця 4

Туристичні потоки ПТТРР, 2017

Туристичні потоки, тис. осіб	Дніпро-петровська	Кіровоградська	Полтавська	Черкаська
Кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України у т.ч.	76,5	8,6	24,5	20,9
іноземні туристи	1,1	0,2	0,2	1,7
туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	68,1	4,9	20,1	16,3
внутрішні туристи	7,5	3,5	4,2	2,9

Укладено авторами за: [20, с. 49, 50, 83].

З метою актуалізації екскурсійної діяльності на території ПТТРР у статті проаналізовано інформаційну базу екскурсійних турів/маршрутів всеукраїнського туристичного порталу UA.IGotoWorld.com [21] і сформульовано наступні висновки:

- екскурсійна діяльність у районі слабо розвинута і, як результат, мало представлена на сайті (171 екскурсійний маршрут або 16,5% усіх турів територією України). Для порівняння, територією Поліського туристично-рекреаційного району проходять 372 (35,9%) екскурсійних маршрути [4, с. 38]);
- 88% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей Придніпровського туристично-рекреаційного району, 12% – охоплюють об'єкти у межах однієї області району;
- 63% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами Придніпровського туристично-рекреаційного району (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ,

м. Біла Церква, м. Запоріжжя, м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород, м. Харків, м. Берегове, м. Яремче, с. Косино; м. Краків (Польща), м. Батумі (Грузія), м. Відень (Австрія) та ін.);

- 85% маршрутів є кількаденними (2-4 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 15%;
- 25% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 42% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 33% екскурсійних маршрутів;
- у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантів, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Дніпро ("Місто трьох фортець"), м. Полтава ("Архітектурна Полтава"), Нікополь ("Проспект Трубників") та ін.), сакральні споруди (Хрестовоздвиженський монастир (м. Полтава), Миколаївська церква (смт Диканька), Головна Синагога (м. Кропивницький), Синагога Золота Троянда (м. Дніпро), могила цадика Нахмана (Умань) та ін.), історичні місця (м. Канів, с. Шевченкове, смт Диканька, с. Гоголеве, м. Полтава, м. Умань та ін.) тощо. Частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в екскурсійні маршрути, не значна й не перевищує 5% загальної кількості екскурсійних об'єктів;
- найбільше екскурсійних маршрутів прокладено територією Дніпропетровської і Черкаської областей, найменше — Кіровоградської області (табл. 5);
- середня вартість одноденних екскурсій коливається від 140 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Кропивницький до 1450 грн за екскурсію з елементами дайвінгу на гранітних кар'єрах Кіровоградської області (табл. 5);
- територією району розроблені унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування діючих і законсервованих/закинутих індустріальних об'єктів ("Залізне серце України", "Техногенна фантастика", "Кривбас індастріал" (м. Кривий Ріг), "На Придніпровську теплоелектростанцію", "Дайвінг на гранітних кар'єрах", "Дігерство. Похід у підземну дренажну систему" (м. Дніпро) тощо).

Таблиця 5

Екскурсійні маршрути території ПТРР

Назва області	Природно-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Вартість оденодної екскурсії, грн.	Історико-біографічні об'єкти екскурсій
	Кількість, од.	Головні природно-краєзнавчі об'єкти екскурсій	Кількість, од.	Головні історико-краєзнавчі об'єкти екскурсій		
Дніпропетровська	8	Заповідник "Кам'яна могила", Карачунівський, Савровський кар'єри, р. Дніпро і Інулець, "Каховське море", Токівський водоспад, о. Хортиця, с. Ракове (огляд зоряного неба)	52	м. Дніпро, с. Гречане (етнохутір "Козачка Січ"), с. Кагулівка (Чортомилівка Січ), м. Кривий Ріг, с. Петрівка, м. Нікополь, с. Рубанівське, с. Сорочинне ("Сорочинська казка"), о. Хортиця (Запорізька Січ)	150	с. Кагулівка (могила огамана І. Сірка), м. Дніпро (історичний музей і будинок-музей Д. Яворницького, парк ім. Л. Глоби)
Кіровоградська	6	Дендропарк (м. Кропивницький), р. Дніпро, р. Інгул, урочище Монастирище, Звенигородський і Олександрійський заповідні кар'єри	19	смт Побузьке, м. Кропивницький, с. Миколаївка ("Хутір Надія"), м. Олександрія, с. Цибулеве (Гайдамацька Січ)	140	с. Миколаївка (будинок Тобілевичів-Тарковських)
Полтавська	3	Кременчуцьке водосховище, р. Дніпро	32	с. Березова Рудка, с. Великі Сорочинці, с. Гоголеве, смт Диканька, м. Миргород, м. Полтава,	250	с. Березова Рудка (садиба Закревських), с. Гоголеве (музей-заповідник М.Гоголя), смт Диканька (Кочубейські дуби), м. Полтава (музей-садиба І. Котляревського)
Черкаська	4	Буцький каньйон, р. Дніпро, г. Пивиха, "Софійський парк", Стеблівський заказник, урочище "Холодний Яр"	47	с. Буда, м. Звенигородка, м. Канів, с. Ледезине, с. Мельники, смт Стеблів, м. Умань, м. Чигирин, с. Шевченкове	270	с. Буда (дуб М. Залізняка), м. Канів і с. Шевченкове (музей Т. Шевченка), смт Стеблів (музей І. Нечуя-Левицького) м. Умань (могила падики Нахмана)

Укладено авторами за: [21].

Підвищення ефективності використання матеріальної бази ПТРР, зростання надходжень від екскурсійної діяльності у місцевий бюджет, збільшення прибутковості туроператорів можливе за рахунок розвитку історико-культурної екскурсійної діяльності за місцями проживання і творчості відомих людей (політиків, науковців, літераторів, митців тощо), яка наразі мало представлена у межах району (табл. 5). Така екскурсійна діяльність є персоналізованою: враховує запити й інтереси (професійні, культурно-пізнавальні) конкретних груп екскурсантів; при розробці екскурсійного туру передбачає застосування дизайн-методу; потребує від гйда-екскурсовода ґрунтового знання об'єкта екскурсії та професійної гнучкості під час її проведення; охоплює широке коло об'єктів соціальної інфраструктури, які не залучені у традиційні природно-, історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути (історико-біографічні об'єкти: будинки-музеї/меморіальні музеї, пам'ятники, барельєфи, бібліотеки, наукові установи, освітні заклади, сакральні споруди, кладовища тощо).

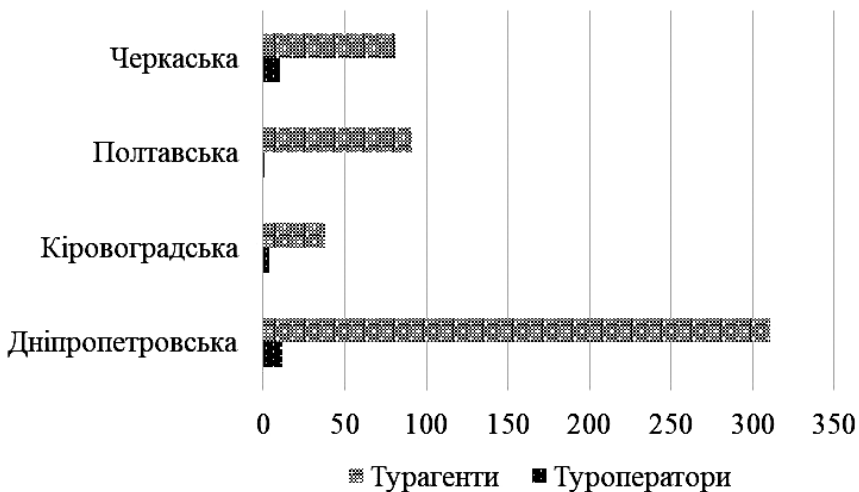

Рис. 3. Туроператори, турагенти ПТРР, 2017
Побудовано авторами за: [19]

У статті укладено перший варіант переліку видатних постатей, життєвий шлях й професійна/творча діяльність яких може слугувати основою розробки історико-біографічних екскурсійних турів у ПТРР (табл. 6). При виборі постатей враховувався їхній внесок у становлення й розбудову незалежності України, у світову й українську науку, освіту, культуру тощо; час проживання й діяльності на території ПТРР; наявність на території району об'єктів, які були свідками життя і діяльності цих постатей (меморіальні музеї, родинні помешкання, місця праці і діяльності та ін.).

Таблиця 6

Видатні постаті, які проживали й творили на території ПТРР

Визначні постаті	Області району				
	Дніпропетровська	Кіровоградська	Полтавська	Черкаська	
1	2	3	4	5	
Громадські, політичні, військові та релігійні діячі	О. Блаватська, Л. Брежнев, Л. Глоба, Р. Самокишин, І. Сокульський, І. Сірко, І. Суліма, М.-М. Шнеерсон	Л. Бродський, В. Винниченко, С. Горячко, О. Ерделі, Г. Нестеренко, К. Пестушко, Г. Сорокін	І. Багрянний, М. Драгоманов, Мстислав (Степан Скришник), С. Петлюра	І. Вигovskyй, П. Дорошенко, С. Сфремов, М. Залізник, А. Лівницький, цадик Нахман, М. Старийцький, Б. Хмельницький, В. Чорновіл	
Науковці	В. Білецький, В. Будник, І. Манжура, О. Макаров, Л. Маслов, Я. Новицький, О. Поль, А. Сиявський, Д. Яворницький, М. Янгель	М. Бенардос, В. Бондаренко, М. Гомберг, Г. Лантемак, О. Маринич, Г. Носов, І. Тамм, Г. Проскура, П. Рябков, В. Сухомлинський, А. Шпір (Спір)	Г. Беретовий, І. Білановський, Ф. Вовк, О. Засядько, Ю. Кондрагюк, А. Макаренко, М. Остроградський, Г. Сковорода	М. Біляшівський, Л. Биковський, І. Вейдівський, О. Захаренко, М. Максимович, Г. Сковорода, Ф. Шевченко	
Митці (художники, скульптори, архітектори)	С. Грузенберн, І. Зноба, В. Зноба, В. Зуев, П. Нірінберг, Ф. Клименко, П. Магро, І. Кабаков, В. Небоженко, І. Старов, А. Шарій, Д. Яблонський	Л. Балаановська, М. Барський, М. Блудменфельд, Г. Бострем, М. Тищенко (Тен)	К. Білокур, В. Боровиковський, С. Делоне, Д. Дяченко, В. Кричевський, Г. Левіцький, В. Литвиненко, М. Ярошенко	Я. Брюховецький, І. Іжакевич, І. Падалка, Л. Перфецький, І. Сошенко, Т. Шевченко	
Діячі музичної і театральної культури	Л. Ахедажакова, М. Ліберман, Ю. Чайка, А. Штогаренко	І. Карпенко-Карий (Тобілевич), М. Кропивницький, М. Тобілевич (Садівський), П. Тобілевич	О. Білаш, І. Дунаєвський, М. Лисенко, П. Майборода, В. Холодна	В. Авраменко, С. Гулак- Артемовський, В. Замирайло, М. Старийцький, Н. Ужвий	

Закінчення табл. 6

1	Літератори (письменники, поети, публіцисти, літературознавці)	2	Л. Бачинський, М. Вороний, О. Гончар, Г. Епік, С. Єнджевич, П. Загребельний, Н. Ісмаїлов, І. Манжура, В. Підмогильний, В. Чигирин, Т. Шевченко Г. Яковенко	3	О. Журлива (Котова), С. Маланюк, Ю. Яновський	4	В. Барка, Л. Глібов, Л. Боровиковський, М. Гоголь, О. Гончар, А. Головка, С. Гребінка, П. Загребельний, О. Ковальська, І. Когляревський, П. Мирний, О. Пчілка, М. Чурай, В. Самійленко, В. Симоненко, Г. Тютюнник	5	М. Драй-Хмара, С. Єфремов, І. Нечуй-Левицький, Т. Осьмачка, В. Симоненко, С. Скляренко, Ю. Смолич, Т. Шевченко, В. Шкляр
---	---	---	---	---	---	---	--	---	--

Сформувати зацікавлення до історико-біографічних об'єктів ПТТР можливо за рахунок популяризації їхнього потенціалу у глобальних соціальних мережах (Facebook, Instagram та ін.), на он-лайн освітніх і науково-пізнавальних платформах України (Prometheus, EDUGET, Coursera та ін.) та розвитку віртуального туризму.

Віртуальний туризм — вид туризму XXI ст., який передбачає віртуальне відвідування та споглядання особою цікавих для неї природно-, історико-культурних об'єктів засобами сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій і комунікацій та Інтернету у будь-якій точці простору у режимі он-лайн. Елементами віртуального туризму є віртуальні екскурсії та віртуальні тури, які у сучасному туристичному менеджменті виступають ефективними інструментами зацікавлення потенційного туриста чи екскурсанта до реального відвідування об'єктів цих екскурсій/турів. Розвиток віртуального туризму, який на перших етапах передбачає оцифрування фондів музеїв, підготовку 3-D зображень історичних частин поселень ПТТР дасть змогу відкрити потенціал історико-біографічних об'єктів району як для мешканців України так і для усього світу. З метою залучення екскурсантів доцільно розробити згідно світових зразків ("Virtual Louvre Museum", "Virtual Carnegie Hall" тощо) віртуальну екскурсію по території Шевченківського національного заповідника, Канівському музею Тараса Шевченка, синагозі Золота Роза (м. Дніпро), історичній частині м. Полтава, м. Нікополь, м. Умань, с. Великі Сорочинці, с. Шевченкове та ін. Позитивно, що області ПТТР уже мають досвід співпраці з компанією Google у розробці віртуальних екскурсій: 2017 р. у рамках кампанії "Автентична Україна" розроблені віртуальні екскурсії, що доступні трьома мовами (українська, англійська, російська) Запорізької Січі – заповідника "Хортиця" (м. Запоріжжя) і резиденції Богдана Хмельницького (м. Чигирин). Їхні 3-D тури доступні у режимі Street View на

Картах Google, а 360-градусні панорами дозволяють прогулятися територією музеїв, зазирнути всередину будинків і ознайомитись з експозиціями [22].

Актуалізація екскурсійної діяльності дасть змогу туроператорам і турагентам ПТТРП сформувати новий сегмент екскурсійної діяльності на ринку України; залучити в екскурсійну сферу широке коло місцевих краєзнавчих, меморіальних музеїв, тим самим популяризувати їхні фонди; зумовити зростання обсягів грошових надходжень у місцевий бюджет; сприяти розвитку супутньої інфраструктури (транспортна, ресторанне господарство, торгівля тощо), реалізувати ідею соціальної відповідальності бізнесу; зацікавити по-новому екскурсанта, що вже відвідав відомі екскурсійні маршрути району, але має ще бажання й фінансові можливості подорожувати рідним краєм; покращити професійну компетентність гідів-екскурсоводів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Функціонування ПТТРП здійснюється на основі використання потенціалу природно-краєзнавчих і історико-краєзнавчих об'єктів на фоні трансформації матеріальної бази туристично-рекреаційної і екскурсійної діяльності району та переорієнтації туристів і екскурсантів на міжнародний туризм. Актуалізувати й інтенсифікувати екскурсійну діяльність на території ПТТРП можливо за рахунок залучення історико-біографічних об'єктів в туристично-екскурсійні маршрути, а також переходу від масових (традиційних) екскурсійних турів до індивідуальних. Останні побудовані із використанням дизайн-методу, який враховує не тільки запити й інтереси екскурсантів, але й їхні емоційні очікування від екскурсій. Укладання першого варіанта переліку видатних постатей і особистостей, які проживали і творили на території району, покликане стимулювати розвиток історико-біографічних екскурсійних турів у ПТТРП. Перспективи дослідження вбачаються в аналізі економічної вигоди розроблених історико-біографічних екскурсій з акцентом на структурі прибутків та витрат, розвитку супутньої інфраструктури, оцінці попиту на такого виду екскурсійні послуги у ПТТРП.

Література

1. Бочан І. О. Характерні тенденції розвитку міжнародного туризму в умовах глобалізації / II міжнар. наук.-практ. конф.: матер. конф. Вінниця, 2014. С. 174-181.
2. Biletskyi M., Ivakh Ya., Kotyk L. Lviv oblast: urgent socio-economic problems in the context of European integration / Journal of Geography, Politics and Society. 2017. Vol. 7(2). P. 32-42.
3. Білецький М. І., Котик Л. І. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Львів: ЛІЕТ, 2018. С. 244-255.
4. Білецький М. І., Котик Л. І. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: зб. матер. міжнар. наук. конф. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 34-40.

5. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: монографія/Н. П. Мешко та ін. — Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2016. 321 с.
6. *Домаранський А.* Туризм в Кіровоградській області : проблеми розвитку та основні принципи реорганізації / Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: зб. матер. конф. 2017. С. 45—54.
7. *Скрипник Л. В.* Туристичні ресурси та їх потенціал (на прикладі Черкаської області) / Економіка. Управління. Інновації: електрон. наук. фахове вид. 2015. Вип. 3 (15). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_3_17 (дата звернення: 15.01.2019).
8. *Жмуденко В. О., Полянська А. В.* Формування стратегії розвитку туризму Черкаської області / Економіка і суспільство: наук. вид. 2018. Вип. 17. С. 425-429.
9. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (дата звернення: 16.01.2019).
10. Державна служба статистики України: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.01.2019).
11. Україна у цифрах 2017: стат. зб./Держ. ком. статистики України. Київ, 2018. 241 с.
12. Регіональний людський розвиток: стат. зб./Держ. ком. статистики України. Київ, 2018. 72 с.
13. Міністерство екології та природних ресурсів України: сайт. URL: <https://menr.gov.ua> (дата звернення: 21.01.2019).
14. *Білецький М. І., Ванда І. В., Котик Л. І.* Соціальна географія: навч. посіб. — Львів: Простір-М, 2015. 468 с.
15. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2017 рік. Дніпро, 2018. 458 с.
16. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2017 рік. Кропивницький, 2018. 458 с.
17. Статистичний щорічник Полтавської області за 2017 рік. Полтава, 2018. 348 с.
18. Статистичний щорічник Черкаської області за 2017 рік. Черкаси, 2018. 428 с.
19. Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. Львів, 2018. 90 с.
20. Туристична діяльність в Україні у 2017 році: стат. зб./Держ. ком. статистики України. Київ, 2018. 90 с.
21. UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 23.01.2019).
22. Музейний портал: сайт. URL: <https://museum-portal.com> (дата звернення: 24.01.2019).

Додаток В.16

Мирослав Білецький, Любов Котик

**ПРИМОРСЬКИЙ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ РАЙОН УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ***

Постановка проблеми. Окупація Росією АР Крим (2014) та військові дії на сході держави спричинили необхідність перегляду розвитку туристично-рекреаційної діяльності в окремих районах України. Ситуація посилена скороченням зовнішнього та внутрішнього попиту на туристично-рекреаційні ресурси держави, вичерпністю потенціалу усталених екскурсійних турів, необхідністю популяризації національної спадщини і піднесення національно-патріотичного туризму. У цьому контексті дослідження особливостей розвитку історико-біографічної екскурсійної діяльності в Приморському туристично-рекреаційному районі України є на часі.

Аналіз основних публікацій. Проблеми розвитку екскурсійної і туристичної діяльності в приморських областях України досліджувало чимало науковців. Комплексне дослідження туристично-рекреаційної сфери регіону здійснили О. Любіцева, Є. Панкова, В. Стафійчук ("Туристичні ресурси України", 2007), О. Бейдик ("Рекреаційні ресурси України", 2009), Н. Мешко з колективом авторів ("Регіональний туризм", 2016), І. Гродзинська [7] та ін. В. Яворська, Н. Нефедова виконали суспільно-географічну характеристику територіального рекреаційного комплексу м. Одеси [20], О. Ніколаєва — рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону [12]. В. Павлюк узагальнила туристично-ресурсний потенціал Миколаївської області [13], Д. Мальчикова, О. Машкова — потенціал суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області [10]. М. Білецький, Л. Котик розкрили роль туризму у трансформації господарства регіону [9, 21] та запропонували шляхи актуалізації екскурсійної діяльності за рахунок використання потенціалу історико-біографічних об'єктів екскурсій в окремих туристично-рекреаційних районах України [1-3].

Мета дослідження. Проаналізувати особливості сучасного розвитку Приморського туристично-рекреаційного району України (ПТРР), означити перспективи функціонування туристично-рекреаційної сфери району за рахунок використання потенціалу історико-біографічних об'єктів екскурсій.

Виклад основного матеріалу. Приморський туристично-рекреаційний район України включає АР Крим, Запорізьку, Миколаївську, Одеську та Херсонську області. Він займає 23,3% території держави, у ньому проживає 29,7% її мешканців (01.01.2018 р., без урахування населення АР Крим, що тимчасово окупована РФ) [17].

В усіх областях ПТРР фіксується депопуляція і старіння населення, а також від'ємний міграційний приріст. Винятком є Одеська область, у якій 2017 р.

* Друкується без змін за: Білецький М. Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку / М. Білецький, Л. Котик // Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Тернопіль, 2019. — С. 7–21.

зафіксовано додатній міграційний приріст (+4725 осіб) [17, с. 45] за рахунок переїзду мешканців із тимчасово окупованих територій України, прифронтових районів Донецької, Луганської областей та менш економічно розвинених областей центру і півдня України. Ринок праці ПТРР перебуває у кризі: рівень офіційного безробіття в областях регіону перевищує середньоукраїнський показник (1,4% населення працездатного віку) і є максимальним у Миколаївській області (2,5%); найбільше навантаження на одну вакансію зафіксовано у Запорізькій області — 26 осіб на протизагу 5 особам в Одеській області. За методологією МОП, найвищий рівень безробіття зафіксований у Херсонській області — 11,1% економічно активного населення у віці 15–70 років, на протизагу 7,3% в Одеській області (середньоукраїнське значення — 9,5%) [17, с. 53]. Рівень заробітної плати штатних працівників у районі нижчий на 3,4% (Запорізька обл.), 5,6-7,9% (Миколаївська, Одеська), 17,8% (Херсонська обл.) від середньоукраїнського показника (7104 грн у 2017 р.). За інтегральним регіональним індексом людського розвитку (2017) області ПТРР займають відповідно 8 місце в Україні — Миколаївська, 10 — Запорізька, 17 — Одеська, 21 — Херсонська область [16, с. 72].

ПТРР створює 13,4% валового регіонального продукту України, внесок Одеської області — понад 37,4% ВРП району [17, с. 221]. Більшість працездатного населення району зайнято у сфері послуг та промисловості — 47% і 32% відповідно, частка зайнятих у сфері туризму і рекреації не перевищує 4%.

Вагому частку рекреаційних ресурсів ПТРР становлять пляжні ресурси, які зосереджені на приморських територіях усіх областей району та АР Крим. Північне узбережжя Чорного моря вважається найсприятливішим для рекреації. Протяжність пляжів різної ширини (до 10 м, 10-25 м, більше 25 м) сягає до 170 км в Одеській обл., 100 км — в Херсонській, до 50 км — у Миколаївській обл. Рекреаційно цінними є піщані береги Азовського моря, які найсприятливіші для розвитку дитячого туризму і рекреації. Прикро, що більшість пляжів перебуває у приватній власності, виведені з громадського простору і закриті для відвідування туристів і рекреантів. Занепокоєння викликає їхня активна забудова приватними житловими будівлями та закладами готельної, розважально-відпочинкової сфери та підприємств харчування. Це не тільки руйнує природний ландшафт території і її мальовничість та естетичну привабливість, але й ставить під загрозу розвиток у перспективі збалансованої туристично-рекреаційної діяльності на місцях через руйнування і розмив природних пляжів, смуг із укріплення берегів (наприклад, м. Чорноморськ, Одеська обл.).

Поблизу атрактивних водних об'єктів, які доповнені естетично привабливими довколишніми ландшафтами, організовані рекреаційно-відпочинкові зони ПТРР. Також рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, наприклад, біосферних заповідників "Асканія-Нова" (Херсонська обл.), "Чорноморський" (Херсонська, Миколаївська), "Дунайський" (Одеська обл.), природних заповідників "Ялтинський", "Мис-Мартьян" (АР Крим) та ін. Загалом у межах ПТРР знаходиться понад 500 природно-заповідних територій різного рангу і спеціалізації (табл. 1).

Таблиця 1

Об'єкти природно-заповідного фонду району, од.

Області	Біосферні заповідники	Національні природні парки	Природні заповідники	Рег-ні ландшафтні парки	Заказники								Пам'ятки природи	Заповідні урочища	Пам'ятки садово-паркового мистецтва
					Загальнозоологічні	Ботанічні	Лісові	Ландшафтні	Геологічні	Гідрологічні	Орнітологічні	Ентомологічні			
АР Крим	0	1	7	2	1	5	0	6	2	1	2	0	13	11	9
Запорізька	0	2	1	0	2	3	1	7	1	1	1	0	72	2	15
Миколаївська	1	2	1	3	0	9	13	15	0	6	2	0	44	13	29
Одеська	1	2	0	2	2	10	1	22	0	0	2	2	58	4	22
Херсонська	2	3	0	0	3	6	2	6	0	0	2	0	32	10	12

Укладено авторами за: [11].

Функціонування санаторно-курортного господарства ПТРР забезпечене наявністю пляжних (морських, річкових), бальнеологічних (лікувальні природні мінеральні води) і грязевих (лікувальні грязі) ресурсів. У районі виявлені та використовуються з метою лікування й оздоровлення джерела багатьох типів мінеральних вод (хлоридно-натрієві, хлоридно-гідрокарбонатно-сульфатно-натрієві, бромно-хлоридно-натрієві та ін.) і грязей (сульфідна мулова), а також ропа лиманів і озер (табл. 2).

Таблиця 2

Мінеральні води, грязі, ропа ПТРР

Область	Головні типи мінеральних вод, грязей, ропи	Медичні показники, профіль захворювання	Рекреаційно-курортні центри
1	2	3	4
АР Крим	Йодні, бромні, йодо-бромні, вуглекислі, без вмісту специфічних компонентів; сульфідна мулова грязь; хлоридно-натрієва ропа, морська вода	Опорно-рухова, серцево-судинна, нервова, ендокринна системи, функціональні розлади нервової системи, органи дихання, шкіра, загальнотерапевтичні проблеми	М. Алушка, м. Алушта, смт. Гаспра, м. Євпаторія, м. Керч, смт. Корейз, смт. Ливадія, м. Саки, смт. Сімеїз, м. Судак, м. Феодосія, смт. Форос, м. Ялта

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
Запорізька	Хлоридно-натрієві; сульфідна мулова грязь; морська вода	Опорно-рухова та периферійна нервова системи, гінекологія, органи дихання, органи травлення, органи зору, серцево- судинна система, загальнотерапевтичні проблеми, медико- психологічна реабілітація учасників АТО	м. Бердянськ, м. Запоріжжя, смт Кирилівка, м. Мелітополь, с. Миронівка смт Новопетрівка, с. Приморський Посад, смт Приморське, смт Степанівка Перша
Миколаївська	Хлоридно- гідрокарбонатно- сульфідні, хлоридно- гідрокарбонатно- сульфатно натрієві, бромно-хлоридно- натрієві, родонові; сульфідна мулова грязь; морська вода	Серцево-судинна, нервова системи, органи дихання, загальнотерапевтичні проблеми, медико- психологічна реабілітація учасників АТО	м. Коблеве, м. Миколаїв, м. Очаків, с. Рибаківка, с. Чорноморка
Одеська	Хлоридно- гідрокарбонатно сульфідні, хлоридно- гідрокарбонатно- сульфатно натрієві без вмісту специфічних компонентів; хлоридно- гідрокарбонатно- натрієва ропа; сульфідна мулова грязь; морська вода	Опорно-рухова, серцево-судинна, нервова системи, органи дихання, гінекологія, загальнотерапевтичні проблеми, медико- психологічна реабілітація учасників АТО	м. Аркадія, с. Грибівка, смт Затока, с. Кароліно-Бугаз, с. Лебедівка, м. Одеса, с. Приморське, с. Санжійка, смт Фонтанка, м. Чорноморськ, м. Южне
Херсонська	Гідрокарбонатно- хлоридні, гідрокарбонатно- хлоридні-магнієво- натрієві, хлоридно- гідрокарбонатні, сульфатні, хлоридні натрієві слаболужні; хлоридно-натрієва ропа, сульфідна мулова грязь; морська вода	Опорно-рухова, серцево-судинна, периферійна нервова, сечовивідна системи, органи дихання, шкіра, загальнотерапевтичні проблеми, медико- психологічна реабілітація учасників АТО	смт Гопри, м. Нова Каховка, м. Скадовськ, м. Генічеськ, Арабатська стрілка

Укладено авторами за: [4, с. 279-282; 7, 11].

Матеріальну базу ПТРР формують колективні засоби розміщення, будинки та пансіонати, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. На Одеську область припадає 43,8% кількості і 47,3% місткості готелів ПТРР (табл. 3). Найменше колективних засобів розміщення на території Херсонщини. Області району мають низьке значення коефіцієнта використання місткості готелів, який не перевищує позначки 0,28 (Запорізька обл.) і найменший в Одеській області (0,17) [17, с. 165].

Таблиця 3

Матеріальна база ПТРР, 2017

Тип закладів	АР Крим	Запорізька	Миколаївська	Одеська	Херсонська
Колективні засоби розміщення, од.	...	374	271	529	225
Готелі та аналогічні засоби розміщення, од.	...	131	79	208	57
Місткість готелів, номерів	...	3547	1760	5603	942
Обслуговування приїжджих, тис. ос.	...	114,1	92,7	252,1	47,2
Санаторії та пансіонати з лікуванням, од.	...	15	9	27	11
Місткість санаторіїв, місць	...	5857	3479	11738	2150
Будинки та пансіонати відпочинку, од.	...	6	11	6	27
Місткість будинків і пансіонатів відпочинку, місць	...	843	2416	988	5250
Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працюють влітку, од.	...	265	257	556	446
Місткість дитячих закладів оздоровлення, місць	...	11078	4336	11253	11396

Укладено авторами за: [17, с. 163-178].

Незважаючи на значний природно-рекреаційний потенціал і сформовану туристичну інфраструктуру, обсяги туристичних потоків в областях ПТРР характеризуються коливальною (низхідна (2011-2015), висхідна (2015-2017)) динамікою (рис. 1). Окупація Росією АР Крим перенаправила потік внутрішніх туристів та екскурсантів з автономної республіки в приморські області держави, що дало змогу подолати спад обсягів туристичних потоків 2013 р. і уже з 2015 р. фіксувати стабільний приріст обсягу туристів.

Стабільно з 2015 р. зростає і обсяг туристів, що надають перевагу зовнішньому туризму. Найбільше у зовнішніх туристичних потоках залучені мешканці Одеської і Запорізької областей ПТРР, найменше — Миколаївської (рис. 2). Запровадження безвізу у червні 2017 р. стимулювало виїзний туризм. Пріоритетні напрямки туристичних подорожей мешканців району — Туреччина, Єгипет, Болгарія, Греція, Грузія, Ізраїль, Хорватія. Екскурсійні тури переважають до країн Європи — Австрія (Відень), Угорщина (Будапешт), Польща (Краків, Варшава, Вроцлав, Лодзь), Італія (Неаполь, Венеція, Рим, Мілан) та ін.

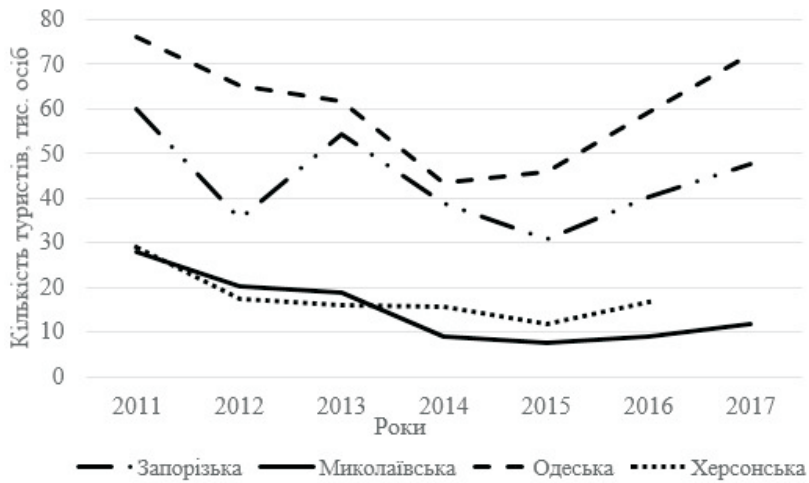

Рис. 1. Кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності ПТТР
Побудовано авторами за: [17, с. 74].

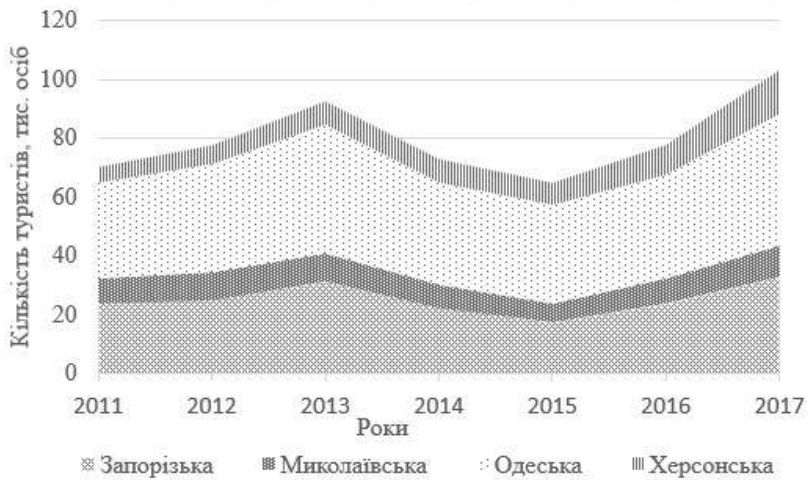

Рис. 2. Кількість туристів – громадян України, які подорожують за кордоном
Побудовано авторами за: [17, с. 76].

У ПТРРР лідером за розвитком туризму є Одеська область, суб'єкти господарської діяльності якої у 2017 р. надали послуги 47,5% загального обсягу туристів району, зокрема 98,4% іноземних туристів, 52,8% внутрішніх туристів та 41,6% туристів, що виїжджали за кордон (табл. 4). Проблемою залишається високий рівень тінізації господарської діяльності у сфері туризму, про що свідчить низький коефіцієнт використання місткості готелів та низькі значення обсягів внутрішніх туристів, які обернено пропорційні до обсягів сформованої туристично-рекреаційної інфраструктури.

Таблиця 4

Туристичні потоки ПТРР, 2017

Туристичні потоки, тис. осіб	АР Крим	Запорізька	Миколаївська	Одеська	Херсонська
Кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України у т.ч.	...	47675	11805	72302	20278
іноземні туристи	...	26	9	2103	0
туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	...	32487	10994	44758	19443
внутрішні туристи	...	15162	802	25441	6744

Укладено авторами за: [18, с. 49, 50, 83].

З метою актуалізації екскурсійної діяльності на території ПТРР проаналізовано інформаційну базу екскурсійних турів/маршрутів усеукраїнського туристичного порталу UA.IGotoWorld.com [22] і сформульовано наступні висновки:

➤ екскурсійна діяльність у районі слабо розвинута (за винятком Одеської обл.) і, як результат, мало представлена на сайті (158 екскурсійних маршрутів або 13,4% усіх турів територією України). Для порівняння, територією Поліського туристично-рекреаційного району проходять 372 (35,9%) екскурсійних маршрути [2, с. 38], Придніпровського — 171 (16,5%) [1];

➤ 88% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей ПТРР, 12% — охоплюють об'єкти у межах однієї області;

➤ 17% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами ПТРР (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ, м. Біла Церква, м. Львів, м. Івано-Франківськ, м. Ужгород, м. Харків, м. Берегове, м. Яремче, с. Косино; м. Краків (Польща), м. Батумі (Грузія), та ін.), 83% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів (переважно природних і розважально-відпочинкових) району;

➤ 88% маршрутів є кількоденними (2-4 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 12%;

➤ 39% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 44% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 17% екскурсійних маршрутів;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантів, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Одеса ("Приморський бульвар", "Дерибасівська вулиця", "Історична Одеса"), м. Херсона ("Херсон. Історія і сучасність", "Неочікуваний Херсон"), м. Миколаїв ("Спокійне місто Миколаїв", "Незрівнянні пам'ятки Миколаєва"), м. Запоріжжя ("Запоріжжя – подорож у часі" та ін.), сакральні споруди (Свято-Катерининський собор (м. Херсон), Церква Святого Миколая (м. Запоріжжя), Головна Синагога (м. Одеса) та ін.), історичні місця (о. Хортиця та ін.) тощо. Частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в екскурсійні маршрути, не значна й не перевищує 3% загальної кількості екскурсійних об'єктів;

➤ найбільше екскурсійних маршрутів прокладено територією Одеської області – 63,9% маршрутів району, найменше – Запорізької (8,2%) (табл. 5);

➤ на території Запорізької, Миколаївської і Херсонської областей переважають екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування природно-краєзнавчих об'єктів, Одеської – історико-краєзнавчих (69,3% маршрутів);

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 150 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Миколаєва до 695 грн за екскурсію на Кінбурнську косу (Миколаївська обл.) (табл. 5);

➤ територією району розроблені унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування діючих індустриальних об'єктів ("Дніпровська ГЕС" (м. Запоріжжя), "Єлисейські кар'єри" (с. Єлисейка, Запорізька обл.), "Одеський завод шампанських вин" і "Морський порт" (м. Одеса) тощо);

➤ у районі розвивається спортивно-екскурсійна діяльність – рафтинг р. Південний Буг ("Рафтинговий тур Південним Бугом", "Каньйони Арбузинський, Актоський", "Каякінг в Херсонських горах" та ін.).

Підвищення ефективності використання матеріальної бази ПТРР, зростання надходжень від екскурсійної діяльності у місцевий бюджет, збільшення прибутковості туроператорів можливе за рахунок розвитку історико-культурної екскурсійної діяльності за місцями проживання і творчості відомих людей (політиків, науковців, літераторів, митців тощо), яка наразі мало представлена у межах району (табл. 5). Така екскурсійна діяльність є персоналізованою: враховує запити й інтереси (професійні, культурно-пізнавальні) конкретних груп екскурсантів; при розробці екскурсійного туру передбачає застосування дизайн-методу; потребує від гйда-екскурсовода ґрунтового знання об'єкта екскурсії та професійної гнучкості під час її проведення; охоплює широке коло об'єктів соціальної інфраструктури, які не залучені у традиційні природно-, історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути (історико-біографічні об'єкти: будинки-музеї/меморіальні музеї, пам'ятники, барельєфи, бібліотеки, наукові установи, освітні заклади, сакральні споруди, кладовища тощо).

Таблиця 5

Екскурсійні маршрути територією ПТРР

Назва області	Природно-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути		Вартість однокденної екскурсії, грн.	Історико- біографічні об'єкти екскурсій
	Кількість, од.	Головні природно- краєзнавчі об'єкти екскурсай	Кількість, од.	Головні історико- краєзнавчі об'єкти екскурсай		
1	2	3	4	5	6	7
Запорізька	5	Західна частина заповідника "Кам'яні могили", Азовське море, р. Дніпро, Солодкий лиман, о. Хортиця, о. Байда Єлисеївські кар'єри	8	м. Бердянськ, с. Велика Знам'янка, с. Григорівка, м. Запоріжжя, с. Зразкове, м. Маріуполь, м. Оріхів	350 ("Запоріжжя – подорож у часі") – 550 ("Екскурсія на Хортицю")	с. Василівка (садиба Попова)
Миколаївська	13	Чорне море, р. Пд. Буг, Актовський і Арбузинський каньйони, Трикратський ліс, природ. парк "Білобережжя Святослава", Кінбурнська коса, Мігейські пороги	10	с. Коблеве, м. Миколаїв, с. Мігія, с. Палагіївка, с. Чорноморка	150 ("Історичний центр Миколаєва") – 695 ("Кінбурнська коса")	с. Мігія (водяний млин Скаржинського), с. Чорноморка (виноробня "Бейкуш"), м. Миколаїв (Музей В. Верещагіна)
Одеська	31	Чорне море, о. Єрмаків, о. Зміїний, Куяльницький і Тилігульський лиман, оз. Кагул, р. Дунай, Савранський ліс, Нажньо-дністровський нац. парк, Дунайський біосферний заповідник	70	м. Білгород-Дністровський, с. Вилкове, м. Ізмаїл, м. Одеса, с. Петрівка	170 ("Одеса на смак", "Дикі катакомби") – 675 ("Грибний сезон", "Скарби Кузнєцова")	м. Одеса (Музей коньячної справи М. Шустова, маяк графа Воронцова, "Воронцовський палац", Потьомкінські сходи, Дерibasівська вулиця та ін.), с. Петрівка (палац Курисів)

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6	7
Херсонська	12	“Асканія Нова”, Арабатська стрілка, о. Бірючий, о. Джарилгач, затока Сиваш, Олешківські піски, Тендерівська коса, р. Дніпро, Чорноморський біосферний заповідник, Азово- Сивашський нац. парк	9	с. Залізний Порт, м. Нова Каховка, м. Скадовськ, м. Генічеськ, м. Херсон	180 (“Історичний Херсон”) – 675 (“Олешківські піски”)	с. Веселе (виноробне госпо- дарство князя Трубецького), м. Херсон (Обласний музей ім. О. Шовку- ненка)

Укладено авторами за: [22].

У статті укладено перший варіант переліку видатних постатей, життєвий шлях й професійна/творча діяльність яких може слугувати основою розробки історико-біографічних екскурсійних турів у ПТРР (табл. 6). При виборі постатей урахувався їхній внесок у становлення й розбудову незалежності України, у світову й українську науку, освіту, культуру тощо; час проживання й діяльності на території ПТРР; наявність на території району об’єктів, які були свідками життя і діяльності цих постатей (меморіальні музеї, родинні помешкання, місця праці і діяльності та ін.). Крим: народилися художник-мариніст І. Айвазовський (м. Феодосія), художниця, правозахисник А. Горська (м. Ялта); похований поет С. Руданський (м. Ялта).

Таблиця 6

Видатні постаті, які проживали й творили на території ПТРР

Визначні постаті	Області району			
	Запорізька	Миколаївська	Одеська	Херсонська
1	2	3	4	5
Громадські, політичні, військові та релігійні діячі	Й. Гладкий, П. Григоренко, Н. Махно	Г. Бжижицький, Ш. Менахем – Мендл, О. Яната	В. Жабо- тинський, В. Змієнко, Ю. Липа, Д. Неплій, Н. Строката	М. Капустянський, К. Гордієнко
Науковці	О. Івченко, Я. Новицький	С. Андрієвський, М. Аркас, С. Лауга	Г. Гамов, І. Мечников, М. Слабченко, В. Філатов	Л. Верещакін, В. Гошкевич

Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5
Митці (художники, скульптори, архітектори)	О. Сластіон	К. Акройд, А. Антонюк, В. Верещагін, В. Зебер, Є. Кібрик, В. Федорук	М. Жук, К. Косканді, І. Шульга	М. Жук, М. Складовський, О. Шовкуненко, І. Шульга
Діячі музичної і театральної культури	І. Патор- жинський	П. Саксаганський- Тобілевич, М. Садовський- Тобілевич	П. Вірський, К. Данькевич, Д. Ойстрах, П. Ніщинський, П. Сокальський, Л. Утьосов, В. Фемеліді	О. Боднарчук, М. Куліш, П. Куманченко, Є. Матвеев, О. Спендіаров
Літератори (письменники, поети, публіцисти, літературо- знавці)	М. Нагнибіда, П. Ребро, Л. Хомич	М. Вінграновський, Б. Мозолевський, Дніпрова Чайка (Англєвська)	І. Бабель, І. Льф, Є. Петров, С. Караванський, С. Шелухін (С. Павленко)	О. Бердник, Д. Бузько, І. Дніпровський- Шевченко

Розвиток нового сегмента екскурсійної діяльності дасть змогу посилити складову національно-патріотичного виховання в регіоні, популяризувати його україноцентричну спадщину.

Література

1. Білецький М. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. Білецький, Л. Котик // Вісник ЛІЕТ. — Серія : Економічні науки. — 2018. — Вип. 13.
2. Білецький М. І. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : зб. матер. міжнар. наук. конф. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — С. 34–40.
3. Білецький М. І. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 244–255.
4. Білецький М. І. Соціальна географія : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : Простір-М, 2015. — 468 с.
5. Бондарець Д. С. Перспективи розвитку рекреаційних ландшафтів Запорізької області / Д. С. Бондарець // Географія та туризм. — 2012. — Вип. 23. — С. 287–295.
6. Галасюк С. С. Проблеми розвитку туристичної діяльності в Одеському регіоні / С. С. Галасюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua>.

7. Гродзинська І. О. Основи рекреології (економіко-екологічний та маркетинговий аспект) : навч. посібник / І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов, О. В. Гусева, А. В. Замкова. — К. : Центр учбової літ-ри, 2014.
8. Качаленко О. О. Розвиток санаторно-курортної інфраструктури Азово-Чорноморського регіону / О. О. Качаленко // Актуальні проблеми туристичного бізнесу (матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. (28 лютого 2014 р.)). — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. — С. 88—91.
9. Котик Л. Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206—213.
10. Мальчикова Д. С. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області / Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова // Географія та туризм. — 2010. — Вип. 7. — С. 50—53.
11. Міністерство екології та природних ресурсів України: сайт. URL: <https://menp.gov.ua> (дата звернення: 24.03.2019).
12. Ніколаєва О. І. Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону : дис. канд. геогр. наук. 11.00.02 – економічна та соціальна географія / О. І. Ніколаєва [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua> (дата звернення: 23.03.2019).
13. Павлюк В. Туристсько-ресурсний потенціал Миколаївської області / В. Павлюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/pavljuk.htm (дата звернення: 23.03.2019).
14. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (дата звернення: 26.03.2019).
15. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017—2020 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5a58d0f18f339.pdf> (дата звернення: 23.03.2019).
16. Регіональний людський розвиток : стат. зб. — К. : Держ. ком. статистики України, 2018.
17. Статистичний щорічний України за 2017 рік. — К. : Держ. ком. статистики України, 2018.
18. Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб.— К. : Держ. ком. статистики України, 2018.
19. Харічков С. К. Стратегічні орієнтири розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Українському причорномор'ї / С. К. Харічков, О. А. Воробйова, І. М. Дишловий // Регіональна економіка. — 2009. — № 2. — С. 23—30.
20. Яворська В. В. Рекреаційний комплекс Одеси: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / В. В. Яворська, Н. Є. Нефедова // Наук. вісник Чернів. ун-ту. — 2014. — Вип. 724—725 : Географія. — С. 204—210.
21. Biletskyi M. Lviv oblast: urgent socio-economic problems in the context of European integration/ M. Biletskyi, Ya. Ivakh, L. Kotyk // Journal of Geography, Politics and Society. — 2017. — Vol. 7(2). — P. 32—42.
22. UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.03.2019).

РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ*

Показник	Роки							
	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2017
Кількість релігійних організацій, од.	6 262	8 753	16 934	23 543	29 881	35 184	36 995	35 919
Кількість священнослужителів, осіб	14 392	21 931	28 624	31 311	31 313	31451
Кількість монастирів, од.	9	11	152	250	378	439	500	515
Кількість ченців і черниць, осіб	590	675	3 254	4 939	6 184	6 742	6834	6883
Кількість духовних навчальних закладів, од.	1	2	49	121	173	199	202	202
Кількість слухачів духовних навчальних закладів, осіб	260	441	6 640	15 885	19 771	17 252	19 752	19 661
Кількість релігійних періодичних видань, од.	1	31	63	194	351	377	384	509

При обчисленні релігійної мережі в Україні до уваги взяті осередки: Українська Православна Церква — Московський патріархат (УПЦ-МП), Українська Православна Церква — Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), Римо-Католицька Церква (РКЦ), Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів (ВСО ЄХБ), Всеукраїнський Союз Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників) (ВСЦ ХВЄП), Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД), новітні релігійні рухи (неорелігії) (НРР).

* Укладено на основі: Релігійна мережа, її кадрове та матеріальне забезпечення : основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%97+&searchForum=1&searchDoca rch=1&searchPublishing=1; Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні : підсумки десятиліття, тенденції і проблеми : аналіт. доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr.pdf. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.irs.in.ua>.

Тут і надалі: (...) — відомостей нема.

Закінчення дод. Д 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Структура слухачів духовних навчальних закладів, %									
2010 р.	24,5	5,3	1,2	3,4	8,8	51,7	1,7	1,2	2,2
2017 р.	24,4	6,4	0,7	2,0	11,5	51,4	0,5	1,5	1,6
Розподіл недільних шкіл за конфесійною ознакою, %									
2010 р.	33,4	9,9	2,4	4,1	8,9	39,0	1,0	0,6	0,9
2017 р.	30,8	10,4	2,4	2,9	15,5	35,1	0,6	0,5	1,8
Розподіл періодичних видання за конфесійною ознакою, %									
2010 р.	28,6	9,8	1,9	3,4	7,2	34,5	1,9	7,7	5,0
2017 р.	26,5	9,4	2,4	3,7	11,4	35,2	1,8	5,5	4,1

Додаток Д.3

РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ОГЛЯД, 2017*

Регіон	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Кількість релігійних організацій, од.	Кількість релігійних організацій, од. на 10 тис. населення	Кількість промад, од.	Кількість промад, од. на 10 тис. населення	Кількість монастирів, од.	Кількість ченців у монастирях, осіб	Кількість духовних навчальних закладів, од.	Кількість саухачів духовних навчальних закладів, осіб	Кількість священико-служителів, осіб	Кількість невідьних шкіл, од.	Кількість періодичних видань, од.
1											
Україна	35 919	8,5	34 385	8,1	515	6 883	202	19 661	31 451	12 931	509
АР Крим
Вінницька	2 178	13,8	2 119	13,4	26	209	5	276	1 397	639	4
Волинська	1 643	15,8	1 596	15,4	19	235	8	922	1 631	1 037	27
Дніпропетровська	1 435	4,4	1 383	4,3	12	142	8	1 055	1 278	489	50
Донецька	1 880	4,5	1 809	4,3	11	383	11	78	1 436	269	66
Житомирська	1 538	12,5	1 478	12,0	28	310	7	174	984	382	9
Закарпатська	1 953	15,5	1 851	14,7	61	484	6	423	1 982	1 074	20
Запорізька	1 105	6,3	1 068	6,1	12	158	4	195	1 013	474	23

* Укладено на основі: Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.irs.in.ua>.

Закінчення дод. Д.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Івано-Франківська	1 430	10,4	1 346	9,8	35	141	11	632	1 370	526	55
Київська	1 854	10,6	1 794	10,2	22	126	9	639	1 626	860	8
Кіровоградська	771	8,1	755	7,9	4	22	615	172	16
Луганська	842	3,9	814	3,8	6	63	5	141	1 191	366	24
Львівська	3 128	12,4	2 982	11,8	69	795	19	2 593	2 911	1 937	24
Миколаївська	762	6,7	743	6,5	2	21	520	351	10
Одеська	1 353	5,7	1 279	5,4	21	549	11	897	1 099	307	10
Полтавська	1 170	8,3	1 145	8,1	6	78	3	585	919	342	19
Рівненська	1 599	13,8	1 545	13,3	22	495	6	2 868	1 571	780	21
Сумська	596	5,4	585	5,3	5	...	2	...	569	...	7
Тернопільська	1 827	17,4	1 755	16,7	43	512	11	800	1 491	518	10
Харківська	987	3,7	945	3,5	10	59	8	483	1 508	361	8
Херсонська	930	8,9	907	8,7	7	33	1	100	593	393	9
Хмельницька	1 955	15,3	1 890	14,8	24	239	7	241	1 066	391	17
Черкаська	1 414	11,6	1 386	11,4	7	229	1	450	791	306	12
Чернівецька	1 332	14,7	1 284	14,2	21	403	8	851	1 683	558	2
Чернігівська	995	9,8	966	9,5	14	209	3	93	764	162	12
м. Київ	1 242	4,2	960	3,3	28	988	48	5 165	1 443	237	46
м. Севастополь

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

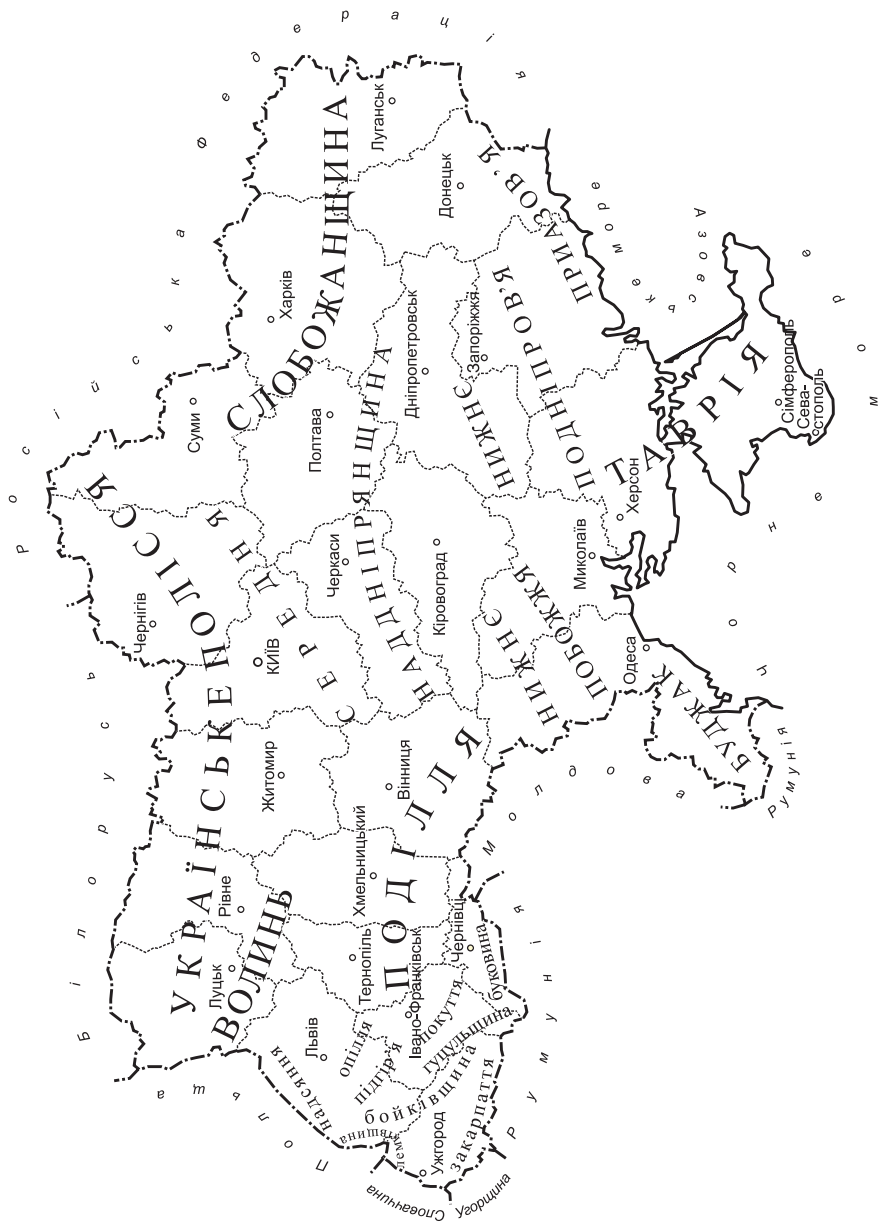
РЕЛІГІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ*

(О. Шаблій, Л. Шевчук, 1999)

Релігійний район	Перелік адміністративно-територіальних одиниць України, що входять до складу релігійного району
Західний	Волинська обл., Рівненська обл., Львівська обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл., Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Чернівецька обл.
Центральний	м. Київ, Київська обл., Житомирська обл., Чернігівська обл., Сумська обл., Черкаська обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл.
Східний	Харківська обл., Луганська обл., Дніпропетровська обл., Запорізька обл., Донецька обл.
Південний	м. Севастополь, АР Крим, Одеська обл., Миколаївська обл., Херсонська обл.

* Джерело: Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — Львів : Світ, 1999. — С. 143.

ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

* Джерело: Ровенчак І. І. Історико-етнографічне районування / І. І. Ровенчак // Україна : навч. атлас. – К. : НВП "Картографія", 1998. – С. 9.

**СПИСОК ОБ'ЄКТІВ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО
В УКРАЇНІ, 2017***

Об'єкт	Розташування об'єкта	Тип об'єкта	Час створення об'єкта	Дата внесення до списку ЮНЕСКО
1	2	3	4	5
Київський Софійський собор	м. Київ	Об'єкт культурного типу	1018 р.	1990 р.
Києво-Печерська лавра	м. Київ	Об'єкт культурного типу	1051 р.	1990 р.
Церква Спаса на Берестові	м. Київ	Об'єкт культурного типу	XII—XVII ст.	1990 р.
Ансамбль історичного центру Львова	м. Львів	Об'єкт культурного типу	XIII—XVIII ст.	1998 р.
Пункт геодезичної дуги Струве "Катеринівка"	с. Катеринівка, Хмельницький р-н, Хмельницька обл.	Об'єкт культурного типу	1816—1855 рр.	2005 р.
Пункт геодезичної дуги Струве "Баранівка"	с. Баранівка, Ярмолинецький р-н, Хмельницька обл.	Об'єкт культурного типу	1816—1855 рр.	2005 р.
Пункт геодезичної дуги Струве "Старо-Некрасівка"	с. Стара Некрасівка, Ізмаїльський р-н, Одеська обл.	Об'єкт культурного типу	1816—1855 рр.	2005 р.
Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи	Закарпатська обл. (Іршавський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський р-ни) Івано-Франківська обл. (Надвірнянський р-н), Львівська обл. (Яворівський р-н), Хмельницька обл. (Городоцький р-н)	Об'єкт природного типу	—	2007 р. перелік розширено 2011 р., 2017 р.

* Укладено на основі: Список об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

Закінчення дод. Д.6

1	2	3	4	5
Резиденція митрополитів Буковини і Далмації	м. Чернівці	Об'єкт культурного типу	1864—1882 рр.	2011 р.
Церква святого Духа	с. Потелич, Жовківський р-н, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1502 р.	2013 р.
Церква Собору Пресвятої Богородиці	с. Матків, Турківський р-н, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1838 р.	2013 р.
Церква святої Трійці	м. Жовква, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1720 р.	2013 р.
Церква святого Юра	м. Дрогобич, Львівська обл.	Об'єкт культурного типу	1502 р.	2013 р.
Церква святого Духа	м. Рогатин, Івано-Франківська обл.	Об'єкт культурного типу	1598 р.	2013 р.
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	с. Нижній Вербіж, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл.	Об'єкт культурного типу	1808 р.	2013 р.
Церква Вознесіння Господнього	с. Ясіня, Рахівський р-н, Закарпатська обл.	Об'єкт культурного типу	XVI ст.	2013 р.
Церква святого Михайла	с. Ужок, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.	Об'єкт культурного типу	1745 р.	2013 р.
Стародавнє місто Херсонес Таврійський	м. Севастополь	Об'єкт культурного типу	IV ст. до Р. Х.—XII ст. н.е.	2013 р.

СФЕРА ПОСЛУГ УКРАЇНИ, 2017*

Реґіон	Обсяг реалізованих послуг населенню, млн грн					
	усього	у т.ч.				
		Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Тимчасове розмішування й організація харчування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Інформація та телекомунікації
Україна	39 701,0	12 422,6	4 622,6	4 439,8	3 063,1	10 055,5
АР Крим
Вінницька	877,4	130,5	66,9	215,4	100,1	250,5
Волинська	482,7	121,4	31,8	58,4	41,6	186,6
Дніпропетровська	2 191,3	620,5	285,3	148,9	229,7	577,3
Донецька	1 238,3	133,7	45,2	53,7	51,3	830,2
Житомирська	612,6	203,7	56,9	42,4	49,3	204,1
Закарпатська	593,8	70,3	38,3	108,7	121,2	214,7
Запорізька	1 243,1	282,1	172,1	157,7	118,4	351,6
Івано-Франківська	744,9	59,7	38,5	263,1	45,9	218,4
Київська	957,3	174,3	132,2	42,2	122,0	338,2
Кіровоградська	337,2	48,0	11,5	30,3	26,8	169,5
Луганська	475,1	47,6	4,9	19,2	14,4	366,0
Львівська	2 279,9	344,1	515,1	186,0	242,5	445,4
Миколаївська	3 965,8	2 799,9	126,1	65,6	37,5	406,3
Одеська	14 861,2	9 452,6	640,7	629,8	407,3	1 234,8
Полтавська	3 302,5	1 732,8	124,0	57,5	250,3	449,9
Рівненська	1 373,4	728,0	33,4	64,5	43,1	279,7
Сумська	1 321,2	535,6	49,8	88,4	56,5	294,9
Тернопільська	1 448,8	863,7	20,7	73,3	38,0	261,8
Харківська	7 709,6	1 731,9	370,6	698,1	203,7	2 335,0
Херсонська	1 791,5	806,9	176,0	116,9	89,9	313,2
Хмельницька	1 260,0	518,1	39,0	86,7	48,1	257,8
Черкаська	1 896,4	960,8	50,4	82,7	40,5	389,7
Чернівецька	798,8	223,1	31,9	100,7	37,2	248,9
Чернігівська	1 194,4	531,3	79,3	33,0	17,5	316,5
м. Київ	60 540,3	20 523,8	2 412,7	1 172,2	1 274,5	14 477,7
м. Севастополь

* Укладено на основі: Діяльність підприємств сфери послуг у III кварталі 2017 р. : статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm.

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ, 2017*

Регіон	Оборот роздрібної торгівлі, млн грн.	Товарооборот продовольчими товарами, млн грн	Товарооборот непродовольчими товарами, млн грн	Частка продажу товарів українського виробництва, %	Торгова мережа підприємств роздрібної торгівлі, од.
Україна	815 344,3	255 813,7	27 6535,7	52,3	39 305
АР Крим
Вінницька	21 049,1	4 322,3	6 542,7	47,3	1 650
Волинська	15 256,9	3 301,5	5 777,1	56,4	983
Дніпропетровська	72 542,1	28 994,0	22 790,7	56,4	3 073
Донецька	22 782,8	8 598,8	6 756,5	57,6	1 328
Житомирська	20 342,8	5 006,7	6 650,1	59,1	1 284
Закарпатська	18 624,5	3 366,0	7 773,8	52,0	927
Запорізька	36 151,3	12 991,1	11 029,6	59,6	1 628
Івано-Франківська	19 258,2	3 345,9	7 411,8	60,0	922
Київська	54 971,3	19 949,1	16 885,9	53,3	2 539
Кіровоградська	15 374,7	5 110,5	4 916,0	66,3	1 118
Луганська	5 866,5	1 780,9	1 428,9	58,9	442
Львівська	51 437,4	13 512,4	19 948,4	53,3	3 098
Миколаївська	19 666,8	5 753,7	6 151,5	57,8	1 154
Одеська	61 807,1	20 227,2	23 002,2	49,8	2 286
Полтавська	25 679,5	5 897,0	9 577,4	55,1	1 575
Рівненська	14 927,8	2 799,7	5 957,1	53,3	1 192
Сумська	16 237,6	4 131,3	5 287,3	62,0	914
Тернопільська	11 651,0	2 158,6	4 002,7	51,5	801
Харківська	65 016,7	23 056,0	18 497,0	52,0	3 228
Херсонська	19 109,8	4 588,4	6 764,8	53,8	1 031
Хмельницька	20 174,0	2 935,5	7 008,1	57,0	1 334
Черкаська	19 880,5	4 297,4	6 493,3	57,3	1 065
Чернівецька	13 443,5	1 831,9	4 781,0	56,8	621
Чернігівська	15 921,3	5 523,9	4 385,2	62,8	1 129
м. Київ	158 061,1	62 333,9	56 716,6	43,3	3 983
м. Севастополь

* Укладено на основі: Роздрібна торгівля України у 2017 році : статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/zb_rtu2017pdf.pdf.

ІДЕЇ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ПОСЛУГ В “ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА”

Дослідження понять сфери послуг в “Енциклопедії українознавства” пов’язане з іменем В. Кубійовича та його однодумців. У словникових статтях, присвячених цій галузі економічної географії, знаходимо вичерпну і достовірну інформацію про рівень та специфіку сфери послуг в Україні до 80-х років ХХ ст.

Енциклопедії, видані в ті часи в радянській Україні, а саме “Українська радянська енциклопедія: у 17-ти т.” (К., 1960–1965), “Українська радянська енциклопедія: у 12-ти т.” (К., 1977–1985), подавали інформацію, опираючись на догми “комуністичного будівництва”. Такий упереджений підхід авторів радянських енциклопедій призвів до спотворення змісту тих чи інших явищ, до викривлення фактів. Про об’єктивну подачу матеріалу в цих словниках не могло бути й мови. Це, безперечно, стосувалося всіх галузей знань і географії зокрема.

Хоча В. Кубійович та його сподвижники не вживали термін “сфера послуг”, проте правдиво і професійно висвітлювали стан матеріального і духовного життя людей в Україні.

Опираючись на репринтне перевидання “Енциклопедії українознавства” (Львів, 1993–2003), проаналізуємо словникові статті, які безпосередньо стосуються сфери послуг. Це дасть можливість висвітлити стан соціально-економічних процесів в Україні до 80-х років ХХ ст., простежити їх особливості. Розуміємо, що сучасна сфера послуг у нашій країні сьогодні та в ті часи характеризується суттєвими відмінностями, що зумовлені різними чинниками: економічними, соціальними, екологічними та ін., проте аналіз понять сфери послуг, висвітлених у зазначеній енциклопедії, допоможе зазирнути в минуле нашого народу, в його повсякденне життя. Крім того, ретроспективне дослідження певних наукових понять, і зокрема сфери послуг, – це окрема сторінка в історії української соціально-економічної географії, яку творили талановиті люди – професіонали своєї справи. Ф. Вольтер писав: “Словник – це всесвіт в алфавітному порядку”. Проф. В. Кубійович та його учні залишили нам у спадок цей всесвіт, коштовний скарб. Їх справді можна назвати титанами праці, бо щоб укласти словники, тим більше – енциклопедії, треба володіти не тільки глибокими знаннями, а й такими рисами, як скрупульозність і величезна терпеливість.

Авторами статей, що стосуються сфери послуг, були В. Кубійович, Б. Кравців, В. Маркусь, І. Коропецький, Е. Жарський, В. Старков, І. Бакало, А. Білинський, Б. Гошовський, Є. Гловінський, М. Лебідь, П. Поліщук,

* Білецький М. Ідеї В. Кубійовича в географічному дослідженні сфери послуг / М. Білецький // Географічна наука і практика : виклики епохи : міжнар. наук. конф., присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.). – Т. 1. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – С. 66–70.

В. Голубничий, М. Юркевич та ін. Чимало редакційних матеріалів правив головний редактор В. Кубійович.

Багато гасел енциклопедії присвячено окремим темам, що тепер ми відносимо до сфери послуг. До неї належать заклади, установи, підприємства, які виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення матеріальних і духовних потреб населення.

Проаналізувати зміст цих статей можна по-різному: за алфавітним чи тематичним принципами. Незважаючи на те, що досі немає єдиної загальноприйнятої класифікації сфери послуг, будемо дотримуватися функціонального групування (призначення) галузей (видів діяльності), які задовольняють потреби населення у певному виді послуг.

До послуг, які формують *галузі соціально-побутового (матеріально-побутового) призначення* належать: житлово-комунальні, побутові, торговельного і ресторанного господарства.

Так, стаття *“Житлова проблема”* безпосередньо стосується сфери послуг. Її автор В. Голубничий досить детально розкрив обсяг цього поняття, виділив причини, що породжували виникнення житлової проблеми. За його спостереженнями, *“темпи росту житлового фонду у довоєнний час (1926–1939 рр.) відставали від темпів росту населення міст та промислового виробництва. Війна призвела до величезної руйнації українських міст. Довоєнний житловий фонд був відновлений тільки наприкінці 1951 р., а далі – поволі зростав”* [6, с. 681–683].

Іншим важливим гаслом, що стосується сфери послуг, є *“Водопостачання”*. Її автори В. Кубійович і М. Лебідь розкривають зміст цього поняття, аналізують появу водогонів (їх географію на території України), розширення їх мережі [10, с. 299–300]. Проблеми, на які звертали увагу укладачі статті, залишаються актуальними і в XXI ст., адже суттєвого поліпшення потребує обладнання житлового фонду водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням, ваннами (душовими), газом (це побутові вигоди) та благоустрій населених пунктів.

Однією з найважливіших галузей господарства, сфери послуг є *торгівля*. Укладачем статті *“Торгівля УССР”* є І. Коропецький. Після визначення поняття *“торгівля”*, а також її поділу на зовнішню і внутрішню, автор звертає увагу на особливості цієї галузі в СРСР. І. Коропецький приходить до висновку, що *“оптова торгівля в економічній політиці СРСР була призначена для того, щоб насамперед забезпечити важливі галузі оборонної та важкої промисловості і в останню чергу населення”* [9, с. 3240–3242]. Цінними є статистичні дані, які наводить дослідник, а саме: таблиця динаміки товарообігу, кількості підприємств і працівників за період 1940–1977 рр. у торгівлі і громадському харчуванні, що поєднує функції виробництва та продажу продуктів харчування і організовує їх споживання та мережу підприємств (крамниці, кіоски, їдальні, ресторани, чайні, закусочні, кафе, буфети тощо).

В *“Енциклопедії українознавства”* знаходимо статтю *“Побутове обслуговування населення”*, у якій окреслено це поняття, коротко наведено його функції. У ті часи, на думку дослідника, найпоширенішими були підприємства з ремонту та пошиття одягу, взуття, ремонту побутових машин і перукарні [17, с. 3242].

Тепер спостерігається зростання обсягів індивідуальних послуг (перукарень, салонів краси, ритуальних) та послуг з ремонту і техобслуговування транспортних засобів, реклами.

До *соціально-духовних (соціально-культурних) послуг* відносимо освіту, науку, культуру, мистецтво тощо. Їх діяльність спрямована на забезпечення інтелектуального, духовного, розумового розвитку особистості. В "Енциклопедії українознавства" наведено низку статей, що стосуються освіти, зокрема "Дошкільне виховання", "Середнє шкільництво", "Гімназії", "Торговельна освіта", "Технічна освіта", "Музична освіта".

Так, гасло "*Дошкільне виховання*", авторами якого були М. Пастернакова, Л. Петрушевська, М. Юркевич, цікаве для дослідників з різних галузей. У ньому, крім визначення цього поняття, подано достовірну інформацію про появу перших дитячих садків (Полтава, 1839), специфіку дошкільної освіти в Советському Союзі, яка кардинально відрізнялася від західної, позаяк "була розрахована на виховання дітей в дусі вірності партії" [16, с. 586–588].

У редакційній статті "*Середнє шкільництво*", крім чіткого окреслення цього поняття, знаходимо відомості про зміни, які мали місце в цій царині за советських часів. Так, "у 1932 р. створено основний тип повної загальноосвітньої середньої школи – десятирічну школу, а у 1958 семирічну школу замінили восьмирічною. З 1956 р. організовано школи-інтернати, а у 1958 р. замість десятирічної школи створено одинадцятирічну школу з виробничим навчанням" [19, с. 2761–2762].

Гасло "*Гімназії*" досить велике за обсягом. Його автор В. Поліщук чітко описує їх виникнення та поширення, наводить історичні факти, які мали суттєвий вплив на стан та рівень гімназійної освіти на теренах українських земель, які входили до різних держав. За словами дослідника, "гімназії на Україні за царату були цілком російські. Після революції 1917 розгорнулася боротьба за дерусифікацію шкіл. З початку більшовицької окупації гімназії були перетворені на "трудові школи", згодом їх заступила комбінація семирічки з профшколою, а далі – десятирічка" [18, с. 381–383]. Автори загальних енциклопедій, виданих в СРСР, не могли собі такого дозволити, вони або замовчували факти, або перекручували їх.

Ряд статей присвячено середній спеціальній освіті, середнім спеціальним школам, які готували фахівців середньої кваліфікації для різних галузей народного господарства.

Торговельну освіту репрезентує однойменна стаття, авторами якої були В. Чобіток, В. Шеховцов. Вони подали історію виникнення цієї галузі, навели статистичні дані, які цікаві з погляду становлення сфери послуг на українських землях. Так, із гасла довідуємось, що "в Одесі було засновано перше комерційне училище, яких 1914 р. було в Україні понад 60" [21, с. 196–198]. Автори навели інформацію про перші комерційні та кооперативні інститути, що діяли на базі комерційних курсів (Київ, Харків, Одеса).

У наш час в Україні кадри для торгівлі і громадського харчування готують інститути Києва, Львова, Донецька, Полтави, Харкова, професійні технічні училища, технікуми, коледжі.

Вузи розпочали підготовку фахівців з нових спеціальностей. Крім економістів, товарознавців, бухгалтерів і технологів почали готувати менеджерів, комерсантів,

інженерів-організаторів. Запроваджено нові спеціалізації – економіки підприємництва, готельного господарства і туризму, менеджмент у торгівлі і громадському харчуванні, зовнішньоекономічної діяльності підприємств торгівлі.

Гасло “Технічна освіта”, як і попереднє, теж висвітлює історію її становлення, а вона має 150-річну традицію та тісно пов’язана з найстарішими високими технічними навчальними закладами: Університетом Львівська політехніка (1844), Харківським політехнічним інститутом (1885), Київським політехнічним інститутом (1898), Дніпропетровським гірничим інститутом (1899) та металургійною академією (1899) [20, с. 196–198].

Музична освіта теж певною мірою має стосунок до сфери послуг, тому не могла залишитись поза нашою увагою. У ній в хронологічній послідовності охарактеризовано етапи становлення музичної освіти на українських теренах, згадано культурні центри, які були її осередками [13, с. 1662–1664].

Словникова стаття “Міста” опосередковано пов’язана зі сферою послуг. Авторами цього гасла були О. Оглоблин, А. Фіголь, Б. Кравців, А. Жуковський, В. Маркусь. Вони подали загальну характеристику міст: з’ясували їх положення, розміщення, час заснування, історичний розвиток (етапи чи періоди розвитку), величину за людністю, національні відносини (характер), обличчя (природа, історія, господарство), будівництво (план забудови, старий і новий), розвиток політичного і національно-культурного життя [15, с. 1605–1609].

В “Енциклопедії українознавства” знаходимо інформацію історико-географічного змісту про майже всі українські міста: Кам’янець-Подільський, Кременчук, Кривий Ріг, Луцьк, Львів, Миколаїв, Бердичів, Білгород-Дністровський, Біла Церква, Вінниця, Дніпропетровськ, Дрогобич, Запоріжжя, Мукачів, Одеса, Полтава, Рівне, Севастопіль, Сімферопіль, Станіславів (Івано-Франківськ), Суми, Тернопіль, Ужгород, Харків, Хмельницький, Херсон, Черкаси, Чернівці, Чернігів. Усі ці міста виступають культурно-освітніми осередкам відповідних країв (Поділля, Наддніпрянщини, Наддністрянщини, Криму і т. д.), торговими, транспортними, промисловими центрами, комунікаційними вузлами, центрами культурного і релігійного життя, туризму, науки. Характеристику більшості міст, країв подає В. Кубійович.

Заслуговує на увагу і стаття “Виставки”. У ній наведено їх класифікацію (сільськогосподарські, промислові, мистецькі, наукові і науково-популярні), висвітлено історію їх виникнення. Із гасла довідуємось, що “в часи колективізації виставки були способом політичної і агрономічної наочної пропаганди” [4, с. 258–261]. Енциклопедисти здійснили величезну працю: вони не просто зібрали цінний фактичний матеріал, а й зуміли його систематизувати та науково осмислити.

За таким же принципом написане гасло “Музеї”, автором якого є Б. Кравців. Тут подано класифікацію цих закладів, історію становлення музейної справи на українських землях від княжих часів до 80-х років ХХ ст. Автор статті об’єктивно висвітлює причини, які призвели до руйнації музейництва у советські часи, дослідник сміливо пише, що “розвиток українського музейництва був припинений в результаті проведеного в 30-х рр. розгрому українських наукових і культурних установ і реорганізацією музеїв у пропагандивні культурно-освітні установи” [11, с. 1658–1660].

Безпосередній стосунок до сфери послуг має гасло “*Бібліотеки на Україні*”, у якому аналізується стан розвитку бібліотек, розкривається поява перших рукописів та рукописних книг, періоди розвитку бібліотек, призначення бібліотек, їх мережа та підпорядкованість бібліотечної справи ідеологічній політиці комуністичної партії, яка скерована була проти української культури (нищення й вилучення українських авторів або віднесення їх до “спеціальних фондів”) [2, с. 125–126].

В “Енциклопедії українознавства” народним бібліотекам і читальням відведена окрема стаття, написана за такою ж схемою, як і попередня. Варто зазначити, що в ній згадуються певні історичні документи, а саме “Правила 15 травня 1890 року”, згідно з якими ці культурно-освітні заклади “перебували під гострим контролем влади й зобов’язані добирати тільки російськомовні книжки релігійного та навчального змісту. Українських книжок в цих народних бібліотеках і читальнях було ледве 3–6%” [14, с. 1701–1702]. Як видно із цитованих джерел, у висвітленні фактів автори гасел керувались принципом об’єктивності. Цього, на жаль, не можна сказати про подачу матеріалу в енциклопедіях, виданих в СССР.

Стосунок до сфери послуг має велике за обсягом гасло “*Наука*”, авторами якого були І. Бакало, Б. Кравців, В. Кубійович. Науковці-енциклопедисти згадують великі наукові осередки, вказують на чинники, які гальмували розвиток цієї сфери в Україні [1, с. 1706–1711].

До соціально-оздоровчих послуг відносимо охорону здоров’я, фізичну культуру, спорт, туризм, об’єкти рекреації тощо.

Статті про охорону здоров’я та фізичну культуру написав Е. Жарський. Він висвітлює історію становлення цих галузей, навів статистику росту медичних установ та медичних кадрів. Відомості про розвиток фізичної культури особливо цікаві, оскільки в них згадуються перші українські спортивні товариства та їх сподвижники.

Гасло “*Туризм*”, укладачем якого теж був Е. Жарський, має безпосередній стосунок до сфери послуг. Автор сформулював чітке визначення цього поняття, далі окреслив історію становлення цього виду діяльності людини на українських теренах від перших спроб мандрівників до 80-х років ХХ ст. Е. Жарський навів цікавий факт, що “1924 р. у Львові засновано мандрівно-краєзнавче товариство “Плай” з філіями в інших містах, що влаштовувало прогулянки по Львову, Карпатах” [8, с. 3283–3285]. Дослідник чимало уваги приділив розвитку цієї галузі в Советській Україні.

До соціально-економічних послуг відносимо банки і страхування.

Статтю “*Банки*” написали Є. Гловінський, Р. Димінський, В. Кубійович. У ній наведено визначення цього поняття, далі окреслено етапи становлення та функціонування банківської системи на українських землях, що входили до різних держав, багато уваги приділено специфіці цієї економічної ділянки в Советському Союзі [5, с. 88–89].

Гасло “*Страховання*” теж має прямий стосунок до сфери послуг. Його автором є А. Білинський. Він подав чітку дефініцію цього поняття, детально описав історію його виникнення, охарактеризував діяльність страхових товариств, які

функціонували на українських теренах від імені різних окупаційних режимів, описав види страхування в УРСР [3, с. 3070–3071].

Дотичними до матеріально-побутових і соціально-духовних послуг є *соціально-комунікаційні послуги*, а саме послуги зв'язку, інформаційні та транспорту.

В енциклопедичній статті “*Пошта*” знаходимо вичерпні відомості про це поняття, історію його розвитку та функціонування, довідуємось про першу постійну пошту, яка була заснована у Львові 1629 року.

Гасла “*Телеграфний зв'язок*”, “*Телефонний зв'язок*” побудовані за подібним принципом. Після визначення понять знаходимо інформацію про виникнення цих видів зв'язку на українських теренах. Так, довідуємось, що в Україні “вперше встановлено телефонний зв'язок у містах: Одесі (1882), Львові (1884), Києві (1886), Харкові (1888). Перші міжміські телефонні зв'язки встановлено у 1910–1912 рр. (Одеса-Миколаїв, Харків-Катеринослав). Щойно в середині 1920-х рр. встановлено телефонний зв'язок між більшими містами України та з Москвою і Ленінградом”.

Автором статті “*Радіомовлення*” був Б. Кравців. Він сміливо і правдиво констатував факт, що “в УССР, як і в усьому ССРСР, радіо поставлене... на службу державі й комуністичній партії” [12, с. 2446–2449].

Гасло “*Телебачення*” теж безпосередньо пов'язане зі сферою послуг. У ньому після визначення поняття знаходимо вичерпні дані про становлення цього дієвого на свідомість людей засобу масової інформації.

Статтю “*Транспорт*” написали Р. Димінський та В. Кубійович. Спочатку автори охарактеризували природні умови для транспорту в Україні. Енциклопедисти слушно зазначили, що “ці, взагалі добрі, природні умови не використані як слід. Українські шляхи сполучення здебільшого занедбані” [7, с. 1096–1103]. Вони навели причини такого стану речей, головною з яких є та, що “держави, до складу яких входила Україна, будували шляхи не на те, щоб пов'язати між собою різні частини українських земель, а на те, щоб сполучити їх із осередками цих державокупантів”. Це правдиві слова українських науковців-патріотів, які щиро вболівали за економічний, культурний, соціальний, науковий розвиток України.

Про автотранспорт та залізничний транспорт теж написано без прикрас, які постійно простежуємо на сторінках советських енциклопедій.

Із нашого огляду видно, що в “Енциклопедії українознавства” подано цінну інформацію, що характеризує становлення різних галузей, які задовольняли матеріальні, духовні, культурні, фізичні види діяльності людини. Вони, через вагомі історичні причини були залежні від політики держав-займанців, не могли розвиватися самостійно. Це, безперечно, вплинуло на сучасний стан сфери послуг у нашій країні.

Література

1. Бакало І., Кравців Б., Кубійович В. Наука // Енциклопедія українознавства : В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1706–1711.
2. Бібліотеки на Україні // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 125–126.

3. Білинський А. Страхування // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 3070–3071.
4. Виставки // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 258–261.
5. Гловінський Є., Димінський Р., Кубійович В. Банки // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 88–89.
6. Голубничий В. Житлова проблема // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 681–683.
7. Димінський Р., Кубійович В. Транспорт // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. Загальна частина / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1995. – Т. 3. – С. 1096–1103.
8. Жарський Е. Туризм // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3283–3285.
9. Коропецький І. Торгівля УССР // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3240–3242.
10. Кубійович В., Лебідь М. Водопостачання // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 290–300.
11. Кравців Б. Музеї // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1658–1660.
12. Кравців Б. Радіомовлення // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2446–2449.
13. Музична освіта // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1662–1664.
14. Народні бібліотеки і читальні // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1701–1702.
15. Оглоблин О., Фіголь А., Кравців Б., Жуковський А., Маркус В. Міста // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1605–1609.
16. Пастернакова М., Петрушевська Л., Юркевич М. Дошкільне виховання // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 586–588.
17. Побутове обслуговування населення // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3242.
18. Поліщук В. Гімназії // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 382.
19. Середнє шкільництво // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2761–2762.
20. Чобіток В., Шеховцов В. Технічна освіта // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2003. – Т. 11. – С. 196–198.
21. Чобіток В., Шеховцов В. Торговельна освіта // Енциклопедія українознавства: В 11-ти т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 2003. – Т. 11. – С. 196–198.

Додаток Ж.1

**СТАН КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ,
1990—2017 рр.***

Показники	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
1	2	3	4	5	6	7	8
Видатки зведеного бюджету держави на освіту, % до ВВП	4,2	6,1	7,3	5,7	6,0
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис. од.	21,8	22,3	22,2	21,6	20,3	17,3	16,1
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, тис. од.	15,1	15,3	14,9	14,3	13,3	11,7	10,6
Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів, тис. осіб	7 132,0	7 143,0	6 764,0	5 399,0	4 299,0	3 783,1	3 921,7
Кількість учнів на 10 тис. населення	942	885	925
Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, тис. осіб	2 195,0	2 249,1	2 245,6	1 845,3	1 405,9	1 197,2	1 178,6
Кількість учнів у сільській місцевості на 10 тис. населення	988	908	906
Кількість учнів у вечірніх загальноосвітніх навчальних закладах, тис. осіб	193,0	136,0	117,0	98,0	71,0	...	28,0
Кількість вчителів, тис. осіб	537,1	595,6	576,6	543,3	492,6	444,1	439,7
Кількість дитячих музичних шкіл, од.	1 204	1 201	1 036	966	892	793	786
Кількість шкіл мистецтв, од.	110	244	307	370	432	370	384
Кількість дитячих художніх шкіл, од.	126	138	130	124	125	109	109
Кількість хореографічних шкіл, од.	5	10	9	12	10	8	8
Кількість професійно-технічних навчальних закладів, од.	1 246	1 179	970	1 023	976	798	756
Кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів, тис. осіб	643,4	555,2	524,6	496,6	433,5	304,1	269,4
Кількість вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації, од.	742	782	664	606	505	371	372
Кількість вищих навчальних закладів ІІІ-ІV рівнів акредитації, од.	149	255	315	345	349	288	289

* Укладено на основі: Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 134 с. ; Вища освіта в Україні у 2017 році : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 298 с. ; Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 95 с.
Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Закінчення дод. Ж.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість студентів у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, тис. осіб	757,0	617,7	528,0	505,3	361,5	230,1	208,6
Кількість студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, тис. осіб	881,3	922,8	1 402,9	2 203,8	2 129,8	1 375,2	1 330,0
Кількість аспірантів, осіб	13 374	17 464	23 295	29 866	34 653	28 487	24 786
Кількість докторантів, осіб	503	1 105	1 131	1 315	1 516	283	277
Видатки зведеного бюджету держави на культуру й мистецтво, % до ВВП	0,4	0,5	0,6	0,4	0,5
Кількість професійних театрів, од.	125	136	131	1351,6	140	113	113
Кількість відвідувань театрів на рік, млн. відвідувань	17,6	8,3	5,7	6,2	6,6	5,6	6,2
Кількість відвідувань театрів за рік, відвідувань на 100 осіб	34	16	11	13	14	13	15
Кількість музеїв, од.	214	314	378	437	546	564	574
Кількість відвідувань музеїв за рік, млн. відвідувань	31,8	17,4	16,0	18,9	21,7	15,1	16,4
Кількість відвідувань музеїв за рік, відвідувань на 100 осіб	61	34	32	40	47	35	39
Кількість масових та універсальних бібліотек, тис. од.	25,6	23,8	20,7	19,8	19,5	17,3	16,8
Кількість масових та універсальних бібліотек, од. на 100 тис. осіб	49,4	46,4	42,4	42,2	42,6	40,4	39,7
Бібліотечний фонд, млн примірників	419,0	370,0	343,0	330,0	326,0	266,0	248,0
Бібліотечний фонд, примірників на 100 осіб	806	715	693	702	711	622	588
Кількість клубних закладів, тис. од.	25,1	23,0	20,4	19,1	18,6	...	17,1
Кількість клубних закладів, од. на 100 тис. осіб	48,4	44,7	41,7	40,8	40,6	...	40,3
Кількість місць у клубних закладах, млн місць	6,5	5,9	5,4	5,0	4,7	...	4,2

Додаток Ж.2

ОСВІТНЯ ІНФРАСТРУКТУРА УКРАЇНИ, 2017*

Регіон	Наповненість загально-освітніх навчальних закладів, учнів на один денний заклад	Забезпечення загально-освітніх навчальних закладів вчителями, вчителів на один заклад	Кількість загально-освітніх навчальних закладів, од.	Кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації, тис. ос.
Україна	242	27	16 180	208,6
АР Крим
Вінницька	183	23	861	9,5
Волинська	205	27	656	7,1
Дніпропетровська	343	30	937	18,7
Донецька	286	27	549	7,8
Житомирська	185	25	712	9,5
Закарпатська	240	28	668	3,0
Запорізька	288	30	567	7,3
Івано-Франківська	211	30	719	6,6
Київська	282	28	712	5,8
Кіровоградська	266	33	348	5,6
Луганська	181	21	293	2,3
Львівська	213	28	1 262	14,4
Миколаївська	218	22	524	6,6
Одеська	299	28	855	14,1
Полтавська	204	24	643	6,3
Рівненська	240	30	641	6,4
Сумська	197	24	477	4,1
Тернопільська	141	22	762	7,5
Харківська	311	29	771	17,1
Херсонська	245	26	441	6,3
Хмельницька	180	23	730	4,7
Черкаська	186	24	605	5,6
Чернівецька	237	29	422	8,1
Чернігівська	176	23	532	4,5
м. Київ	582	46	493	19,5
м. Севастополь

* Укладено на основі: Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 134 с. ; Вища освіта в Україні у 2017 році : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 298 с.
Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

КУЛЬТУРНА ІНФРАСТРУКТУРА УКРАЇНИ, 2017*

Регіон	Кількість бібліотек, од. на 100 тис. населення	Бібліотечний фонд, примірників на 100 осіб	Кількість закладів клубного типу, закладів на 100 000 осіб	Кількість музеїв, од.
Україна	39,7	585	40,3	574
АР Крим
Вінницька	60,7	881	70,6	30
Волинська	57,2	602	64,9	16
Дніпропетровська	24,3	565	17,6	26
Донецька	15
Житомирська	64,7	712	84,7	23
Закарпатська	38,8	423	36,7	14
Запорізька	31,6	507	24,8	23
Івано-Франківська	55,2	632	52,6	26
Київська	50,6	514	48,1	24
Кіровоградська	60,0	745	61,2	29
Луганська	13
Львівська	52,7	698	56,1	27
Миколаївська	43,7	700	46,6	12
Одеська	33,9	823	30,8	14
Полтавська	56,0	733	60,0	37
Рівненська	50,9	719	58,4	14
Сумська	52,3	689	57,8	17
Тернопільська	80,7	710	87,6	30
Харківська	29,8	700	25,4	33
Херсонська	48,7	656	42,7	9
Хмельницька	69,0	742	90,7	28
Черкаська	59,4	761	59,8	29
Чернівецька	43,7	604	42,7	10
Чернігівська	70,6	912	74,9	35
м. Київ	4,9	371	1,0	40
м. Севастополь

* Укладено на основі: Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 95 с.

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Додаток Ж.4
Мирослав Білецький

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ*

Послуга – це широка гама різноманітних видів діяльності, що здійснюють виробники на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємців, організацій). *Послуга* – товар особливого виду, діяльність, благо, що задовольняє потреби індивіда, виробництва і суспільства, має споживчу вартість і вартість, результат якої може мати матеріальні і нематеріальні форми.

Згідно з класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), до сфери послуг відносять послуги, пов'язані з сільським, лісовим, рибним господарствами, мисливством, добувною й обробною промисловістю, виробництвом та розподілом електроенергії, газу й води, будівництвом, оптовою та роздрібною торгівлею, транспортом, зв'язком, державним управлінням, фінансовою, екстериторіальною діяльністю тощо. До сфери послуг населення належать заклади, установи, підприємства, що виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей з метою підвищити їхній життєвий рівень.

Ріст реалізованих послуг населенню спостерігається у всіх видах економічної діяльності: у торгівлі, ремонті автотранспортних засобів, побутових виробів і предметів особистого вжитку, у діяльності готелів та ресторанів, транспорту та зв'язку, в операціях з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям, у діяльності сфери інформатизації та телекомунікації, у науковому дослідженні й розробках, у діяльності сфери права, бухгалтерського обліку, в освіті, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги, комунальних та індивідуальних послуг, у сфері мистецтва, спорту, відпочинку та розваг тощо.

У структурі реалізованих послуг населенню найбільшу частку складає діяльність транспорту та зв'язку, операції з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, діяльність готелів та ресторанів, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту.

Загальний обсяг послуг, реалізованих населенню найбільше зріс у Львові, Трускавці, Моршині, Дрогобичі, Стрию, Червонограді, Яворівському та Жовківському районах.

Незважаючи на те, що понині немає загальноприйнятої (єдиної) класифікації сфери послуг, ми дотримуємося функціонального групування галузей (видів діяльності), які задовольняють потреби населення у певному виді послуг.

* Друкується за: Білецький М. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону / М. Білецький // Матер. міжн. наук. семінару "Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах" (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 339–347. Редакція 2018 р.

До першої групи слід віднести соціально-побутові (матеріально-побутові) послуги, що відображають налагоджені між галузями взаємозв'язки з підтримки матеріальних умов життя населення. До них відносимо житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, торгівлю, ресторанне й готельне господарства тощо. За економічною суттю вони є ринковими і фінансуються переважно за рахунок самозабезпечення, шляхом надання платних послуг споживачам.

Житлово-комунальне господарство – найважливіша ланка соціальної сфери регіону. У 2017 році житловий фонд області досягнув 59,2 млн м² загальної площі на противагу 44,1 млн м² у 1990 р. Приріст загального житлового фонду забезпечений в основному приватними забудовниками. Значно знизився приріст державного, комунального житлового фонду. Валютні ресурси, зароблені за межами України, населення області витрачає на будівництво й купівлю нового та реконструкцію побудованого раніше житла. Зазнають змін архітектурно-планувальні та будівельні особливості житла. Споруджують нові будинки як у міській, так і в приміській та сільській місцевостях за сучасними, часто індивідуальними проектами і повним набором комунальних послуг, використовуючи нові будівельні матеріали і сучасні технології.

Триває реформування житлового господарства шляхом приватизації та реструктуризації. Кращому забезпеченню житловою площею сприяють і такі негативні чинники, як зменшення природного приросту і виїзд населення за межі області, ліквідація аварійного та зношеного житлового фонду, переобладнання (перебудова) гуртожитків.

Незважаючи на труднощі, зумовлені кризовим станом економіки, в області збереглися стабільні темпи приросту житлового фонду (як загальної площі, так і житлової). У середньому на одного мешканця області у 2017 р. припадало 23,6 м² загальної площі, у тому числі на міського мешканця – 21,3 м², а на сільського – 27,1 м². Краща забезпеченість житлом у містах: Моршині, Трускавці, Бориславі і Самборі (30,3–26,4), нижча: у Львові, Дрогобичі, Стрию, Червонограді і Новому Роздолі (відповідно 21,6; 21,2; 19,6; 19,4; 19,0). У сільській місцевості найвищий показник забезпеченості житлом, наприклад, у приміському Пустомитівському районі – 33,7 м².

Суттєвого поліпшення потребує обладнання наявного житлового фонду, який є у приватній власності громадян. Частка загальної площі житла міських поселень, обладнаної водопроводом, становить 88,8 %, сільської місцевості – 44,8 %, каналізацією – відповідно 88,7 % та 43,5 %, опаленням – 80,0 % та 48,9 %, газом – 90,1 % та 84,6 %, гарячим водопостачанням – 77,4 % та 36,2 %, ваннами – 81,6 % та 29,3 %. У містах обласного підпорядкування ці показники значно вищі, а в сільській місцевості дуже мізерні.

Кращий рівень благоустрою житлового фонду мають усі міста обласного підпорядкування, включаючи курортні центри Трускавець і Моршин.

Готельне господарство і туризм. В області функціонує 277 готелів та аналогічних засобів розміщення, з них 170 готелів, 39 мотелів, 11 хостелів та 57 інших місць для короткотермінового проживання загальною одноразовою місткістю у 18 292 місць. Загальна місткість готелів та аналогічних закладів розміщення

така: у Львові – 6209, Трускавці – 3729, у Сколівському – 1124, Пустомитівському – 1485 районах. Переважна більшість готельних підприємств працює в міських поселеннях. Ці підприємства мають у своєму розпорядженні такі структурні підрозділи сфери сервісу, як автостоянки, ресторани, кафе, бари, сауни (лазні), басейни, пральні, заклади торгівлі.

Якість готельного фонду представлена кількома п'яти-, чотири-, три- та двозірковими готелями. П'ятизіркові готелі розташовані у м. Львові ("Леополіс Готель", "Nobilis Hotel", "Central Empire Apartment", "Гранд Готель", "Citsdel Inn Готель"). м. Трускавці ("Rixos-Прыкарпаття Resort", "Mirotel Resort and Spa"); чотири зірки мають окремі готелі Львова ("Готель Швейцарський", "Готель Шопен", "Бутік Готель Еней", "Атлас Делюкс Готель" та ін.), м. Трускавця ("Royal Grand Hotel & Spa", "Resort Hotel Karpaty" та ін.).

Про розвиток туризму в області опосередковано свідчать показники діяльності готельних закладів. Іноземні громадяни значну перевагу віддають сертифікованим (категорованим) готелям. Вартість проживання в готелях зростає з року в рік. Високий рівень цін змушує приїжджих звертатись до приватного сектору, а це зумовлює появу тіньового ринку готельних послуг. Протягом 2017 року послугами підприємств готельного господарства скористалось 871,4 тис. приїжджих, з них іноземців 13 % від загального числа.

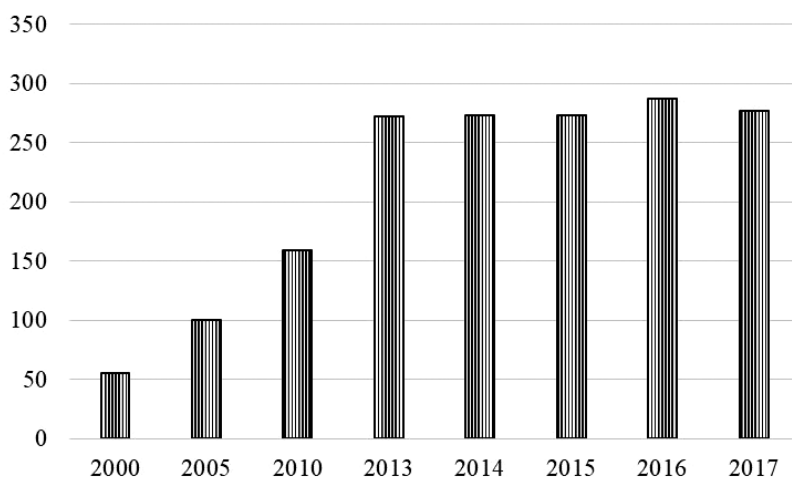

Рис. 1. Готелі та аналогічні засоби розміщення у Львівській області, од.

Тенденцією останніх років є динамічне розширення мережі готельних закладів фізичних осіб-підприємців. Це невеликі заклади на кілька номерів, так звані міні-готелі з достатнім рівнем комфорту і домашнього затишку. Місткість готельних закладів та готельних закладів фізичних осіб-підприємців найбільшою є у Львові, Трускавці, Бориславі, Пустомитівському, Сколівському, Жовківському районах.

Порівняно з 2000 р. кількість готельних закладів (підприємств) збільшилась у 3,7 рази, а номерний фонд і загальна місткість – у 3,7 рази. Це зростання відбулось

здебільшого за рахунок маломістких і більш комфортабельних закладів. Зросла кількість готелів, мотелів, молодіжних турбаз, гірських притулків та інших закладів. Коефіцієнт використання місткості цих закладів складав 25 %.

За даними Головного управління статистики у Львівській області кількість туристів, обслужених туроператорами та турагентами області у 2017 р. становила 175,2 тис. осіб, з них 6,0 тис. – іноземні туристи, 82,7 тис. туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон та 86,5 тис. – внутрішні туристи. У структурі туристичних потоків Львівщини у 2000 р. найбільшу частку становили туристи – громадяни України, що виїжджали за кордон (56,0 %), далі – внутрішні туристи (24 %); на третьому місці – іноземні туристи (20,0 %). У 2017 р. кількість іноземних туристів різко зменшилась (3,4 %), а чисельність внутрішніх туристів навпаки зросла (49,4 %).

Серед іноземців-туристів, які відвідали нашу область переважали піддані Польщі, Туреччини, Білорусі, Німеччини, США, Російської Федерації, Азербайджану, Ізраїлю. Найбільшою популярністю серед громадян області у 2017 р. користувалася Туреччина, Єгипет, Болгарія, Греція, Угорщина, Чехія, Чорногорія, Хорватія.

Побутове обслуговування – вид діяльності суб'єктів бізнесу щодо задоволення конкретної побутової потреби індивідуального замовника. У сфері побутових послуг чітко розрізняють *заклади, що надають індивідуальні послуги* (перукарні та салони краси, фотопослуги, ритуальні послуги, пральні, прокат речей, чищення та фарбування виробів) та *заклади з ремонту і техобслуговування* (технічне обслуговування та ремонт транспортних засобів, ремонт радіотелевізійної, аудіо- та відеоапаратури, електропобутових приладів, взуття, годинників, ювелірних та інших виробів). За вказаний період спостерігається значне зростання загальних обсягів реалізованих послуг з технічного обслуговування та ремонту автомобілів (у 5 разів), з ремонту побутових виробів та предметів особистого вжитку (у 10 разів). Ріст окремих видів побутових послуг відбувається переважно за рахунок підвищення цін (росту тарифів). У той же час триває скорочення кількості підприємств побутового обслуговування в сільській місцевості і малих містах. Надання побутових послуг має чітко окреслений локальний характер і зазнає постійних змін.

Оптова та роздрібна торгівля, ресторанне господарство. Товарообіг підприємств оптової торгівлі зріс з 5842,0 млн грн (2000 р.) до 43 280,0 млн грн у 2017 р. Обіг роздрібною торгівлю на одну особу за вищевказаний період зріс з 3405,8 до 20 298,9 грн.

Розподіл товарообігу підприємств оптової торгівлі за товарними групами виглядав таким чином: продовольчі товари – 12 457,7 млн грн (28,8 %), непродовольчі товари – 30 822,8 млн грн (71,2 %).

У структурі роздрібною товарообігу підприємств області – 37 054,2 млн грн, найбільшу частку склали підприємства Львова (24 231,8 млн грн – 65,3 %), Стрия (1321,9 млн грн – 3,6 %), Червонограда (1170,6 млн грн – 3,2 %), Дрогобича (960,7 млн грн – 2,6 %), Пустомитівського (1312,2 млн грн – 3,5 %) та Яворівського (1172,1 млн грн – 3,2 %) районів.

У зв'язку з переходом на класифікацію за видами економічної діяльності термін “громадське харчування” замінено на “ресторанне господарство”. При

зростанні роздрібного товарообігу ресторанного господарства його частка у міських поселеннях області становила 90 %, а у сільській місцевості – 10 %.

Мережа підприємств торгівлі і ресторанного господарства розвивається су-перечливо. Вона охоплює супермаркети, крамниці, кіоски, ятки, аптеки, автозаправні станції, кафе, бари, ресторани тощо. Під час загального зростання роздрібного товарообігу, у тому числі ресторанного господарства, кількість підприємств роздрібною торгівлі скорочується.

Краща забезпеченість населення торговою площею магазинів у містах: Львові (287,6 тис. м²), Стрию – (22,8 тис. м²), Червонограді (14,3 тис. м²), Дрогобичі (11,8 тис. м²). У районах цей показник значно нижчий від середнього по області.

Серед діючих об'єктів роздрібною торгівлі (3098), магазинів – 2702; кіосків та автозаправних станцій – 396, у т. ч. – кіосків роздрібною торгівлі – 220, автозаправних станцій – 176.

Серед продовольчих магазинів переважають магазини з універсальним асортиментом товарів, значно менше спеціалізованих серед непродовольчих магазинів.

Скорочення мережі торгових підприємств дещо компенсує зростання кількості ринків: продовольчих, непродовольчих (речових), змішаних. Тенденція скорочення мережі роздрібною торгівлі характерна не тільки для нашого регіону, але й для України загалом. На жаль, не всі магазини виживають в умовах конкуренції. Створюються фірмові магазини підприємств, що сприяє збільшенню виробництва і реалізації вітчизняних товарів. Зростає мережа магазинів колективної та приватної власності. Серед торгових підприємств регіону домінує недержавний сектор економіки.

Широких масштабів набула в наш час торгівля продовольчими і непродовольчими товарами на площах міст, вуличних тротуарах і переходах, у тому числі підземних (м. Львів). Товар продають під відкритим небом з лотків, кошиків, ящиків, візків, розкладок. Вуличною торгівлею займаються люди обох статей, здебільшого віком від 20 до 50 років, яких скоротили на виробництві і які не можуть знайти роботи. Частина з них робить дрібногуртові закупки за кордоном і продає в нас, частина реалізує товари приватних підприємців. Ця вулична (неорганізована) торгівля є джерелом тіньового обігу товарів, бюджетних втрат.

Мережа аптечних закладів сягає 790 одиниць, з них половина – аптеки, решта – аптечні пункти, кіоски. Понад третина аптечних закладів є у Львові, достатньо їх у всіх містах обласного підпорядкування, Яворівському, Жовківському та Старосамбірському районах.

До другої групи відносимо соціально-духовні (соціально-культурні) послуги. Їх діяльність спрямована на забезпечення інтелектуального, духовного і фізичного розвитку особистості. Це освіта, наука, культура, охорона здоров'я, фізична культура і спорт, туризм, об'єкти рекреації тощо. Більшість об'єктів цієї сфери є неринковими і фінансуються переважно з місцевих бюджетів. За умови належного розвитку туризму і рекреації їх також можна буде віднести до ринкових об'єктів.

Освіта. Дошкільні навчальні заклади. У 2017 р. в області працювало 819 навчальних закладів із загальною кількістю місць 52,3 тис., у яких перебувало 72,9 тис. дітей відповідного віку (1–6 років). За період із 1990 р. по 2005 р. близько 400 дошкільних

закладів припинили своє існування, а з 2005 по 2017 р. їх число знову зросло на 340 одиниць. У Львові зараз працює 116 дошкільних закладів, Дрогобичі – 17, Червонограді, Бориславі і Стрию – по 14 в кожному. Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами складало у Львові – 69,4 %, Трускавці – 94,6 %, Моршині – 100 %, Самборі – 78,2 %, Стрию – 75,2 %, Червонограді – 73,5 %, Бориславі – 76,8 % і Дрогобичі – 63,6 %. У середньому по області дошкільними закладами охоплено 51,6 % дітей, у міських поселеннях – 70,7 %, у сільській місцевості – 28,0 %. Найменша частка дітей, охоплених цими закладами, у сільській місцевості Турківського, Золочівського, Дрогобицького, Яворівського, Миколаївського, Перемишлянського і Городоцького районів (у межах 14–28 %). Вищі показники в міських поселеннях Жидачівського, Самбірського, Кам'янка-Бузького районів (понад 90 %, коли середні показники по міських поселеннях становили 70,7 %). Середня наповнюваність дошкільних закладів у міських поселеннях (дітей на 100 місць) – 147, у Львові, Самборі, Стрию вона становить, відповідно, 165, 144, 156.

У сільській місцевості при середній наповнюваності 88 дітей на 100 місць, у Кам'янка-Бузькому районі вона сягає 140, Пустомитівському – 125, Самбірському – 118, Городоцькому – 115, Жовківському – 109 і Стрийському – 106.

Загальноосвітні навчальні заклади. У 2017–2018 навчальному році на Львівщині функціонувало 1262 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалося 269,2 тис. учнів і працювало 35,4 тис. учителів. Заклади I ступеня акредитації становили 169, I–II ступеня – 317, I–III ступеня – 399, спеціальні школи (інтернати) – 20. За період 2000/2001–2017/2018 навчальні роки кількість сільських шкіл скоротилась на 220, а кількість учнів на 120 тис. (на 55 тис. – у міських поселеннях та на 66 тис. – у сільській місцевості).

У даний час серед 356 міських шкіл, у Львові – 143, Дрогобичі – 20, Червонограді – 16, Стрию – 13, Бориславі – 12, Самборі – 10.

У сільській місцевості нараховується 906 шкіл, від 24–28 – у Радеківському, Кам'янка-Бузькому, Буському і Миколаївському районах, до 37–62 в інших районах і 67 шкіл – у Старосамбірському районі.

З 178,9 тис. учнів міських поселень, 81,1 тис. навчається у Львові. У сільських школах навчається 90,2 тис. учнів. Кількість учителів у міських школах (18 225) і сільських (17 138) майже однакова. У школах Львова працює 7,5 тис. учителів. В області працює 20 гімназій, з них у Львові – 16, з 5 ліцеїв, 3 функціонує у Львові та по 1 в Дрогобичі, Золочеві, а з 20 спеціальних шкіл 7 знаходиться у Львові.

Заклади, які проводили навчання в одну зміну, становили 97,7 % від загальної кількості, а в дві зміни – 2,3 %. У другу зміну навчалося 3 тис. осіб (1,1 % від загальної кількості учнів). Відсоток шкіл, які ведуть заняття у дві зміни найбільший у Самборі (11,1 %), Яворівському районі (13,4 %), Львові, Бродах, Городку, Турці (по 4 %).

Професійно-технічні та вищі навчальні заклади. В області нараховується 59 професійно-технічних закладів, з них у Львові – 21, по – 4 у Дрогобичі, Стрию, по 3 – у Самборі, Сокальському і Золочівському районах, по 2 – у Новому Роздолі, Червонограді, Кам'янка-Бузькому, Миколаївському, Турківському і Яворівському районах. На кінець 2017 р. у цих закладах навчалося 24,3 тис. учнів, третина з них отримала повну загальну середню освіту, а решта здобувала професію разом з повною загальною середньою освітою. Професійна підготовка учнів здебільшого

проводиться для таких галузей, як промисловість, торгівля і ресторанне господарство, транспорт, будівництво, житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування.

Кількість вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації з 1990/1991 по 2017/2018 навчальні роки скоротилась з 40 до 20, зменшилась у них і кількість студентів утричі (із 41,2 тис. до 13,5 тис.). Вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації налічується в області 23 (у 1990/1991 навчальному році їх було 12, а в 2005/2006 – 28), з них у Львові – 20, Дрогобичі, в Дублянах Жовківського району і Стрию по 1. У цих закладах навчається 109,6 тис. студентів.

Підготовка кваліфікованих робітників у закладах профтехосвіти має тенденцію до зниження. Профосвіта потребує реформування та оптимізації в напрямі максимального врахування потреб ринку праці.

Комерціалізація вищої освіти зменшила можливості її отримання для значного прошарку молоді, особливо сільської. Покращити цю ситуацію можна шляхом надання державних кредитів на навчання. Змінюється галузевий профіль вищих навчальних закладів, зростають конкурси вступу на найбільш престижні спеціальності.

Культура. Сферу культури області репрезентують 9 професійних театрів, 27 музеїв (без філій), 13 концертних організацій, 1332 масові та універсальні бібліотеки, 1419 клубних установ, 77 шкіл естетичного виховання (дитячі музичні – 45, школи мистецтв – 26, художні – 3, хорового співу – 2, хореографічна – 1), місцеві газети, книжково-журнальні видавництва, радіомовлення і телебачення, інші структури. За кількістю закладів культури клубного типу, бібліотек у 2017 р. область посідала перше місце в Україні, за кількістю театрів – 2, музеїв – 11.

За останні 17 років зріс випуск книжок та брошур у 3 рази, а річний тираж журналів та інших періодичних видань – у 2 рази. Кількість видань газет скоротилась у 2,3 раза, а проте зросли обсяги місцевого телебачення та виставкової діяльності.

Послуги закладів культури залишаються відносно недорогими або безкоштовними, а за умови поліпшення економічної ситуації повернуть своїх постійних відвідувачів. Заклади культури повинні мати належну підтримку з боку держави і місцевих органів влади, оскільки зарплата працівників цієї сфери є однією з найнижчих.

Область має багату історико-культурну спадщину. На державному обліку перебуває близько 9 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, у т. ч. пам'яток історії, архітектури та містобудування, археології, монументального мистецтва. Цю спадщину треба зберігати, підтримувати, пропагувати і розвивати. Більшість закладів культури розташована у непристосованих приміщеннях, потребує капітального ремонту, сучасної техніки (особливо у сільській місцевості). Певні доходи від реалізації послуг дають театри, музеї, концертні організації.

Охорона здоров'я. Чільне місце в соціальній сфері посідає охорона здоров'я. У 2017 р. в області працювало 124 лікарняних закладів (20,8 тис. ліжок), 449 амбулаторно-поліклінічних установ. У лікарнях працювало 13,9 тис. лікарів

усіх спеціальностей (55 лікарів на 10 тис. населення; у Львові – 109, у Трускавці – 75, у Моршині – 60), 25,4 тис. середнього медичного персоналу (101 особа на 10 тис. населення). Усі показники цієї сфери (тривалість життя, захворюваність людей, смертність) мають негативну динаміку.

У Львові функціонує 41 медичний заклад (11,3 тис. ліжок), 98 амбулаторно-поліклінічних закладів, працює 8,2 тис. лікарів. Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів у районах області становить 988. Найвища забезпеченість населення середнім медичним персоналом на 10 тис. населення у м. Трускавці – 211, у м. Самборі – 176, у м. Моршині – 169, у м. Львові – 165, у м. Бориславі – 105, у м. Дрогобичі – 97.

В останні роки відбувається незначне скорочення лікарняних установ і ліжок у них, а також кількість лікарів і середнього медичного персоналу.

Велика роль належить літнім дитячим закладам оздоровлення та відпочинку, у 2017 р. їх нараховувалась 238, у тому числі заміських та санаторного типу – 2 із загальною кількістю місць 1997, у т. ч. у закладах оздоровчих – 305. Кількість дітей, яка перебувала у цих закладах, становила 23,7 тис., у т. ч. у закладах оздоровлення – 4 тис. Частка дітей, які перебувають у цих закладах, до загальної кількості дітей віком 7–16 років становить 9,1 %. Серед дітей, що перебували у літніх дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, третину становили діти осіб з багатодітних і малозабезпечених сімей, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з особливими потребами.

Оздоровчо-лікувальну функцію в області виконує широка мережа спеціалізованих засобів розміщення – 60 (14,6 тис. ліжок), з них: 37 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (12,3 тис. ліжок), дитячих санаторіїв – 5, пансіонатів відпочинку – 4, інших засобів відпочинку – 14. Найбільше таких закладів у містах: Трускавці, Моршині, Дрогобицькому, Сколівському та Яворівському районах. У санаторно-курортних закладах працювало 4870 осіб, у т. ч. 375 лікарів, 1117 осіб середнього медичного персоналу і 203 позаштатних працівників.

За останнє десятиріччя відчутним є притік іноземних громадян на курорти Львівщини. Найбільша кількість оздоровлених у санаторно-курортних закладах у 2017 р. була з Польщі, Білорусі, Азербайджану, Російської Федерації, Туркменістану, США, Німеччини.

Спорт. Усіма видами фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи займаються діти та переважно молодь. До закладів фізичної культури та спорту належать такі споруди: стадіони з трибунами (56), спортивні майданчики (2236), футбольні поля (862), лижні бази (4), стрілецькі тири (206), плавальні басейни (41), лижні трампліни (6), спортзали (767), кінноспортивні бази (2), велотрек (1). Більшість названих споруд належить навчальним закладам. Із загальної кількості осіб, які займаються фізичною культурою та спортом у 2017 р. 313,7 тис., жінки склали 123,6 тис. (39 %).

Значна частина осіб займається в дитячо-юнацьких спортивних школах (72), спеціалізованих школах олімпійського резерву (14) та школах вищої спортивної майстерності (1), фізкультурно-оздоровчих клубах, на підприємствах, в установах та організаціях. У спортивних школах для дітей займається близько 28 тис. осіб.

Соціально-комунікаційні послуги. Дотичними до матеріально-побутових і

соціально-духовних послуг є послуги сфери зв'язку, транспорту, у першу чергу пасажирського, інформаційні, інноваційні та ділові послуги.

Зв'язок. Послуги пошти та зв'язку надаються населенню, підприємствам, організаціям, установам та іншим споживачам. Вони охоплюють відправлення газет, журналів, листів, телеграм, грошових переказів, посилок і пенсійних виплат, надають міжміські та міжнародні телефонні переговори тощо. За досліджуваний період значно скоротилися відправлення населенню листів, телеграм, грошових переказів.

Швидкими темпами розвиваються нові види зв'язку: радіотелефонний, пейджинговий, електронна пошта, мобільний, комп'ютерний (мережа Інтернет). Найбільше доходів підприємства отримують, надаючи послуги мобільного зв'язку – 990,8 млн грн (64 %), комп'ютерного (мережа Інтернет) – 260,2 млн грн, а далі фіксованого телефонного зв'язку (міського і сільського, поштової діяльності). Зростає кількість абонементів телекомунікацій: мобільного (рухомого) зв'язку, мережі Інтернет, а також у розрахунку на 100 осіб.

Пасажирський транспорт. Перевезення пасажирів здійснюється рухомих складом окремих видів транспорту (автобусами, легковими автомобілями, тролейбусами, трамваями, залізничними пасажирськими вагонами, літаками). За період з 1995 по 2017 р. зменшилася кількість переїздів пасажирів усіма видами транспорту: залізничним – з 33,2 млн до 12,7, автомобільним – з 283,3 млн до 131,1; трамваями у Львові – з 72,0 млн до 54,0; а тролейбусами – з 40,1 млн до 31,8. Зменшується кількість пасажирських вагонів залізничного та міського електричного транспорту. Більшість машин рухомого складу експлуатують 15 і більше років, частина машин знаходиться в ремонті або потребує його.

У 2017 р. перевезено 230 млн пасажирів усіма видами транспорту, у тому числі автомобільним – 131,1 млн (57,0 %), трамвайним – 54,0 млн (23,5 %), залізничним – 12,7 млн (4,5 %) та тролейбусним – 31,8 млн (13,8 %). У перевезенні (відправленні) пасажирів автомобільним транспортом вагоме місце займає Львів, Стрий, Дрогобицький районн (включаючи Дрогобич), Сокальський (включаючи Червоноград), Старосамбірський, Самбірський (включаючи Самбір). Зростає роль міжнародних транспортних коридорів.

Також реалізуються послуги таких видів діяльності, як операції з нерухомістю, здавання приміщень в оренду, послуги у сфері права, архітектури та будівництва, колективні, громадські та особисті послуги.

Виходячи з оцінки соціально-економічного розвитку сфери послуг, до головних її проблем на сучасному етапі можемо віднести: 1) важкий фінансовий стан більшості бюджетних закладів і підприємств; 2) безперервне підвищення цін (тарифів) на послуги; 3) недостатня платоспроможність більшої частини населення; 4) недостатній рівень культури обслуговування населення в більшості видів послуг.

Висновки. Незважаючи на те, що понині немає загальноприйнятої (єдиної) класифікації (систематизації, типології) сфери послуг, ми пропонуємо дотримуватися функціонального групування галузей (видів діяльності), які задовольняють потреби населення у певному виді послуг. У статті виділено і проаналізовано такі

групи: соціально-побутові (матеріально-побутові), соціально-культурні (соціально-духовні), соціально-оздоровчі та соціально-комунікаційні.

Перспективи дослідження сфери послуг мають бути пов'язані з вивченням як традиційних, так і нових їх видів (інформаційних, інноваційних та ділових).

Література

1. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистик у Львівській області. – Ч. I, II. – Львів, 2011. – 362 с.
2. Статистичний щорічник України за 2017 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2018. – 542 с.
3. Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2018. – 87 с.

ІНДЕКС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОФ*
(KOF Index of Globalization)

Субіндекси, показники	Ваги, %	Субіндекси, показники	Ваги, %
1	2	3	4
Економічна глобалізація, de facto	33,3	Економічна глобалізація, de jure	33,3
<i>Торговельна глобалізація, de facto</i>	50,0	<i>Торговельна глобалізація, de jure</i>	50,0
Торгівля товарами (% ВВП)	40,9	Торговельне регулювання	32,5
Торгівля послугами (% ВВП)	45,0	Податкові надходження від міжнародної торгівлі (% від поточних доходів)	34,5
Диверсифікація торговельних партнерів	14,1	Середній рівень тарифів	33,0
<i>Фінансова глобалізація, de facto</i>	50,0	<i>Фінансова глобалізація, de jure</i>	50,0
Прямі іноземні інвестиції (% ВВП)	27,5	Інвестиційні обмеження	21,7
Портфельні інвестиції (% ВВП)	13,3	Відкритість 1 балансу руху капіталів і кредитів	39,1
Зовнішній борг (% від ВВП)	27,2	Відкритість 2 балансу руху капіталів і кредитів	39,2
Міжнародні резерви (% від ВВП)	2,4		
Міжнародний баланс платежів (% від ВВП)	29,6		
Соціальна глобалізація, de facto	33,3	Соціальна глобалізація, de jure	33,3
<i>Міжособистісна глобалізація, de facto</i>	33,3	<i>Міжособистісна глобалізація, de jure</i>	33,3
Міжнародний потік голосового зв'язку (вхідні і вихідні дзвінки із стаціонарних і мобільних телефонів, хвилин на особу)	22,9	Телефонна передплата (кількість абонентів передплаченого стаціонарного і мобільного зв'язку, % від населення)	38,2
Міжнародні перекази (на особу)	27,6	Свобода візитів (частка країн, для громадян якої потрібна віза, щоб відвідати дану країну)	31,2
Міжнародний туризм (в'їзний і виїзний, % від населення)	28,1	Міжнародні аеропорти (на особу)	30,6
Міграція (частка осіб, народжених поза межами держави, % від населення)	21,4		

* Укладено на основі: KOF Index of Globalization: Methodology [Electronic resource]. — Mode of access : http://globalization.kof.ethz.ch/static/pdf/definitions_2018.pdf.

Закінчення дод. И.1

1	2	3	4
Інформаційна глобалізація, <i>de facto</i>	33,3	Інформаційна глобалізація, <i>de jure</i>	33,3
Патентні заявки (% населення)	35,1	Телебачення (% домогосподарств)	25,2
Міжнародні студенти (в'їзні і виїзні, % населення)	31,2	Інтернет-користувачі (індивідуальні, % від населення)	31,9
Високотехнологічний експорт товарів (% від експорту товарів)	33,7	Свобода преси	13,2
		Пропускна здатність інтернету (біт/сек/особу)	29,7
Культурна глобалізація, <i>de facto</i>	33,3	Культурна глобалізація, <i>de jure</i>	33,3
Торгівля товарами культури (вартість експорту і імпорту)	22,6	Гендерний паритет (відношення дівчат до хлопців у початковій школі)	31,1
Заявки на використання торгових знаків (кількість заявок нерезидентів, % усіх заявок)	13,3	Витрати на освіту (урядові витрати, на особу)	30,9
Торгівля особистими послугами (експорт і імпорт особистих послуг)	25,6	Громадянські свободи (свобода висловлювань і віросповідання, прав організації і об'єднань громадян, верховенство права і особистої незалежності, індивідуальні права)	38,0
Кількість ресторанів МакДональдс (на особу)	23,2		
Кількість магазинів ІКЕА (на особу)	15,3		
Політична глобалізація, <i>de facto</i>	33,3	Політична глобалізація, <i>de jure</i>	33,3
Посольства (кількість у країні)	35,7	Міжнародні організації (кількість міжнародних організацій, членом яких є країна)	37,0
Участь у миротворчих місіях ООН (% від населення)	27,3	Міжнародні угоди (кількість підписаних найвищими органами влади з 1945 р.)	33,0
Міжнародні неурядові організації (кількість міжнародних НУО, членами яких є громадяни країни)	37,0	Кількість партнерів інвестиційних угод (кількість партнерів підписаних двосторонніх угод)	30,0

Додаток И.2

ІНДЕКС СОЦІАЛЬНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОФ, 2016*

(KOF Index of Social Globalization, 2016)

Ранг	Назва країни	Значення індексу	Ранг	Назва країни	Значення індексу
1	2	3	1	2	3
1	Люксембург	92,11	34	Чехія	82,56
2	Норвегія	91,12	35	Аруба (Нідерланди)	82,43
3	Монако	90,90	36	Фарерські Острови (Данія)	82,23
4	Швейцарія	90,64	37	Малайзія	82,12
5	Канада	90,12	38	Словаччина	82,11
6	Велика Британія	90,11	39	Барбадос	81,88
7	Данія	89,87	40	Нова Каледонія (Франція)	81,69
8	Швеція	89,82	41	Макао (Китай)	81,40
9	Ірландія	89,26	42	Кайманові Острови (Велика Британія)	81,14
10	Австрія	88,74	43	Угорщина	80,84
11	Сінгапур	88,17	44	Багамські Острови	80,83
12	Ліхтенштейн	87,65	45	Японія	80,82
13	Німеччина	87,57	46	Італія	80,78
14	Австралія	87,33	47	Греція	80,63
15	Бельгія	86,69	48	Бермудські Острови (Велика Британія)	80,10
16	Ізраїль	86,57	49	Латвія	79,97
17	Андорра	86,57	50	Португалія	79,51
18	Нідерланди	86,44	51	Польща	78,93
19	Нова Зеландія	86,32	52	Сент-Кітс і Невіс	78,74
20	Франція	86,25	53	Палау	78,60
21	Сан-Маріно	86,06	54	Віргінські Острови (США)	77,09
22	Фінляндія	85,62	55	Коста-Ріка	77,01
23	Сполучені Штати Америки	85,45	56	Пуерто-Ріко (США)	76,72
24	Ісландія	85,38	57	Маврикій	76,65
25	Литва	85,14	58	Болгарія	76,50
26	Гонконг (Китай)	84,98	59	Румунія	76,23
27	Мальта	84,95	60	Чорногорія	75,87
28	Кіпр	84,71	61	Антигуа та Барбуда	75,82
29	Естонія	84,33	62	Французька Полінезія (Франція)	75,27
30	Словенія	83,20			
31	Іспанія	83,14			
32	Республіка Корея	82,94			
33	Хорватія	82,61			

* Укладено на основі: KOF Index of Globalization, 2018 [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.kof.ethz.ch>.

Продовження дод. И.2

1	2	3	1	2	3
63	Домініка	75,26	98	Мексика	66,59
64	Уругвай	75,15	99	Албанія	66,41
65	Катар	75,14	100	Ліван	66,35
66	Гренландія (Данія)	75,09	101	Фіджі	66,28
67	Чілі	74,27	102	Південна Африка	66,28
68	Сент-Люсія	74,27	103	Таїланд	66,01
69	Сербія	74,19	104	Білорусь	65,70
70	Бруней	74,09	105	Туреччина	65,59
71	Кувейт	74,03	106	Мальдівські Острови	65,53
72	Бахрейн	73,91	107	Ботсвана	65,51
73	Об'єднані Арабські Емірати	73,64	108	Еквадор	64,96
74	Грузія	73,36	109	Вірменія	64,10
75	Маршаллові Острови	73,32	110	Марокко	63,90
76	Сент-Вінсент і Гренадіни	72,59	111	Туніс	63,80
77	Панама	71,97	112	Киргизстан	63,72
78	Гренада	71,66	113	Сальвадор	63,69
79	Тринідад і Тобаго	71,16	114	Парагвай	63,27
80	Оман	71,11	115	Вануату	62,93
81	Аргентина	70,78	116	Бразилія	62,61
82	Сурінам	70,76	117	Монголія	62,60
83	Сейшельські Острови	70,64	118	Колумбія	62,54
84	Саудівська Аравія	70,31	119	Філіппіни	61,78
85	Домініканська Республіка	70,00	120	Кабо-Верде	61,60
86	Україна	69,65	121	Гайана	61,53
87	Самоа	69,61	122	Перу	61,44
88	Йорданія	69,48	123	Намібія	61,41
89	Російська Федерація	69,47	124	Венесуела	60,72
90	Беліз	69,04	125	Кірибаті	59,96
91	Північна Македонія	68,62	126	Єгипет	59,93
92	Казахстан	68,54	127	Гондурас	58,35
93	Боснія та Герцеговина	68,32	128	Нікарагуа	57,86
94	Тонга	68,00	129	В'єтнам	57,77
95	Ямайка	67,87	130	Габон	57,71
96	Молдова	67,37	131	Гватемала	56,86
97	Федеративні Штати Мікронезії	67,22	132	Китай	56,34
			133	Іран	56,20
			134	Азербайджан	55,67
			135	Болівія	55,62
			136	Шрі-Ланка	55,58
			137	Західний Берг і Газа	54,39

Закінчення дод. И.2

1	2	3	1	2	3
138	Бутан	53,82	171	Бенін	41,71
139	Індонезія	53,50	172	Малаві	41,00
140	Соломонові Острови	53,32	173	Пакистан	40,87
141	Сан-Томе і Прінсіпі	53,10	174	Камерун	40,02
142	Куба	51,33	175	Уганда	39,92
143	Сенегал	51,02	176	Буркіна-Фасо	39,61
144	Східний Тимор	50,93	177	Руанда	39,35
145	Індія	50,90	178	Гвінея-Бісау	39,24
146	Гана	50,67	179	Папуа-Нова Гвінея	39,03
147	Королівство Есватіні	50,26	180	Того	38,77
148	Лівія	50,20	181	Нігерія	37,69
149	Гамбія	50,09	182	Малі	36,54
150	Алжир	49,13	183	М'янма	36,46
151	Сірія	48,64	184	Афганістан	36,14
152	Узбекистан	48,32	185	Ірак	34,76
153	Лесото	48,28	186	Мадагаскар	34,69
154	Республіка Конго	47,77	187	Гвінея	34,53
155	Камбоджа	46,64	188	Ємен	34,40
156	Бангладеш	46,36	189	Сьєрра-Леоне	34,30
157	Джибуті	46,02	190	Танзанія	34,23
158	Таджикистан	45,79	191	Демократична Республіка Конго	33,61
159	Зімбабве	45,75	192	Мозамбік	33,56
160	Замбія	45,07	193	Ангола	33,36
161	Кенія	44,90	194	Нігер	33,02
162	Лаос	44,63	195	Чад	31,49
163	Ліберія	44,16	196	Бурунді	30,77
164	Коморські Острови	44,04	197	Судан	30,09
165	Туркменістан	44,00	198	ЦАР	29,83
166	Непал	43,49	199	Сомалі	27,69
167	Мавританія	43,09	200	Еритрея	27,10
168	Екваторіальна Гвінея	42,25	201	Ефіопія	26,77
169	Кот-д'Івуар	42,13	202	КНДР	17,69
170	Гаїті	42,13	203	Ґуам (США)	

Тут і надалі: В дужках подано назву держави-суверена залежних країн та територій.

Додаток И.3

КРАЇНИ СВІТУ ЗА ГЕОГРАФІЧНИМИ СВІТАМИ*

Назва країни	Площа, тис. км ²	Населення, 2017 р., тис. осіб	Валовий внутрішній продукт, 2017 р., млрд. дол. США	Релігійний склад населення, %
1	2	3	4	5
Південна Азія				
Бангладеш	144	164 670	249,7	Іслам — 83, індуїзм — 16
Бутан	47	808	2,5	Буддизм — 70, індуїзм — 24, іслам — 5
Індія	3288	1 339 180	2 600,8	Індуїзм — 83, іслам — 13
Мальдівські Острови	0,3	436	4,9	Іслам (суніти) — 100
Непал	147	29 305	24,9	Індуїзм — 90, буддизм — 5, іслам — 3
Пакистан	796	197 016	305,0	Іслам — 97 (суніти — 77, шіїти — 20)
Шрі-Ланка	66	21 444	87,4	Буддизм — 70, індуїзм — 15, християнство — 8, іслам — 7
Східна Азія				
Гонконг	1,1	7 392	341,4	Буддизм — 84, християнство — 8, інші релігії — 18
Китай	9597	1 386 395	12 237,7	Конфуціанство — 20, буддизм — 6, даосизм — 2
Республіка Корея	99	51 466	1 530,8	Буддизм — 74, протестантизм — 38, католицизм — 11, конфуціанство — 3
КНДР	121	25 491	40,0*	Традиційні вірування — 16, чхондоге — 14, буддизм — 2, атеїсти — 68

* Укладено на основі розгляду країн за географічними світами запропонованого Г. де Блієм та П. Муллером і представленого у праці Блія Г. де. Географія : світи, регіони, концепції : [пер. з англ. ; передмова та розділ "Україна" О. І. Шаблій] / Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій. — К. : Либідь, 2004.

Продовження дод.. ІЗ

1	2	3	4	5
Макао (Китай)		623	50,4	Буддизм — 50, католицизм — 15, протестантизм — 1
Монголія	1567	3 076	11,4	Переважно буддизм, іслам
Тайвань (Китай)	362	23 269	...	Буддизм — 22, даосизм — 20, християнство — 4
Японія	378	126 786	4 872,1	Синтоїзм — 76, буддизм — 16
Південно-Східна Азія				
Бруней	6	429	12,1	Іслам — 63, буддизм — 14, християнство — 10
В'єтнам	332	95 541	223,8	Буддизм — 55, католицизм — 7, іслам — 1
Індонезія	1919	263 991	1 015,5	Іслам — 87, християнство — 10, індуїзм — 2, буддизм — 1
Камбоджа	181	16 005	22,2	Буддизм — 88, іслам — 2
Лаос	237	6 858	16,9	Буддизм — 85, християнство — 2
Малайзія	330	31 624	314,7	Іслам — 53, буддизм і конфуціанство — 30
М'янма	677	53 371	67,1	Буддизм — 89, іслам — 4
Сінгапур	0,6	5 612	323,9	Буддизм — 30, християнство — 20, іслам — 17
Східний Тімор	14,9	1 296	3,0	Анімізм, католицизм, іслам (суніти)
Таїланд	513	69 038	455,3	Буддизм — 95
Філіппіни	300	104 918	313,6	Католицизм — 83, протестантизм — 9, іслам — 5
Північна Африка — Південно-Західна Азія				
Афганістан	652	35 530	19,5	Іслам — 99 (суніти — 84, шіїти — 15)
Бахрейн	1	1 493	35,3	Іслам — 85, християнство — 8
Ємен	528	28 250	31,3	Іслам — 97 (суніти — 55, шіїти — 42)
Ізраїль	21	8 712	350,9	Іудаїзм — 85, іслам — 13, християнство — 2
Ірак	438	38 275	192,1	Іслам — 97 (шіїти — 63, суніти 34)
Іран	1633	81 163	454,0	Іслам — 99 (шіїти — 95, суніти — 4)
Йорданія	89	9 702	40,1	Іслам — 95, християнство — 5

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Казахстан	2717	18 038	162,9	Іслам — 43
Катар	11	2 639	166,9	Іслам (суніти) — 86, індіїзм — 10, християнство — 4
Киргизстан	199	6 202	7,6	Іслам — 65, православ'я
Кувейт	18	4 137	120,1	Іслам — 92, християнство — 6
Ліван	10	6 082	53,6	Іслам (шіїти) — 57, християнство (мароніти) — 43
Об'єднані Арабські Емірати	84	9 400	382,6	Іслам — 96, (суніти — 77, шіїти — 19)
Оман	212	4 636	72,6	Іслам — 86 (у т. ч. ібадиський — 75), індіїзм — 14
Палестинські Території	6,3	4 685	14,5	Іслам (суніти)
Саудівська Аравія	2150	32 938	686,7	Іслам — 99 (суніти — 85, шіїти — 14)
Сирія	185	18 270	73,7*	Іслам — 90, християнство — 10
Таджикистан	143	8 921	7,1	Іслам — 90 (суніти — 85, шіїти — 5)
Туреччина	775	80 745	851,5	Іслам — 99
Туркменістан	488	5 758	37,9	Іслам — 85, православ'я — 10
Узбекистан	447	32 387	49,7	Іслам — 88, православ'я
Алжир	2382	41 318	167,6	Іслам — 99, християнство та іудайїзм — 1
Єгипет	1001	97 553	235,4	Іслам — 94
Лівія	1760	6 375	38,1	Іслам — 97
Марокко	47	35 740	109,7	Іслам — 99
Туніс	164	11 532	40,0	Іслам — 98, християнство — 1
Північна Америка				
Канада	9971	36 708	1 653,0	Католицизм — 46, протестантизм — 30
США	9364	325 716	19 390,6	Протестантизм — 56, католицизм — 28, іудайїзм — 2
Середня Америка				
Антигуа та Барбуда	0,4	102	1,5	Протестантизм — 87, католицизм — 10

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Ангильські Острови (Нідерланди)	0,8	200	2,45	Католицизм
Багамські Острови	14	395	12,2	Протестантизм — 76, католицизм — 19
Барбадос	0,4	286	4,7	Протестантизм — 94, католицизм — 5
Беліз	23	375	1,9	Християнство — 87
Гаїті	28	10 981	8,4	Католицизм — 80, протестантизм — 16
Гваделупа (Франція)	1,7	404	...	Католицизм
Гватемала	109	16 914	75,6	Католицизм — 99
Гондурас	112	9 265	23,0	Католицизм — 97
Гренада	0,3	108	1,1	Католицизм — 68, протестантизм — 32
Домініка	0,7	74	0,5	Католицизм — 77, протестантизм — 15
Домініканська Республіка	49	10 767	75,9	Католицизм — 95
Коста-Ріка	51	4 906	57,3	Католицизм — 95
Куба	111	11 485	96,9	Католицизм — 85
Мартініка (Франція)	1,1	394	...	Католицизм — 88
Мексика	1958	129 163	1 150,9	Католицизм — 89, протестантизм — 6
Нікарагуа	130	6 218	13,8	Католицизм — 95
Панама	76	4 099	62,3	Католицизм — 93
Пуерто-Ріко	9	3 337	101,5*	Католицизм — 75, протестантизм — 5
Сальвадор	21	6 378	24,8	Католицизм — 75
Сент-Вінсент і Гренадіни	0,4	110	0,8	Протестантизм — 62, католицизм — 19
Сент-Кітс і Невіс	0,4	55	1,0	Протестантизм — 85, католицизм — 10
Сент-Люсія	0,6	179	1,7	Католицизм — 90
Тринідад і Тобаго	5	1 369	22,1	Християнство — 58, індуїзм — 30, іслам — 8
Ямайка	11	2 890	14,8	Християнство — 60
Південна Америка				
Аргентина	2780	44 271	637,4	Католицизм — 90, іудаїзм — 2
Болівія	1099	11 052	37,5	Католицизм — 95

Продовження дод. ИЗ

1	2	3	4	5
Бразилія	8547	209 288	2 055,5	Католицизм — 90
Венесуела	912	31 977	382,4*	Католицизм — 96, протестантизм — 2
Гайана	215	778	3,6	Християнство — 57, індуїзм — 33, іслам — 9
Гвіана (Франція)	90	785	...	Католицизм — 78, протестантизм — 4
Еквадор	284	16 625	104,3	Католицизм — 95
Колумбія	1139	49 066	314,5	Католицизм — 95
Парагвай	407	6 811	39,7	Католицизм — 90
Перу	1285	32 165	211,4	Католицизм — 95
Сурінам	163	563	3,0	Католицизм — 48, індуїзм — 27, іслам — 20
Уругвай	177	3 457	56,2	Католицизм — 66, протестантизм — 2, іудаїзм — 2
Чилі	757	18 055	277,1	Католицизм — 89, протестантизм — 11
Африканська Субсахара				
Ангола	1247	29 784	122,1	Католицизм і протестантизм — 64, традиційні вірування — 34
Бенін	113	11 176	9,2	Традиційні вірування — 70, іслам — 15, християнство — 15
Ботсвана	582	2 292	17,4	Традиційні вірування — 50, християнство — 50
Буркіна-Фасо	274	19 193	12,3	Традиційні вірування — 65, іслам — 25, християнство — 10
Бурунді	28	10 864	3,2	Християнство — 68, традиційні вірування — 32
Габон	268	2 025	15,0	Християнство — 96, іслам — 2
Гамбія	11	2 101	1,5	Іслам — 85, християнство — 9, традиційні вірування — 6
Гана	239	28 834	59,0	Традиційні вірування — 38, іслам — 30, християнство — 24
Гвінея	246	12 717	10,5	Іслам — 85, християнство — 8, традиційні вірування — 7

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Гвінея-Бісау	36	1 861	1,3	Традиційні вірування — 54, іслам — 38, християнство — 8
Демократична Республіка Конго	2345	81 340	37,6	Християнство — 70, традиційні вірування — 20, іслам — 10
Джибуті	23	957	1,8	Іслам — 87
Екваторіальна Гвінея	28	1 268	12,3	Християнство — 89
Еритрея	118	6 333*	3,1*	Християнство — 45, іслам — 45
Ефіопія	1104	104 957	80,6	Іслам — 43, християнство — 37, традиційні вірування
Замбія	753	17 094	25,9	Християнство — 63, традиційні вірування — 35
Західна Сахара	2521	567	...	Іслам — 85
Зімбабве	391	16 530	22,0	Синкретизм — 50 (християнство — 26, традиційні вірування — 24)
Кабо-Верде	4	546	1,8	Католицизм — 98, протестантизм — 2
Камерун	475	24 054	34,9	Традиційні вірування — 51, християнство — 33, іслам — 16
Кенія	580	49 700	79,3	Християнство — 66, традиційні вірування — 26
Коморські Острови	2	814	1,1	Іслам — 86, католицизм — 14
Конго Республіка	342	5 261	8,7	Католицизм — 50, традиційні вірування — 48
Кот-д'Івуар	320	24 295	37,4	Традиційні вірування — 63, іслам — 25, християнство — 12
Лесото	30	2 233	2,6	Християнство — 93
Ліберія	111	4 732	3,3	Традиційні вірування — 70, іслам — 20, християнство — 10
Маврикій	1,9	1 265	13,3	Індуїзм — 52, католицизм — 26, іслам — 17
Мавританія	1026	4 420	5,0	Іслам — 100

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Мадагаскар	587	25 571	10,0	Традиційні вірування — 52, християнство — 41, іслам — 7
Майотга (Франція)	0,4	252	...	Іслам — 97 (суніти)
Малаві	118	18 622	6,3	Християнство — 66, традиційні вірування — 18
Малі	1240	18 542	15,3	Іслам — 80, традиційні вірування — 18, християнство — 2
Мозамбік	802	29 700	12,6	Традиційні вірування — 60, християнство — 30, іслам — 10
Намібія	824	2 534	13,3	Християнство — 90
Нігер	1267	21 477	8,1	Іслам — 85, традиційні вірування — 14
Нігерія	924	190 886	375,7	Іслам — 50, християнство — 40, традиційні вірування — 10
Південна Африка	1221	56 717	348,9	Протестантизм — 55, католицизм — 9, індуїзм — 1, іслам — 1
Південний Судан	620	12 576	10,9*	Християнство, традиційні африканські анімістичні релігії
Реюньйон (Франція)	2,5	840	...	Католицизм — 88
Руанда	26	12 208	9,1	Християнство — 74, традиційні вірування — 25
Сан-Томе і Принсіпі	1	204	0,4	Католицизм — 90
Есватіні	17	1 367	4,4	Християнство — 60, традиційні вірування — 40
Сейшельські Острови	0,45	96	1,5	Католицизм — 90
Сенегал	197	15 851	21,1	Іслам — 92, традиційні вірування — 6, християнство — 2
Сомалі	638	14 743	7,1	Іслам (суніти) — 99
Судан	1 886	40 533	117,5	Іслам — 70, традиційні вірування — 20, християнство — 5

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Сьєрра-Леоне	72	7 557	3,8	Традиційні вірування — 52, іслам — 40, християнство — 8
Танзанія	945	57 310	52,1	Традиційні — 42, іслам — 31, християнство — 27
Того	57	7 798	4,8	Традиційні вірування — 70, християнство — 20, іслам — 10
Уганда	241	42 863	26,0	Християнство — 66, традиційні вірування — 18, іслам — 16
Центральноафриканська Республіка	623	4 659	1,9	Християнство — 50, традиційні вірування — 27, іслам — 15
Чад	1284	14 900	9,9	Іслам — 44, християнство — 33, традиційні вірування — 23
Європа				
Австрія	84	8 809	416,6	Католицизм — 85, протестантизм — 6
Албанія	29	2 873	13,0	Іслам — 70, православ'я — 20, католицизм — 10
Андорра	0,5	77	3,0	Католицизм — 84
Бельгія	31	11 372	492,7	Католицизм — 75
Болгарія	111	7 076	58,2	Православ'я — 82, іслам — 16
Боснія та Герцеговина	51	3 507	18,1	Іслам — 40, православ'я — 31
Ватикан	0,044	0,8	—	Католицизм — 100
Велика Британія	245	66 022	2 622,4	Протестантизм — 52, католицизм — 9, іслам — 3
Гренландія	2130	56	1,3	Протестантизм (лютеранство)
Греція	132	10 760	200,3	Православ'я — 98, іслам — 1
Данія	43	5 770	324,9	Лютеранство — 91
Естонія	45	1 315	25,9	Лютеранство — 98
Ірландія	70	4 814	333,7	Католицизм — 93, протестантизм — 5
Ісландія	103	341	23,9	Лютеранство — 96, інші християнські конфесії — 3

Продовження дод. И.3

1	2	3	4	5
Іспанія	506	46 572	1 311,3	Католицизм — 99
Італія	301	60 551	1 934,8	Католицизм — 99
Кіпр	9	1 180	22,1	Православ'я — 77, іслам — 18
Латвія	62	1941	30,3	Лютеранство — 85, інші християнські конфесії — 15
Литва	65	2 828	47,2	Каголицизм — 87, православ'я — 10
Ліхтенштейн	0,16	38	4,8*	Каголицизм — 87, протестантизм — 8
Люксембург	3	599	62,4	Католицизм — 97
Північна Македонія	26	2 083	11,3	Християнство — 80, іслам — 20
Мальта	0,3	465	12,5	Католицизм — 98
Молдова	34	3 560	7,3	Православ'я — 98
Монако	0,002	39	6,1*	Католицизм — 95
Нідерланди	41	17 133	826,2	Каголицизм — 36, протестантизм — 27
Німеччина	357	82 695	3 677,4	Протестантизм — 45, католицизм — 37
Норвегія	324	5 282	398,8	Протестантизм — 88, інші християнські конфесії — 12
Польща	323	37 976	526,5	Каголицизм — 95, інші християнські конфесії
Португалія	92	10 295	217,6	Каголицизм — 97, протестантизм — 1
Румунія	238	19 587	211,9	Православ'я — 70, католицизм — 6, протестантизм — 6
Сан-Маріно	0,06	33	1,6	Католицизм — 96
Сербія	102	7 022	41,4	Православ'я і католицизм — 65, іслам — 19
Словаччина	49	5 440	95,8	Католицизм — 80, протестантизм — 12
Словенія	20	2 067	48,8	Католицизм — 96, іслам — 1
Угорщина	93	9 781	139,1	Католицизм — 68, протестантизм — 25
Україна	604	44 831	112,2	Православ'я — 68, греко-каголицизм — 19, католицизм, протестантизм, іудаїзм
Фінляндія	338	5 511	251,9	Лютеранство — 89, православ'я — 1

Продовження дод. И.З

1	2	3	4	5
Франція	552	67 119	2 582,5	Каголицизм — 90, протестантизм — 2, іудаїзм — 1, іслам
Хорватія	57	4 126	55,2	Каголицизм — 77, православ'я — 11, протестантизм — 1, іслам — 1
Чехія	79	10 591	215,7	Каголицизм — 44, протестантизм — 6, інші християнські конфесії
Чорногорія	13,8	622	4,8	Православ'я — 75
Швейцарія	41	8 466	678,9	Каголицизм — 48, протестантизм — 44
Швеція	450	10 068	538,0	Лютеранство — 94, католицизм — 2
Російський світ				
Азербайджан	87	9 862	40,7	Іслам — 92, православ'я — 7
Білорусь	208	9 508	54,5	Православ'я — 60, каголицизм — 8
Вірменія	30	2 930	11,5	Вірменська Апостольська Церква — 90, інші християнські конфесії та іслам — 10
Грузія	70	3 717	15,1	Грузинська православна церква — 70, Російська православна церква — 10
Росія	17075	144 495	1 577,5	Православ'я — 80, іслам, іудаїзм
Австралійський світ				
Австралія	7741	24 599	1 323,5	Протестантизм — 60, католицизм — 26
Нова Зеландія	271	4 794	205,9	Протестантизм — 62, католицизм — 18
Тихоокеанський світ				
Вануату	12	276	0,9	Протестантизм — 77, католицизм — 15, традиційні вірування — 8
Ґуам (США)	0,6	162	5,9	Католицизм — 85
Кірибаті	0,8	116	0,2	Католицизм — 53, протестантизм — 40
Маршаллові Острови	0,2	53	0,2	Протестантизм — 50, католицизм — 15
Науру	0,02	14	0,1	Християнство — 95
Нова Каледонія (Франція)	19,1	250	2,7*	Каголицизм — 59, іслам — 3
Палау	0,5	222	0,3	Християнство — 70, традиційні вірування — 30

Закінчення дод. И.3

1	2	3	4	5
Папуа-Нова Гвінея	463	8 251	20,5	Християнство — 66, традиційні вірування — 34
Самоа	2,8	196	0,8	Протестантизм — 74, католицизм — 26
Соломонові Острови	29	611	1,3	Християнство — 91
Тонга	0,7	108	0,4	Протестантизм — 82, католицизм — 18
Тувалу	0,02	11	0,04	Протестантизм — 97
Федеративні Штати Мікронезії	0,7	106	0,3	Католицизм — 50, протестантизм — 48
Фіджі	18	906	5,1	Християнство — 52, індуїзм — 38, іслам — 8
Французька Полінезія (Франція)	4	283	3,5*	Протестантизм — 47, католицизм — 39

* дані 2015 р.

Укладено на основі: Атлас вчителя : [відп. ред. В. В. Молочко]. — К. : Картографія, 2010. — 328 с.; Population / World Development Indicators database World Bank [Electronic resource]. — Mode of access : <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?view=chart>; GDP (current US\$) / World Development Indicators database World Bank [Electronic resource]. — Mode of access : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>.

Додаток К.1

В'ЇЗНИЙ ТУРИЗМ КРАЇН ЄВРОПИ, 2010-2017 РР.*

Регіон, країна	В'їзний туризм			Витрати іноземних туристів		
	Кількість, млн осіб		Частка, %	млрд дол. США		Частка, %
	2010 р.	2017 р.	2017 р.	2010 р.	2017 р.	2017 р.
1	2	3	4	5	6	7
Світ	952	1326		995	1340	
Європа	487,7	671,7	100,0	422,8	519,2	100,0
Північна Європа	56,6	77,8	11,6	60,6	89,7	17,5
Данія	8,7	... ¹	...	5,9	7,4	1,4
Фінляндія	2,3	3,2	0,5	3,1	23,0	0,6
Ісландія	0,5	2,2	0,3	0,6	3,0	0,6
Ірландія	7,1	10,4	1,5	4,1	5,6	1,1
Норвегія	4,8	6,3	0,9	4,7	5,4	1,0
Швеція	5,0	6,9	1,0	8,4	14,1	2,7
Велика Британія	28,3	37,7	5,6	34,0	51,2	9,9
Західна Європа	154,4	192,7	28,7	152,4	170,5	32,8
Австрія	22,0	29,5	4,4	18,6	20,4	3,9
Бельгія	7,2	8,4	1,2	11,4	12,2	2,3
Франція	77,6	86,9	13,0	57,1	60,7	11,7
Німеччина	26,9	37,5	5,6	34,7	39,8	7,7
Ліхтенштейн	0,0	0,0	0,0
Люксембург	0,8	1,0	0,2	4,2	4,5	0,9
Монако	0,3	0,4	0,1
Нідерланди	10,9	17,9	2,7	11,7	15,9	3,1
Швейцарія	8,6	11,1	1,7	14,7	17,0	3,3
Південна Європа	178,1	267,4	39,8	161,5	199,1	38,4
Албанія	2,2	4,6	0,7	1,6	1,9	0,4
Андорра	1,8	3,0	0,4
Боснія та Герцеговина	0,4	0,9	0,1	0,6	0,8	0,2
Хорватія	9,1	15,6	2,3	8,1	10,9	2,1
Кіпр	2,2	3,7	0,5	2,2	3,1	0,6
Північна Македонія	0,3	0,6	0,1	0,2	0,3	0,1
Греція	15,0	27,2	4,1	12,7	16,5	3,2
Ізраїль	2,8	3,6	0,5	4,9	6,8	1,3
Італія	43,6	58,3	8,7	38,8	44,2	8,5
Мальта	1,3	2,3	0,3	1,1	1,7	0,3
Чорногорія	1,1	1,9	0,3	0,7	1,0	0,2

* Укладено на основі: Tourism Highlights 2018 Edition / UNWTO, 2018 [Electronic resource].
— Mode of access : <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>.

Закінчення дод. К.1

1	2	3	4	5	6	7
Португалія	6,8	21,2	3,2	10,1	17,1	3,3
Сан-Марино	0,0	0,0	0,0
Сербія	0,7	1,5	0,2	0,8	1,3	0,3
Словенія	1,9	3,6	0,5	2,6	2,8	0,5
Іспанія	52,7	81,8	12,2	54,6	68,0	13,1
Туреччина	31,4	37,6	5,6	22,6	22,5	4,3
Центральна і Східна Європа	98,6	133,7	19,9	48,3	59,9	11,5
Вірменія	0,7	1,5	0,2	0,6	1,1	0,2
Азербайджан	1,3	2,5	0,4	0,7	3,0	0,6
Білорусь	0,7	2,0	0,3	0,4	0,8	0,2
Болгарія	6,0	8,9	1,3	3,4	4,0	0,8
Чехія	8,6	7,2	6,9	1,3
Естонія	2,5	3,2	0,5	1,1	1,6	0,3
Грузія	0,1	3,5	0,5	0,7	2,8	0,5
Угорщина	9,5	15,8	2,4	5,6	6,2	1,2
Казахстан	3,0	1,0	1,9	0,3
Киргизстан	0,9	0,2	0,4	0,1
Латвія	1,4	2,0	0,3	0,6	0,9	0,2
Литва	1,5	2,5	0,4	1,0	1,3	0,3
Польща	12,5	18,4	2,7	9,6	13,8	2,5
Молдова	0,0	0,1	0,0	0,2	0,3	0,1
Румунія	1,3	2,8	0,4	1,1	2,5	0,5
Росія	22,3	24,4	3,6	8,8	9,0	1,7
Словаччина	5,4	2,2	2,9	0,6
Таджикистан	0,2	0,0	0,0	0,0
Туркменістан
Україна	21,2	14,2	2,1	3,8	1,3	0,2
Узбекистан	1,0	0,1

Додаток К.2

Ірина Ванда

АКТИВІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ*

Українське Розточчя, незважаючи на низку проведених досліджень представниками різних наук, і надалі перебуває у полі зору науковців. Увага до регіону зумовлена природничою, історико-етнографічною та економічною специфікою.

Природно-географічно Розточчя — вузьке горбогірне пасмо, що простягається від м. Краснюка (Польща) на північному заході до м. Львова (Україна) на південному сході. Розміщене воно на окраїні Східно-Європейської платформи, на півдні межує із Карпатською гірською країною. Українське Розточчя має площу 960 км. кв (31 % усього Розточчя, 4,4 % площі Львівської області). Адміністративні межі проходять так, що 70 % його знаходиться в межах Яворівщини, 28 % — Жовківщини, і 2% — у межах Львівської міської ради.

Розглядаючи розвиток туристично-рекреаційної діяльності на Українському Розточчі, ми обмежимося Яворівським та Жовківським районами. Виділення таких просторових меж доводиться наступним: власне Розточчя охоплює третину площі регіону; на височині та її окраїнах зосереджено 8 з 11 міських поселень (крім м. Яворів, смт Краківець та Куликів), а міські населені пункти завжди є місцями концентрації населення, виробництва, виступають як системоформуючі елементи; господарське життя районів базується на використанні багатого природно-ресурсного потенціалу власне Розточчя; останнє і “позарозточькі” території тісно пов’язані спільним використанням транспортної мережі, комунікацій, об’єктів інфраструктури.

Специфіка суспільно-географічного розвитку Українського Розточчя визначається наступними рисами (за Шаблієм О. І. [3], з доповненням): прикордонне і приміське суспільно-географічне положення водночас; специфічне еколого-географічне положення (на захід розташовані хімічні і металургійні комбінати Тарнобжега і Стальної Волі, на схід — великий урбанізований простір м. Львова, на північ — шахти Львівсько-Волинського вугільного басейну; багатство викопними ресурсами (газ, нафта, сірка, глини, будівельні піски тощо); значний історико-культурний та природний рекреаційний потенціал; наявний значний людський потенціал (близько 200 тис. населення); тісні економічні та соціальні зв’язки з обласним центром; поліфункціональність соціально-економічної спеціалізації регіону (поєднання на відносно невеликій території ділянок, що виконують різні функції — сільськогосподарське, промислове виробництво, рекреаційна, прикордонно-транспортна, військово-навчальна діяльність).

Водночас райони володіють і відмінностями. Яворівський район є один з найбільш екологічно напружених у Львівській області (близько 40 % площі зазнають

* Друкується без змін за: Ванда І. В. Активізація туристично-рекреаційного потенціалу Українського Розточчя: суспільно-географічні аспекти / І. В. Ванда / Вісник наукових досліджень. Серія : Туризм. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ Галицького ін-ту імені В’ячеслава Чорновола, 2006. — Вип. 2. — С. 140–144.

впливу сірчаного виробництва та військово-навчальної діяльності). У Жовківському районі екологічного тиску завдає Львівське сміттєзвалище. Відмінною була і господарська спеціалізація: індустріально-аграрна, з переважанням гірничо-видобувної промисловості Яворівщина та аграрно-індустріальна Жовківщина.

Суспільно-економічна трансформація (перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміна форм економічної системи відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, що її утворюють), яка виражається у секторних та інституційних змінах, диверсифікації структури господарства та просторових зрушеннях [2, с. 21], вплинула на перебіг соціально-економічних процесів у регіоні. Особливості розвитку Українського Розточчя визначаються поєднанням зовнішніх (макроекономічна ситуація, а також обрані державою напрямки – інноваційний, еколого-безпечний) та внутрішніх (географічне положення, природні та людські ресурсів, рівень соціально-економічного розвитку) чинників.

Хоча індекс виробництва промислової продукції за 2000/1990 рр. у районах однаковий – 24,4, проте глибока економічна криза мала місце саме у Яворівському районі: на одного працюючого у 1999 р. збитки становили 344 грн. у Жовківському районі, і 3075 грн. – у Яворівському. Теорія економічного розвитку Й. Шумпетера відзначає, що депресивність створює умови для нової фази розвитку, з новою комбінацією чинників розвитку; наявний потенціал використовується для становлення нових видів діяльності [5]. Початки активізації туристично-рекреаційної діяльності на Українському Розточчі – прояв подолання депресивності регіону, розвитку сфери послуг на зміну індустріально-аграрній спеціалізації, що сприятиме екологічній стабілізації теренів.

Рекреаційна складова економічного розвитку визначається наявністю рекреаційних ресурсів, а також розвиненістю інфраструктури. Розточчя традиційно було рекреаційно спеціалізованим регіоном, що на поч. ХХ ст. забезпечував відпочинкові потреби Львова, частково й інших територій. Через створення військового полігону у сер. ХХ ст. та прикордонне положення туристика втратила своє провідне значення на цій території.

Сучасну туристично-рекреаційну атракційність Українського Розточчя зумовлюють мальовничі ландшафти (поєднання горбогірного рельєфу, вод та лісів); збереженість природного довкілля завдяки слабшому загосподарюванню регіону та розвитку природоохоронних територій; наявність пам'яток історії; взаємопроникнення культур і традицій Сходу і Заходу, що виразилося у самотності регіону.

Горбистий рельєф, залісненість, наявність водних об'єктів, збереженість екосистем дозволяють розвиток туризму у східній прильвівській частині Розточчя. Основною його формою є відпочинок вихідного дня та пізнавальний туризм (із зосередженням уваги на саркальних пам'ятках регіону – Крехівський монастир, сакральний комплекс с. Страдч).

Наявні ресурси лікувальних мінеральних вод та сірководневих грязей – основа розвитку оздоровниць Шкла та Немирова (ємність 1000 місць). Зазначимо, що оздоровча спеціалізація регіону має міждержавне значення – у санаторії “Шкло” близько половини клієнтів – іноземці, найчастіше громадяни Польщі.

У регіоні добре розвинуте мисливство і рибальство, є мисливські угіддя, озера і ставки, що створює сприятливі передумови для розвитку цього виду відпочинку (Кунин, Майдан, Верещиця). Мисливські угіддя знаходяться у підпорядкуванні Обласного товариства мисливців та рибалок, військово-мисливського товариства “Динамо”.

Хутірська система розселення, збереження традиційних промислів (вишивка, гончарство, різьба та розпис по дереву, виготовлення виробів з гутного скла та бісеру), наявність пам'яток архітектури (дерев'яні церкви, старі оселі, двори) створюють можливості для розвитку пізнавального туризму, із наголошенням на етнографічному аспекті. Оптимальні можливості для цього у західній частині Українського Розточчя, з центром у с. Потелич. Це поселення, відоме з XV ст., має архітектурні пам'ятки – дерев'яні церкву (1502 р.) та дзвіницю (1593 р.), створено школу гончарства, є кілька агроосель. У селі знаходиться також меморіал та цвинтар німецьких солдат часів II світової війни.

Головними організаційними центрами становлення туристики виступають Жовква (архітектурно-історичний заповідник), Крехів (монастирський комплекс), Яворів (етнографічний центр); меншими центрами є Івано-Франкове, Немирів, Потелич. Окремі села виступають як пункти спеціалізованої екотуристики (Мокротин — агротуризм, Залужжя — етнографічний туризм та ін.).

Обсяг туристсько-рекреаційних послуг слід визначати з врахуванням задоволення потреб населення м. Львова, а також можливість притягування іноземних рекреантів. Близькість до пунктів перетину кордону (до Рава-Руська–Гребенне — 20 км, до Краковець–Корчова — 60 км, до пропонованого Грушів–Будомиж — 30 км) та транспортних коридорів визначає необхідність орієнтуватися у розвитку туризму і на закордонних відвідувачів. Зокрема, існує зацікавлення регіоном з польської сторони, оскільки існують родинні зв'язки, “ностальгічний туризм”.

На нашу думку, сильними сторонами активізації туристично-рекреаційного потенціалу Українського Розточчя є: функціонування санаторно-курортних закладів, відомих в Україні та за кордоном (Шкло, Немирів); водно-бальнеологічні ресурси з можливістю розширення використання; наявність ландшафтних, кліматично-оздоровчих, історично-культурних рекреаційних ресурсів, як для коротко-, так і довготривалого в усі сезони року; поліфункціональність закладів охорони природи (рекреація у Яворівському національному природному парку); існуючі осередки і об'єкти, які використовуються для спеціалізованого туризму (рибальства, мисливства); розвиток транспортних коридорів у північній та південній частинах регіону, що проходять від державного кордону до м. Львова.

Слабкі сторони наступні: негативний екологічний імідж регіону (сірковидобуток, військові навчання, сміттєзвалище); слабкий розвиток туристичної інфраструктури, зокрема для потреб спеціалізованого туризму (лижний, велосипедний, кінний); недостатній рівень благоустрою водойм для відпочинку; занедбаність багатьох історико-культурних пам'яток; неточність інформаційного забезпечення для туристів, недостатня промоція регіону.

Можливості активізації туристично-рекреаційного потенціалу пов'язуються із створенням біосферного резервату у регіоні, що матиме виражене значення для позитивного іміджування регіону, впровадження зразків сталого розвитку.

Потенційна загроза — посилення політико-економічної нестабільності в державі, що призупинить позитивні трансформаційні зрушення.

Своєрідним є бачення активізації рекреаційного потенціалу Розточчя іноземними авторами. Розточчя трактується як регіон із єдиною природною спадщиною і культурним підґрунтям, сформованим польськими, українськими, єврейськими та німецькими громадами, схожими традиціями охорони природи та організації відпочинку [4, с. 136]. При цьому перспективи розвитку туризму пов'язуються із “ностальгічним” туризмом української діаспори та євреїв, впровадженням агротуризму. Інші, вже існуючі, напрямки туристично-рекреаційної діяльності потребують модернізації відповідно до сучасних вимог комфорту.

Туризм є лише частиною надзвичайно складної економіко-екологічної системи. Він обов'язково повинен доповнюватися життєво необхідними видами господарської діяльності — сільське та лісове господарство, виробництво будівельних матеріалів тощо. Цілісний підхід до туризму зважає також на ментальність місцевого населення.

Позитивними перспективними перевагами розвитку туризму у регіоні є: можливість уповільнення чи припинення міграційного відтоку населення; підвищення прибутків місцевого населення; розвиток місцевої інфраструктури, закладів культури; піднесення галузей господарства, які опосередковано пов'язані із туризмом (сільське господарство, будівництво, ремесла); сприяння формуванню громад, почуття місцевої специфічності, посилення відкритості.

Проте надмірне туристське навантаження може завдати шкоди довкіллю, призвести до руйнації головних традиційних цінностей (впливу туристів на стереотипи поведінки місцевих спільнот, порушення місцевих традицій та способу життя), конкуренції між місцевим населенням і туристами за використання одних і тих самих ресурсів і вигод, зростання цін на нерухомість і підвищення вартості життя. Можливі негативні наслідки від розвитку транспорту (зростання втручання у природне довкілля шуму, викидів, побудови доріг та автостоянок, інтенсифікація дорожнього руху та скупчення людей), що з часом зменшить туристську привабливість регіону.

Розвиток туризму зумовлює додаткову увагу до питань екології, збереження довкілля, необхідність розв'язання проблем, пов'язаних із утилізацією відходів та сміття (відсутні офіційні сміттєзвалища), потреба побудови системи водопостачання й водовідведення, очисних споруд.

Активізація туризму та рекреації як виду економічної діяльності взаємопов'язана із двома найзначнішими змінами геопросторової організації регіону: створення рекреаційно спеціалізованих зон поблизу смт Івано-Франкове (Яворівський національний природний парк) та м. Яворова (колишній сірковидобувний кар'єр).

Яворівський національний природний парк (7 078 га) створений у 1998 р. з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних лісостепових ландшафтів та інших природних ресурсів. Створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів є одним із завдань парку поряд із проведенням наукових досліджень,

екологічної освітньо-виховної роботи та збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів. У парку виділено чотири зони: заповідна (22,7% площі), регульованої рекреації (43,0%), стаціонарної рекреації (1,0%) та господарська (33,3%). Про розвиток рекреації свідчить динаміка надходжень від власної діяльності. У 1998 р. доходів від власної діяльності не було, фінансування установи здійснювалося виключно з загального фонду. В 1999 р. 100% надходжень отримано від реалізації лісопродукції, оскільки рекреаційна діяльність у перший відпочинковий сезон Яворівського НПП проходила етап становлення. Протягом 2000–2005 рр. спостерігається чітка динаміка поступового зростання надходжень від надання рекреаційних послуг (проведення екскурсій, оплата за вхід та в'їзд на територію парку, організація масових заходів): від 0,4 тис. грн у 2000 р. до 19,8 тис. грн у 2005 р. За оцінками дирекції парку, у 2006 р. надходження становитимуть понад 50 тис. грн.

Надалі передбачається зростання притоку рекреантів, а отже і надходжень, внаслідок ефективнішого використання відпочинкових зон, покращання рекреаційної інфраструктури тощо.

Разом із припиненням відкритого способу видобування сірки на Яворівському державному гірничо-хімічному підприємстві "Сірка" постало питання закриття і рекультивациі кар'єру (площа 932 га). Яворівський кар'єр перетинає басейн річки Шкло з притоками. В період експлуатації для відводу річок була створена складна система водовідведення. Воду перекачували в кілька етапів потужними насосами в річку Шкло під Яворовом. У травні 2002 р. розпочалося відновлення ландшафту, і р. Шкло потекла у кар'єрну виїмку, розпочалося формування Яворівського озера. Заповнення має завершитися у 2007 р., і вода з озера потече природнім руслом через Яворів та Краковець у Польщу. Це буде найбільше озеро на Львівщині (площа дзеркала води становитиме 9 км кв.). Озеро матиме великий рекреаційний потенціал, проте для його задіяння необхідним є впорядкування берегів. Передбачається створити п'ять зон відпочинку з максимальною рекреаційною ємністю 30 тис. відпочиваючих [1]. Умови дозволяють організувати різноманітний відпочинок вихідного дня (пляжі для купання, заняття греблею і парусним спортом, підводне плавання, катання на човнах, риболовля).

Українське Розточчя володіє природно та історико-культурними рекреаційними ресурсами. Активізація туристично-рекреаційного потенціалу регіону відбувається у контексті трансформаційних процесів в Україні, зміни господарської спеціалізації та просторової організації регіону. Подальший розвиток туристики вимагає модернізації існуючої інфраструктури, створення нових атракційних місць з врахуванням того, що основні групи рекреантів – львів'яни та іноземці.

1. *Гайдин А., Зозуля І.* Яворівське озеро — перлина Львівщини: концепція освоєння берегової смуги майбутнього Яворівського озера. — Львів : ЕКСІТЕП, 2003. — 20 с.
2. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. — К. : Міленіум, 2003. — 404 с.
3. *Шаблій О. І.* До концепції перспективного розвитку прикордонного Яворівського району Львівської області / Економіко-, соціально- і еколого-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння. — Львів : Ред.-вид. відділ Львів ун-ту. — 1997. — С. 165—173.
4. *Sahn M.* Cross Border Issues in a Tourism Strategy for Roztocze / Біосферний резерват як модель сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Львів : Меркатор, 2003. — С. 135—141.
5. *Domański R.* Recombinacja czynników gospodarczych i rozwój regionalny / Gospodarka i polityka regionalna okresu transformacji / Pod red. Kosiedowskiego W. — Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. — S. 7—26.

Додаток К.3

Любов Котик

**РОЛЬ ТУРИЗМУ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ***

У період становлення ринкової економіки України цікавим є дослідження трансформації господарських комплексів регіонів держави як у цілому так і в розрізі окремих галузей, видів економічної діяльності, сегментів, секторів, сфер тощо. Однієї із наймолодших за часом виокремлення проте найдинамічнішою за тенденціями розвитку та перспективною, з урахуванням потенційного попиту на кінцевий продукт, є туристична галузь. Беручи до уваги прикордонне розташування Львівської області, її значний туристично-рекреаційний потенціал, сформовану й розвинуту туристичну інфраструктуру, підтримку розвитку туризму в регіоні на законодавчому рівні (“Стратегія розвитку регіону до 2015 р.”, “Програма розвитку туризму та рекреації у Львівській області на 2011—2013 рр.”), позитивний туристичний імідж області після проведення ЄВРО-2012 дослідження ролі туризму у трансформації господарського комплексу області є актуальним та на часі.

Під трансформацією господарського комплексу розуміють зміну перетворення виду й форми суспільно-виробничих відносин. На сьогодні дані проблеми вивчають географи: Г. Балабанов, О. Гладкий, О. Заставецька, С. Ішук, В. Нагірна, Л. Немець, О. Нижник, Г. Підгрушний, М. Пістун, О. Топчієв, О. Шаблій, Л. Шевчук; економісти: В. Захарченко, М. Дмитренко, С. Єрохін, В. Савчук, У. Садова та інші. Вони досліджують галузеві та регіональні аспекти перебігу трансформації господарства, розробляють теорію трансформації господарського комплексу регіону, ґрунтовно аналізують вплив чинників на перебіг трансформаційних процесів, з-поміж яких вирізняють і вагомий внесок туризму [4, 6, 11].

Враховуючи змістовні зв'язки, які формуються між складовими комплексу у процесі здійснення трансформаційних перетворень, а також спираючись на теоретичні напрацювання з теорії трансформації господарського комплексу [3, 4, 11] можна виокремити чотири типи трансформації господарського комплексу: структурну, функціональну, організаційну, управлінську [5]. Зокрема, структурну трансформацію можна розглядати у секторному і територіальному розрізах.

У секторному розрізі вона проявляється через зміну: елементів господарського комплексу, потужностей та обсягів надання послуг, зайнятості населення за галузями комплексу, галузевої структури комплексу у цілому.

У територіальному розрізі результатом прояву трансформаційних процесів у господарському комплексі є: зміна сформованої територіальної структури, виокремлення депресивних, периферійних територій та полюсів росту, формування підприємницьких мереж, кластерів, територій пріоритетного розвитку тощо.

* Друкується без змін за: Котик Л. Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206—213.

Результатом здійснення функціональної трансформації є перепрофілювання, диверсифікація, переспеціалізація, ринкова профілізація, формування вертикальних ринкових структур.

Організаційна трансформація проявляється в адаптації до ринкових умов, зміні форм організації господарства: спеціалізації, інтеграції, концентрації, монополізації, перехід до "гнучкого виробництва" тощо.

Впровадження управлінської трансформації передбачає перехід на бізнес-планування, введення логістичних схем у діяльність та формування маркетингових систем, перехід до стратегічного планування, становлення корпоративного управління та створення, для прикладу, місцевих (муніципальних) корпорації та логістичних центрів.

Усі типи трансформацій господарського комплексу регіону мають місце у туристичній галузі, водночас остання відіграє роль детермінанта трансформаційних процесів в інших, суміжних до себе галузях (транспорт, торгівля, побутове обслуговування, ресторанне господарство, будівництво, освіта) стимулюючи ефект мультиплікативності трансформаційних процесів.

Виразником розвитку туристичної галузі Львівської області у межах України є характеристики обсягів та спрямованості туристичних потоків, ємкості й функціонування готельних закладів (рис. 1, 2).

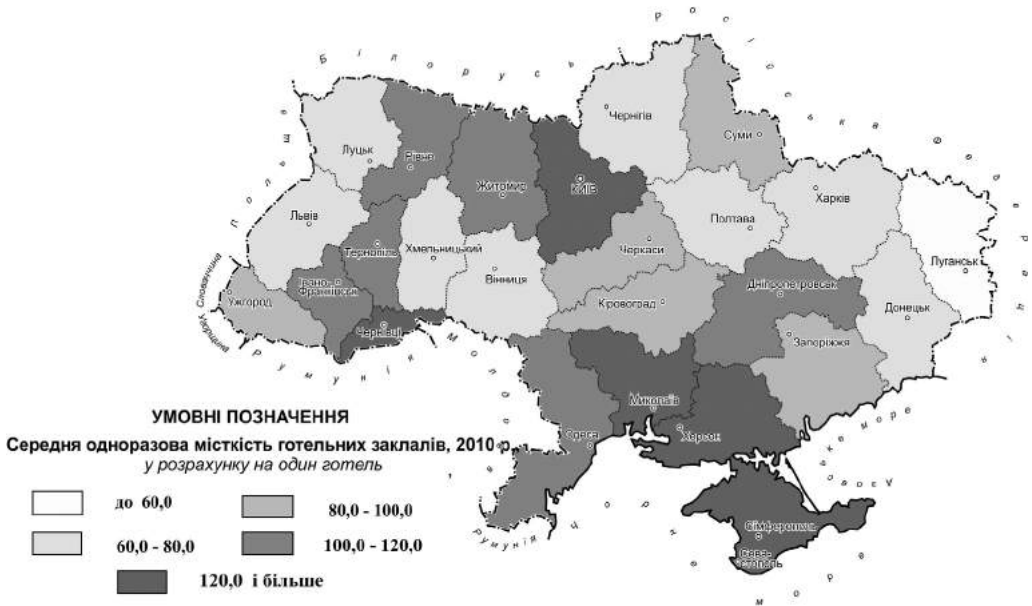

Рис. 1. Місткість готельних закладів України, 2010 р.

За 2011 р. Львівську область відвідало 12 097 іноземних та 40 729 внутрішніх туристів, що в 2,1 та 0,6 рази менше від показника 2000 р. Кількість екскурсантів за цей період зменшилась на 6,4%, а кількість громадян України, що виїжджали за кордон навпаки зросла в чотири рази (табл. 1.).

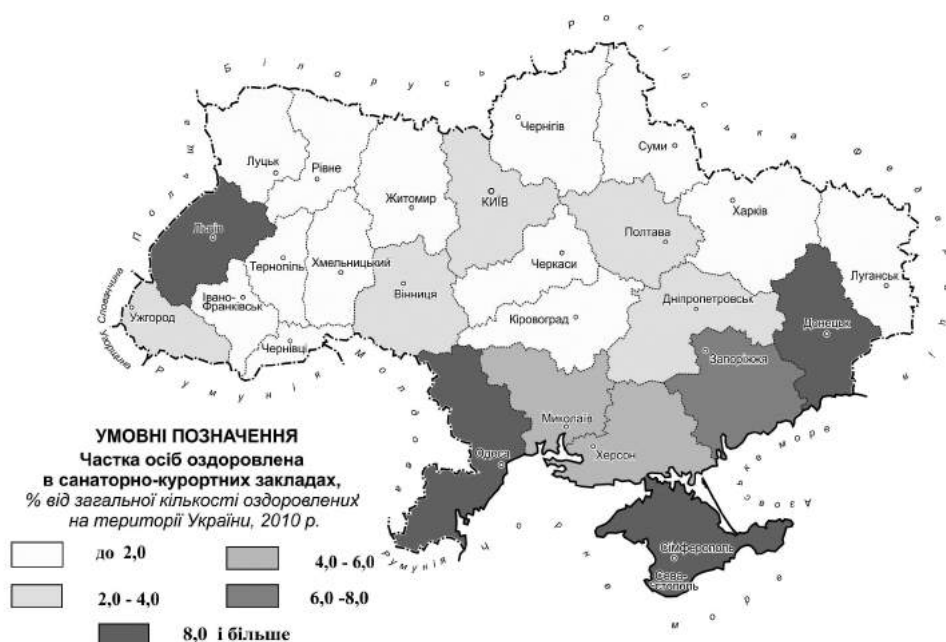

Рис. 2. Санаторно-курортні заклади України, 2010 р.

Таблиця 1

Туристичні потоки Львівської області

Туристичні потоки	Роки						
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість обслугованих туристів, ос.	118 811	90 756	117 242	143 610	109 947	153 939	167 964
іноземні туристи, ос.	23 759	11 233	9 478	14 062	9 306	9 894	12 097
громадяни України, що виїжджали за кордон, ос.	28 547	35 068	58 250	76 851	59 040	102 340	115 138
внутрішні туристи, ос.	66 505	44 455	49 514	42 697	41 601	41 705	40 729
Кількість екскурсантів, ос.	64 913	112 450	79 320	78 418	79 695	56 045	61 328

Укладено на основі: [2, с. 20; 9].

За роки інтенсивного розвитку туризму позитивні зміни відбулись у сфері готельного господарства. За період 2000—2011 рр. на території регіону у 4,2 рази зросла кількість готельних закладів (з 55 до 228) та у 2,6 рази їхня місткість (з 4 893 до 12 589 місць) [9, с. 313]. З-поміж новоспоруджених готелів переважали малі та

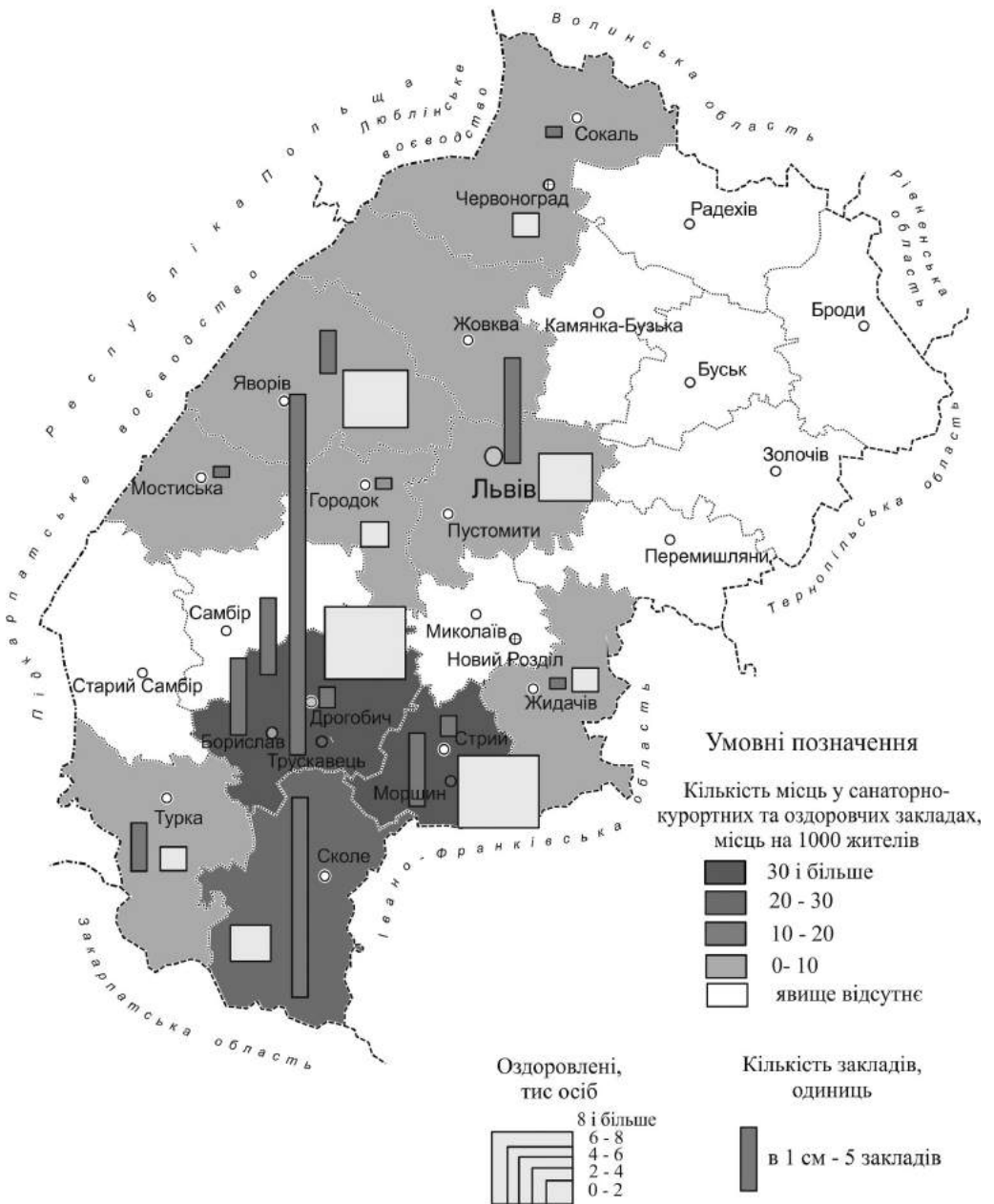

Рис. 1. Санаторно-курортні заклади Львівської області, 2011 р.

середні за місткістю. Територіально більшість новопобудованих готелів зосереджувались у м. Львові та його околицях, а також у м. Трускавець, смт Славське. Позитивом є започаткування функціонування хостелів, особливо у м. Львові.

У 2010 р. готельні заклади Львівської області отримали 270,5 млн грн доходу від надання послуг з проживання та 59,1 млн грн доходу від надання додаткових послуг, що в 12,8 і 11,8 рази, відповідно, більше від показників 2000 р. [2, с. 27]. Також на 12,5 % збільшилась кількість громадян інших країн, які приїжджали лікуватись у санаторно-курортні заклади Львівщини (1 448 осіб у 2010 р. на проти-вагу 1 287 у 2009 р.) (рис. 3). Туристичні агентства та бюро подорожей реалізували послуг у 2010 р. на 72 197,7 тис. грн. [2].

Розвиток туристичної сфери Львівської області вплинув на перебіг трансфор-маційних процесів в області перш за все у секторному розрізі. Зокрема, зросла частка осіб працездатного віку зайнятих у туристичній сфері — з середини 90-их років ХХ ст. у сім з половиною разів у цілому, а за окремими видами діяльності, як то надання екскурсійних послуг — у більше як десять разів [2, 9]. Найбільший при-ріс зайнятих у сфері туризму зафіксовано у м. Львові, м. Трускавець, м. Східниця, м. Моршин, смт Славське та Пустомитівському, Сколівському, Стрийському, Жовківському районах. Також збільшилася частка туризму у Львівській області в структурі реалізованих послуг населенню: з 1,73% (2005 р.) до 2,47% (2010 р.) (табл. 2).

Таблиця 2

Частка туризму у структурі реалізованих послуг населенню

Назва адміністративної одиниці	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
У цілому по області	1,73	2,26	1,90	1,83	2,47
м. Львів	2,58	2,75	2,49	2,12	2,65
м. Дрогобич	5,18	14,72	5,88	13,84	19,38
м. Моршин	0,84	0,71	0,21	...	0,32
м. Трускавець	0,51	1,99	0,59	0,72	1,69
Жовківський район	0,29	0,63	0,90	0,98	1,33
Пустомитівський район	3,16	0,23	0,21	0,14	0,23
Сколівський район	...	27,52	20,55	12,51	24,2

Укладено на основі: [2, с. 22; 9, с. 149].

Суттєво за окремими районами та населеними пунктами зазнала змін й галу-зева структура комплексу, наприклад, у Сколівському районі сфера туризму ста-ла провідною у структурі господарства випередивши лісозаготівельну та дерево-обробну, які протягом довгого періоду виконували роль комплексуючих галузей і визначали профіль спеціалізації господарства району. Крім того вона позитив-но вплинула на формування дохідної частини бюджету: за результатами 2011 р. дохід району перевищує видаткову частину на 2255 тис. грн. (шостий показник з-поміж адміністративних одиниць області) [9, с. 29]. Аналогічна картина спосте-рігається в туристичних й рекреаційно-оздоровчих центрах області — м. Моршин, м. Трускавець, за винятком м. Львова, де по-сьогодні туризм відіграє другорядну роль у формуванні наповнення бюджету.

Змін зазнала й територіальна структура господарського комплексу Львівської області із-за розвитку туризму. Останній: сприяв подоланню периферійності розвитку Сколівського району, депресивних тенденцій у функціонуванні Яворівського та Жовківського районів; сформував нові полюси росту господарського комплексу в Стрийському, Старосамбірському, Мостиському районах (табл. 3); став основою для створення у 2000 р. спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу “Курортполіс Трускавець” в адміністративно-територіальних межах м. Трускавця; виступає підґрунтям для утворення транскордонного туристичного кластеру у відповідності до “Спільної стратегії розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воєводства) на період до 2015 року” [10].

Таблиця 3

**Нові туристичні центри (полюси росту господарського комплексу)
Львівської області**

Туристичний центр	Рік започаткування діяльності	Вид туризму, що розвивається	Господарські одиниці, що надають туристичні послуги
1	2	3	4
с. Плав'є (Сколівський район)	2006	Гірський, рекреаційно-оздоровчий, спортивний	Гірськолижний комплекс “Плай” (два витяги протяжністю 400 м.; готель “Плай” (42 двомісні номери); ресторан “Полонина”; ресторан “Плай”; бістро “Верховина”; бістро “На схилі”; спа-центр “Шафран”; лижна школа “Плай”; музей Бойківської та Гуцульської культур; церква святого Архистратига Михаїла)
с. Розгірче (Стрийський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий, екотуризм, агротуризм	Відпочинковий комплекс “Цісарське урочище” (3 озера (послуги з риболовлі); 2 будинки (на 14 місць кожний); 5 дерев'яних одноповерхових котеджів (на 3 місця); дерев'яний двоповерховий котедж (на 6 місць); ресторан “Колиба”); Фермерське господарство “Розгірче” (страусина ферма, розведення буйволів, кінне господарство (коні породи “Гуцули”); школа верхової їзди; музей “Криївка”; ресторан “Родинний дім”; дві агрооселі)

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
с. Смерічка (Старо-самбірський район)	2008	Екотуризм, сільський, зелений, агротуризм	Приватні садиби мешканців поселення (котедж на 9 місць; сільський будинок на 4 місця)
с. Ясениця-Замкова (Турківський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий	Туристична база "Бойківський двір" (5 дерев'яних котеджів на 70 місць; ресторан "Бойківський двір")
с. Розлуч (Турківський район)	2000	Рекреаційно-оздоровчий, зелений	Готель "Собінь" (22 місця; ресторан); Туристична база "Бойківчанка" (котедж на 8 осіб; окремий дерев'яний будинок); Ресторан "Альтана"; Агрооселя Хмелинської Ганни Петрівни
с. Довгомостиська (Мостиський район)	2006	Рекреаційно-оздоровчий	Готельно-відпочинковий комплекс "Шервуд" (готель (24 номери); ресторан "Колиба"; ресторан "Зимовий сад")

Укладено на основі: [12].

Результатом розвитку туристичної сфери Львівської області є диверсифікація послуг, що надаються: санаторно-оздоровчими закладами регіону рекреантам (розширення переліку лікувально-оздоровчих процедур, запровадження додаткових спа-процедур); транспортною сферою, особливо у сегменті авто- та залізничного пасажироперевезення (запровадження додаткових поїздів у період новорічних, Великодніх свят), авіаперевезення (чартерні рейси); культурною сферою (перехід до тематичної, сезонної музейної й екскурсійної діяльності; запровадження гнучкого підходу в поданні екскурсійної інформації за вимогою туриста), освітньою (перехід до цілеспрямованої підготовки фахівців із напрямку "Туризм" (кафедра туризму в Львівському національному університеті імені Івана Франка (2003 р.); Львівський інститут економіки й туризму (2004 р.); кафедра туризму Інституту екології, природоохоронної діяльності та туризму ім. В. Чорновола НУ "Львівська політехніка" (2011 р.)) тощо.

Результатом здійснення функціональної трансформації є ринкова профілізація готельних закладів Львівської області, а відповідно й закладів ресторанної сфери, торгівлі та формування на території області осередків горизонтальних й вертикальних ринкових структур (готель "Дністер" входить до складу першої української мережі "Прем'єр Готелі").

Сприяє туризм й перебігу процесів організаційної та управлінської трансформації господарського комплексу Львівської області. Зокрема проектом оптимізації транспортно-туристичної сфери Львівської області є створення логістичних центрів [1]. Логістичний центр — це організація, яка бере на себе обов'язки

з координації процесів перевезення та обслуговування туристів, налагодження взаємозв'язків між туристами, туристичними та транспортними організаціями, готельними закладами, поширення інформації про туристичні продукти та формування туристичних потоків. Створення логістичних центрів на території Львівської області дасть змогу поєднати в єдиному комплексі процеси формування туристичних потоків та обслуговування туристів, підвищить ефективність функціонування туристичних фірм, екскурсійних бюро, готельних комплексів, компаній перевізників, допомагатиме формуванню позитивного туристичного іміджу регіону, який з часом можна пропагувати як регіональний бренд.

При проектуванні мережі логістичних центрів необхідним є врахування новітньої концепції "Pull-підхід", яка дозволить координувати обсяги турпотоків з пропускними можливостями туристичних ресурсів та об'єктів [7; 8, с. 211].

У межах Львівської області доцільним є створення регіональних (які координуватимуть логістичні процеси, операції в межах усієї області) та локальних (у межах конкретних туристичних пунктів) логістичних центрів. Регіональні логістичні центри виходячи із критеріїв проходження основних транспортних артерій та туристичних потоків оптимально створити у м. Львові та м. Стрию, натомість як локальні у м. Трускавець, м. Моршин, м. Жовква, м. Сколе, м. Славське, м. Мостиська тощо.

Аналізуючи позитивний вплив туризму на трансформацію господарського комплексу Львівської області не варто забувати про необхідність розвитку у структурі господарства й інших видів діяльності (становлення агробізнесу, здійснення процесів реіндустріалізації), які збалансуюватимуть господарський комплекс регіону, роблячи його стійким до внутрішніх та зовнішніх економічних, політичних, соціальних викликів унеможливаючи ефект колапсу господарства регіону через форс-мажорні обставини у функціонуванні туристичного сегменту. Водночас володіючи значним туристичним потенціалом подальших досліджень потребує ефект мультиплікативності трансформаційних змін господарського комплексу Львівської області спричинених інтенсивним розвитком туризму.

Література

1. *Бордун О. Ю.* Оптимізація транспортно-туристичної сфери регіону (на прикладі Львівської області) / О. Ю. Бордун, Л. І. Котик // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4. : Географія і сучасність. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 14(26). — С. 140—146
2. Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. зб. / [відп. ред. М. П. Пинда]. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2011. — 109 с.
3. *Захарченко В. І.* Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. І. Захарченко. — Вінниця : Гіпаніс, 2004. — 547 с.
4. *Єрохін С. А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. монографія / С. А. Єрохін. — К. : Світ Знань, 2002. — 528 с.
5. *Котик Л. І.* Підходи до типізації трансформації господарського комплексу регіону / Л. І. Котик // Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку : матер. конф. — Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — С. 184—187.
6. *Мальська М. П.* Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009. — 363 с.
7. *Михайліченко Г. І.* Логістика в туризмі : конспект лекцій / Г. І. Михайліченко. — К. : ЦПНМВ КНТЕУ, 2009. — 104.
8. *Смирнов І. Г.* Логістика: просторово-територіальний вимір : монографія / І. Г. Смирнов. — К. : ВГЛ Обрії, 2004. — 335 с.
9. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 р. — У 2-х т. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2012.
10. Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua/ua/priorities/strategy>.
11. Трансформаційна структура господарства України: регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник]. — К. : Міленіум, 2003. — 404 с.
12. Центр туристичної інформації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://touristinfo.lviv.ua/uk/lviv/region>.
13. *Шаблій О. І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 744 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ*

(О. Шаблій, 1993)

Район	Перелік областей України, що входять до складу суспільно-географічного району
Центральний	Київська, Житомирська, Чернігівська, Черкаська, Вінницька
Західний	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Волинська
Північно-Східний	Харківська, Сумська, Полтавська
Східний	Донецька, Луганська
Центрально-Східний	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
Південний	Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим

* Друкується без змін за: Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 636.

Додаток А.2

Мирослав Білецький, Любов Котик

**ГЕОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНИХ НЕГАРАЗДІВ:
СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ В УКРАЇНІ***

Постановка проблеми. З-поміж економічних, політичних, екологічних, соціальних та інших проблем, які постали на початку ХХІ ст. перед українським соціумом, одними із найсуттєвіших є соціальні негаразди. Вони спричинені як деструктивними проявами в господарському житті держави, так і тенденціями глобалізації сьогодення. У суспільній географії дані проблеми досліджує “географія соціальних негараздів”. Оскільки наука є молодого, актуальним є вивчення історії її становлення в Україні.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій. На сьогодні вже здійснені перші наукові розвідки з проблематики географії соціальних негараздів. Це напрацювання О. Заставецької [6], Л. Немець [7], О. Шаблія [15], Л. Шевчук [17] та інших вчених. Проте поза увагою дослідників залишаються проблеми історії становлення та розвитку географії соціальних негараздів в Україні.

Метою дослідження є аналіз історії становлення географії соціальних негараздів в Україні, узагальнення найважливіших напрацювань із даної дисципліни за роки незалежності держави.

Інформаційна основа дослідження. Передбачається аналітичний огляд та систематизація наявних українських літературних та картографічних матеріалів з проблематики географії соціальних негараздів.

Результати дослідження. В українській науці географія соціальних негараздів, як напрям соціальної географії почала розвиватися лише з середини 90-х рр. ХХ ст. Проте ще на початку ХХ ст. українські вчені-географи торкалися проблем соціальних негараздів у суспільстві. Вони не здійснювали їх комплексного дослідження, а розглядали останні, як передумову, стримуючий фактор розвитку українського соціуму, як атрибут тогочасного становища українського етносу тощо.

Так С. Рудницький у праці “Чому ми хочемо самостійної України” (1923 р.) звертає увагу на проблему бідності українського народу й одразу дає пояснення цього явища: “Без просвіти не обійдеться також ремісник чи купець, занепад промислу й торгівлі серед українського народу йде виключно від недостачі просвіти. Ось чому український нарід такий бідний, що зі свого багатого краю мусить тікати до Америки, на Сибір чи в інші безвісти” [10, с. 53].

Проблем голоду, недуг торкається у своїх працях Володимир Кубійович. Зокрема в праці “Географія українських й сумежних земель” даючи аналіз причин зменшення людності українських земель у 40—50 рр. ХХ ст. він зазначає: “... пройшло зменшення людності через перевагу смертності над числом народин, через утрати на терені війни, але й через голод, пошесні недуги ...” [3, с. 298].

* Друкується без змін за: Білецький М. І. Географія соціальних негараздів : становлення науки в Україні / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Географія та туризм : наук. збірник / [Ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред) та ін.]. — К. : Альтерпрес, 2011. — С. 228—235.

Про соціальну нерівність згадували в своїх дослідженнях О. Степанів [13], І. Тесля [8], В. Садовський [9].

Зараз проблеми географії соціальних негараздів досліджують А. Голиков, О. Заставецька, Г. Лабінська, Л. Немець, У. Садова, А. Степаненко, Р. Скабара, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін. Зокрема, в 1996 р. у праці “Вступ до соціальної географії” А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко вперше в українській суспільній географії розглянули проблему глобальної злочинності. Вони зазначили: “злочинність, тероризм, наркотицизм та інші антисуспільні явища викликають глибоку корозію всього механізму суспільного розвитку” [4, с. 306—307]. Вчені звернули увагу на проблеми: транснаціоналізації злочинності, загального збільшення числа злочинів в світі — в середньому на 5% щороку; появи нового виду злочинності — електронна (кібернетична) злочинність.

Проблеми поширення активного туберкульозу, ВЛІ/СНІДу, наркоманії дослідила проф. Л. Шевчук у праці “Основи медичної географії” (1997 р.) [17]. Вона зазначила, що не лише асоціальна поведінка є стимулом виникнення даних захворювань, але й стресові ситуації, інтенсивність життя у великих містах, транспортна “втома” та інші фактори є причиною прояву соціальних негараздів. Наприклад, зміна політичної системи, проблеми економіки, глобальні зміни в соціальному житті призвели до втрати у багатьох людей ідеалів, бажання втекти від реальної дійсності, що зумовило високий рівень захворюваності на наркологічні розлади [17, с. 64].

Проривом у становленні географії соціальних негараздів в Україні стало видання у 2001 р. праці проф. О. Шаблій “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” один із розділів якої присвячений соціальним неблагополуччям — “Географія соціальних негараздів” [16, с. 587—602]. У ньому вчений зазначає, що соціальна географія вивчає територіальну організацію тінювих сторін життя суспільства до яких варто віднести: зубожіння населення, “чорний ринок”, наркоманію, індивідуальну і групову злочинність, проституцію тощо. Всі ці явища, за проф. О. Шаблієм, визначають соціальне неблагополуччя суспільства вагоме місце серед яких займає злочинність.

У цілому, в даній праці проф. О. Шаблій: розробив теоретико-методологічні засади географії соціальних негараздів: обґрунтував, що радикальна географія й географія соціальних негараздів — синоніми однієї й тієї ж наукової дисципліни; здійснив детальний аналіз злочинності, зокрема такого її виду як злочини держави; запропонував перелік соціальних та економічних показників, які є індикаторами розвитку соціальних негараздів; здійснив районування території України за розвитком соціальних негараздів, а також провів детальний аналіз виділених макрорегіонів; вивів своєрідний геопросторовий закон для території України: *при русі із заходу на схід (точніше із північного заходу на південний схід) рівень економічних і окремих демографічних чинників поліпшується, а більшість соціальних характеристик мають тенденцію до погіршення* [16, с. 598].

В 2006 р. на території України була захищена перша кандидатська дисертація з проблематики географії соціальних негараздів, а власне злочинності: Скабара Р. М. “Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області)”. У дисертації ґрунтовно проаналізовані чинники, які впливають на розвиток злочинності в Львівській області, досліджено компонентний склад та особливості

територіальної організації злочинності області, а також введено в обіг поняття *геокриміногенне положення* — сукупність просторових відношень, взаємозв'язків і взаємодій суспільно-географічних об'єктів, які впливають чи у майбутньому впливатимуть на динаміку, загальний стан, просторову та видову структуру злочинності на досліджуваній території [11, с. 6] та *геокриміногенний район* — значна цілісна ділянка території з своєрідною сукупністю взаємопов'язаних елементів демографічного, соціально-економічного, соціально-просторового, соціально-політичного та природно-географічного характеру, які прямо чи опосередковано впливають або в майбутньому впливатимуть на специфіку криміногенної ситуації [11, с. 10].

Продовженням даних досліджень стала публікація у 2008 р. статті Лабінської Г. присвяченої характеристиці жіночої злочинності Львівщини — “Особливості жіночої злочинності у Львівській області” [6], та вихід у світ в 2007 р. праці проф. Л. Т. Шевчук “Соціальна географія”, де розкриті теоретичні передумови становлення соціальної географії, зокрема формування такого нового напрямку соціальної географії, як віртуальна соціальна географія, а в ній існування проблем кібернетичної (електронної) злочинності [18].

На початку XXI ст. відбулися зрушення і у виданні картографічної продукції з проблематики соціальних негараздів. Зокрема в “Комплексному атласі України” (“Картографія”, 2005 р.) вміщена карта “Кількість хворих на активний туберкульоз”. В “Атласі вчителя” (“Картографія”, 2010 р.) соціальні негаразди представлені у розрізі аналізу соціальних проблем світу: карти “Захворюваність на СНІД”, “Захворюваність на туберкульоз”, “Алкоголізм і наркоманія” [1, с. 109-110]. Значне місце картографічній продукції з проблем соціальних негараздів присвячено в атласі “Глобальні проблеми світу”: карти “Нерівність”, “Бідність”, “ВІА/СНІД”, “Протидія корупції” [2].

На сьогодні географія соціальних негараздів займає чільне місце в системі суспільно-географічних дисциплін. Вона, згідно з класифікацією суспільно-географічних дисциплін проф. О. Шаблія, входить в блок основних дисциплін суспільної географії (на схемі подана як радикальна географія) й розміщується в групі галузевих дисциплін блоку соціальної географії поряд з такими дисциплінами як географія сфери послуг, географія споживання, рекреаційна географія, географія способу життя, гуманістична географія, географія поведінки, сакральна географія та географія науки й культури [15, с. 27]. *Загальним об'єктом дослідження наукової дисципліни є тіньові сторони життя суспільства, предметом дослідження — геопросторова організація тіньових сторін життя суспільства. Конкретними об'єктами дослідження є форми геопросторової організації тіньових сторін життя, як то: геокриміногенні пункти, центри, вузли, кущі, райони; геонаркотичні пункти, центри, вузли райони тощо. Варто зазначити, що географія у вивченні соціальних негараздів розкриває особливості їх територіального поширення, обґрунтовує зв'язок географічного положення населеного пункту, його людності, господарського, соціального розвитку та видового різноманіття й ступеню розвитку соціальних негараздів в ній.*

Щодо назви *географічної дисципліни*, то зараз в наукових публікаціях зустрічається три її іменування: “радикальна географія” [5, 15], “географія соціальних негараздів” [7, 16], “географія соціального неблагополуччя” [16]. Усі вони мають одну об'єктну й

предметну сферу дослідження, проте відображають різні підходи й акценти в становленні та розвитку наукової дисципліни. Так термін “радикальна географія” використовують, коли говорять про дослідження тіньових сторін життя суспільства на Заході. В українських дослідженнях, які розпочалися з середини 90-х рр. ХХ ст. й припали на період соціально-економічної кризи, вживають термін “географія соціальних негараздів”. Щодо використання назви “географія соціального неблагополуччя”, то вона є синонімічною до назви “географія соціальних негараздів”, оскільки первинно терміни “негаразди” і “неблагополуччя” в українській мові означають соціальне зло. Цю тезу пропагує проф. О. Шаблій, який в праці 2001 р. “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” у розділі “Географічні особливості соціального зла” по чергово вживає ці терміни, як синоніми, а також зазначає що: *“На Заході географію соціального неблагополуччя досліджує так звана радикальна географія”* [16, с. 587].

Іноді, ще застосовують термін “екстремальна географія” [12], проте, це відмінна від “географії соціальних негараздів” дисципліна, яка тільки частково перекривається з останньою в сфері об’єкта дослідження.

Оскільки географія соціальних негараздів виокремилася в соціальній сфері суспільної географії, то її понятійно-термінологічний апарат в більшості формують категорії, терміни та поняття даної дисципліни. Крім того, поняттєво-термінологічний апарат географії соціальних негараздів збагачений науковими напрацюваннями з суміжних та дотичних до неї дисциплін, зокрема соціології (соціальний портрет міста, соціальний портрет міського жителя, смуток міст, соціальне середовище), кримінального права (злочин, покарання), медицини (санітарно-гігієнічні стандарти міської забудови, здоровий спосіб життя, залежність, наркоманія, активний туберкульоз), психології (психотипи особистостей, страх, відчай, апатія, депресія) і т.д.

На сьогоднішньому етапі свого розвитку географія соціальних негараздів перебуває в тісних зв’язках з іншими дисциплінами. Зокрема вона має близькі генетичні, інформаційні, організаційні зв’язки та зв’язки з використання однією наукою теоретичних положень, понять та методичних засобів іншої з усіма дисциплінами суспільної географії. Ці зв’язки є як прямими, так і зворотними. Крім того, інформаційні зв’язки складаються між географією соціальних негараздів та соціологією, криміналістикою, регіональною економікою, психологією, медициною тощо.

З-поміж основних функцій, які виконує географія соціальних негараздів на початку ХХІ ст. варто назвати теоретичну, конструктивну, просвітницьку та виховну (поглиблення знань населення про “тіньові сторони життя суспільства”; запобігання залучення до тіньових сторін життя суспільства, як то наркоманії, злочинності, алкоголізму і т.д.).

Географія соціальних негараздів має певний набір понять і категорій, що формують її поняттєво-термінологічний апарат та характеризують розвиток теоретичного ядра науки. До таких понять перш за все відносять: негаразди, злочин, злочинність, наркоманія, безпритульність, кіднепінг, алкоголізм, ігроманія тощо.

Варто зазначити, що в географії соціальних негараздів вже зроблені перші спроби формування поняттєво-термінологічних систем. Зокрема, поняттєво-термінологічну систему “Суспільно-географічні аспекти злочинності” розробив Р. М. Скабара [11, с. 5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні географія соціальних негараздів в Україні є на етапі становлення: розвивається її поняттєво-термінологічний апарат, укладається внутрішня структура науки. Наприклад, в останній, за аналогією до напрацювань проф. О. Шаблія у суспільній географії, можна виділити галузеві дисципліни географії соціальних негараздів, як то: географія бідності, географія нерівності, географія злочинності, географія наркоманії, географія кіднепінгу, географія алкоголізму, географія ВІЛ/СНІДу, географія проституції, географія ігроманії, географія on-line-залежності та просторові дисципліни: географія соціальних негараздів поселень, географія соціальних негараздів регіонів, географія соціальних негараздів країн, географія соціальних негараздів світу. На останньому просторовому рівні географія соціальних негараздів виходить на рівень географії глобальних проблем світу де соціальні негаразди розглядаються на рівні з проблемами війни і миру, забезпечення продуктами харчування тощо.

Література

1. Атлас вчителя. — К. : Картографія, 2010.
2. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009.
3. Географія українських і сумежних земель / [за ред. В. Кубійовича]. — Т. 1. — [факс. перевид.]. — К. : Обереги, 2005.
4. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : підручник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1996.
5. Джонстон Р. География и географы. Очерк развития англо-американской социальной географии после 1945 г. : [пер. с англ.] / Р. Джонстон. — М. : Прогресс, 1987.
6. Заставецька О. В. Комплексний соціальний і економічний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження / О. В. Заставецька. — Тернопіль, 1997.
7. Лабінська Г. Особливості жіночої злочинності у Львівській області / Г. Лабінська // Вісник Львів. ун-ту. Серія : Географія. — Вип. 35. — 2008.
8. Немець Л. М. Про завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів України / Л. М. Немець // УГЖ. — № 2. — 2004.
9. Професор Іван Тесля / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002.
10. Професор Валентин Садовський / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004.
11. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький / [упоряд., передмова О. І. Шаблій]. — Львів : Світ, 1994.
12. Скабара Р. М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук / Р. М. Скабара. — Львів, 2003.
13. Социально-экономическая география Украины / [за ред. проф. О. Шаблія]. — Львів : Світ, 1995.
14. Степанів О. Наукові праці. Есе. Спогади / О. Степанів / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : Вид. центр НТШ, 2003.

15. Стратегія подолання бідності : Указ Президента України від 15 серп. 2001 року № 637/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії: підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
17. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
18. *Шевчук Л. Т.* Основи медичної географії : текст лекцій / Л. Т. Шевчук. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1997.
19. *Шевчук Л. Т.* Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007.

Додаток А.3

Любов Котик, Юлія Смоляк

ГЕОГРАФІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ДЕРЖАВ СВІТУ*

Актуальність дослідження. В умовах соціально-економічної глобалізації, повсюдної комп'ютеризації, переході до інформаційної стадії розвитку людської цивілізації зростає актуальність та часовість вивчення та усестороннього дослідження негативних аспектів функціонування суспільства. Одним з них є злочинність, яка набула особливих форм на початку ХХІ ст. (тероризм, корупція), ґрунтовно інтегрувалася у світові мережеві та транснаціональні бізнес-структури (мафія), перебуває на вістрі науково-технічного прогресу (кіберзлочинність, інформаційний шпіонаж), тощо. На сьогодні, на глобальному рівні злочинність розглядають, як одну з глобальних соціально-економічних проблем людства на рівні з сировинною, енергетичною, демографічною, продовольчою проблемами; на регіональному рівні її вважають суттєвою деструктивною силою подолання відсталості, бідності, периферійності розвитку окремих територій / регіонів.

Мета та завдання. Узагальнення напрацювань провідних світових інституцій з дослідження злочинності, аналіз територіальних відмінностей розвитку злочинності за макрорегіонами світу, укладання типології держав світу за індексом злочинності, характеристика діяльності наймасштабніших злочинних формувань глобального типу (транснаціональна злочинність).

Результати дослідження. Злочинність — сукупність усіх злочинів, вчинених на певній території упродовж деякого періоду [2]. Проблеми злочинності активно вивчають у сфері міжнародних відносин, юриспруденції, соціології, політології, конфліктології, національної безпеки тощо. Напрацювання у даних сферах сприяли формуванню на міжнародному рівні правових основ оцінки антисоціальних дій як злочини (Гаазька конвенція (1970); Конвенція ООН про транснаціональну організовану злочинність (2000); Конвенція про кіберзлочинність (2001)); укладання типології злочинів, перш за все міжнародних злочинів, які загрожують миру і безпеці людства (Конвенція про запобігання злочиніві геноциду та покарання за нього (1948), Конвенція про співробітництво у боротьбі з міжнародними злочинами (1991), Кодекс злочинів проти миру і безпеки людства (1996)); посиленню співробітництва між державами світу у сфері попередження та подолання злочинності (Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957), Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах (1959), Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993), Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (2002)).

Поточну ситуацію з моніторингу злочинності у світі здійснюють інституції у структурі ООН (Рада Безпеки ООН, Економічна і Соціальна Рада ООН, Комісія ООН з Наркотиків та Злочинності), організації з безпеки США (Центральне

* Друкується без змін за: Котик Л. І. Географія злочинності держав світу / Л. І. Котик, Ю. Я. Смоляк // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 14–15 травня 2015 р.) / [за ред. В. Й. Лажніка]. — Луцьк : Вежа-Друк, 2015. — С. 93–101.

Розвідувальне Управління), недержавні міжнародні організації (“Numbeo”, “Transparency International”) (табл. 1).

Таблиця 1

Діяльність інституцій з моніторингу злочинності у світі

Організація	Рік заснування організації	Аналітичний звіт	Показники	Періодичність публікації
1	2	3	4	5
<i>Підрозділи, програми у структурі ООН</i>				
Програма розвитку ООН (United Nations Development Programme)	1946	“Звіт про людський розвиток” (“Human Development Report”)	Рівень особистої безпеки; рівень смертності від наркоманії	Щороку
Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя ООН (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice UN)	1992	“Аналітичний звіт Комісії з попередження злочинності та кримінальному правосуддю” (“Analytical Review Commission on Crime Prevention and Criminal Justice UN”)	Рівень вбивств за субрегіонами, у т.ч. у динаміці від 1955 р.; частка вбивств, які здійснюються бандами; кількість працівників правопорядку в розрахунку на 100 000 мешканців; кількість осіб, які засуджені в розрахунку на 100 000 мешканців; кількість ув’язнених, і т.д.	Щороку
Комісія ООН з Наркотиків та Злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC))	1997	“Міжнародна статистика злочинності та правосуддя” (“International Statistics on Crime and Justice”)	Тренд міжнародної організованої злочинності; тренд злочинності у сфері наркотиків	Щороку
<i>Інші інституції</i>				
Книга фактів ЦРУ (The World Factbok)	1962	“Свідectво про міжнародну організовану злочинність” (“Testimony on International Organized Crime”)	Динаміка розвитку міжнародної злочинності; характеристика діяльності окремих злочинних угруповань; виклики та загрози для глобальної / регіональної безпеки	Щороку

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Європейський інститут з попередження злочинності та боротьби з нею (European Institute for Crime Prevention and Control)	1981	“Доповідь про навмисні вбивства” (“Global Study on Homicide”, доповідь готується сумісно з UNODC)	Динаміка кількості навмисних вбивств; розподіл навмисних вбивств за статтю, віком; структура навмисних вбивств за макрорегіонами світу за засобами здійснення	Щороку
“Transparency International”	1993	“Барометр глобальної корупції” (“Global Corruption Barometer: Report”)	Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index)	Щороку
Numbeo	2009	“Numbeo” — глобальна он-лайн база	Індекс злочинності (Crime Index, 2011), Індекс безпеки (Safety Index, 2011)	Щороку

Складено на основі: [3, 8, 11, 12].

У географії проблеми злочинності досліджує галузева дисципліна соціальної географії (за класифікацією суспільно-географічних дисциплін проф. О. Шаблія, 2001) — географія соціальних негараздів, яка вивчає геопросторову організацію тіньових сторін життя суспільства [5]. Вперше на доцільність вивчення злочинності на глобальному рівні, в українській суспільній географії, звернуто увагу в праці “Вступ до соціальної географії” (А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко; 1996): розглянуто проблему глобальної злочинності: “злочинність, тероризм, наркотизм, та інші антисуспільні явища викликають глибоку корозию всього механізму суспільного розвитку” [4, с. 306—307]. Вчені звернули увагу на проблеми: транснаціоналізації злочинності, загального збільшення числа злочинів у світі — в середньому на 5% щороку; появи нового виду злочинності — електронна (кібернетична) злочинність. Пізніше окремі аспекти поширення злочинності у світі розглянули у своїх працях проф. О. Шаблій (злочини тоталітарної системи проти людства, корупція, групова злочинність) [5], проф. Л. Шевчук (становлення кібернетичної (електронної) злочинності) [6]. Значне місце картографічній продукції з глобальної злочинності присвячено в праці “Глобальні проблеми світу: атлас”: розділ “Протидія корупції” [3].

На сьогодні, більшість авторів сходяться до думки, що визначальними чинниками, які впливають на розвиток злочинності на глобальному рівні є: рівень соціально-економічного розвитку держав світу [1, 4, 5, 6, 7, 8, 11], якість життя людей [3, 4], рівень безробіття [3, 4, 6], рівень освіченості населення [5, 6], рівень релігійності населення [6], рівень політичної стабільності держави та здатності гарантувати права громадян [7, 8, 11], кваліфікація контролюючих органів (поліція, служба безпеки) [7, 8, 11], тощо. Водночас суттєвим фактором, що стимулює зростання злочинності у світ на сьогодні

є повсюдна комп'ютеризація, яка формує новий вид злочинності — кіберзлочинність (рис. 1).

Розвиток злочинності суттєво різниться за регіонами світу: найбільший показник умисних вбивств фіксується в регіонах із нижче середнього та найнижчими соціально-економічними показниками розвитку держав світу — Середня Америка, Південна Америка та Африканська Субсахара, де він в чотири—п'ять разів перевищує показник європейських держав (2,3 умисних вбивств на 100 000 населення) та в десять—двадцять разів показник Австралії та Нової Зеландії (1,0 умисних вбивств на 100 000 населення) (табл. 2).

Найвищі показники згвалтувань фіксуються в Північній Америці, де вони в чотири рази перевищують дані держав Європейського світу (32,1 та 8,5 згвалтувань на 100 000 осіб, відповідно). Водночас низькі офіційні статистичні показники згвалтувань, які зафіксовані в державах Російського світу (1,5) необхідно брати під сумнів: переважна більшість випадків згвалтувань у державах даного регіону не фіксується із-за слабкості та недосконалої розвитку системи гарантування повсякденної безпеки населення (поліції), її корумпованості [8, 12]. Низький показник згвалтувань в державах Північної Африка та Південно-Західної Азії зумовлений високим рівнем релігійності населення даного регіону, суворим дотриманням законів ісламу, страхом смертної кари за вчинення згвалтування та небажанням повідомляти про вчинення злочину потерпілою особою через суспільний осуд та сором.

Таблиця 2

Головні показники розвитку злочинності за географічними світами, 2012

Географічний світ	Умисні вбивства, вбивств на 100 тис. осіб	Згвалтування, випадків на 100 тис. осіб	Ув'язнених, в'язнів на 100 тис. осіб
Європа	2,3	8,5	135
Російський світ	4,4	1,5	265
Північна Америка	7,8	32,1	443
Середня Америка	20,6	22,0	339
Південна Америка	15,9	17,2	210
Північна Африка/Південно-Західна Азія	3,4	3,6	153
Африканська Субсахара	11,5	30,9	120
Південна Азія	3,7	4,5	105
Східна Азія	2,8	9,0	176
Південно-Східна Азія	4,9	5,8	142
Австралія	1,0	27,2	158
Тихоокеанський світ	3,8	11,0	164

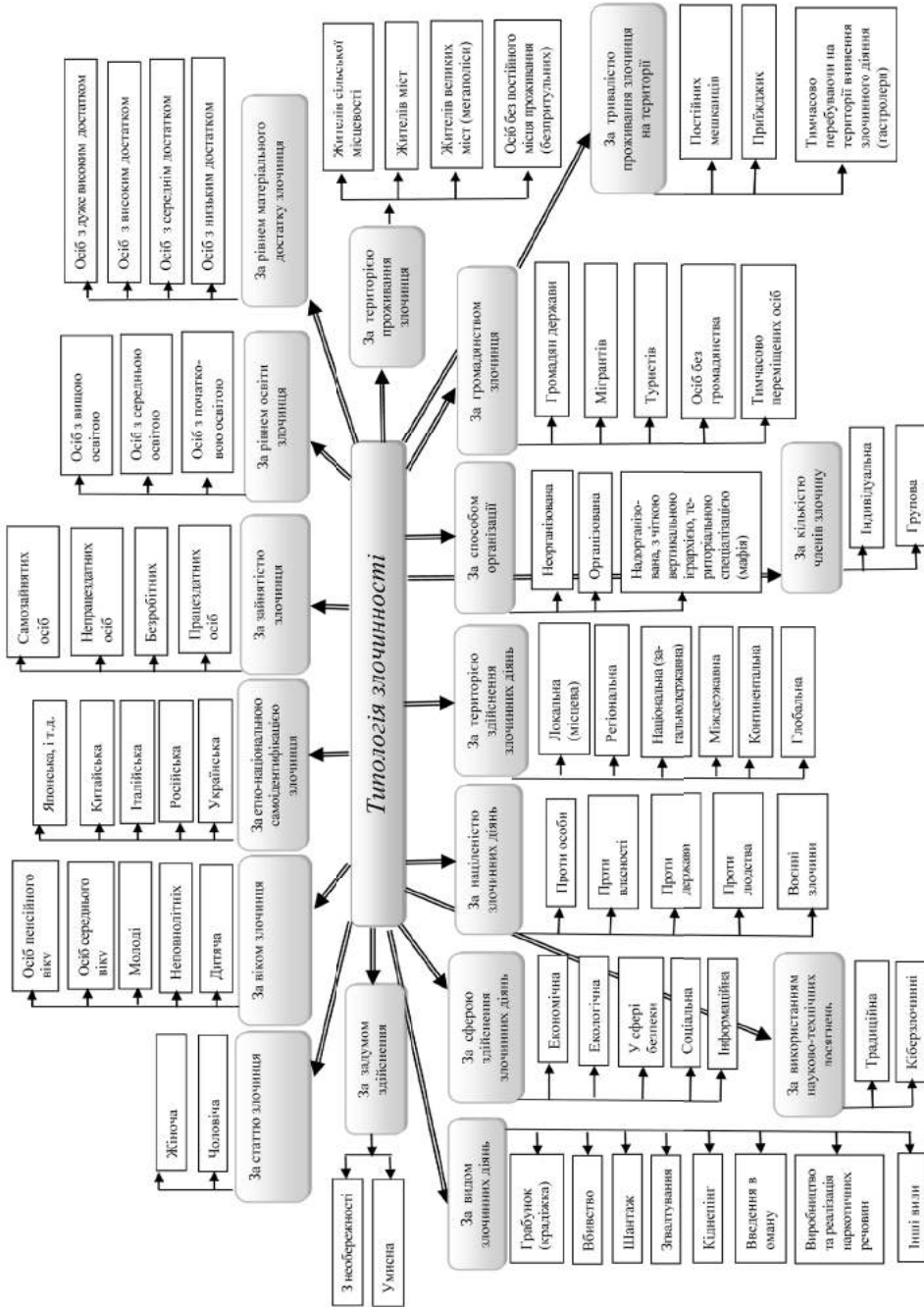

Рис. 1. Типологія злочинності (Л. Котик, Ю. Смоляк, 2015)

При укладанні таблиці використано підхід розподілу держав світу за географічними світами американських авторів Г. де Блій, П. Муллер (“Географія : світи, регіони, концепти”, 2004).

Складено на основі: [9, 10, 12].

Головні показники розвитку злочинності суттєво різняться на субмакрорегіональному рівні: з-поміж європейських держав найвищі показники зафіксовані (2012) у постсовєтських державах (індекс сприйняття корупції — Україна; умисні вбивства — Білорусь; звалтування — Сербія; ув’язнені — Сербія, Албанія), які характеризуються найнижчим в географічному світі соціально-економічним розвитком та високою нестабільністю політичної системи; у Російському географічному світі, беззаперечним лідером є Росія: характеризується найвищими показниками розвитку злочинності у регіоні, а за показником ув’язнених на 100 000 осіб входить до першої десятки держав світу [12]; держави з низьким соціально-економічним рівнем розвитку лідирують за показниками злочинності й в інших географічних світах: Руанда, Малаві (Африканська Субсахара), М’янма, Бруней (Південно-Східна Азія), Монголія (Східна Азія), Пакистан, Бангладеш (Південна Азія), Чилі, Болівія, Парагвай (Південна Америка), тощо (табл. 3).

Інтегральним показником, що характеризує розвиток злочинності за державами світу є *індекс злочинності* (англ. *Crime Index*) — показник, який оцінює рівень злочинності в державах та містах світу. Розроблений (2011) аналітичною компанією “Numbeo doo” на показниках глобальної бази даних “Numbeo”; для обчислення використовують складні емпіричні розрахунки, що враховують як національні та ООН статистичні показники так і результати соціологічних опитувань з проблем криміногенної ситуації на територіях дослідження. Діапазон І.з. від нуля (0 — будь-яка злочинна діяльність відсутня, абсолютна безпека) до сто (100 — максимально небезпечно-злочинна ситуація на території дослідження). Протилежний показник — Індекс безпеки (Safety Index) [11]. Найнебезпечніші держави світу за індексом злочинності (2014): Південний Судан (85,49), Венесуела (82,55), Папуа-Нова Гвінея (81,03), Кенія (79,05) [7]. Україна входить у групу держав з середнім рівнем злочинності (50,16; 54 ранг у світі). Найнебезпечніший регіон за індексом злочинності — Південна Америка та Африка на Південь від Сахари, де більшість держав входить у групу з високим та вище середнього рівнем індексу злочинності; найбезпечніший — Європа й Австралійський світ, де більшість держав характеризуються низьким та нижче середнього індексом злочинності (рис. 2).

На сьогодні найнебезпечнішим проявом злочинності у світі є організована міжнародна злочинність (мафія) або як її ще називають транснаціональна злочинність. Її характерні ознаки: вчинення протиправних дій більше як на території одної держави; гнучка спеціалізація; чітка мережева організаційна структура; використання останніх досягнень науки і техніки, зокрема налагодження гнучкої організаційної та комунікаційної мереж завдяки використанню ресурсів Internet; оперативне реагування на зміни міжнародного законодавства; інтеграція в управлінські структури держав, міжнародних організацій, релігійних організацій; швидке реагування на суспільні виклики (безробіття, економічна криза, війна, голод, тощо); значна підтримка у населення певних регіонів світу через неофіційне фінансування соціальних проектів (Колумбія, Пакистан, Росія), тощо (табл. 4).

Таблиця 3
Держами з максимальними та мінімальними показниками злочинності за географічними світами, 2012

Географічний світ	Головні показники злочинності											
	Індекс злочинності, 2014		Умисні вбивства, вбивств на 100 000 осіб		Зґвалтування, випадків на 100 000 осіб		Ув'язнених, осіб на 100 000 осіб		Індекс сприйняття корупції (1-100), 2012 р.			
	Макс.	Мін.	Макс.	Мін.	Макс.	Мін.	Макс.	Мін.	Макс.	Мін.		
Європа	Албанія (56,09)	Мальта (15, 50)	Білорусь (5,1)	Швейцарія (0,6)	Швеція (63,5)	Сербія, Албанія (0,7)	Білорусь (335)	Ісландія (47)	Україна (25)	Данія (91)		
Російський світ	Росія (52,29)	Грузія (19,39)	Росія (9,2)	Вірменія (1,8)	Росія (3,5)	Азербайджан (0,2)	Росія (470)	Вірменія (160)	Казахстан (26)	Грузія (49)		
Північна Америка	США (50,16)	Канада (37,16)	США (4,7)	Канада (1,6)	США (27,3)	Канада (1,7)	США (707)	Канада (118)	США (73)	Канада (81)		
Середня Америка	Гватемала (77,91)	Панама (42,53)	Гондурас (90,4)	Маргінка (2,7)	Коста-Ріка (36,7)	Гватемала (2,9)	Сент-Кітс і Невіс (611)	Гаїті (95)	Гаїті (19)	Барбадос (75)		
Південна Америка	Венесуела (82,55)	Уругвай (42,73)	Венесуела (53,7)	Чилі (3,1)	Сурінам (45,2)	Парагвай (6)	Уругвай (289)	Болівія (80)	Венесуела (20)	Уругвай (73)		
Північна Африка/Південно-Західна Азія	Афганістан (77,08)	ОАЕ (20,52)	Туркменістан (12,8)	Кувейт (0,4)	Ізраїль (17,5)	Ліван, Таджикистан (0,5)	Казахстан (290)	Оман (36)	Афганістан (8)	Катар (68)		
Африканська Суссаара	Кенія (79,05)	Руанда (18,75)	Свазіленд (33,8)	Малаві (1,8)	ПАР (132,4)	Мозамбік (0,2)	Сейшельські о-ви (868)	ЦАР (19)	Сомалі (8)	Ботсвана (64)		
Південна Азія	Мальдівські Острови (78,02)	Індія (45,26)	Індія (45,26)	Бутан (1,7)	Бангладеш (9,8)	Непал (1,8)	Мальдіви (320)	Індія (30)	Бангладеш (27)	Бутан (63)		
Східна Азія	Монголія (70,25)	Японія (15,27)	Монголія (9,7)	Японія (0,3)	Південна Корея (13,5)	Японія (1,0)	Монголія (274)	Японія (71)	Пн. Корея (8)	Японія (74)		
Південно-Східна Азія	Малайзія (68,60)	Сінгапур (18,82)	М'янма (15,2)	Сінгапур (0,2)	Бруней (6,7)	Сінгапур (2,7)	Таїланд (435)	Східний Тимор (38)	М'янма (21)	Сінгапур (86)		
Австралія	Нова Зеландія (42,38)	Австралія (41,65)	Австралія (1,1)	Нова Зеландія (0,9)	Австралія (28,6)	Нова Зеландія (25,8)	Нова Зеландія (183)	Австралія (133)	Австралія (81)	Нова Зеландія (91)		
Тихоокеанський світ	Папуа-Нова Гвінея (81,03)	Філіппіни (42,04)	Папуа-Нова Гвінея (10,4)	Французька Полінезія, 0,4	Соломонові о-ви (11,0)	—	Американське Самоа (349)	Папуа-Нова Гвінея (52)	—	Папуа-Нова Гвінея (25)		

Складено на основі: [10, 11, 13].

Рис. 2. Індекс злочинності держав світу, 2014

Таблиця 4

Характеристика найвідоміших міжнародних злочинних формувань

Злочинне формування	Сфера діяльності	Організаційна структура	Міжнародні зв'язки
1	2	3	4
Кокаїнові картелі	Спеціалізація на виробництві й доправленні наркотиків до будь-якої країни світу	Жорстка пірамідална структура, сфери впливу поділені географічно	Штаб-квартири розташовані у Колумбії, Мексиці. Зв'язки з Коза-Ностра, Ла Коза Ностра, тріадами, якудза
Тріади	Наркотики, надання грошових позичок, незаконний гральний бізнес, рекет, внески у сервісний сектор, інвестиції у сферу послуг, відмивання "брудних" грошей, контроль системи підпільної імміграції	Задіяно до 170 тис. осіб на території Китаю, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру. Пірамідална структура.	Проводять активну діяльність в Азії, Європі, США. Головна територія діяльності: Гонконг, М'янма, Тайвань, Філіппіни, США
Якудза	Участь в усіх сферах кримінальної діяльності (рекет, шахрайство, наркоторгівля, контроль проституції, виробництво порнографії, тощо). В Азії спеціалізуються на перевезенні метамфетаміну	Діє на території Японії, Китаю, Сінгапуру, Південної Кореї, Філіппін, Індонезії. Складається з 60 тисяч постійних членів і 25 тисяч асоційованих співробітників. Virізняється складною організаційною структурою, яка включає дрібні групи і родини	Пов'язана з організованою злочинністю США, Колумбії, Німеччини, Китаю, країн СНД

Закінчення табл. 4

1	2	3	4
Коза Ностра (Італія)	Найвідоміша злочинна організація. Здійснює великомасштабну контрабанду наркотиків. Координує зусилля дрібних груп, допомагає їм відмивати “брудні” гроші. Використовує вимагання, шахрайство з кредитами і контрактами на громадські роботи	Переважно зосереджується на півдні Італії. Має вертикальну структуру і налічує приблизно 5 тисяч членів	Базується на о. Сицилія (Італія), має свої філії на всіх континентах. Підтримує зв'язок з кокаїновими картелями, Ла Коза Ностра і угрупованнями з країн СНД
Ла Коза Ностра (США)	Сфера діяльності — наркобізнес, незаконний гральний бізнес, контрабанда зброї, вимагання, контроль проституції, вплив на профспілки	Діє на території США: південь держави, промислові райони заходу та сходу держави. Складається з 3 тисяч солдатів і 25 сімейств, з яких 5, що базуються в Нью-Йорку, є найвпливовішими	Пов'язана з наркокартелями і Коза Ностра, а також з мафією країн СНД
Мафіозні угруповання, що базуються на території постсовєтських держав	Наркобізнес, торгівля зброєю і ядерними матеріалами, контрабанда людей і товарів, вимагання (рекети), незаконний гральний бізнес, проституція, порнографія (дитяча порнографія), кіберзлочинність (промисловий шпіонаж, торгівля персональними даними, банківське шахрайство)	Мають чіткий етнонаціональний характер (чеченська, інгушетська, російська, українська, і т.д. мафії). Близько 200 груп із складною, функціональною ієрархічною та горизонтальною структурою	Пов'язані з організованою злочинністю США, кокаїновими картелями і Коза Ностра, якудза, тріади

Складено за матеріалами ООН, ЦРУ, “Global Corruption Barometer”.

Висновки: Злочинність відображає тіньові аспекти життя суспільства та виїшла на рівень глобальних проблем людства. Інтегральним показником, що характеризує держави світу за рівнем розвитку злочинності є індекс злочинності. Він найбільший в державах Південної Америки та державах на південь від Сахари та найнижчий в країнах Європи. Найнебезпечнішим явищем сьогодення є розвиток організованої злочинності (мафія), яка тісно інтегрується з державними, релігійними структурами та ставить під загрозу подальший конструктивний розвиток держав світу.

Література

1. Білецький М. І. Географія соціальних негараздів : становлення науки в Україні / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Географія та туризм : [наук. збірник] / [Ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред) та ін.] — К. : Альтерпрес, 2011. — С. 228—235.
2. Білецький М. І. Соціальна географія : словник-довідник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. — 164 с.
3. Глобальні проблеми світу : атлас. — К. : Картографія, 2009. — 144 с.
4. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : навч. посібник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Либідь, 1997. — 316 с.
5. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 744 с.
6. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. — К. : Знання, 2007. — 349 с.
7. Crime Index, 2014 [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp.
8. Global Corruption Barometer : Report, 2013 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.transparency.org/gcb2013/report>.
9. List of countries by incarceration rate [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_incarceration_rate.
10. List of countries by intentional homicide rate [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_intentional_homicide_rate.
11. Numbeo [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.numbeo.com>.
12. Rape statistics [Electronic resource]. — Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/Rape_statistics

БЕЗРОБІТТА НАСЕЛЕННЯ
(за методологією МОП) у віці 15—70 років*

Регіон	Безробіття населення, % економічно активного населення віком 15—70 років			
	2000	2005	2010	2017
Україна	11,6	7,2	8,1	9,5
АР Крим	8,1	5,5	6,2	...
Вінницька	8,7	6,8	10,0	10,7
Волинська	10,0	8,9	8,5	12,5
Дніпропетровська	11,6	5,5	7,1	8,5
Донецька	9,7	6,2	8,4	14,6
Житомирська	12,3	9,8	9,8	10,8
Закарпатська	11,6	7,0	8,7	10,5
Запорізька	12,7	6,9	7,5	10,7
Івано-Франківська	10,5	8,8	8,2	8,5
Київська	12,8	6,6	7,3	6,5
Кіровоградська	14,9	8,8	8,9	12,2
Луганська	11,2	7,8	7,2	16,6
Львівська	13,3	8,8	7,8	7,5
Миколаївська	14,6	9,3	8,4	10,3
Одеська	11,8	5,4	6,1	7,3
Полтавська	10,1	7,3	9,7	12,0
Рівненська	12,2	9,7	11,4	11,6
Сумська	14,9	7,6	10,6	9,1
Тернопільська	13,8	9,1	10,5	11,9
Харківська	13,1	6,6	7,2	6,1
Херсонська	13,9	8,9	8,6	11,1
Хмельницька	13,8	8,7	8,6	8,9
Черкаська	11,7	9,8	9,9	10,2
Чернівецька	17,1	9,8	8,5	8,4
Чернігівська	11,3	7,9	10,5	11,2
м. Київ	8,6	4,3	5,8	6,9
м. Севастополь	14,7	3,4	6,0	...

* Укладено на основі: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 58.

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

РІВЕНЬ ЗАРЕЄСТРОВАНОВОГО БЕЗРОБІТТЯ, 1995-2017*

Регіон	Рівень зареєстрованого безробіття, % до населення працездатного віку				
	1995	2000	2005	2010	2017
Україна	0,4	4,1	3,1	2,0	1,4
АР Крим	0,3	2,2	2,9	1,6	...
Вінницька	0,3	4,1	4,3	3,0	2,1
Волинська	1,0	5,8	4,0	2,2	1,3
Дніпропетровська	0,1	4,3	2,4	1,6	1,4
Донецька	0,3	3,4	1,9	1,2	0,5
Житомирська	0,8	7,8	4,3	3,0	1,8
Закарпатська	0,9	6,0	3,4	1,8	0,7
Запорізька	0,2	3,4	3,0	2,3	2,0
Івано-Франківська	1,5	5,7	4,1	2,0	1,1
Київська	0,5	5,1	2,5	1,6	1,3
Кіровоградська	0,5	5,0	4,6	3,2	3,0
Луганська	0,4	3,9	2,3	1,4	0,6
Львівська	1,0	6,0	3,4	1,7	0,9
Миколаївська	0,3	3,8	4,2	2,7	2,5
Одеська	0,1	1,1	2,1	1,4	0,9
Полтавська	0,4	5,2	4,4	3,8	2,7
Рівненська	0,9	6,9	5,2	2,9	1,8
Сумська	0,4	6,3	4,0	2,9	2,1
Тернопільська	0,8	6,8	6,6	2,6	1,4
Харківська	0,3	3,5	2,6	1,9	1,3
Херсонська	0,4	3,7	4,0	1,7	1,7
Хмельницька	0,6	3,7	3,7	2,6	1,6
Черкаська	0,4	4,4	5,2	3,3	2,4
Чернівецька	0,4	4,2	4,9	1,9	1,2
Чернігівська	0,8	5,7	3,8	2,9	1,8
м. Київ	0,1	0,8	0,4	0,3	0,5
м. Севастополь	0,1	0,8	0,8	0,6	...

* Укладено на основі: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 58.

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА ВІЛ/СНІД, 2017*

Регіон	ВІЛ-інфіковані, осіб	Хворі на СНІД, осіб	Рівень захворюваності на СНІД, осіб на 100 тис. населення
Україна	18 234	9 325	22,0
АР Крим	... ¹
Вінницька	323	161	10,2
Волинська	263	144	13,9
Дніпропетровська	3 582	2 181	67,5
Донецька	1 474	993	23,6
Житомирська	463	215	17,5
Закарпатська	119	48	3,8
Запорізька	635	383	21,8
Івано-Франківська	166	75	5,4
Київська	999	345	19,7
Кіровоградська	565	228	23,8
Луганська	250	107	4,9
Львівська	460	245	9,7
Миколаївська	923	356	31,2
Одеська	2 700	1 706	71,6
Полтавська	374	200	14,1
Рівненська	211	84	7,2
Сумська	218	92	8,4
Тернопільська	96	28	2,7
Харківська	659	277	10,3
Херсонська	634	293	28,0
Хмельницька	243	144	11,3
Черкаська	502	238	19,5
Чернівецька	92	30	3,3
Чернігівська	533	234	22,9
м. Київ	1 750	518	17,7
м. Севастополь

* Укладено на основі: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 141.

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Додаток Л.7

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА АКТИВНИЙ ТУБЕРКУЛЬОЗ, 2000–2017*

Регіон	Кількість хворих, осіб на 100 тис. населення				
	2000	2005	2010	2015	2017
Україна	60,4	84,4	68,5	56,0	52,0
АР Крим	57,2	88,0	83,8
Вінницька	55,6	70,4	56,4	47,4	39,3
Волинська	58,0	68,7	56,1	62,8	58,0
Дніпропетровська	63,2	82,1	93,9	78,7	64,5
Донецька	68,6	103,9	80,5
Житомирська	65,7	96,8	76,2	66,3	61,9
Закарпатська	48,3	59,2	59,8	59,6	59,2
Запорізька	65,6	92,9	67,5	61,7	59,1
Івано-Франківська	57,9	79,3	66,1	61,2	51,2
Київська	54,5	70,5	57,6	69,2	66,7
Кіровоградська	64,0	110,7	81,7	77,0	70,6
Луганська	76,2	115,0	82,9
Львівська	65,0	78,9	66,4	59,9	53,9
Миколаївська	72,9	111,5	90,7	69,2	59,9
Одеська	69,3	95,6	77,4	102,7	107,9
Полтавська	49,9	56,5	53,1	54,9	53,0
Рівненська	65,7	81,2	59,0	54,8	43,6
Сумська	54,7	58,7	51,3	55,8	55,0
Тернопільська	44,3	67,9	54,8	38,4	37,4
Харківська	54,3	90,8	58,0	43,6	42,5
Херсонська	92,2	174,9	107,1	82,3	73,3
Хмельницька	54,3	64,4	53,3	55,9	47,9
Черкаська	50,7	69,2	59,8	57,6	50,5
Чернівецька	45,8	56,5	49,2	40,1	32,0
Чернігівська	62,2	77,0	68,4	65,0	59,1
м. Київ	36,7	46,5	34,5	46,0	43,1
м. Севастополь	50,1	62,4	63,9

* Укладено на основі: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 144.

Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

ЗЛОЧИННІСТЬ, 2017*

Регіон	Кількість зареєстрованих злочинів, випадків на 100 тис. осіб	Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, осіб	Кількість адміністративних правопорушень на транспорті, од.
Україна	1 236	12 346	1 582 087
АР Крим
Вінницька	907	319	69 973
Волинська	1 040	43	41 832
Дніпропетровська	1 371	1 146	193 030
Донецька	621	4	18 781
Житомирська	1 202	69	46 773
Закарпатська	890	321	43 800
Запорізька	1 818	404	67 478
Івано-Франківська	595	89	23 633
Київська	1 465	66	61 645
Кіровоградська	1 746	63	12 732
Луганська	526	78	21 330
Львівська	1 087	867	146 809
Миколаївська	1 472	79	55 062
Одеська	1 368	1 196	37 957
Полтавська	1 606	610	70 552
Рівненська	982	14	38 298
Сумська	1 142	137	6 218
Тернопільська	722	299	28 892
Харківська	1 299	396	129 014
Херсонська	1 605	422	38 249
Хмельницька	910	199	69 947
Черкаська	1 459	41	22 292
Чернівецька	1 015	174	37 543
Чернігівська	1 461	750	35 791
м. Київ	2 409	4 560	264 456
м. Севастополь

* Укладено на основі: Статистичний щорічник України за 2017 рік. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — С. 174. Адміністративні правопорушення в Україні у 2017 році : статист. зб. — К. : Держ. служба статист. України, 2018. — 224 с.
Тут і на далі: (...) — відомості відсутні.

Предметний покажчик

- А**
 Абсолютна бідність 59
 Авраамітичні релігії 76
 Авраамічні віровчення 76
 Адміністративно-територіальний устрій 39
 Активна політика ринку праці 147
 Акультурація 76
 Алергічні хвороби 59
 Альтруїзм 147
 Альфа-місто 124
 Американізація 121
 Аналіз соціальної політики 148
 Анаморфовані карти 50
 Анімізм 77
 Аномія 148
 Антропологічна географія культури 77
 Ареал 39
 Арт-терапія 148
 Асиміляція 77
 Асоціальна особистість 148
 Атеїзм 77
 Афонська гора 77
- Б**
 Багатокультурність 89
 Багатовимірний індекс бідності 126
 Базові потреби 39
 Бальнеологія 59
 Безвірництво 77
 Бездіяльність 147
 Бездоглядність дитяча 148
 Бездомність 148
 Безпечне материнство 148
 Безпечні умови для людини 149
 Безпритульні діти 149
 Безробіття 122, 153
 Безхатченство 148
 Біблія 94
 Бідність 59
 Біженець 122
 Бікультурна особистість 77
 Білінгвізм 77
 Біхевіористське довкілля 51
 Благодійна діяльність 149
 Буддизм 77
- В**
 Варна 77
 Вертикальна мобільність 149
 Вертикальна соціальна мобільність 43
 Вестернізація 121
 Вживання мови 77
 Вимушене безробіття 122
 Виробництво 100
 Витіснення мови 77
 Вища освіта 110
 Відносна бідність 60
 Відпочинок 60
 Відсталість 122
 Відцентрові сили 138
 Війна 122
 ВІЛ-інфекція 122
 Вільний час 60
 Вірність мові 77
 Вітальні потреби 39
 Вітальність мови 77
 Волонтерський рух 149
 Волонтаризм 51
- Г**
 Галузь обслуговування 100
 Гендерна культура 123
 Гендерний індекс людського розвитку 123
 Генетично модифікована їжа 123
 Геноцид 123
 Географічне положення 51
 Географічний світ 123
 Географія інкультурацій 78
 Географія культури 78
 Географія культурних інновацій 78
 Географія повсякденного життя 78
 Географія релігії 78
 Географія соціальних негараздів 149
 Географія сфери послуг 100
 Геокультура 78
 Геополітична вісь 138
 Геотопоніміка 86
 Глобалізація 123
 Глобальне місто 124
 Глобальні проблеми 124
 Географія інкультурацій 78
 Горизонтальна соціальна мобільність 43
 Грамотність 124
 Громада 39

- Громадянська війна 124
Гуманітарна катастрофа 124
- Д**
Двомовність 77
Девіантна поведінка 149
Деволюція 138
Деколонізація 125
Депресивна територія 101
Держава 40
Державна мова 78
Державні соціальні гарантії 150
Джати 84
Джихад 125
Диверсифікація 101
Діалог культур 79
Дозвілля 60
Домінантна культура 79
Доцентрові сили 138
Духовна культура 79
Духовний код культури 79
Дхарма 79
Дхармічні релігії 79
- Е**
Екологічна криза 125
Економічна інтеграція 138
Економічна криза 101
Економічний детермінізм 51
Екуменізм 94
Етнічна група 79
Етнічна самоназва 79
Етнічний автостереотип 79
Етногенез 80
Етногеографія 80
Етногеографія культури 80
Етнографічне районування 80
Етнокультурна географія 80
Етнокультурна конвергенція 80
Етнологія 80
Ефект глобальної гнучкості 125
- Є**
Євразійство 138
Європейський Союз 139
Єврорегіон 140
- Ж**
Життєвий простір 44
Життєдіяльність 60
- З**
Заклад культури 111
Заклади охорони здоров'я 60
Залишкова модель соціальної політики 150
- Запозичення 81
Захворюваність 61
Здоров'я нації 61
Злочин 126
- І**
Інкультураційна географія 90
Інвестиція 101
Індекс багатомірної бідності 126
Індекс благодійності 126
Індекс брендів міст 81
Індекс гендерного розриву 127
Індекс гендерної нерівності 127
Індекс гендерної рівності 127
Індекс глобальних міст 127
Індекс Джині 127
Індекс людського розвитку 61
Індекс національних брендів 82
Індекс нерівності доходів 127
Індекс обмеження релігійної свободи 82
Індекс сталого розвитку 128
Індекс щастя 129
Індивідуальне здоров'я 62
Індуїзм 79, 81, 83
Інкультурація 83
Інновація 102
Інститут релігійної свободи 83
Інтелектуальний капітал 111
Інтернаціоналізація мови 83
Інфекційні хвороби 62
Інформаційне суспільство 40
Інфраструктура 112
Іслам 128
Ісламізм 128
Історико-географічні регіони 83
Історико-культурна географія 83
Історико-культурні регіони 84
Історична географія культури 83
Історичні регіони 84
Іудаїзм 84
- К**
Карма 84
Каста 84
Католицизм 94
Китаїзація 128
Кіднепінг 128
Комунікативні бар'єри 84
Конкурентоспроможність 112
Консервативна модель соціальної політики 150
Конформізм 150

- Конфуціанство 84
 Коран 83
 Корпоративна модель соціальної політики 150
 Крайня форма бідності 59
 Критерій оптимальності Парето 150
 Критичний рівень безробіття 122, 129
 Ксенофобія 84
 Культура 85
 Культура бідності 129
 Культура інфантилізму 85
 Культурна адаптація 85
 Культурна антропологія 85
 Культурна дистанція 85
 Культурна дифузія 85
 Культурна діяльність 110
 Культурна пам'ять 85
 Культурна спадщина 85
 Культурне різноманіття 86
 Культурне середовище 86
 Культурний артефакт 86
 Культурний феномен 86
 Культурний шок 86
 Культурні ареали 86
 Культурні блага 112
 Культурні табу 86
 Культурні установки 86
 Культурно-географічна топоніміка 86
 Культурно-історичні регіони 83
- Лавра 87
 Лібералізм 150
 Лінгвокультурна адаптація 85
 Лонгітудне дослідження 51
- Малозабезпечена сім'я 151
 Маркетинг 102
 Масовий білінгвізм 87
 Матеріальна культура 87
 Медико-географічний район 63
 Медична географія 63
 Медичне країнознавство 64
 Медичне ландшафтознавство 64
 Метрополія 129
 Міжкультурна толерантність 94
 Міжкультурні бар'єри спілкування 88
 Міжкультурні контакти 88
 Міжнародний індекс щастя 129
 Мікрокультура 88
 Місто світу 124
- Місцеві традиційні вірування і культури 91
 Міське поселення 41
 Мовна агресія 88
 Мовна меншина 91
 Модель соціального нігілізму 151
 Модель соціальної політики 151
 Мокша 88
 Молитва 88
 Монархія 129
 Монастир 87, 88
 Моніторинг 52
 Монотеїзм 88
 Мотивація 41
 Музей 113
 Мультикультуралізм 89
- Набута безпорадність 151
 Наркоманія 129
 Наркотизація 129
 Насильницький білінгвізм 89
 Науковий потенціал 113
 Національна безпека 114
 Національна гідність 89
 Національна гордість 89
 Національна психологія 89
 Національний брендинг 89
 Національний культурний продукт 114
 Національний стереотип 89
 Національні релігії 90
 Нація 41
 Некрогеографія 90
 Нерідна культура 90
 Нозогеографія 64
 Ноосфера 130
- Об'єкти культурного призначення 114
 Оптимум Парето 102, 150
 Органічні продукти 130
 Освіта 114
 Офіційна мова 79
 Очікувана тривалість життя при народженні 64
 Очікувана тривалість навчання 64
- Паломництво 90
 Пастка безробіття 153
 Пастка бідності 153
 Патріотизм 91
 Пауперизація 153
 Первинний мікротопонімічний ареал 91

- Первісні вірування 91
 Перехідна зона 131
 Периферія 131
 Позиційна редукція 52
 Показники бідності 64
 Поліетнічність 91
 Політеїзм 91
 Пояс дроблення 131
 Православ'я 94
 Престиж культури 91
 Природне вогнище хвороби 64
 Природний білінгвізм 91
 Природний детермінізм 51
 Прожитковий мінімум 64
 Протестантизм 94
 Проторелігійність 91
 Психічне здоров'я 64
 Психічні розлади 65
 П'ятикнижжя 84
- Районування** 42
 Расова дискримінація 131
 Регіоналізація 25, 167
 Регіональний соціальний розвиток 44
 Рекреаційна географія 65
 Рекреаційна діяльність 65
 Рекреаційна територія 65
 Рекреаційне навантаження 65
 Рекреаційне районування 65
 Рекреаційний потенціал 65
 Рекреаційний район 65
 Рекреаційні ресурси 65
 Рекреація 66
 Релігійна громада 88, 91
 Релігійна свідомість 92
 Релігійна толерантність 94
 Релігійне районування 92
 Релігійний культ 92
 Релігійний фундаменталізм 131
 Релігія 83, 84, 92
 Реліктовий кордон 141
 Ресоціалізація 153
 Респондент 52
 Ресторанне господарство 103
 Реструктуризація 103
 Рівень життя населення 66
 Рівень захворюваності 66
 Рівень неграмотності дорослого населення 132
 Рівень писемності дорослого населення 132
- Рівність можливостей 153
 Рідна культура 90
 Рідна мова 92
- Сакральна географія 78
 Світова культура 92
 Світова мова 93
 Світова спадщина ЮНЕСКО 93
 Світове місто 124
 Світовий жандарм 132
 Світові релігії 92, 93
 Секуляризація 93
 Середній клас 153
 Середня тривалість навчання 66
 Середовище життєдіяльності людини 43
 Сикхізм 79, 88, 90, 93
 Синтоїзм 90, 93
 Сільська місцевість 43
 Складні життєві обставини 153
 Соціалізація 43
 Соціальна географія 43, 162
 Соціальна глобалізація 132
 Соціальна інформація 43
 Соціальна інфраструктура 115
 Соціальна криза 104
 Соціальна мобільність 43
 Соціальна нерівність 132
 Соціальна піраміда 132
 Соціальна поведінка 43
 Соціальна політика 153
 Соціальна поляризація 132
 Соціальна профілактика 154
 Соціальна роль 43
 Соціальна стратифікація 43
 Соціальна структура 43
 Соціальна сфера 44
 Соціальне відторгнення 66
 Соціальне залучення 66
 Соціальне здоров'я 67
 Соціальне самовизначення 44
 Соціальне сирітство 154
 Соціальне тяжіння 52
 Соціальний досвід 44
 Соціальний простір 44
 Соціальний розвиток 44
 Соціальний рух населення 44
 Соціальний статус 44
 Соціальний час 45
 Соціальні відношення 45
 Соціальні властивості 45

- Соціальні закономірності 45
Соціальні індикатори 45
Соціальні проблеми 45
Соціальні процеси 45
Соціальні явища 45
Соціально-культурна страта 45
Соціологія 45
Соціум 45
Споживач 100
Сталий розвиток 114, 132
Стійкість культури 93
Стратифікація суспільства 67
Субкультура 88
Сунізм 83
Суспільне здоров'я 67
Суспільний поділ праці 104
Суспільний стан 93
Суспільно-географічна периферія 132
Суспільно-географічний район 154
Суспільство 40, 45, 46, 140
Сфера послуг 104
Східна Християнська Церква 94
- Теїзм** 77
Територіальна громада 46
Територіальна соціальна спільнота 46
Територіальний оптимум 53
Термальні води 62, 67
Тип культури 93
Топоніміка 94
Торгівля 105
Тотемізм 91, 94
Туризм 135, 141
Туристичний продукт 67
- Урбанізація 46
- Фемінізація бідності** 68
Фемінізм 68
Феноменальне довкілля 52
Фетишизм 91, 94
Функціональна неграмотність 133
- Хадж** 94
Хасидизм 94
Християнство 94
- Центр світу** 124
Церква 94, 95
Цивілізація 133
Цикл бідності 68
Цілі розвитку тисячоліття 133
- Чужа культура** 90
- Шаманізм** 91, 95
Шіїзм 83
Шовінізм 133
Штучний білінгвізм 95
- Юдаїзм** 84, 88
ЮНЕСКО 79, 86, 90, 93, 124, 133
- Язичництво** 95
Якість життя населення 68
Якість соціальних послуг 105

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

БІЛЕЦЬКИЙ Мирослав Іванович
ВАНДА Ірина Володимирівна
КОТИК Любов Іванівна

СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Навчальний посібник

Редактор *Мирослава Мартиняк-Жовтанецька*
Технічний редактор *Світлана Сенник*
Коректори *Юліана Бурка*
Комп'ютерний набір *Ірина Ванда, Любов Котик*
Комп'ютерне верстання *Любов Семенович*
Художнє оформлення *Василя Рогана*

Умовн. друк. арк. 26,44.

Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК N3059 від 13.12.2007 р.